

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZONNYOLCADIK ÉVFOLYAM.

1911. OKTÓBER 4. SZÁM.

MEGJELEN JANUÁR, ÁPRILIS, JULIUS ÉS OKTÓBER ELSEJÉN.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIDER
GYŰJTEMÉNY

VÁ CZ
NYOMATOTT KOHN MÓR KÖNYVNYOMDAJÁBAN
1911.

A M.-Zsidó Szemle huszonnyolczadik évfolyamának munkatársai,
amennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírtak

<i>Dr. Aptovitzer Viktor</i> , Bécs	--	--	--	81
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> , Budapest	--	--	--34,	46
<i>Dr. Barta Mór</i> , Losoncz	--	--	--	270
<i>Dr. Blau Lajos</i> , Budapest	17,	22,	121, 145, 193, 200,	276
<i>Dr. Braun Mózes</i> , Budapest	--	--	--	72
<i>Dr. Chajes P. H.</i> , Firenze	--	--	--	113
<i>Dr. Eisler Mátyás</i> , Kolozsvár	--	--	--	161
<i>Dr. Goldberger Izidor</i> , Sátoralyaujhely	--	97,	102,	121
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> , Jeruzsálem	--	--	--31,	67
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> , Budapest	--	--	90, 1, 70,	104
<i>Dr. Kiss Arnold</i> , Budapest	--	--	63, 154, 234,	313
<i>Klein Miksa</i> , Budapest	--	--	--	15
<i>Dr. Klein Sámuel</i> , Tuzla	--	--	--	69
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> , Bécs	--	--	--	261
<i>Mandl Bernát</i> , Budapest	--	--	--	57
<i>Dr. Osztern Salamon</i> , Budapest	--	--	--	26
<i>Dr. Patai József</i> , Budapest	--	--	--	151
<i>Dr. Perls Ármin</i> , Pécs	--	--	--	138
<i>Dr. Rosenberg Ede</i> , Magyarakanizsa	--	--	--	47
<i>Dr. Rosenzweig Adolf</i> , Berlin	--	--	--	65
<i>Dr. Schnitzer Ármin</i> , Komárom	--	--	--	98
<i>Dr. Schwarz Adolf</i> , Bécs	--	--	--	73
<i>Dr. Schwarz A. Z.</i> , Bécs	--	--	--	161
<i>Dr. Schwarz Gábór</i> , Zágráb	--	--	--	246
<i>Dr. Ungar Simon</i> , Eszék	--	--	--	66, 118
<i>Vadász Ede</i> , Budapest	--	--	--	38, 273
<i>Dr. Weisz Miksa</i> , Budapest	--	--	--	36, 33
<i>Dr. Wellesz Gyula</i> , Budapest	135,	207,	208, 209, 265,	61

*) A dült számok a héber mellékletre vonatkoznak.

TÁRSADALOM.

STATISZTIKA ÉS AUTONOMIA

A legújabb miniszteri kimutatás a zsidó községekről a következő statisztikát tette közzé: Kongresszusi anyahitközség 180, fiókhitközség 309, 112 rabbi és 269 rabbihelyettes. Orthodox anyahitközség 315, fiókhitközség 1356, 253 rabbi és 969 rabbihelyettes. Status quo anyahitközség 66, fiókhitközség 125, rabbi 42, rabbihelyettes 103. Összesen 561 anyahitközség, 1790 fiókhitközség, 407 rabbi, 1340 rabbihelyettes.

A vége szépen fest: 2350 község, 1747 rabbi, tekintélyes felekezet, melyet negligálni nem szabad. Mint egységes organizmus hatalmasabb volna bármely külföldi izraelita felekezethnél és talán az összzsidóságban magának és a magyar névnek tekintélyt és becsületet szerezne.

A tények azonban tények, akár tetszenek, akár nem. Nézzük tehát más oldalról a számokat. A be nem avatottnak ez a statisztika a magyar zsidóság pártjairól hamis képet ad. Az orthodox anyahitközségek száma közel kétszer akkora, mint a kongresszusi hitközségeké, a fiókhitközségek száma már négyszernél is több. Az orthodoxok hivatalból hirdetik egyszer azt, hogy ők a magyar zsidóság $\frac{3}{4}$ részét teszik, máskor azt, hogy 650,000 vannak.

Ezeket az állításokat addig ismételték, amíg nemcsak a hivatalos világ, hanem a „neologok” is felültek nekik. Az orthodoxok tényleg kisebbségben vannak, mert hitközségeik rendszerint kicsinyek, úgy hogy 1356 fiókhitközségik összlélekszáma nem üti meg a pesti izr. hitközség lélekszámának a felét sem, a 315 anyahitközségben sem lehet sokkal több lélek, mint a fővárosban Pest megyével együtt. A magyar zsidóságnak zöme a nagy városok-

ban lakik, ezek pedig csak kivételesen orthodoxok, a névlegeseket is számítva. A 650.000 orthodoxról célzatosan és következetesen terjesztett állítás alaposságát már az a tény is mutatja, hogy a fővárost leszámítva, az egész országban nem lakik 650,000 zsidónál több. Hol van tehát a 180 kongressz. és a 66 status quo anyahitközség?

A megejtendő népszámlálás majd teljes világosságot fog teremteni és rajta leszünk, hogy felekezetünk ez irányú statisztikáját szakértő feldolgozásában közölhessük. Az összes tényezőket számba véve, becslésünk szerint a magyar zsidóságnak 40 százaléka tartozhatik az orth. párt-hoz és ez maga is a legheterogénebb elemekből áll.

A rabbik statisztikájában feltűnő az orth. rabbihelyettesek nagy száma: 969. Kérdés, hogy ezek valamenynyien tényleg működnek-e? Nincsenek-e közöttük czimzetesek? Ebben az utóbbi, nem alaptalan feltevésben a statisztika hamis képet ad a községeknek áldozatkészégéről a rabbiság tekintetében. A fizetést nem huzó és rendes rabbiműködést nem végző rabbik és rabbihelyettesek a statisztikába való felvétele a statisztika meghamisítása.

Nem szeretnénk félreértetni. Mi minden irányról a tolerari posse elvét valljuk, valamennyinek kívánjuk, hogy boldoguljon. De csak addig, a meddig az egész felekezet összérdekeivel összeütközésbe nem jön és a meddig igaz fegyverekkel küzd a maga igazaiért. Nem hagyhatjuk tehát szó nélkül az orthodox párt nagy többségéről szóló mesét különösen ma, midőn a kultuszminiszter a pénzügyi bizottságban tett nyilatkozata szerint az izraelita felekezet autonómiájával foglalkozni kíván. Hamis praemissából indulna ki, ha a statisztika alapjául a lármát venné és azt hinné, hogy ott van a többség, hol legnagyobb a zaj.

A kultuszminiszter fentérintett nyilatkozatának reprodukálása alkalmából a Budapesti Hirlap azt fejtette, hogy a magyar törvényhozás recipiált ugyan az izraelita felekezetet, de nem mondta meg, hogy melyiket, már pedig kettő van és odakonkludált, hogy maradjon meg minden a régiben. Világos azonban, hogy a magyar törvényhozás csak következetes volt, midőn két izraelita felekezetről nem is szólt, mert a magyar törvények kivétel nél-

kül csupán egy izr. felekezetet ismernek. Ha kettőt ismert és mégis csak egyet recipiált volna, akkor az orth. párt az az egy már azért sem lehetett volna, mert ez a párt annak idején hivatalosan egyenesen állást foglalt a recepczió ellen, mivelhogy az az „unificatio”, mint hivatalosan számos izben hangoztatta. Mikor a receptionális mozgalom sikerrel járt, az orth. párt nemcsak megnyugodott, hanem később számos izben hivatkozott reá mint jogforrásra.

Ez biztató jelenség, mert azt mutatja, hogy a felekezet java iránti érzék az orth. pártban is él és a jóval akkor is megbarátkozik, ha nélküle, sőt ellene lett megte-remtve. Kétségtelen, hogy az egységes autonomia iránt szintén azt a magatartást tanusítaná, mint az egységes recepczió iránt: nem csak megnyugodna benne, hanem élvezné előnyeit. Ellenzi a míg nincs, felhasználja — jól teszi, — mihelyt van.

A kultuszkormány által komoly akarattal dekretált autonómiát a hazai zsidóság zöme nagy lelkesedéssel fogadná, az ellenzés az orthodox tömegeknél sem vetne nagyobb hullámokat. Az intelligens elemek az áldatlan harcztól végleg megunták, miután egy emberöltő szomorú tapasztalatai mindenkit meggyőztek arról, hogy a testvérharc csak a zsidóság ellenségeinek malmára hajtja a vizet. A felekezetek államsegélyenél vallott kudarc legulsosabban a rendszerint kisebb és szegényebb orth. hitközségeket sújtotta, nem kevésbé a kongrua-törvény az ő papjaikat. A katasztrófák, melyek a zsidóság nagyobb felet érték (orosz pogromok), a hazai intransigenseket is békülékenyebbé hangolták. Fájdalommal érezhették saját tehetlenségüket a milliók nyomorával szemben és örühtek, hogy az általuk hivatalból kitagadott művelt zsidóság a szerencsétlen hittestvéreket a végpusztulástól megmentette. A galicziai segélyakciót szintén azok a zsidók indították meg és vezetik, kiket a hazai orthodoxia hivatalból kitagad. Ezek a nyilvánvaló tények nem maradhattak hata-talanul a hazai zsidókra sem, ez ellenkeznek a tömegpsychológia elemi igazságaival és a zsidó történet szolgáltatja tanulságokkal.

A receptionális mozgalom óta a zsidó tömegeknek

nem volt alkalmuk a megnyilatkozásra. Akkor az mutatkozott, hogy nemcsak a modern zsidók, hanem a régiek egy része is kellő érzékkel bír a felekezet java iránt. Tiszta az orth. vezérek ellenkeztek, kik akkor is, máskor is a hazai zsidóság ügyét nem vallásos, hanem pártkérdésnek nézték. Csak nem régen az orth. hivatalos organum egyik vezére tollából eredő cikkben kijelentette, hogy minden zsidó tehet, amit akar — vallási életmódra nézve —, azért zsidónak elismeri, csak vezető szerepe ne legyen. Az ilyen kijelentés vallási alapon nem tehető, és mindenél világosabban mutatja, hogy nem vallásos, hanem párt-harczról van szó. Pártharczra pedig az élet nehéz küzdelmeit küzdő zsidó tömegek nem lesznek sorakoztathatók, különösen nem saját érdekeik ellen.

Az úgynevezett orthodox hívek lélektanára különben felette tanulságos, hogy akárhány orth. hitközség az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által felolvasó estét rendeztetett és semmiféle vallásos skrupulusaik nem voltak (Miskolcz, Munkács, Beregszász.) Ha a „neológok”-kal közösen megférnek irodalmi kérdésekben, megférhetnek velük adminisztratív kérdésekben is. Megengedjük, hogy voltak orthodoxok Munkácson és Beregszászon, kik távol maradtak, de mindenesetre pszichológiai jel az együttérzésre az, hogy nagyszámban jelen voltak. Ez a mellett bizonyít, hogy az egységes autonómiát az orthodoxia számos köre is örömmel üdvözölné.

Vannak még más jelenségek is, de a legbiztatóbbnak azt tekintjük, hogy a magyar művelt zsidóság pártárványt nélkül lelkesedik érte. E tekintetben a helyzet teljesen megváltozott. Míg a kongresszust követő időben a modern zsidóság e kérdés iránt közönyt tanusított, ma a szomorú tapasztalatok után és talán még inkább a felekezet iránt tartozó kötelességek örvendetes felébredése folytán e hosszú idő óta vajdó ügy végleges rendezése érdekében egy emberként kész sorompóba lépni. Nemcsak oly lelkes férfiak és kiváló politikusok, mint *Bakonyi* Samu és *Rosenberg* Gyula orsz. képviselők, kik a pénzügyi bizottságban az izr. autonomia érdekében szót emeltek, és hasonló kiváló férfiak, hanem a hívek zöme is. És ez érthető. Mert egyéb

okoktól eltekintve, a helyzet ma más, mint akkor volt, midőn az állam a felekezeteket magukra hagyta,

Midőn az ország hatalmas felekezeti szervezkedtek és a leghatalmasabbnak autonómiája küszöbön áll, nem maradhat meg egyedül az izr. felekezet szerveztlenségében. Az állam, amely a legkisebből, a 60,000 lelket számláló unitáriusok egyházáról is oly nemesen gondoskodott, nem vonhatja meg támogatását a 900,000 ösrégi unitárius-tól sem. Ha meg akarja szüntetni a zürzavart, csak határozott akaratot kell mutatnia: dekretálja visszavonhatatlanul az izr. autonómiát és a pártok csakhamar meg fogják találni a szervezkedés célirányos módját. A felekezetnek legalább háromnegyedrészre azonnal megértené egymást és a kimaradottakat a mindenütt akadó akarnokok ellenére nemsokára éppúgy élnének az ellenzett autonómiával, mint a nem kevésbé ellenzett recepzióval.

A fenti cikk ki volt már szedve, midőn a vallás és közoktatásügyi miniszternek a nála tisztelgő községerületi elnököknek adott válaszát olvastuk. Örömmel látjuk az egyes kijelentésekben megnyilatkozó jóakaratot, de a kongresszusra nézve, úgy hisszük, nincs helyesen informálva. A való tény az, mint kifejtettük, hogy a zsidóság zöme az autonómia köré lelkesedéssel sorakozna, mert az „együttérzés” már most is megvan. Az ellenzők elenyésző kisebbséggé válnak, mihelyt látják, hogy felsőbb helyen szilárd akarattal az autonómia mellett foglaltak állást. Meg kell próbálni.

TARSADALMI SZEMLE.

Hatvany József bárót, a magyar közélet egyik kiválóságát ő Felsege a főrendiház tagjává nevezte ki. Jól tudjuk, hogy a sokszorosan kitüntetett férfit ez újabb kitüntetését nem a felekezete körül, hanem egyébkép szerzett érdemeinek elismeréséül kapta, de azért e helyen is örömmel regisztráljuk, mert *Hatvany* József báró azon kevesek közé tartozik, kik felekezeti ügyeinket szeretettel ápolják és minden erejükkel előbbre vinni törekednek. Mint az orsz. rabbiképző-intézet vezérlo bizottságának és az orsz. tanítóképző igazgató tanácsának elnöke ez intézetek körül *Hatvany* báró máris hervadhatatlan érdemeket szerzett, pedig ebbeli tevékenységének, buzgalmáról ítélve, még csak kezdetén áll. Nagyjelentőségű ügyek épp most vannak folyamatban. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak elnöki minőségében szintén jelentékeny szolgálatot tett már és épp most oly kiadványt initiált, amely a magyar és a zsidó irodalomra egyaránt nagy nyereséget fog jelenteni és a Magyar Zsidó Muzeumot szintén pártfogásába

vette. Az orosz zsidók segélyezése a hazai zsidóság részéről az ő érdeme és különben is az összfelekezet humanisztikus kérdéseiben mindenkor a legméltóbban képviselte a magyar zsidóságot. A pesti izr. hitközségnek sok szolgálatot tett és egyik vezető férfia.

Báró Hatvanyval egyidejűleg báró Kornfeld Zsigmond utódja *Ullmann* vezérigazgató is főrendiházi taggá nevezett ki, kinek a hazai közgazdaság körül szerzett érdekeit a napilapok kellően méltatták.

Dr. Weiszbürg Gyula, a pesti izr. hitközség főtitkára „Hitközségi Szemle” cím alatt október hóban havi folyóiratot indított meg, a mely czimlapja jelzése szerint „Zsidó hitközségek és intézmények havi közlönye” kíván lenni. A szerkesztő ennek megfelelő programot adott, melyet az eddig közrebocsajtott három füzetben közölt változatos czikkekkal szolgált. Laptársunkat szívesen üdvözljük és melegen kívánjuk, hogy kitűzött célját felekeztünk javára minél teljesebb mértékben érje el.

Régóta éreztük azt a visszásságot, hogy folyóiratunkban technikai okokból nagyobb terjedelmű héber szövegeket nem adhattunk közre, minek következtében az utolsó években magyar vonatkozású héber okmányokkal szemben is el kellett zárkoznunk. Folyóiratunk fennállása óta több ízben fejezték ki külföldi tudósok azon kívánságukat, hogy a Magyar Zsidó Szemle, vagy legalább főbb tartalma héberül is adassék ki, hogy a külföldi tudományosságba bekapcsolassék. Ezen szükségletet, illetve kívánságot ezentul kielégítjük az által, hogy folyóiratunkhoz mellékletkép héber részt adunk, és reméljük, hogy ez a magyar zsidó tudásnak külföldön is szolgálatot tesz. A melléklet a fent-írt közleményeken kívül csakis önálló tudományos értekezéseket fog közre adni, mely célra kérjük munkatársaink szíves támogatását.

A KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK A KULTUSZMINISZTERNÉL.

A községkerületi elnökök decz. 19.-én tisztelegtek gróf *Zichy János* vallás és közoktatásügyi miniszternél. A küldöttség tagjai voltak:

Mezey Mór dr., az országos izraelita iroda elnöke, Mezey Ferenc dr. királyi tanácsos, az iroda titkára, báró Hatvany-Deutsch József, Székely Ferenc, várhelyi Rósa Izsó dr. (Szeged), mucsinyi Wohl Rumi Adolf (Losoncz), Rosenberg Gyula dr. országgyűlési képviselő (Vasmegye),

Guttman Vilmos báró (Nagykanizsa), Leopold Sándor (Szekszárd), Wertheim Ármin (Székesfehérvár), Pfeiffer Fülöp dr. (Győr), Weisz Béla dr. (Kassa), nagypéli Sterthal Salamon (Temesvár), és Weisz Mór (Kolozsvár) kerületi elnökök.

Mezey Mór dr. beszéde:

Nagyméltóságú miniszter ur, kegyelmes urunk!

Az izraelita községkerületi elnökök nagyméltóságod hivatalbalépte óta először most tartván ülést, csak most van alkalmunk arra, hogy nagyméltóságod előtt megjelenve, őszinte tiszteletünknek adjunk kifejezést, de egyszersmind sérelmeinket is elpanaszoljuk, melyeknek orvoslását bizalommal reméljük és várjuk nagyméltóságod igazságszeretettől.

Negyvenkét esztendeje immár annak, hogy az izraelita felekezet hazánkban megtarthatta első és egyetlen egyetemes gyűlését és megalkothatta a maga felekezeti életének szabályait, mely szabályok ennyi idő múltán természetszerűleg sok lényeges javítást igényelnének akkor is, ha a magyar zsidóság viszonyai nem változtak volna meg azóta gyökeresen, mire nézve csak azt az egyet említem fel, hogy azóta, de már ennek is tizenöt esztendeje, lettünk törvényesen bevett felekezet.

De, ámbár az ő felsége által szentesített, e szabályok szerint rendszerint háromévenként tartandó egyetemes gyűlés és ámbár e hosszú idő alatt a községkerületi elnökök gyűlése nem szűnt meg ismételni azt a kérelmet, hogy az egyetemes gyűlés egybehívására adassék meg az engedély, ezek a kérelmek mindeddig nem nyertek érdemleges elintéztést. (Ugy van! Ugy van.)

Nagyméltóságod közvetlen hivatali elődje előtt is megújítottuk ezt a kérelmet és így jutottunk 1908 január hóban odáig, hogy felszólítást kaptunk, adjunk véleményt arra nézve, hogy mely intézkedéseket és mely eljárást tartunk célravezetőnek azon egyetemes gyűlés egybehívása végett, mely az izraelita felekezet egységes szervezetének megalakítását tárgyalni lesz hivatva. Ennek a felszólításnak eleget tettünk és javaslatunkat nagyméltóságod hivatali elődjének beterjesztettük, de az mind e mai napig elintéztetlenül fekszik nagyméltóságod minisztériumában.

Ekként sürgetéseink egyedüli eredménye eddig az az ünnepélyes ígéret, melyet nagyméltóságod közvetlen hivatali elődje az ímént idézett leiratban tett nekünk arra nézve, hogy felekeztünk egységes szervezetének megalakítása végett össze fog hivatali egyetemes gyűlésünk, — amivel határozottan megtagadta az egyik korábbi vallásügyi miniszter által kiadott azt a rendeletet, mely annak a feltevésnek

enged tért, mintha Magyarországon két zsidó hitfelekezet különböztetnénk meg, holott a magyar állam törvénye csak egyetlen törvényesen bevett zsidó hitfelekezetet ismer és sehol a világon kétféle zsidó vallás nincs. (Élénk helyeslés.) Ez az ígélet azonban mindeddig nem lett beváltva és egyéb érseimnek sem nyertek orvoslást. Súlyos sérelem ugyan az is és nem egyeztethető össze a mireánk is kiterjedő 1848. évi XX. t. c. szellemével, hogy felekezetünket az állam csak aránytalanul csekély anyagi segélyben részesíti, de ennél sokkal fájdalmasabb az a sérelem, hogy nem részesülünk az állam részéről abban az erkölcsi támogatásban melyre méltán véltünk igényt tarthatni akkor, amikor nemcsak felekezetünk érdekeit szolgáljuk, hanem a magyar nemzet iránti kötelességünknek is igyekszünk eleget tenni. (Zajos helyeslés.) Mert nemcsak a mi felekezeti érdekünk az, hogy a magyar Zsidóság tehetsége szerint és felekezeti testületei útján is részt vegyen a magyar nemzet kulturális életében, ami pedig teljes mértékben csak kötelező érvényű egységes szervezet mellett lehetséges és azért ennek mielőbbi megalkotás nemcsak felekezeti, de nemzeti érdek is, mert csak így fogjuk megvalósíthatni azt a törekvésünket, hogy ne lehessen Magyarországon olyan izraelita hitközség, melynek templomi szószékéről ne hangozzék a magyar szó.

Kérjük nagyméltóságodat, hogy hivatali elődje elé terjesztett javaslatunk figyelembevételével az izraelita egyetemes gyűlés mielőbbi egybehívását és egységes autonóm szervezetünk megalkotását tegye lehetővé. (Élénk helyeslés.)

Zichy János gróf válasza a következő:

Mélyen tisztelt uraim, mindenekelőtt fogadják köszönetemet kegyességükért, hogy személyesen felkeresni méltóztattak. Nem hiszem, hogy akadna ember, aki a recepció életbelépte után az izraelita felekezetnek országos autonómiához való jogát tagadásba vehetné, de én a magam részéről — úgy a felekezet érdekében, mint közérdekből is — egyenesen kívánatosnak tartom, hogy a magyarországi izraelitáknak minél előbb módjukban álljon, országos önkormányzati szabályaikat megalkotni s örvidenék, ha nekem jutna a feladat, hogy a megalkotandó egyetemes szabályokat szentesítés végett legfelsőbb helyre előterjeszthessem. (Lelkes éljenzés.)

Ismerem a községkerületi elnökök gyűlésének hivatali elődömhöz még 1906-ban benyújtott memorandumát és ismerem azt a második, 1909-ban kelt emlékiratot is, mely válaszul szolgál hivatali elődömnök a községkerületi elnökök gyűléséhez intézett egy kérdésére. Nem volt még módomban e két emlékiratot oly behatóan tanulmányozni, hogy az azokban előadottakra ma nyilatkozhassem, de

volt alkalmam megismerkedni azokkal a körülményekkel, melyek a magyarországi izraeliták országos autonómiájának megalkotását nehezítik.

Nem vagyok barátja a kulturális és erkölcsi erő nélküli szétforgácsolásának és meggyőződéssem, hogy a felekezet autonómiájának kiépítése csak akkor fogja a várt üdvös eredményeket meghozni, ha az autonómia szükségességének érzete az egész magyarországi zsidóságot áthatja s a szükségességének ez az együttes érzése fogja — kényszer és állami beavatkozás nélkül — létrehozni azokat a szabályokat, melyek a magyarországi izraeliták egyetemének önkormányzatát lesznek hivatva intéltményesen biztosítani.

Minden esetre legyenek azonban meggyőződve, hogy az izraelita felekezet autonómiájának kérdését szimpátiával és alapos gondnal fogom tanulmányozni. (Éljenzés.) Élénk figyelemmel fogom kísérni mindazon mozgalmakat, melyekben a felekezet részéről az országos autonómiára való törekvés mutatkozik, s ha meggyőződtem arról, hogy e törekvés általánossá vált, a magam részéről készséggel fogom előmozdítani, hogy ez a törekvés az egész magyarországi zsidók részéről szabályszerűen és országosan megnyilvánulhasson. (Tetszés.)

Azt a nagy kulturális értéket, mely a zsidóságban van, a magyarságra nézve nagy és megbecsülhetlen értéknek tartom s azt az értéket megbecsülöm én is. Nagyon jól esett hallanom, a mikor az elnök ur azt mondotta, hogy ne legyen egy templom, egy imaház sem ebben az országban, amelynek szószékéről nem magyar nyelvben dicsérik az istent. Ezt nagyra becsülöm s azt a kulturális értéket, melyet önök képviselnek, nem ki, hanem be akarom kapcsolni az állami életbe s ez csak a magyar állam érdekének fog szolgálni. (Zajos éljenzés.) Fogadják újból köszönetemet, hogy ez alkalommal felkeresni méltóztattak.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉS ZSIDÓ MUZEUM.

Az IMIT működését az évek hosszú során át kipróbált és bevált módon folytatta. Az elmúlt év tevékenységéről képet ad az alább közölt titkári jelentés, melyet Bánóczy József a decz. hó 14-én tartott közgyűlésen felolvasott. Előzőleg választmányi ülés volt, melyet, mint a közgyűlést báró *Hatvany József* elnök vezetett. A tagok mindkét ülésen nagyszámban jelentek meg és igen

meleg érdeklődést tanusítottak. A tárgysorozat, a mely mindkét ülésen majdnem azonos volt, nagyobb vitákat nem keltett. Örömmel vették tudomásul a Társulat tagszámának jelentékeny gyarapodását és köszönetet szavaztak *Steiner* József tőzsdetanácsosnak, kinek a fényes eredmény köszönhető. Az előterjesztett költségvetést dr. Weiszbürg, Beck D. ellenőr és az elnök felszólalása után egyhangulag elfogadták. Kiadás és bevétel kerek összegben 20000 korona. Elnök megmagyarázza „parasztosan”, mint magát kifejezte, a költségvetést. Magyarázata szerint a Társulat tiszta vagyona 57000 korona és a költségvetésben felesleg mutatkozik.

Elnök ezután lelkes szavakkal emeli ki a Zsidó Múzeum jelentőségét. Elmondja Párisban, Londonban és máshol tett tapasztalatait a zsidó muzeális tárgyakról, jelesül azt, hogy forgalomban nem igen vannak, adás—vétel tárgyát ritkán képezik, a Múzeumokba vagy ajándék, vagy letét útján kerülnek. Elismeréssel szól a pesti *Chevra Kadisáról*, a mely nagybecsű tárgyait letétkép a Zsidó Múzeumnak felajánlotta, és buzdítja a gyűlés résztvevőit, hogy mindkét irányban támogassák a nagyfontosságú ügyet. *Bánóczi* József titkár ezután előadta a Zsidó Múzeum érdekében eddig történeteket, melyeket alább közlünk. Az ülésen dr. *Farkas* Emil és neje, továbbá *Spitzer* Mór 200—200 koronával beléptek pártoló tagoknak.

Az IMIT decz. hó 13-án tartott felolvasó estéjén *Gál Gyula*, a nemzeti színház kiváló művésze, 17 magyar — zsidó költő és műfordító verseit mutatta be és valóság-gal fascinálta a közönséget. Az elszavalt versek közt szerepeltek *Gabirol*, *Jehuda Halevi*, *Manuello* és újabb héber költők termékei is. A sikerült estéért *Szabolcsi* Miksa és dr. *Farkas* Emil indítványára a felolvasó bizottság elnökségének *Ágai* Adolf és *Lenkei* Henriknek köszönetet szavaztak. Az IMIT ezt az újítást állandósíthatná, természetesen évről évre változó programmal.

A megjelentek nagy száma és a lelkes hangulat az IMIT iránt növekedő érdeklődés jele és mint ilyen is örvendetes, mert egyuttal azt mutatja, hogy a Társulat részben már elérte célját.

BÁNÓCZI JÓZSEF TITKÁRI JELENTÉSE.

Midőn tizenhat évvel ezelőtt az Izr. Magyar Irodalmi Társulat titkára, Dr. Mezey Ferencz, a legelső választmányi ülésen előterjesztette jelentését, szerencsés kézzel rajzolta meg a társulat helyzetét és föladatait a felekezeti és nemzeti élet talaján. „Jóllehet — úgymond — számos rokontörekvésű egyesületek története a tulzott remények táplálásától bennünket óva int, erős ama hitünk, hogy vallásos életünk nemesítésén és a nemzeti közművelődés kincseinek gazdagításán buzgólkodó Irodalmi Társulatunk életképes alkotásnak bizonyul. Mint ilyen felekezetünk tagjainak kifejtett kulturális törekvései által segítve, könnyű szerrel fog beilleszkedni amaz intézmények sorába, melyek a zsidóság eszményi föladatainak szolgálatában állanak.”

Tulzott remények csakúgyan nem hevitettek bennünket s hosszú évek ingadozása és tengése nem egyszer elhomályosította a sikerre való kilátásainkat, de sohasem lankasztotta munkakedvünket. Bizva biztunk céljaink ideális erejében és föladatainak kulturális értékében. Lehetetlennek gondoltuk, hogy az irás népe nálunk is ne eszméljen az irodalomnak és szellemi munkának mindeneket meghaladó fontosságára. És — idő telvén — a magyar zsidóság hajlott hívó szövegünkre és mellénk állott munkával és áldozattal. Es ha ma végig tekintünk a tagjaink során, akik oly hűséggel támogatják törekvéseinket és végig tekintünk kiadványaink során, melyek oly méltóképen igazolják őket és bennünket, akkor valóban elmondhatjuk a zsoltárossal, hogy Isten adott nekünk szívünk szerint és minden tanácsunkat teljesítette, újjongásunk segítségével és Istenünk nevében emelünk zászlót.

Tisztelt választmány! A lefolyt év, melyről beszámolólok, kedvező auspiciumok között indult meg. 1910 január 25.-én tisztelői és tanítványai megölték *Bacher Vilmos* társelnökünk 60 éves jubileumát, melyen üdvözlétünket *Ágai Adolf* tolmácsolta. *Bacher* jelentősége tulemelkedik az ország határain, az ő munkássága súlyt ad Társulatunknak is s az ő hírneve reánk is fényt áraszt.

Ugyancsak részt vettünk nemzeti kulturánknak két örömnépén. A *Kassai Kazinczy-kör* megülte *Kazinczy* Ferencznek 150. születése napját s Társulatunk a meghívás szives viszonzásául sürgőnyileg fejezte ki hódolatát a magyar próza újjáalkotójának örök emléke iránt. A *kolozsvári Múzeum-egylet* főnnállása felszázados ünnepére hívta meg az IMI Társulatot s főt. *Dr. Eisler Mátyás* választmányi tag, ki az igazgatóságunk megbízásából bennünket ez alkalommal képviselt, tartalmas és lendületes beszédben fejezte ki szerencsekívánatainkat.

Érzékeny veszteségünk fölött, mely *Dr. Pillitz Benő* választmányi tagunk elhunytáva, ért, elnökünk ő méltósága kifejezte valamennyiünk nevében részvétünket. A közért munkáló derék és tudós férfiú emlékét igaz kegyelettel fogjuk megőrizni.

Társulatunk munkássága állandó és folytonos. Az *ifjúsági biblia* készül s reméljük, hogy kiadásával a tanítás és nevelés körül régóta érzett hiányt fogunk pótolni és sikerülmi fog a biblia olvasását a család és ifjúság körében terjeszteni. Bizonyosnak tartjuk, hogy a 3-4 év múlva megjelenendő kétkötetes mű szívesen fogadott illetménye lesz tagjainknak. Ezt a munkát is *Bacher Vilmos* vezeti s kétségtelen, hogy az ifjúsági biblia is öregbiteni fogja Társulatunk körül szerzett maradandó érdemeit.

Főolvasásaink tudósok, írók és költők halára kötelező részvételével a régi bevált módon és keretben folytat le. A fővárosban öt estén tizennégy előadó szólalt meg; a vidéken négy helyen: Gyöngyösön, Munkácson, Kassán és Pancsován jelenhettünk meg, mindenütt, hacsak egy estére is, az otthelyi társaság legjavát gyűjtve össze, sőt a nemzsidó körök érdeklődését is fölkelte. Megjelenésünk valóságos helyi esemény számba ment mind a négy helyen és az onnan vett köszönő sürgönyök és levelek a kivított sikernek megannyi tanuvalomásai. A vidéki felolvasások intézménye immár eleven propagandája lett nemcsak Társulatunk, hanem felekezetünk erkölcsi és műveltségi érdekeinek is és őszinte hálával adózunk a *magyar izr. közalapnak*, mely ez intézményünket általában lehetővé tette, azzal pedig, hogy évi subventióját fölemelte, hathatósan előmozdította. A kétrendbeli főolvasásokra a lefolyt évben 3000 koronát költöttünk. Hálával gondolunk a felolvasó bizottság nagyhirű elnökére, *Ágai Adolfra*, és kitűnő előadójára *Lenkei Henrikre*, akik már évek óta annyi lelkes odaadást és munkás gondot fordítanak a felolvasások rendezésére,

Oklevéltárunk második kötetének előkészítő munkája folyik. *Dr. Marczali Henrik* neve és tudása s *Dr. Frisch Armin* szakértelme és gyűjtői szorgalma bizonyára a magyar történelmi irodalomhoz és az IMIT-hoz egyaránt méltó művet fognak pár év múlva az érdeklődők kezébe adni.

A *propaganda* ügyét *Steiner József* vezette s az ő neve egyben zászló és program, munka és siker. Mintha az ő buzgósága művelt közönségünket is áthatotta volna, immár harmadik éve állandó nagy gyarapodásnak vagyunk örvendetes szemlélői.

Hátralékos tagdíjakban 100 koronára számítottunk és

befolyt tényleg 722 k., sőt a következő évre előre fizettek 104 koronát. Költségvetésünkbe tagdíj fejében összesen felvettünk 10,000 koronát és befolyt 16,421 korona. Ily váratlan eredmény azt látszik mutatni, hogy a művelt zsidó közönség immár országszerte tudja, hogy az Izr. Magyar Irodalmi Társulatban legfontosabb felekezeti intézményeinek egyikét teremtette meg magának. Ezt igazolja egyesek példaszerű buzgósága is, kik mintegy *Steiner József* szellemétől ihletve, érdekeink önkéntes propagatoraivá szegődnek. Ezek közül ama számosaknak, kiknek köszönettel tartozunk, csak egyet emelek ki névszerint: *Sternné Mauskopf Teréz* urhölgyet, ki jóformán egész Beregszász művelt zsidó közönségét toborozta zászlóink alá.

Új *alapszabályaink* a magas belügyminiszterium helyben hagyta s így módunkban lesz új alkotásunk, a zsidó *Muzeum* érdekében a kezdeményező akciót fokozott buzgalommal vezetni. Ami eddig történt, máris biztató s mai napirendünk során lesz szerencsém erről részletes jelentést tennem.

Tisztelt választmány! Az igazgatóság, báró Hatvany József elnökével az élen, tudatában van annak, hogy egy fejlődő és virágzásnak induló intézmény vezetése van reá bízva, melynek végleges meggyökereztetése azonban állandó munkát és gondot kíván, különösen anyagi eszközeink gyarapítása tekintetében. Bibliafordításunkat, mely teljes példányban már nem is kapható, újból és javítva kellene közzé adnunk. Okirattárunk kötetei gyorsabban követhetnek egymást. Ujabb pályadíjak kitűzésével irányítólag és ösztönzőleg hathatnánk tudásainkra és íróinkra. Szellemi erő hál' Isten, minden téren áll rendelkezésre a Magyar Izraelben, de az anyagi erők gyűlésének még mindig csak a legelején állunk. Azonban nincs okunk panaszra, sem kishitűségre. Nyugodtan tekintünk a biztató jövő elé. A Társulat halad — előre és fölfelé.

ZSIDÓ MUZEUM.

Alapító tagok. Székely Ferencz udv. tanácsos 1000 koronával, Dr. Kohner Adolf udv. tanácsos 1000 kor., Báró Hatvany József 500 kor., Pesti Chevra 500 kor.

Pártoló tagok: Mucsinyi Wohl Rummy Adolf Losonczi 250 kor, Széll Mihály Kisvárdai 200 kor, Schreiber Gyula Ujpest 200 kor., Dr. Misner Ignác ügyvéd Budapest 200 kor., Sváb Károly főrendiházi tag, Budapest 200 kor, Dr. Stiller Bertalan udv. tanácsos 200 kor, Klein József Budapest 200 kor, Szegedi izr. hitközség 200 kor.

Rendes tagok: Dr. Lövinger Sámuel Adony. Dr. Székely Albert Sátoraljauhely, Lugosi izr. hitközség, Kont Manó Beregszász, Dr. Sággh Manó Budapest, Erzsébetfalvai hitközség, Marosvásárhelyi hitközség, Brassói hitközség, Bogárnár Sándor Nagyvárad, Wolfner Gyula Budapest, Ringwald Mór Csikszereda, Wolf Sándor Kismarton, Pancsovai hitközség, Nyiregyházai hitközség, Salgótarjáni Chevra Kadisa, Gyulai izr. hitközség, Kecskeméti Chevra Kadisa, Braun Dávid Siómaros, Pécsi izr. hitközség, Debreczeni izr. hitközség.

A *Magyar izr. közalap* évi 600 kor. szubvenciót ad

Az orsz. iroda előterjesztésére a m. miniszterium a Zsidó egyház céljaira rendelt összegből 500 kor. *állami segélyt* adott.

Pénzadományok a következőktől folytak be: Deutsch Sámuel 100 kor., Leitersdorfer Dávid 100 kor., Rottstein N. 4. kor, Dr. Fehér Lajos 2 kor, Dr. Wallák Lajos Csáktornya, gyűjtés: 75 kor.

Adakozók: Jonás Adolf 3 plakett s 1 ezüst érem, Dr. Székely Albert: 2 érem, Bezdáni hitközség: 1 érem, Spitzer Mór: 1 okirat, Dr. Fridlieber Ignác: 1 album 23 képvel és 1 műirat, Dr. Fabó Bertalan: több kép és metszet, 2 cintányér, 1 kis Mózes szobor fából, Dr. Fried Samuné: 1 cintányér, Dr. Mezey Ferencz 1 kis ezüst pikszis és 1 tóratekeres, Derera Paula 1 diszes toku megilla, Ágoston József 1 czin szédertál, Galgóczi Ábrahám Ujhéber verses kézirat, 1 járzeit lap és 1 kemea, Dr. Papp Dávid több régi könyv és tábla, Wertheimer Jakab egy régi német tábla és egy régi Josephus, Klein Mór egy régi tóra, Csengery Mihály egy régi talmudi traktatus, Schlesinger Márk 1 régi házassági okirat, Dr. Klein József több kisebb tárgy, Dr. Smianyi Zoltán Buber Simonnak egy verse.

Igen becses régiségeket adtak Báró Hatvány József, Dr. Kohner Adolf és Lajta Béla. — Szabolcsi Miksa egy egész szekrényre való régiséget ajánlott föl s mintegy 30 tárgyat gyűjtött, amelyek ez idő szerint még birtokában vannak.

A *pesti Chevra Kadisa* a birtokában lévő ékszer régiségeket letétül följánlotta a Muzeumnak, szintugy a *Pancsovai izr. hitközség*.

A *Muzeumi Bizottság* tagjai: elnök: Székely Ferencz, társelnök: Dr. Mezey Ferencz, jegyző: Dr. Mezey Sándor, előadó: Lajta Béla,

Tagok: Dr. Alexander Bernát, Dr. Bacher Vilmos, Dr. Bánóczy József, Dr. Blau Lajos, Dr. Fabó Bertalan, Fényes Adolf, Keszler József, Dr. Kohner Adolf, Dr. Kohlbach Bertalan, Dr. Mahler Ede, Mandl Bernát, Dr. Marczali Henrik, Spitzer Mór, Dr. Stiller Mór, Surányi Béla, Szabolcsi Miksa, Telcs Ede, Dr. Venetianer Lajos.

A munka czélszerű vezetése szempontjából, a tagok két albizottságra oszlanak: 1. végrehajtó bizottság: elnöke: Spitzer Mór, előadója Lajta Béla, tagjai: Dr. Blau Lajos, Dr. Fabó Bertalan, Fényes Adolf, Dr. Kohlbach Bertalan, Telcs Ede. 2. ügyrendi bizottság: elnöke: Dr. Mezey Ferencz, tagjai: Székely Ferencz, Dr. Bánóczy József, Lajta Béla, Dr. Mezey Sándor, Dr. Stiller Mór.

ORSZÁGOS MAGYAR IZRAELITA KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET.

A kitűzött feladatok közelednek a megvalósulás felé. Az általános érdeklődés és lelkes buzgóság, amely az Egyesület működése iránt a magyar zsidóság legszélesebb rétegeiben mutatkozik, csakhamar lehetővé teszik az ígéretek beváltását. A vezetőség buzgalmának és a közönség áldozatkészségének köszönhető, hogy az Egyesület átküzdötte magát a kezdet nehézségein: az egyesületnek máris 2650 rendes, 140 pártoló, 12 örökös és 38 alapító tagja van. A fővárosi zsidóság színe-java részt vesz a vezetés munkájában és a tagok tulnyomó része is a fővárosi zsidóságból kerül ki, de ujabban már a vidék is csatlakozik az Egyesülethez. Az Egyesület munkája minden irányban folyik.

A nyilvános előadások, amelyeket a „Pesti Llyod társulat” disztermében tartanak meg, ez évben is nagy látogatottságnak örvendtek. Az első, megnyitó előadás 1910. december 1.-én volt, amelyet Dr. *Hevesi* Simon elnök nyitott meg, méltatva az előadások fontosságát és kulturális hivatását. Ezután Dr. *Neumann* Árminné „A nők vallásos érzületéről” tartott előadást, majd Dr. *Kiss* Arnold kezdte meg „A zsidó eszmék hősei” című sorozatos előadását.

Előadások tartottak még dec. 8-án 15.-én 22.-én és 29.-én, amelyek során Dr. Deutsch Ernő „A modern sociális munkáról”, Dr. Dénes Lajos „A zsidó lélek psychológiájáról” értekeztek. Dr. Adler Illés „A héber nyelv jelentőségéről” címen tartott előadást, míg Dr. Kiss Arnold folytatta és befejezte sorozatos előadásait.

Fontos mozzanat az Egyesület működésében a „Diák-asztal” felállításának terve, amely már a megvalósulás felé közeledik. Az egyesület gyűjtőiveket küldött szét az ország minden részébe és naponta érkeznek kisebb-nagyobb adományok, úgy hogy már e czélra tetemes összeg áll az Egyesület rendelkezésére. A „Diák-asztal” előreláthatólag február hóban megnyílik — egyelőre 100 személyre berendezve — és így a zsidó egyetemi ifjuság olcsón tisztességes ebédhez fog jutni.

Az Egyesület másik nagy kulturális munkája: a nyilvános könyvtár és olvasó terem felállítása már folyamatban van. Közel 4000 kötet könyv áll már az Egyesület rendelkezésére, amelyek részint vásárlás útján, részint közadakozásból jutottak a könyvtár birtokába. A könyvtár a felekezeti életünkre vonatkozó régi és újabb irodalom fontosabb termékeit foglalja magában, amely még a magyar és a világirodalom jelesebb műveivel fog bővülni. A könyvtár rendezése és a katalogusok készítése már folyik, úgy hogy február hóban a közhasználatnak átadható lesz.

A magyar nyelvi tanfolyamok, amelyek a magyarosodás tekintetében valóságos kulturmissiót teljesítenek, ez idén is áldásosan folytatják működésüket.

A Galicziából és Oroszországból bevándorolt hitsorsaink a magyar írás, olvasás és beszéd eltanulásában szép eredményeket érnek el. Az előadásokat 70—80 felnőtt ember látogatja

Mihelyt a kezdeményezett ügyek teljesen tető alá kerülnek, az OMIKE programja egyéb pontjait fogja megvalósítani.

Budapest.

Klein Miksa.

TUDOMÁNY.

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL A KÖZÉPKORI ZSIDÓ ÉS KERESZTÉNY IRODALOM PÁRHUZAMOSSÁGÁRÓL.

A zsidó irodalmat még kevésbé tanulmányozzák, mint a zsidó történetet, az általános szellemi mozgalmakkal kapcsolatban. Hogy ezekkel kapcsolatban áll, nem új igazság, de a tanulmányozásnál ez az alapigazság nem érvényesül. Mégvan a maga oka: nem ülhet mindenki két asztal mellett, mondja a talmud, de azért a szükség fenforog és a külső világosság mellett tisztábban láthatjuk saját házunk belsejét. Ezek a gondolatok jutnak eszünkbe, midőn Robert G. következő művét olvassuk; „Les écoles et l'enseignement de la théologie pendant la première moitié du XIIe siècle“ (Paris 1909). Ez az adalék a keresztény dogma és egyházi irodalom történetéhez elég távol áll a zsidó irodalomtól, mégis több sugár esik belőle reá. Robert kifejti, hogy a XII. század első fele az egyházi irodalom renaissanceának kora (különösen 19. lap). Az első hely az általános történetből ismert Abelardot illeti meg. Vajjon nem áll-e ez az ujjászületés az első kereszties hadjárattal (1095) összefüggésben, a mennyiben az európai keresztény világ a byzancziak és a moszlimok útján a régi görög és az ezen felépült arab kultúrával megismerkedett, arról szerző egyáltalában nem szól. Arról sem szól, hogy miért lett egyszerűen oly kapóssá a logika, retorika és dialektika (trivium), melyek közül az utolsó oly alapvető változás előidézője lett, hanem egyszerűen ismerteti a tényt és ecseteli az egyház belső fejlődését, amely nagyjában franczia egyházi férfiak érdeme. Feltűnő tény, hogy a zsidó irodalom klasszikusai: Rasi és Alfászi, Gabirol és Abulvalid csupán pár évtizeddel előbb éltek és pedig szintén Franczia- (és Spanyol-)

országban, Juda Halevi és Abrahám Ibn Ezra Abélard kortársai, Maimuni pedig csupán néhány évtizeddel később írta meg korszakalkotó műveit a zsidó theológia és filozófia köréből. Igaz, hogy Egyiptomban, de Spanyolország szülőltje és neveltje volt. A mohamedán, zsidó és keresztény irodalom fellendülése a vallások kölcsönös idegenkedése daczára közös szellemi áramlatra vall. Az összekötő szálakat beható részletes kutatás bizonyára megtalálná.

A szellemi fellendülés gócpontja Franciaország, de innen elterjdt az egész román és germán világba. Robert konstatálja, hogy tanítványok Angliából, Német-és Olaszországból sereglettek össze francia mesterek lábaihoz (13). Az iskola nem volt helyhez kötve, hanem a tanító hirtől függött. Ha egy híres mester valamely városban letelepedett, az iskola felvirágzott, ha a várost elhagyta, az iskola megszűnt (11). Így volt általában a párisi egyetem alapításáig. Nem érdektelen, hogy nagyjában így állt a talmudiskolák ügye egészen a XIX. századig. A jesiba nincs helyhez kötve. A hol híres rabbi van, ki tanítani hajlandó — és rendszeren hajlandó volt — ott nagy tanulószereg gyűl össze. A mesterrel meghalt az iskola is. Számos esetben a rabbit iskolája is követte az új rabbiság székhelyére. Állandó főiskola csak az ó-korban volt Palesztinában a patriarcha székhelyén (Jamnia, Tiberiás, Sepphoris) és Babylóniában az amórák és gáonok korában (Szura, Pumpedita és időnként más helyeken). A zsidó főiskolák (rabbiszemináriumok) a modern kultúra hatása alatt keletkeztek a XIX. század közepe óta és a nemzsidó főiskolák mintájára létük független a tanítást végző személyektől. Intézményesen biztosítottak és erről az oldalról tekintve is a modern kultúra termékei. — A tanítás este és reggel folyt (50). Ez áll a talmudi korról és az ezt követő századokról a nyugat-európai államokban. Kérdés, hogy mikor tették át a tanulási időt a nap közepére és nem állott-e ez is az általánosság vált szokás hatása alatt? (Nem elemi oktatásról szólunk). A licentia docendi, a melyet az egyház valószínűleg már a XII. század elején behozott (31), a zsidóknál, már szervezetlenségüknél fogva, ismeretlen volt. Ugyszintén a tanítás díjazása. E tekintetben mai napig érvényben van a talmudi

elv: „A mint én (Isten) ingyen, úgy ti is ingyen” t. i. tanítások. Ezen az elven a modern kultúra sem ütött rést. Elvileg a tanítás a keresztény egyházban is ingyenes volt az ³Újtestamentum ezen szava szerint: Veni et audi (34). E kitétel, mellékesen megjegyezve, azonos a talmudi שמע תהו-³val.

Abelard és mások honosították meg a „disputatio”-t, az igazság kikutatására legalkalmasabbnak vélt módszert, a mely csakhamar közkedvelté lett (58, 73, 171). Ebből az iskolai szokásból sarjadoztak ki a zsidókkal rendezett nyilvános disputációk, melyek Francia- és Spanyolországban a XIII. században vették kezdetüket. A mint az iskolában disputálás utján igazolták az egyház hivatalos dogmáit a hamisakkal szemben, úgy akarták igazolni az igaz hitet az eretnekséggel szemben. A disputálók közül mindig az egyik győző, a másik legyőzött volt és behódolt (még Abelardot s legyőzte egy ízben ellenfele) és így ez az eljárás igen egyszerű módnak mutatkozott a csökönő zsidók legyőzésére. Az egyház és a világi hatalom első képviselői (pápa, király stb.) jelenlétében folyt le a vita, kik a győzelemnek érvényt szerezni voltak hivatva. Nem pusztá kíváncsiságból voltak jelen, mint a bikaviadaloknál, vagy mint ma a társadalom crémje a boxoló versenyeknél.

Maimuni vallásbölcészeti művében zsidó bölcészet nem idéz. Ezen még ma is meütköznek, mint a régiek meütköztek azon, hogy vallásodexéből kiküszöbölte a talmud tekintélyeit és általában az egyes személyeket. A zsidó bölcészek hallgatólagos mellözése annál feltünőbb, mert Maimuni arab bölcészeket névleg említget. Juda Halevi „Kuzari”-ja utolsó részében Ibn Sina arab bölcészett hallgatólag szó szerint kiírta, ami szintén rossz benyomást tett. Meir Aldabi „Sebilé Emuná” címü művét, mint Zunz konstatálja, „összelopkodta”. Bacher kimutatta, hogy Jehuda Hadaszi „Eskol Hakófer”-jébe Ibn Ezrából jelentékeny részletet „annektált”. Más példákat is fel lehet még hozni, melyek mind azt mutatják, hogy a középkori zsidó írók, mai nyelven szólva, plagizáltak. Mi azonban csupán a Maimuni és Jehuda Halevi, e két jellemileg és szellemileg kiváló férfiú eljárását kívánjuk megértetni. És ezt pár szó-

val tehetjük. A középkori szerzők rend szerint szóról szóra írják ki az egyházatyákat, a nélkül hogy a forrásra utalnának. Ennek konstatálása után Robert így folytatja: „les contemporains sont mis á contribution tout aussi bien que les anciens, sans plus d'indication des sources. Nous verrons que les meilleurs auteurs, tels qu'un Hugues de Saint-Victor ne sont pas exempts du procédé. Il nous arrivera de constater que si les contemporains de Hugues l'ont appelé un second Augustin, c'est bien un peu parce que, de temps en temps, il copiait le premier sans le dire” (7. lap). Abelardot „Magister Petrus” név alatt idézte iskolája, a mi óriási tekintélyről tanuskodik: „car on sait que, dans les écrits du moyen âge, on n'a pas l'habitude de citer les contemporains, sinon ceux qui jouissent d'une grande autorité” (175). Ezt bizonyította Mandonnet, Siger de Brabant 40. lap. Juda Halevi tehát nem tett egyebet, mint követte a kor szokását, midőn szóról szóra átvett részleteket, a nélkül hogy ezt jelezte volna. Maimuni pedig zsidó kortársait nem ismerte el oly nagy tekintélyeknek, hogy névleg kellett volna őket idézni, ellenben arabs filozófusokat elismert ilyeneknek. Más helyen még fontosabb pontoknál is fogjuk bizonyítani, hogy Maimonides az általános tudományos eljárást követi. Most még csak három érdekes analógiára utalunk, amely a zsidó és a keresztény irodalom közt található.

Hugo de Saint-Viktor kétféle kommentárokat írt: nagyon rövideket adnotiunculae (!), melyek a szövegnek csupán litterális magyarázatai, hosszabbakat, mint pl. Jób, Obadja és Jeremiához, melyekben Didascalion cz. művében kifejtett elvei szerint litterális, allegorai és tropológiai magyarázatot ad. (120). Hugó Ábrahám Ibn Ezrának öregebb kortársa volt, midőn az utóbbi a keresztény országokba jött, ahol kommentárjait írta, az előbbi kommentárjai már meg voltak írva. Ha továbbá meggondoljuk, hogy Ibn Ezra pentateuchkommentárja bevezetésében a keresztény exegezis ellen polemizál (egyike a „négy utnak”), akkor nem fogjuk érdektelennek találni azt, hogy Ibn Ezra is írt egy rövid és egy hosszú kommentárt a tórához.

Némely kommentátor magyarázatát a szövegbe szötte

be (mint Rasi némelykor a talmudi szöveg körülírásával teszi). Ez az *interjecta* nem kedveltetett. „Les gloses marginales et interlinéaires étaient, au contraire très usitées, tant pour l'enseignement des arts libéraux et du droit, que pour celui de la théologie. On mettait de préférence entre les lignes les gloses proprement dites, c'est-à-dire l'explication d'un mot isolé, d'un mot par un de ses synonymes et l'on réservait pour la marge les remarques vu le sens du texte était plus approfondi” (114, irodalom 41. jegyz.). Interlinearis targum járta, de megjegyzéseket tudtunkkal nem írtak a sorok közé. A maszoretikus megjegyzések a margóra kerültek, a kisebbek és nagyobbak külön választásával. A legérdekesebb analógia azonban a *glossa* és a *tószafóth* között van. Ez utóbbiakra is illik: „a lapszél számára tartották fenn azon észrevételeket, hol a szöveg értelme nagyon mély”. Minthogy a margális megjegyzések a XI. és XII. században az összes tudományokban—artes liberales, jog, théológia — járták, valószínű, hogy már a toszafisták is a talmud margójára írták megjegyzéseiket, ha nem is valamennyien. A tószafóth-szerkesztők bizonyára a talmudpéldányok széléről is vették anyagukat. Így volna érthető az, hogy némely tószafóth-gyűjtemény helynevet viselt, t. i., az illető helyen levő talmudpéldány széleiről származó tószafóth. Tudtunkkal még nincs kiderítve, hogy az első nyomdászok (Soncino, Bomberg) talmudkiadásaiukat hiven a kéziratok formája után nyomták-e, vagy pedig a talmud. Rasi és Tószafóth szövegeket külön-külön kéziratból vettek? Minthogy Rasi és Tósz. francia termékek, valószínű, hogy a francia általános irodalom külső szokásai hatással voltak rájuk.

Az egyházatyákból és az egyház későbbi tanítói műveiből kivonatokat készítettek. E kompilációk célja az volt, hogy azok számára, kiknek nincs módjukban, hogy sok kéziratokat szerezzenek, vagy nincs kedvük, hogy ezeket átolvassák, kézi könyvül szolgáljanak. Az ilyen gyűjtemények *Flores* vagy *Sententiae* nevet viseltek és a leggherebb közöttük a XII. századból származó *Liber pancrisis*. Ezekben a gyűjteményeken nincs rendszer. Ismertetésük után (125-127) Robert rátér a második csoportra, mely

gyűjteményekben a kivonatok a biblia sorrendje szerint következtek. Az első, ki ily művet összeállított, Paterius, szent Gergely secretariusus volt, ki Gergely műveit excerptálta az érintett szempont szerint és nagy sikert aratott. Beda Venerabilis sajnálja, hogy nincs kezei között és Rabanus Maurus felhasználta. Pateriusnak sok követője akadt és a XII. században Petrus Damiánus irataiból készített egyik ismeretlen tanítványa ily segédeszközt az ó- és új-testamentumhoz. Róbert azután így folytatja:

„Mais d'ordinaire, les compilateurs réunissaient ensemble les commentaires de plusieurs Pères sur le même texte, en y ajoutant çà et là des notes personnelles. Ainsi firent Béde le Vénérable, Raban Maur, Walafrid Strabon: ce sont les commentaires du moyen âge bien connus sous le nom de *chaines*. Il arrivait aussi que, dans un but pratique, on groupait dans un ordre différent les chaînes de commentaires, comme le fit, dans la seconde moitié du XIIIe siècle, Werner, abbé de Saint-Blaise, qui composa, à l'usage des prédicateurs, un recueil d'extraits des Pères et de quelques maîtres contemporains, en les groupant suivant l'ordre des évangiles de l'année. Les extraits, groupés suivant l'ordre des Livres Saints, facilitaient les explications de l'Écriture données dans les écoles . . .”.

Simon Hadarsan, vágymás szerző, szintén francia volt és a XII. század körül élt, a „Jal-kut“-ban szintén a bibliai iratok sorrendjében versről versre csoportosította a midras és talmud agádáját, vagyis a zsidó atyák magyarázatát. Művét nagy alaposággal végezte, mert először az összes műveket felvette gyűjteményébe, másodsor teljesen és harmadszor a forrást is megadta, de azért ugyanaz a jelenség zsidó körben, mint a másik keresztény körben. Nincs kizárva az sem, hogy az eszme kívülről hatolt be.

Budapest

Dr. Blau Lajos

A KAZÁROK ÉS A ZSIDÓK.

Kutschera H. báró, Bosznia és Hercegovina 1909-ben elhunyt polgári kormányzója (Ziviladlatus), ki előbb a keleti

konzulátusoknál szolgált és mindezen minőségekben a kelet zsidó népet megismerte, szabad óráiban a kazárok történetével foglalkozott. Azt a nézetet vallotta, hogy a keletiek a fajnbeli zsidók, míg az askenaz zsidók, melyeket, akár ha Hollandiában élnek is, a „lengyel zsidó” gyűjtőnév alá foglalnak, vegyes faj, melynek ereiben prozelita, főképp kazár vér folyik.

A szefard és askenaz zsidó közti fajkülönbséget Vogt is állította anthropológiai művében, mi azonban K.-nak csak utólag jutott tudomására, midőn műve már készen volt. Ennek a posthumus munkának a címe; „Die Chasaren. Historische Studie” (Wien 1909). K. a nagy közönség számára irt, de az anyagot vagy 30 esztendeig gyűjtötte. Kezdi (19 kövv.) Chaszdaí Ibn Saprut ismert levélváltásával. Különbösen is jól ismeri K. az idevágó munkálatokat Cassel, Harkavy s más szerzőktől. Visszamegy a legrégebbi időkre, időszerűségünk első századaira és a Hunogurokról, a magyarok állítólagos őseiről is beszél (47 és 58), valamint az avarokról. A kazárok 640-ben önálló birodalmat alkottak (57) és K. szerint tulajdonképi lakóhelyük a Kaukázus északi lejtőjén és a Fekete és Kaszpitenger között elterülő pusztai országokban volt (116). Jakut arab geográfus szerint: „A kazárok valamenyien és királyuk zsidók. A szlávok és a többi szomszéd uralma alatt állanak és hűségesen engedelmeskednek” (135). A kazárok a IX. század közepén a kalifák és a biznaci császárokkal való összeköttetésük folytán, továbbá a biblia és a korán hatása alatt majdnem civilizált nemzetté váltak. „Dieser höheren Bildung gemäss und infolge dieser mannigfachen Beziehungen zu verschiedenen Völkern, unterstützt durch das jedem Fanatismus abholde, in religiösen Dingen indifferente Naturell der finnischen Völker, übten sie vollkommene Toleranz gegen die Anhänger aller Bekenntnisse” (136). K. még hozzát teszi, hogy vannak még más példák is a vallási türelmességre a középkorban, de mindezen államok többé-kevésbé a kazárok hatalmi körébe esnek (137).

A finn népek toleranciájáról a 148. lapon újra beszél K., de legérdekesebb a következő nyilatkozata: „Und haben nicht auch die den Chasaren wahrscheinlich stammverwandten Ungarn durch ihre tausendjährige Geschichte be-

wiesen, dass ihnen die überspannte Religiösität, welche sich bei anderen Völkern leicht zur Verfolgung der Andersdenkenden steigert, gänzlich fremd ist? In Ungarn finden von jeher alle Religionen eine gesicherte Zufluchtstätte" stb. (160). Die älteste Religion, welche die Chasaren durch ihre Berührung mit den zivilisierten Völkern erhalten hatten, die bei ihnen die meisten Erfolge aufzuweisen hatte, die ihnen die teuerste war und die sich am längsten erhielt' war die jüdische (149). Az örmény-georgiai királyi család, a Bagratidák, Bagrat zsidó fogoly ivadéka volt (u. o.). 1239-ben a tatárok legyőzték a polovezok fejedelmét és Kotján khán 40000 fajbelijével Magyarországra szökött, itt végleg letelepedett és felvette népeivel együtt a keresztiséget. Vele az egykori kazár birodalom utolsó maradványa tűnt el (193).

A IV. fejezetben (208—271), melynek czime: „kazárok és zsidók" szerző sajátképi tárgyával foglalkozik. Miután konstata, hogy a kaspi tenger partján a korai középkorban zsidó királyság létezett, a mely a többi felekezetnek teljes egyenjogúságot adott, noha uralkodója és tulnyomó többsége zsidó volt, így folytatja: „nem Palesztina vagy más országokból bevándorolt semiták... hanem zsidók, kik áttérés által és Mózes tanainak elfogadásával lettek ezekké" (209). Abban azonban nincs igaza szerzőnek, hogy ez példátlan a történelemben, mert a délarabok (himjariták) már előbb, t. i. a VI. század elején alkottak egy zsidó királyságot. K. ezután felveti azt a kérdést, honnan kerül annyit zsidó Európa keleti részébe és hova lett a nagy számu kazár nép? A felelet az, hogy épp a zsidókban él tovább a kazár prozelita. Miután K. a zsidók számáról az egykori Lengyelország területén és a többi zsidókról (elavult) statisztikát adott, idézi 215—222 Jost nyilatkozatait a zsidó diaszpóráról, Schürer művét nyilván nem ismeri, de 223 kövv. a zsidók elterjedtségéről az egész világon a főbb adatokat idézi Josephus és más ókori írókból és azután elmondja nagy vonásokban az amórák és gáonok korszakának történetét és (229) megczáfolja Neumann és mások nézetét, hogy a karaiták volnának a kazárok maradványai. Schildperger

Johann müncheni polgár a XV. század elején Kaffáról azt mondja, hogy kétféle zsidó lakik benne, tehát akkor még rabbanita zsidók is voltak ott. A kazárok egyébiránt a karaita szekta keletkezésekor vagy valamivel előbb tértek át a zsidó hitre, tehát a kazárok nem lehettek karaiták. Juda Halevi (a XII. század első felében) nem szerepeltethette volna A kazár cz. vallásbölcészeti művében a kazárok áttérését, ha a kazárok karaiták lettek volna. E két okot is felhozhatta volna könyvünk a többi között. K. ezután Jost nyomán az európai zsidó letelepedéseket ismerteti és konstata, hogy 1080 körül már biztosan laktak zsidók Lengyelországban, midőn magában Németországban sem lakott még sok zsidó. A lengyel zsidók 1264 körül kapták az első nagy jogokat. „Wir sehen also die Juden eben zu derselben Zeit, als ihre Einwanderung aus Deutschland erfolgen sollte, schon förmlich und gesetzlich in Polen etabliert" (237). A zsidók, mint a zsidó lakosság sűrűségének statisztikája mutatja, nem Németországból vándoroltak Lengyelországba, hanem épp megfordítva (241). Hogy a lengyel zsidók németül beszélnek, az a németségnek Lengyelországra gyakorolt hatására vezetendő vissza és a germanizálásnak más okai is voltak (241—247). Ezután szóba kerülnek a spanyol zsidók. Gerlach István Naplójában azt mondja, hogy Konstantinápolyban már 1574 előtt 10,000 volt keresztény (marranos) élt. A konstantinápolyi zsidó iskolákról pedig ezt beszéli: A németek és magyarok az iskolát (egyuttal templom) lakásukban tartják, az olaszok, görögök és spanyolok nyilvános és közös iskolákkal (Schul—templom birnak" (253). Ezután idézi K. Jost leírását az askenaz és szefard zsidók közti különbségről (254—258) és azon nézetének ad kifejezést, hogy nem vallásbeli, hanem nemzeti ok választja el a két szektát és geográfiailag is összeesik a két szekta elterjedése a Vogt által konstata, anthropológiai különbséggel (259). „Nach der talmudischen Erklärung bedeutete also Aschkenas ein Land in der Nähe des Schwarzen Meeres zwischen Ararat und Kaukasus, mithin das eigentliche Stammland, den Ursitz der chasarischen Herr-

schaft. Es gibt also schon der Name, mit welchem die Sefardim ihre Glaubensgenossen aus Polen bezeichnen, die Erklärung für deren wahre Abstammung aus den Kaukasusländern" (260). K. újból visszatér az ask. és a szefard közti fajkülönbségre és azt mondja, hogy ez a laikusnak is szembeötlő. Ezt a nézetet vallják a keleti tudós utazók, kik közül K. Charmes és Weissbach nyilatkozatait idézi. Az anthropológiai különbséghez járul az is, hogy a két typushoz tartozók a héber nyelvet kétféleképp ejtik ki. Okait még egyszer összefoglalván, K. odakonkludál, hogy ily hatalmas különbségek csakis a származás különbségén alapulhatnak és ugyanezért a lengyel zsidók a kazároktól való leszármaztatása a problémának a legplausibilisebb megoldása (269). „Die Annahme der Abstammung der polnischen Juden von den Chasaren ist die glaubwürdigste historische Erklärung dieser nicht wegzuleugnenden anthropologischen Unterschiede" (270).

K. hangsúlyozza, hogy a kérdést még philológiai uton kutatni kell és megemlíti azt is, hogy új nézetének zsidók és nemzsidók közt akadnak majd ellenzői. Mint ismeretes, Egan magyar kormánybiztos vagy tíz év előtt először hangoztatta, hogy a ruthén segélyakció akadályai az ottani zsidók, kik „kazárok". A magyarok előtt a „zsidó-kazár" tehát nem új fogalom. Csak az a kérdés, vajjon Egan önállóan jutott-e véleményéhez, vagy hallott K. és mások ez irányú nézetéről. Vagy 20 év előtt egy magyar zsidó tanárjelölt Münchenből koponyája méreteinek alapján cikket irt az Egyenlőségbe: „En kazár vagyok". Erről Kutschera báró, ki akkor Bosznia polgári kormányzója volt, nem tudott, és persze azt sem tudta meg, hogy az új kazár nem tanúsította a régi kazároknak K. által könyvében többször dicséret hűség ragaszkodását a zsidó valáshoz.

Budapest

Dr. Blau Lajos

MOHAMED ÉS A MEDINAI ZSIDÓK.

(Mohammed en de Juden te Medina. Door Arent Jan Wensink Leyden 1908, 181 old).

Az ifjú iszlám legkorábbi fázisaiban össze van forrva

a Mohameddel egyidejű arabs zsidók történetével. A Kórában megrögzített új credo, a hirdetője köré tömörült gyülekezet „társadalmi" súlyának, a próféta növekedő tekintélyének kikristályosodását folytonos zsidó relációk kísérik. A szynkretismus-ban, melynek a jegyében az iszlám megszületett, ehhez képest tekintélyes rész jut ki a Mohamed látkörébe tartozó zsidók pietismusának; motivuma a Kórá fejezeteiben kibontakozó monotheista vallásosság kifermálására mélyebbre nyúló befolyást gyakorolnak, mint a keresztyén s egyéb forrásokból származók. Mennyi része van a judaismusknak eme vallásosságnak az arabok lelkivilágában való előkészítésében a Mohamed fellépését megelőző időben, ezt bőségesebben folyó források híján, nehéz megmondani. Erről egészen pozitív tudásunk úgyszólván nincsen. Inkább csak sejtjük, hogy az iszlám útját már a pogányokban monotheista áramlatok egyengették, melyek Arábiát főként zsidó conventiculumok, kisebb-nagyobb zsidó telepek felől érték. Az exkluzív hajlandóságu judaismus, mely a prozelytacsinálástól máskor mindig tartózkodott, a Mohamed-előtti arabok között térítő propagandát fejt ki. Régebben az orientalisták azt vélték, hogy arab forrásainkban előforduló pogánykori zsidók ethnikai tekintetben is azok. Ma már valószínűnek tartják, hogy — caeteris paribus — éppen a főnti mű tárgyát képező medinai zsidók maguk sem mind vérbeli zsidók voltak. *Nöldeke*-vel bizvást föltehetjük¹⁾, hogy Medinának a Nadhir és Quraiza törzshöz tartozó zsidói egytől-egyig mind konvertiták voltak. Szomszédai, a Qainuká-törzsbeliék viszont vérbeli zsidók lehettek. A zsidók Medinában az arabs társadalomban teljesen felszívódva, látszólag a legteljesebb assimilatióban tűnnek elő. A praeislámikus milieuban a zsidók, pogány arabs kortársaikkal, mondhatni, physiológiai egységben, távolról se a zsidók történetében megszokott heterogenitásban, társadalmi izoláltságában jelennek meg. Amennyire a pogány arabs hagyományból láthatjuk, a Mohamed-előtti arab zsidónál nyoma sincs a különélők kö-

¹⁾ Zeitschr. d. deutsch. Morgenl. Ges. 38, 158. és u. o. 41, 720. I. ezenkívül Winkler Arabisch—semitisch—orientalisch 1904 p. 72 és kk.—

rültekintő óvatosságának, az erősebbre számítók kényszerű helyzetének, melyek a diasporában a zsidóban egybeült kifejlődtek. A dsáhilijában (az iszlám-előtti aera arab neve) a zsidó olyan szabadnak, olyan erősnek érzi magát, mint minden más arabs. Lénye egész közvetlenségével veti latba egyénisége sulyát, harcias, szilaj magatartását, fékezhetetlen szenvedélyességét, lovagiasságát. *Ebben* a társadalomban nehéz felismerni ama zsidót, kinek korhú képét egyéb korszakok, avagy éppen a későbbi iszlám viszonyai konstruálják meg. Mi része van ebben annak a körülménynek, hogy Arábiának e korbéli zsidói talán éppen nem is fajbéli zsidók voltak, döntsék el azok, kik a faji teoriák körüli elmékedésekben és okoskodásokban jártasabbak és hivatottabbak! — Zsidó tanoknak a pogány arabokra gyakorolt hatására mutat amā körülmény is, hogy Moham., föllépésének már első idejében, *pogány* araboknak zsidó dolgokat, bibliai históriákat mint az egyidejű arabok előtt nem ismeretleneket tünteti fel.¹⁾ Moham. nem a zsidók, de előzőleg már a nem-zsidókra irányuló actióban is ezekre a zsidó hivatkozásokra épít tovább; ezekre utalva véli a maga számára megnyerhetni pogány kortársait. — Magukra a zsidókra meg éppen bizton számít. A theológiaiag iskolázatlan „követ” jó ideig egyazon valláson (din, millatún) levőnek gondolja magát izraelita kortársaival. A régibb szúrákban „Allah követe” maga sem egyéb, mint az eredeti, tiszta zsidó hitnek „Ábrahám és a Hanofek” vallásának követője. Ezt az eredeti hitet szerinte csak az idővel hozzátapadt sallangok tették zavarossá; de leválnak róla, ha a zsidóktól várt Messiás eljő. Ez a Messiás ő maga Mohamed, a „próféták pecsétje”, a zsidók prófétája . . . A gunyka-caj, mely a zsidók szentirataiban megjövendőlt prófétának kiáltó szava nyomán fakad, a pogányok megrökönyödött „hitetlensége”, mely eltölti Mekkát, a prófétát nem némitja el. Résztelenségükért kárpótolni fogják a medinai zsidók, a „Könyvbirtokosainak” (ahl-elkitábi) nagyobb fogékonysága, Messiás-várákozása; ezekben az eredeti zsidó hit restaurator-ja visszhangra, az elhintett mag kész, termékeny talajra talál . . .

¹⁾ A Kóránvizsgálat ezt a figyelemreméltó tényt eddig figyelmen kívül hagyta.

Akik az iszlám legrégebb történetébe csak némiképpen is be vannak avatva, tudják, hogy a hidzsra után, ott Medinában a szegény Mohamedre minő keserű csalódás vár, Medinában ugyancsak alkalma nyílik meggyőződni arról, hogy az ottani zsidókkal nem kezdhet el semmit sem; az ől purisztikus, az ő „eredeti” „hanif” „zsidó” hithez visszatérő orthodoxiájának azok tulságosan — modernek! — Medinában a viszonyok a hidzsra-előtti Mohamedet egészen átfurmálják. — A Kórán hosszú, untató medinai fejezeteinek „prófétája” nem az a Mohamed többé, ki szenvedélyessége, extázisa, egyenessége és őszintesége explozításával szolt hozzánk a mekkai szúráknak igaz meggyőződéstől átitatott, szívhez szóló, költői egyszerűségével. Medinában a megcsalódott ember beszél belőle, kinek a reménykedése éppen a zsidók elutasító magatartásán törött meg, és aki világosan kezdi látni egész sivárságukban hivatása akadályait, a siker nehézségeit. Medina ezidőtájt különféle politikai „klikkek”, pártoskodások, törzsek közötti surlódások, folytonos ravaszkodások színhelye. Ezekből a medinai zsidók is ugyancsak kiveszik a részüket. Igen számottevő részét képezik a medinai „társadalom”nak; igen élénk, nagyon mozgékony aktivitásban találjuk őket a város- és törzspolitikai kellő legközepén; pártállásukkal számolniok kell mindazoknak, kiknek ebben a veszekedő természetű, igen hangos milieuban különösebb céljaik vannak. — Mohamed csakhamar fölismeri helyzetét és föl is találja magát benne. Könnyű belátnia, hogy a medinai új viszonyok között sikerének további feltételei a pártpolitika körülményeihez, további alakulásához kötvék. Ezeknek a kényszerítő ereje az ott kialakuló ifjú iszlámot a medinai várospolitikai motívumaiba kapcsolja, Mohamed az iszlámot ezentúl a községi pártalakulások útján irányítja. Az iszlám sikerét is ezek döntik el. A prófeta Medinában pártvezér, kit a hit, új tanának ereje ösztökél, a hivatástudat lelkesít; de kit politikai okosság mérsékletre, a gondos előrelátás óvatosságra, a czélszerűség a viszonyok és lehetőségek figyelmes mérlegelésére, itt ott gyors cselekedetre, itt nyiltszívű magatartásra, ott bujkáló titokzatosságra bír. A czél szentesíti az eszközt és egy jó diplomata juncti-

moktól, fúzióktól, compromissumoktól sem riad vissza. Ámde a medinai viszonyok konstellációjára elhatározólag hat ki a zsidók állásfoglalása. Ime a politikai vonatkozásoktól ugyancsak átszőtt medinai szurákban a sok politikai transactió a „kellemetlen” „hitetlen” sok zsidóval, kikkel a prófétának sokszor gyülik meg a baja, kiknek vallásos politikai pártállás sehogyan sem akar a próféta vezetése alatt fuzionált medinai pártok érdekeihez, de különösen nem az iszlám tanaihoz és politikájához simulni. Hiába ezzel szemben a zsidóknak tett mindennemű engedmény az iszlám kultuszában; Mohamed hiába alkalmazkodik. Pozíciója, mely Medina egyéb pártjaival egyre erősödik, a zsidókkal szemben mindjobban kiélesedik. S mire a zsidók Messiás-várakozása immár végleg *nem* a prófétával teljesedik be, midőn a zsidókra számítani a próféta szerint is merő illuzió, mikor a közeledés utolsó reménye is eloszloban, Moham., ki medinai posztíójának legfőbb veszedelmét közbe a zsidókban ismerte fel, a kellő pillanatban hirtelen offenzívába megyen által. Kenyértörésre kerül a dolog. Nyílt harc, „*Szent háború*” a zsidók ellen fejezi be az iszlám létharcának medinai szakát. A helyzet és a Medina urává lett Mohamed kegyetlen boszúja, zsidómészárlás a Kórán medinai szuráinak háttérét képező sivár húzavonának vérbe fojtott eredménye. — Röviden ez a foglalatja a szárnyait bontogató iszlám medinai fejezetének. Az iszlám sorsát, a mohamedán kultusz megalakulását e fejezet dolgai irányították és nagyobbrészt ezek is döntötték el. Ezt a fontos fejezetet a hollandi szerző a legkarakterisztikusabb oldalán ragadta meg, midőn lepraegnásabb részében, judaistikus vonatkozásainak világitásaiban tárta elénk. Az iszlám e korszakban legtöbbet szívott fel magába a judaizmus ideológiájából és kultuszából. A medinai korszakot eme oldaláról eddig nagyobbára ama vallástörténeti analízisekből ismertük ¹⁾, melyek az iszlám zsidó elemeit bo-

¹⁾ Abr. Geiger Was hat Moham. aus d. Judentum aufgenommen, 1833. Bonn, II. kiadás 1904. — Hartw. Hirschfeld: Beiträge z. Erklär. d. Korans, Strassburg 1886. Ujabban ugyane szerzőtől New Researches into the composition and exegesis of the Qurân. India Antiquary vol. XXIX. és kk. — 1902.

gozták ki a Kóránból és némileg az iszlám posztkoránikus hagyományából. ¹⁾ A vallástörténeti elemek mögött levő történeti eseményeket e vonatkozásban Wensinck kritikai tárgyalásban foglalta össze, amivel hézagpótló munkát végzett. A medinai zsidókra vonatkozó ismereteink ebben a derék monographiában igen érdekesen egészülnek ki ama elemek által, melyeket a szerző a közbe publikált újabb forrásokból merített. A fenti mű is egyik bizonyossága annak, hogy tudásunk az ujabban kiadott traditio-gyűjteményeknek, különösen azonban *Ibn Sa'd* megjelenés alatt álló *Jabaqátjainak* ²⁾ mennyit köszönhet ³⁾ Az új könyv rendkívül figyelemreméltó részei azok, melyekben szerzőnk a moham. traditiónak tendenciózus mivoltára rámutatva, lényeges pontokra nézve, ad oculos demonstrálja, hogy adataiban ezt az elferdített történeti hagyományt nem mindenben követ-hetjük és hogy az események történeti reprodukálása a történész kritikájának rekonstrukciójára szorul. Élesen domborítja ki szerző a medinai zsidók és a Mohamed közötti controversiák *politikai* jellegét ³⁾, mögöttük a dogmatikaitermészetűek szinte elenyészők. — Az első „hoofdstuk”, mely Medina topographiáját tárgyalja, nem tartalmaz semmi újat, sem különöset. A vallástörténetet a harmadik fejezet érdeklő legjobban, mely a mohamedán kultusz zsidó elemeivel foglalkozik ⁴⁾. Szerző a medinai kultusz fejlődésének időrendi egymásutánjában mutatva be, érdekesen mutat rá arra, hogy a traditiónban, már a korai iszlámban is, mennyire megvan a tententia, hogy e kultusz eredetét mindenestül magára Mohamedre vezesse vissza. Az iszlámista tudományosság is napjainkban mindinkább fölismeri, amit a kritikai kutatás már fölismert a judaizmus, vagy a

¹⁾ Utóbbiak zsidó elemeinek fölkutatása, forrásaik kimutatása erre hivatott munkaerőre vár.

²⁾ Biographie Mohammeds, seiner Gefährten stb. . . herausgegeben von Ed Sachau. Leiden 1904.

³⁾ I. különösen a II-dik fejezetet Mohammed en de Joden tol de slag bij Bad.

⁴⁾ de joodsche invloed op het ontstaan von den moslimischen eeredinst p. 99 és kk.

keresztyén kultusz történetében, hogy t. i. későbbi hagyomány a vallásalapítóknak tulajdonítja a kultusz olyan intézményeit is, melyeket azok még nem ismerhettek. Ma már tudjuk, hogy az iszlám rituálismusa, dogmatikája, egyházi szervezete, egész kultikus berendezkedése későbbi fejlemények, melyek csak utólag kerültek vonatkozásba az iszlám megalapítójával.¹⁾ Hogy csak egyet említek, kiragadom a legkülönösebbet. Becker éppen idézett kísérletéből tudjuk, hogy a moham. mecsetben a szószerk eredetileg *nem* az egyházi berendezés egy részét képezte, hanem még az első chalífák idejében is sokáig trónféle emelvény volt, melyből a gyülekezet vezére, mint *politikai* fő, *politikai beszédeket* tartott; nem az előimádkozó (az imám) számára designált hely volt, mint lett később, hanem a hatalom birtokosa számára kijelölt pódium, melyen az *nem állt*, mint a rajta egyházi funkcióit végző muham. előimádkozó, hanem *ült*; ezt a „szószerket“ (arabul: minbar, derivatuma *Al-memmor*) mindenható magával vitette az administratív hatalom időnként változó székhelyére. A mecset, melyben minbar fel van állítva, pedig eredetileg nem is annyira istentiszteleti gyülekező hely, mint inkább afele közsegháza, gyülesterem vala...²⁾ Mind a mecsetbeli szószerk, mind a mecset maga eredeti rendeltetésüknek nyomait némely rudimentumban máig megőrizték és a moham. köztudat pietással őrzi és construálja őket...

Wensinck pedig megállapítja, hogy a mohamedán főima, az u. n. szalát későbbi időkből ismert detaillirozott apparátusával Mekkában még nincs benn az iszlám ritusában. Azt sem tartja kizártnak, hogy az csak a próféta halála után került bele. Viszont érdekes, hogy Ibn Sa'd nyomán Wensincknél megtudjuk, hogy rituális apparátus

¹⁾ Az iszlámra nézve a kutatásoknak még csak az elején állunk. Igen jelentékenyek idevonatkozólag Becker C. H. fejtegetései Die Kanzel im Cultus des alten Islam cz. dolgozatában (Nöldeke-Festschrift I. köt. 331. old. és lkk.

²⁾ I. legújabbán H. Lamnens jezsuita atya kitünő tanulmányát Étude sur le ségne du Calife Mu'awijja Ier. Melanges de la Faculté Orientale 1906—8 I.—III. Beyruth Université Saint-Joseph.—

istentiszteletük volt némely araboknak már 2—3 évvel Mohamed föllépte előtt.— A mohamedán ritus öt szalátot ír elő. Wensinck ennek az 5-ös számnak *Houtsma*¹⁾ ismert magyarázatát teszi magáévá, mely nem is elfogadhatatlan. Goldziher magyarázatát²⁾, mely az ötös szám eredetét parszi forrásokkal magyarázza, érintetlenül hagyja. „G. heeft en andere verklaring voorgedragen, vij kunne dit laten rusten“. Kissé különösnek tartom, hogy valaki egy ilustrius szerzőt műve forrásai között tüntet föl, könyvében pedig fölemlíti azzal, hogy a „forrás“ véleményével közelebbről foglalkozni nem kíván! Akkor meg minek említi föl?! — Legyen szabad viszont Goldziher professzort és az ez iránt érdeklődőket e helyen arra figyelmeztetni, hogy a szalát 5-ös számának parszi eredetére vagy 30 esztendővel előbb már Haneberg mutatott rá³⁾ Wensincktlé tudjuk meg azt is, hogy Mekkában *pénteki* istentisztelet sem volt még. A pénteki rituale késői medinai eredetű. Így találok ezt könyve 112.-ik oldalán. Kissé ellentmond ennek a „fölfedezésnek“ ugyane könyv 116. oldalán olvasható ama állítás „hogy a *pénteki* istentiszteletet a Hidsra előtt nem mindig ugyanazon a helyen tartották meg“. Eszerint a medinai aera előtt pénteki istentisztelet volt is, meg nem is volt!?! A szerzőt erre más uton is figyelmeztetni fogom. — De már e magyar revue-ban kívánok további adalékot szolgáltatni a moham. kultusz ama fejlődéstörténeti tényéhez, hogy a szalátra felhívó kiáltás az u. n. ezán (a mecset melletti toronyban álló müezzin ismert kiáltása: lá illá illa-l-lah...) régibb eredetű, mint a később erre kijelölt helyé, (a menárah-é⁴⁾). Egy igen népszerű traditio-gyűjteményben⁵⁾ olvashatjuk, hogy még Othmán

¹⁾ Theologische Tijdschrift 1890, 137 és kk, Iet over den dagelijkschen Salát den Mohammedanen.

²⁾ Islamisme et Parsisme. Compte rendu du 1er Congrès Intern. d'histoire des Religions.

³⁾ Das moslemische Kriegerrecht. — p. 121. Abhandl. der bayrisch. Akademie d. Wissensch. XI. kötet.

⁴⁾ I. p. 119. Ibn Sa'd és Ibn Hisam nyomán, hol Bilal a próféta müezinja egy Nawar nevű asszony háztetejére mászva kiáltja az ezánt'

⁵⁾ Mishkáf el- Masábih (Cairo 1318/1900.) I: 61.

Magyar Zsidó Szemle 1911. I. füzet

chalifa idejében — tehát jóval a próféta halála után — a müezzin egy a mecset közelében emelkedő dombra megyen fel, a Zewára-nevű dombra. Oda küldi maga a chalifa, hogy imára hívja a tömeget. (záda el-nidá el-thálith álal-ziwára). A 3.-ik chalifa idejében tehát még semmi nyoma a mecsetek mellett emelkedő mináreteknek. Ilyeneket csak későn épít az iszlám. Létrejöttükben része van a kereszttyén styliták oszlopainak, szyr-kereszttyén harangtoronyok hatásán kívül — caeteris paribus — a híres alexandriai világitó-toronynak, a *Pharosnak* is, melynek emléke a müezzinnek szánt tornyok arab elnevezésében (manáreh, mináret-világitóhely. Pharos a. m. világitótorony. v. ö. heber *menóra*.)

Budapest.

Dr. Osztern Salamon

EGY HOMALYOS PESZIKTAHELYROL.

Érdekes széljegyzeteiben (M. Zs. Sz. XXVII, 357.) *Wellesz Gyula* egy eddig még nem magyarázott Peszikta-helynek rejtélyét is megpróbálja fejteni. A hely (Peszikta ed. Buber 121 b) így szól: קרתא חרתה (Jes. 1, 21) קריה נאמנה. *Wellesz* magyarázata elsősorban az utolsó szóra vonatkozik, melyet a Jalkut Simónival מרכבתה -nak olvas; ezt az „összetenni” jelentésű héber igéből (הרכיב) származtatja és az „egységes” fogalmát látja benne. A midrásnak ily értelmű kifejezése és a prófétai szövegészó (נאמנה) között ottan találja a kapcsot, hogy emennek második része rokonhangzása a görög ἑμὸναια (egyetértés) főnévvel, míg első része egy másik görög szóra (νέος új) emlékeztet. נאמנה ban tehát a névtelen magyarázó két görög kifejezést látott egybekapcsolva és a kettőnek jelentését arameus nyelven adja: „új város, egységes város”. Nem tekintve más nehezégeket, melyekkel e magyarázat jár, lehetetlen a מרכבתה olvasat föltett értelmét a קריה נאמנה igének rendes jelentésével összeegyeztetni. A Targumban אריכ gével fordítjuk הריבית-t (Lev 19, 19), a misnai nyelvben הריבית

főképpen a faoltásnak terminusa. Arra a fogalomra, melyet *Wellesz* lát מרכבתה-ban Zsolt. 122, 3 alapján legfeljebb הַבֵּר (הַפִּיר) ige lett volna alkalmas.

A Peszikta kiadója, Buber által magyarázat nélkül hagyott helyet a következő módon magyarázhatni meg. Abból indulok ki, hogy a szövegnek (קריה נאמנה) két targum alakjában nyújtott értelme van előttünk. Az egyik, mely a második helyen áll, eredetileg úgy hangzott קרתא מַרְבִּיתָא. minek értelme: a nevelt város. נאמנה minden kényszer nélkül Nifáljának van véve, még pedig az igének azon jelentésében, melyben a kal szenvedő participiumát találjuk *Síralmak* 4. fejj. 5. versében, ahol האמונים targuma: דאית רביא. A אמן igéből (melynek héberben szorososan megfelel אמן nevelni, I. Jes. 23, 4 נִדְרָתִי, targ. יביתי) képezett főnév annak nőneműje הורביתה meg אומנה (II Sám 4, 4; Ruth 4, 16) fordítására. Ha tehát a névtelen magyarázó נאמנה-ban אמן igének „nevelni” jelentését látta, nem is fordíthatta más-képen, mint מרביתה, ebből pedig, miután nem értették a szót, könnyen lehetett מרכבתה, ebből meg מרכבתה, vagy amint a Jalkut Makiri Jesájára (ed. Spiro, Berlin 1894) olvassa: מרכבתה.

De mit jelent a „nevelt város”. Erre a Pesziktában közvetlen azután következő mondás adja a kielégítő feleletet: ר' פנחס בשם ר' אושעיא אמר ארבע מאות ושמונים בתי כנסיות היו בירושלים וכל אחד ואחד יש בה בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה. Ez a mondás teljessé csak akkor válik, ha בירושלים után beleiktatjuk (a Jalkutból s a többi forrásokból, hol R. Hósája mondása olvasható)¹⁾ Tehát a קריה נאמנה után álló מלאחי szó számértékében (481, kerekszámban 480) célzás rejlik Jeruzsálem 480 zsinagógájára, melyeknek mindegyikénél egy alsófoku és egy felsőfoku iskola fennállott. Egy város, melyben annyi iskola gondoskodik a serdülő nemzedék oktatásáról és neveléséről, méltán mondható „nevelt” városnak. És tulajdonképen csak most, miután felis-

¹⁾ L. Die Agada d. palást. Amoräer I 97.

¹⁾ I. legújabbban Thiersch Der Pharos, München 1909. —

mertük קריה נאמנה ezen értelmezését, értjük, hogy jutott R. Hósája arra, hogy טלאחי szóban célzást talált Jeruzsálem iskoláinak nagy számára.

De miért fordítja a névtelen magyarázó קריה נאמנה-t első helyen קרתא הרתא val? Erre, Welleszt követve, a görög nyelv segítségével válaszolhatunk. Úgy látszik a héber ne'emáná-ban a görög νεομύειν -t hallotta az agadista (νεομύειν megújulni, szenvedő participium). Tehát a „megújított” város. És valószínűleg így hangzott eredetileg a targum קרתא מְתוּרְתָא, amiből a מ elestével, קרתא הרתא lett. A nevelt város egyuttal a megújított város, mert a sok iskolájába járó új nemzedékekkel szellemileg egyre megújhódik. A kettős magyarázat, melyek közül az egyik נאמנה héber jelentésén, a másik annak görög hangzásán alapszik, ennél fogva csak egynek tekinthető. Héber szóknak görög hangzásukat követő magyarázata nem ritka az agadában. Emlitem R Reuben, palesztinai amórának két agádáját: az egyikben אָפֶס (Zsolt. 77, 9) = ἄφεσι (Peszikta 130 a), a másikban מוּרְחָא (Cefanja 3, 1) = μωρῆ (Ékha Rabbát prooemiumok 31. sz.)

Budapest

Bacher Vilmos

UJABB RÉGI SIRKÖVEK BUDÁRÓL.

A disztér 4—5 számú paloták restaurálásánál az ezen folyóiratban közölt emléken kívül [XXV évf. 289 o.] még három emlék került napfényre. A lépcsőház középső pillérének belső végét alkották a kövek, melyek József főherczeg jóvoltából most a székesfővárosi muzeum birtokába mennek át. A palotában talált újabb emlékekből kiderült, hogy a palotát a *kremsmünsteri* apátság 1688 restauráltatta, akkor kerülhettek be az épületbe a sirkövek. Az I. számú emlék mészkő 1.20 m. hosszú, a melyből 0.32 m. volt a földben, 0.21 m. vastag és 0.49 m. széles. A II. sz. 70 cm. hosszú, 29 cm. széles és 17 cm. vastag; a III. sz. 66 cm. hosszú, 27 cm. széles és 18 cm. vastag. Szövegek a következő:

I.

פה

נקבר איש

ירא אלהים כרי

יהודה ביר חיים

סוסי ונפטר ב' ימים

באר שנת תל"ה

לפ"ק. תנצבה.

II.

פה

נקבר נתן

בר גרשון

זצ"ל נפטר

ו' בתשרי

שנת תמ"ז

לפ"ק

III.

בת ר' יהודה

נפטרת ברי"ה

שנת תמ"ז לז"ק

תנצבה.

Budapest.

Dr. Weisz Miksa

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS SZÓLAMOK.

Jókai és a zsidóság czim alatt foglalkoztam ezen folyóirat XXII. évfolyamának 64. lapján nevezett nagy költőnk néhány zsidó vonatkozásaival. Ugyancsak a M. Sz. Sz. XXI. évfolyamának 245. lapján még bővebben foglalkozott Jókaival dr. Vajda Béla losonczy főrabbi urnak czikke is, melynek olvasása akkor a magaménak megírására serkentett. Jelen soraim Jókai egy „megtörtént regé-éhez” fűződnek, melynek czime „A feredzse” (Révai 1906). Idézett kiadásnak 189. lapján olvashatni: „A bölcsek azt tartják, hogy az emberi csontok közül a csipőcsont az a „lus”, ami megmarad ítéletnapig s a feltámadáskor ehhez képződik hozzá a többi emberi test”. — Ha Jókai bölcseinek nem a csipőcsont (os ilei) hanem az ember fejét hordó első nyakcsigolya (atlas), mely a második csigolyára (epistropheus) nőtt fogszerű csigatest körül forog a fejjel együtt, volna az a „lus” stb., akkor egyebet sem kellene tennem, mint rámutatnom a „רַבִּי יוֹשֻׁעַ בֶּן חַנָּנְיָהּ” Rabbi Josua ben Chananjára, aki valamelyik Hadrianusnak az első nyakcsigolyát, az atlaszt לֹחַ שֶׁל שֹׁדְרָה jelöli meg mint azt a „luzt”, amelyhez képződik majd a többi emberi test, mert ezen csigolyát nem lehetett szétörni, zuzni, megörölni, megégetni, szétmálasztani; tüzzel vízzel vassal nem bírták szétrombolni; mi több! midőn üllőre fektetve kala páccsal ütögették veregették, megsérült az üllő is a kala pács is, de ezen „luz” nem. — Még így is és pedig a lus = luz szó kapcsán világos, hogy Jókai ezen bölcsei csak zsidók lehettek, vagyis hogy Jókai valamelyik- akár nem bölc zsidótól szerezhetett magának tudomást ezen luz-ról és a hozzá fűződő reménységéről, csakhogy magát

a csontot, az első nyakcsigolyát összetévesztette a csipőcsonttal. — A két csontnak Jókai általi összetévesztése meglepő. Engemet, akinek néhai Dux Adolftól ajánlva szintén szerencsém volt egyszer a világ ezen egyik legnagyobb romanciérjét csodarabbikról informálhatni — erga iudaica gyakrabban fordult dr. Ágai Adolffhoz is —, főképp azért lep meg az, mert Jókaitól magától és annak környezetétől hallhattuk hallotuk, tőle és róla olvashattuk, hogy sujtjei iránti tanulmányaiban mily lelkiismeretesen járt el, mily minutiosusan jegyeztetett. Amily kicsapongó volt az ő költői phantasiája ép oly lelkiismeretesek és igazak az ő idézetei. Amit Jókai őt érdeklőt vagy általa használhatót hallott, azt nyomban megrögzítette jegyzőkönyvében, hogy el ne felejtse többé. Jókainak néhány ilyen jegyzőkönyve „Hegedüsek megbizásából” Eötvös Károlynál van őrizet alatt, így tudjuk, az Abbazia kerek asztala magától a „vajdától”; csak arra nem emlékszem többé, úgy mondtam, hogy több ezer a jegyzetek száma; avagy úgy-e, hogy ezernél több. — E sorok írásakor egy gondolat bánt, egy kérdés intriguál engemet és pedig: Akár az első nyakcsigolya akár a csipőcsont képezi a testi feltámadásnak „azt a luzját”, hát azoknak, kik a Majmuni sarkalatos hitcikelyeinek 13-ikát hiszik és vallják, mi szükségük van arra, hogy a Mindenható יהוה ברוך הוא, aki a világot semmiből sem teremtette, épen őket teremtse majd másodsor... egy csontból?... Vagy talán azért van a recreatiohoz szükségük némi anyagra, mert kosmogóniánk történetében (Mózes I. k. II. 8 és 22) egyedül az ember és a néembernek nevezett asszonynak megalkotásához creatiojához vett igénybe teremtőjük anyagot, a föld porát és illetve egy bordacsontot. תִּיקִי = Ignorabimus?!

Ijar mensis therapeuticus. A hajdan független zsidóságnak ezen második (Mózes II. k. XII. 2.) a mainak ezen nyolczadik (iburkor kilencedik) hónapja, mely legkorábban ápril 11-én legkésőbbben május 11-én kezdődhetik és ehhez képest május 9-ikéig illetve június 8-ikéig tarthat, hazánk északkeleti részében és külföldön is mindenütt ott, hol orthodox a zsidóság, különös elevenségével tünik fel a

megfigyelőinek. Nyüzsgés, forgás, utazgatás, hírneves orvosok várótermeinek zsufoltsága képezik ezen tavaszutónak a signaturáját. Aki valami idült betegségétől, nyavalyától szabadulni óhajt; akinek valami prophylacticum külső vagy belső vagy mindkétféle alkalmazását javasolták; az, hacsak elgördíthetlen akadályok nem tornyosulnak elébe, még járban fog hozzá gyógykezeléséhez, amiért is oly vidékeken, ahol ez még nem multa divatját, ilyenkor járja a legtöbb köpülés, érvágás vagy akár egyéb sebészeti illetve szemészeti műtét угyszintén enyhébb éghajlatok alatt a gyógyfürdőzés is. — Még azok is, kiknek módjukban áll a melegebb, az úgynevezett fővad-hónapokkor való fürdőzés, járban legalább is annyiban látnak egészségügyük után, amennyiben ekkor nézetik meg magukat valamelyik hiresebb orvostól, hogy ez nekik már ilyenkor javasolja gyógykurájukat. Még a javas asszonyokat és kuruzslókat is leginkább ilyenkor frequentálgatja zsidó klientelájuk. De hát mindez miért épen járban? Egy akrostichonért t. i. azért mert az ijar héber betűi א״ר, kezdőbetűi is a Mózes II. XV. 26. három végszavának א״ר א״ן א״ן (én vagyok az Örökkévaló, a te gyógyítód), tehát csizióból. —

Misnájesz rectius misnijajs. Halál esetek alkalmával a halottas házhoz a chebra kadisa rendszerint oda rendeli talmudistáinak valamelyikét, aki ott misnájeszt tanulgat. Alapgon dolata ezen szokásnak az, miszerint oly ház körében, ahol még gyász esetek alkalmával is művelik a törát és annak tudományát, ott és azon a halál rést üthetett ugyan, de nem diadalmaskodhatik. Ezen gondolatból kiindulva a tóra tudomány mérhetlen temérdekéből szabadon válogathatnának a chebra talmudistái, ők azonban egy lehetséges metathesisből folyólag a misnát tanulgatják ilyenkor. A misna szó négy héber betűje מִשְׁנָה per metathesim adhatja a מִשְׁמָה szót, mely azt jelenti hogy lélek. — A misnájesz tanulás az említett metatheticumnál fogva „jahrzeitok” alkalmával is szokásos. — A ghettonak és illetve jesibának humora, mely mint minden egyéb humor is, a koporsók és sirok mellett is kítör és eget kér, az efféle misnajes szó eredetét következőleg vezeti le. — Nem le-

hessen tudni, hogy az ilyen chebra-talmudista hányszor foglalkozott már eddig is, hányadszor foglalkozik most a hat misnakönyv 4189 misnáinak egyik másik csoportjával; mindnyáját ismeri s tudja már; угyszólván kinőnek a hásból; egy belső szótat folyton arra unszolgatja: forgasd a lapot, keress ujat — „misch' neues!” A misna egyébiránt 6 rendre van osztva, melyek állnak 63 tractatusból, 525 fejezetből és mindössze 4189 tételből.

Memern. A halottak emlékére nálunk évente négyszer celebrálatni szokott מִשְׁמֵרֵי הַמֵּתִים-t a majnarajnamelléki zsidóság a memor (esse alicui — megemlékezni valakiről, valamiről) — szótól származtatva memern igével fejezi ki. Magát a memern cerimóniáját pedig nem akkor celebrálják mint mi מִשְׁמָה utolsó és שְׁבוּעָה második napján, hanem a מִן:és illetve מִן: hónapokat bencselő szombatokon. — Így tudtam ezt meg 1907-ben május 20-án, שְׁבוּעָה második napján Mainzban, ahol az orthodoxok templomában — ezeké az uj, a vértanuinké régibb a reformereké — hiába várokoztam az uj, יוֹרֵר kezdetű imára. — De hát mikor ejtik meg a מִשְׁמֵרֵי וְעַתָּה שְׁמִי עֲרַתָּה és a מִשְׁמֵרֵי עֲרַתָּה kor szokásos memernt? Hiszen a מִשְׁמֵרֵי ujholdját nem szokta megelőzni מִשְׁמֵרֵי utolsó szombatjakor a מִשְׁמֵרֵי bencselés! Nem tudom, mert nem tudakoltam.

Fuvás. Nem jelzem miféle, mert nem sajforfuvásról, sem hófuvásról nem szölok emitten, hanem a gyertya vagy a lámpa lángjának ráfuvással való eloltásáról, melytől, aki okát tudja, óvakodva tartózkodik és pedig azon oknál fogva, mert a ilyes fuváskor az ajkak közül kitóduló légnek bár alig hallható hangja a „püh” פֹּה לִשְׁטֵן egy gonosz daemon neve, melyet idézni veszedelmes.

Öszeresek. Mint a legtöbb bibliai név sor szerint: Chávó, Kájin, Sész, Jismóél, Ávróhom, Jáákajv valamint tizenkét fiának nevei továbbá Pórecz, Coinasz-Panéách, M'násse, és Efrajim, Móse, Gersajm etc. etc valamely tünettel, állapottal, cselekvénnyel indokoltatik, úgy az ezennel ismertettnek is megvan a historicuma. A fővárosnak a mult század negyedik negyedében bekövetkezett

örvendetes magyarosodásához az ócska ruhákért, hulladékért (fecczn, báner, glóz-sárbn) házalgató „handlé-k” is hozzájárulni iparkodván: többé nem a „hándlé” ismételt felkiabálgatásáért, hanem a „mi van eladó?” harsány hangztatásával jelezték valamely udvarba való érkezésüket: maguknak azonban, kiket rövidesen handléknak neveztek a nép, valamint ipartestületüknek nem bírtak egyharmad megfelelő magyar nevet adni, szerezni. Űgyvédjük — dr. B. I. — egyideig „öregnemü üzerek”-nek nevezte őket irataiban, de ezen elnevezés nekik sehogy sem conveniált. Hosszab deliberatio után küldöttséget menesztettek Eötvös Károlyhoz, fundáljon ki nekik valami talpraesettebb elnevezést. — A „Vajda” szívesen vállalta kérelmük teljesítését és e szavakkal „majd alszom rá egyet, jőjjenek el holnap” másnapra hívta meg őket magához. Midőn kitűzött terminuskor a „Vajda” a nála másodszor megjelent küldöttségnek indokolva és vágylagosan különféle elnevezéseket ajánlott, ők minden egyes hozzájuk intézett kérdésre akarják-e ezt, akarják-e azt a nevet, mindmegannyiszor az „áz ószer”-t kiáltozva fejezték ki nem tetszésüket. A türelmét vesztette „Vajda” most már imígyen rivallt rájuk: „Hát mi az ördögbe is járognak maguk az ember nyakára névjavaslatáért, mikor maguk senki tanácsára ez iránt nem szorulnak; hát adhatni maguknak találóbb és alkalmasabb nevet ennél, hogy Ószeresek?” Szólt, sarkon fordult és ott hagyta ószereseit mint Pál apostol az oláhokat.

Szágóner. Ennek a pozsonyi jesibából eredő kifejezésnek Grósz Lipót, a nevezett jesibának 1905 október 16-án elhunyt generalgewaltiger seniorja, volt a szerzője. Ez a nyolczvan évnél tovább élt agglégény közel hatvan évig gyakorolta a pozsonyi jesibán a legfőbb rendőri és fegyelmi felügyeletet, nemcsak a bócherek, hanem a ghetto lakói felett is. — Ő osztott a vagyonosabb bocher mellé szegényebb sorsut szállás- és illetve ismétlő társnak, a könnyebb vérűek mellé komolyabbakat stb.; ő látogatta végig a bócherek szállásait, hogy azok szorgalmáról vagy közvetlen tapasztalat vagy szállásadóik vallatása útján

szerezzen tudomást; ő sarcolta meg a vagyonosabb bócherek szüleit és a ghetto jobbmodú „bálbósz-jait” a szegényebb sorsuak javára. — Jaj volt annak a szállásadónak, aki neki nem adott igaz felvilágosítást bócherlakójáról in specie arról: olvasgat-e, rejteget-e bócherje latin, görög könyveket, regényeket vagy színműveket; az efféle bünpartólótól fokozatosan egy vagy több „Zman-ra” (semesterre), olykor végképen megvonatott a bócher szállásolási és illetve bócher élmezési jog. — Oly jobbmodú „bálbósz” pedig, aki szűkkeblűnek bizonyult, azt — a jószerivel nem birta ügyének megnyerni — a ghetto paschinója maró lugjának egész özönével árasztgatta el. — Az a bócher, akit Reb Léb „rajdef-olni” kezdett, vagyis aki annak proscriptióális lajstromára került, annak többé Pozsonyban nem volt maradása; mert aminő tisztakezü volt Reb Léb a pénzek kezelése dolgában, aminő bonhomiót tanusított a mindennapi érintkezésben, oly kérelhetlennek bizonyult a jesibának fegyelmi ügykörében, melyre nézve ő magát providentialisnak vélte és vallotta is. — Ő ha kellő időben családot alapíthat, akkor már a szabadságharcz lezajlása után az ötvenes évek elején mint rabbi vagy „bálbósz” kerül valahová Pozsonyból, — de — „de nekem — ipsissima verba — nem szabadott siduchhoz jutnom, hogy legyen Pozsonyban valaki és ez legyen én, aki a Kszáv-Szajfznak és ennek utódjának Reb Szimche Bünemnek a vállairól vegyem le a jesibatartás ügyszólván saecularis gondjait, hogy ők ezektől mentve legyenek” és magukat jobban concentrálhassák ad maiorem thoriae gloriam. — Agglégénysége providentialisságának illetén hiszeme persze csak gyakrabban ismétlődött kikoszorázások után érlelődött Reb Léb keblében. — Ezen kikoszorázások egyikrről azt hívn, hogy azt Reb Feis Fischmannak egy még ennek gyöngyösi időszakából kelt informatója okozta, engesztelhetlen gyűlölettel viselkedett Reb Feis iránt azon idő alatt, midőn ez a mult XIX. század 60-as és 70-es éveiben 1881 május 28-án bekövetkezett haláláig, Pozsonyban maggid gyanánt működött és ezen gyűlöletét azon bócherekkel is éreztette, akik Reb Feis „homiletiká-ira” és „nébnsir-jára” eljárógattak. — Ezeket

ő Reb Feis שרונא nevről, ad norman Dragóner, Srágóne-
reknek nevezte el. Nehogy azonban ezen fényes calembourgja Reb Feissal együtt sirba szállt legyen és imígyen az a culturára nézve végképen elveszzen, ezt meggátolandó Reb Léb az ő életének utolsó öt lustrumában a kártyás bóchereket nevezte el srágónekeknek a שרונא négy betűje után, mely a kártya négy színének: sell — rajt — grin — áchnak is a kezdő betűje. — Ma a Srágóner elnevezéssel nemcsak jesibákon hanem Bernstein „Jüdische Sprichwörter und Redensarten“ Warschau 1908 szerint egyébűtt is illetik a kártyásokat. — Magáról Reb Lébről megemlített még, hogy róla a pozsonyi, budapesti és wieni újságokban, hol rövidebb hol hosszabb szüneteléssel és így illetve gyakorisággal a legtarkább és legkalandosabb híreket terjesztgették „revanche adósaí“. Olykor valamelyik rókaavadászat runje alkalmával paripájáról árokba esett, más-kor valami ulánus tiszttel akadt párbajaffaireje egy operett diva miatt; majd meg a Dunába fult versenyszáskor; változatosság kedvéért spengoltatták vele a montekarlói játékbarlangot, jegybejáratták valamelyik amerikai dollárherczeegnővel és leggyakrabban öngyilkosságot követtek el vele, egyszer amerikai párbajból kifolyólag is. — O és pártfogói előbb unták meg a pajzán hírek dementalását mint haragosai azok gyártását és terjesztését. —

Ha igaz a M. Zs. tavalyi 20. számába elbeszél azon per fraudem — concedalom piam — elkövetett stiklrije, mely szerint a posta kézbesítőinek egy a czimzet iránti tévedésének felhasználásával juttatott egy csoport sanyargó bóchernek egy rekesz husfélélt és süteményt, melyet a jesiba egyik leggazdagab bócherjának küldtek annak szülei; akkor reb Léb volt a pozsonyi jesiba Szent Crispinusa, a ki maga összelopkodta bőrokból varrogatott czipót a szegényeknek. — Az 1893. július 3-án kelt „Pesti Hírlap“ is foglalkozik a Reb Léb körül elkövetett allotriákkal egy „Bócher juxok“ czimű —nem az én tollamból eredő— cikkében. — Man wandelt nicht ungestraft unter Pa — — — lmen. —

Assz-Passz az אמת באמת két szónak jargonizálmanya. A két héber szó magyarul „jel jelben. — Az assz-passz“

szakajtott olyan mint = szegről szegre olyan mint = akár-csak maga = geradezu ganz wie = buchstäblich = accurate wie. — A második francia empire egyik külügyminisztere gróf Walevski természetes apjára I Napoleonra hasonlítván; az osztrák reichsrathnak és barreaunak a mult század 60-as éveiben egyik koryphesua dr. Mühlfeld szintén a corsikai világhodítóinak alak- és képmása lévén; épügy mint tagtársa dr. Schindler (költői nevén Julius von der Traun) III. Napoleoné: azt lehetne hinni, hogy jargonice így beszélhetnének róluk „assz passz Napoleon“!

Csakhoggy ez másképen van ám; mert az „assz passz“ szócskát soha komolyan és mindig csak ironice vagy tréfásan hallatják, aminek példája gyanánt a következők rá-gadom ki többek közül mint egyik legtypikusabbat. — Jár köztünk egy jeles zenetanár és orgonaművész, akit Bernát Gazi a mult XIX. század közepének „az ő groteszk és zseniális képtelenségeivel nevetető“ humoristája, nem épen csak azért mert az Liszt Ferenczre hasonlított is, hanem inkább azért mert az Lisztnek arcjátékát, gesztusait és mozdulatait tudatosan is majd oszt' megszokásból akaratlanul is utánozhatta „Vad Liszt“ néven szólítgatott emlegetett, aki zsidó ismerőseiből nem egyszer fakasztotta ki e felkiáltást „Assz passz Liszt!“ qu. e. d.

Párech = Párch. A Smakkról ezen folyóirat XXIV. évfolyama 56.-ik lapján közölt soraim néhány olvasója a Párech magyarázatát kérvén; azoknak figyelmébe ajánlom „dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift“ 1906 decz. 14-én kelt 50. számának 853. lapján a „Parech ein sachverständiges Gutachten“ czimű cikket, továbbá szakértői véleményeket maró satírával persifláló egy néhol komolybá is vehető magyarázatot, mely Planeck „Der Takif“ czimű elbeszélésének 47-52. lapjain olvasható a Jakob B. Brandeisnál Prágában megjelent Jüdische Universal Bibliothek 13-ik füzetében. — Én még inkább bírnám felsorolni azt mi minden nem, mint azt mi minden igen a Párch. — A legmélyebb megvetést kifejező ezen szó értékét még csak meg sem közelítik a német Feuchtohr, Gelbschnabel, Lausbub' kifejezések. — A mult század 70-es éveinek valamelyikében,

amikor néhai Wahrmann Mór még Marienbádba járogatott és asztala az internacionális zsidó elitének volt kedvelt légyotja, szőnyegre került a Párch szó magyarázgatása. Egymást követték a legszellemesebb levezetések, de mind hiába! Egyik sem, Ágai Adolf sem, Franzos K. E. sem, Hevesi Lajos et tuti quanti birták kielégíteni a hallgatóságot. A hosszúra nyult majdnem meddő vitának Warmannak egy rávalló ötlete vetett általános tetszéstől kísért véget. Uraim! — így mond — ne várjanak tőlem magyarázatot; régóta lemondtam a „Parch” szó magyarázhatásáról; de maradjunk még néhány perczig együtt, mutatok majd egynéhányat, akikre ráismertek majd; mert a Parchot csak rámutatva lehet eltrafálni, magyarázgatás nélkül.

Va mör Püröm ezaj gén. Az olyan Püröm-öt, mely mint az 1894-iki Zöldcsütörtökre, az 1902-iki Virágvasárnapra és legutóbb az 1910-iki Nagypéntekre esik, szóval mely a keresztyének Nagyhetébe esik, olyik helyt Fekete Pürömnek olyik helyt Néma Pürömnek neveztek el azért, mert az esedékessége hetét megelőző szombaton a zsinagógában szóval is fekete táblán írásban is, szigorú büntetések sanctiója alatt, tudtára adatott a hiveknek, hogy ezen Pürömöt csendesesen üljek meg befüggönyözött ablakú lakásaikban és hogy minden zajos—énekes, zenés—mulatságtól tartózkodjanak, legfőképpen pedig minden jelmezes vagy alarcons felvonulástól. A legutóbbi t. i. a maskarázásra vonatkozó tilalomba való belenyúvásukat a hivek egymásközt e szavakkal fejezték ki: va mör Püröm ezaj (t. i. mint most maskarátlan) gén. — Most már, ha valaki akár komolyan akár ironice nyugszik bele valamely ténykedésének vagy élvezetének a korlátozásába, akkor az ő nemtörődomséges resignatióját az itt magyaráztam mondás leg-többnyire ironicus hangsúlyozásával szokta kifejezni.

Vaszt dü dö mácze ganvenen.

Ezen közmondást a M. Zs. Sz. XXIII. évfolyamának 16 §. alapján közölt „Afikajmon” cikkkecském kapcsán illet volna magyaráznom, itt már azért is utalok rá, mert az afikajmon ellopása szokásához fűződik ezen közmondás

eredete. Több gyermek van a családban, mindegyikük szeretné az afikajmon ellopása rectius elrejtése körül kifejtett ügyessége dicséretét, a kiadásáért kapható váltságdíjat magának megszerezni; versenyésüknek, mely néhol túlekedéses dulakodások is, rendszerint egyezkedés vagy a mama „machtwort-ja” vet végett.

Ha egy vagy több zsidónak egy másikkal szemben, akár per vim akár per compromissum, hátrálni kell nem nagy haszonnal járó valamely ügylettől, nem nagy dicsőséggel járó tisztességtől, ceremóniától vagy functiótól, egy szóval lényegtelenégektől és csekélyégektől, akkor lemondásuknak kifejezője ezen immár közmondás: vaszt dü vagy vat er dö mácze gánvenen.

Smáncz esz perjentesz. Múló hallományok = röpke mesék. A smanczesz a פשוט hallani igéből ered, a perjentes a peres-ire ige participiuma = perientes; mindkét szó a pluralisban.

Budapest.

Vadász Ede.

FIUGYERMEKEK KEDVELÉSE. EMLÉKEK ÁPOLASA.

A fiugyermekek különösebb kedvelése, a népek e közös tulajdonsága ősrégi vonása a zsidó népéletnek. A bibliai korban is ép úgy megtaláljuk, mint a talmud idején és napjainkban. Az életviszonyok változásával csupán szülőoka változott, érdeke módosult, de ama vonás maga ugyanez maradt. Ősrégen, mikor Izraélben is otthonos vala ez a biztatás: Kösd fel kardodat a te derekadra, vitéz! (Zsolt. 45,4), a fajfentartás, a honvédelem érdeke szülte. Minél több s persze minél vitézebb a férfi, ki „nem vall szégyent, ha páros mérközésre kell szembezállni az ellenséggel a kapuban”, annál nagyobb a nép és a hon közbiztonsága. Később mikor a „tóra háboruja” számára való bajnoktoborzás vala a jelszó: a felekezettfentartás, hitvédelem érdeke volt az oka. A könyv népe, a tettvallásának letéteményese jövője garanciáit a fiukban és persze mentül tudósabb fiukban kereshette csak, azért is, míg a Zsoltár az erős fiukat mondja a boldog ember legnagyobb

Istenáldásának: addig a talmud tudós fiukkal kecsgetti az Istenfélőket. A ki péld. ügyel rá, hogy a péntekesti és chanuka gyertyák világossága minél luminózusabb legyen, annak fiai lesznek, kiknek szelleme, tudása is fényeskedni fog.

Nem ritka dolog most sem a zsidóság bizonyos körében, hogy egy ember, kinek a sors fiúgyermeket adni vonakodik, úgynevezett csodarabbit keres föl, kiről hiszi, hogy foganatos imádságával a sorsot engedményre bírhatja. Halberstam H. a multszázad derekán nagy sokadalmaktól fölkeresett hires, neves szándeci rabbi udvarán — így hallottam állítólagos szemtanuktól beszélni — minden Semiáczereszkor egy zsák almát öntöttek ki, melyeket a megszöke vidékekről odasereglett hívők szétkapdostak abban a reményben, hogy ha feleségük eszik majd belőlük, fiuk fog szülni. (Hogy Schenk diätetikus recipéjében benn volt-e az alma, nem tudom.)

A fiu előnybe részesítését abból is látjuk, hogy míg ennek születése alkalmából ismételten fogad vendégséget a boldog gyerekágyas ház: addig a szegény leány jövedele hétköznapi csöndben, ohne Sang u. Klang mulik el.

Világos azonban a fentmondottakból, hogy a fiunak csak akkor van igazi értéke s az utána való vágyakozásnak teljes értelme, ha talmid chakham: irástudó lesz. Sokat is foglalkoztak ezért az emlékező tehetség nevelésével fejlesztésével. Már a talmud (Horájóh 13b.) felsorol egy csomó dolgot, melyek részint kedvező, részint kedvezőtlen hatással vannak az emlékezetre. Jó az emlékezetnek pl. buzakenyér, faolaj bor: ártalmas szív élvezete — a mi asztalunknál sohse kapott fiu szívet —, étel, melyből macska vagy egér kóstolt; ha holtak arczába tekintünk.

Itt idézett más nézet szerint az is hátrányos, ha az ember ruháit feje alá teszi, vagy ha sírfölrattal (כתב שאל) olvas. A néphit ezeket megtoldotta: ártalmas varkarót enni, rajtunk levő ruháinkon valamit varrni pl. gombot. Ennek azonban van correctivuma, ellenmérge, az t. i. hogy varrásközben szalmaszálat, vagy forgácsszilánkot rágicsáljon az, kin varrnak. Ennek olyan verzióját is hallottam, miszerint maga az ember varrhat önmagán, csak

más nem, mivel csak holttesten, ki maga tehetetlen, kell hogy más varrjon, a miért annak, t. i. ha más varr rajtunk, végzetes hatása lehet, akár a kimondott baljóslatu szónak átoknak. Hogy ezen értelmezés szerint is helye van-e az említett elhárító eljárásnak, arról nem hallottam. Ártalmas végül az is, ha a gyermek állatot, nevezetesen kutyát vagy macskát simogat megfog; ha két ruhadarabot u. m. kabátot és mellényt egyszerre felöltünk vagy levetünk. (L. Blau, Altj. Zaubw. 77 és Peszach. 110a. ויטוי: páros szám veszedelmes, két pohár bort ne igyál.)

Átokelhárítás szó vagy cselekedet által.

Már a talmud figyelmeztet: Az ember ne nyissa meg a száját a Sátánt provokálva; אל יפתח אדם פיו לשון! A német ajku zsidó nép ezt így fordította: M'zall desz maul nis ófmachen cim bézen! A szónak ereje van. Ha tehát az ember pl. betegségről szól, hozzát teszi: Nist fár incz, vagy: nist fár enk gezugt, mit az irástudók héberül szoktak mondani לא אלינו, vagy: לא אליכם (Sir. 1,12.) — ne ránk, v. ne rátok legyen értve. Ha pedig olyan bajról beszél, mely évek előtt a szólót vagy annak hozzátartozóit érte, ezt teszi hozzá: Nist hitcz gedacht — ne mostra értessék. A sok sorcsapástól meggyötört, százfajta szakadatlan, a legerősebb jellemet is végtire megnymorító szenvedéstől megfélemlített lelkek végre annyira félnének, a végzet iránt annyira bizalmatlanok lettek, hogy még azt sem merték elhárító szó nélkül kimondani, hogy hány évesek, vagy hogy valaki egészséges, jószinben van. Pl. Wie sên isz desz Kind (unberufen!) Wie git zéhszt di ósz (inbesrien!) Wie alt iz desz Kind? (biz 100 Jahr!) Desz Kind iz 3 Wachen alt, biz 100 Jahr!)

Ez a szó: השם ישמרנו (Isten őrizzen!) oly megszokott lett, hogy végre indulatszóra módosult, melyet minden rendkívüli látványra elkiáltottak: Semismeréne, vuszere misze Mád! — Szent Isten, micsoda csunya leány!

A tudósabbak aramul mondották a hárítót: רחמנא לעילן v. חס ושלום. Geb obacht! di kenszt ה' ושל' ósziítsen. — Vigyázz, nehogy — Isten őrizzen! — elcsusszál.

Abban a korban, melyben én gyermekkoromat éltem Magyar Zsidó Szemle 1911. I. füzet

tem, ha este a temetőt említették, hozzátették: Heint e gite Nacht. Ez érthető, a beszélő el akarta háritani, nehogy halottal álmodjék. Ámde akkor is mondták ama háritószót, mikor jomkipurt, kolnidré estét vagy tisobeávot említették. Talán e napok roppant jelentősége, szertartásaiak félelmetes rigorozitása volt az oka.

De nemcsak a bajt kifejező szótól, hanem annak tulajdon magunkon való jelzésétől is kell tartani. A miért nem tanácsos pl. a saját nyakunkon jelezni, hogy valakit felakasztottak, vagy a karunkon mutatni, hogy valaki karját törte. De ha mégis tettük, így kell szólnunk: Nis in mein muesz gezugt — Nicht an mein Maas (vagy talán Gliedmassen) gesagt.

Az átokelhárító szó szokásából aztán az elhárító cselekedet származott.

Ha a kutyák sirnak — mondja a talmud — a halál angyala jár a helységben; ha a kutyák vonitanak, monddta a nép, fordítsd talpával felfelé a cipődet. Ez érthetővé lesz, ha a talmud következő közlését tartjuk szemünk előtt. Egy asszony megátkoz egy iskolafőt ilyenformán: Fordítsák föl a te székedet! mire annak tanítványai felfordítják a székét, hogy az átok szó szerinti teljesítése által és ekképen megvalósítva, mintegy tárgytalanná tételével annak vészes hatását elhárítsák.

De hogyan keletkezett az átoknak ez a különös fajtája, az tudniillik, hogy a szék felfordítása halált jelképez? Elöttem valószínűnek látszik, hogy az átokmondó asszony szeme előtt egy közismert szokás lebegett, miszerint a halál bekövetkezése után felfordították az elhalt székét a halál beálltának képletes, szemléltető jelzésére, úgy mint elkérik a rangfosztott tisztnek a kardját, vagy pálczát törnek a halálra ítélt ember fölött; úgy mint most is felfordítják a halottvívő hidas lóczát (vulgo: szentmihály lova).

מטה a holtak sirbatétele után.

A hivatalos magyarázat szerint מטה számértéke 54 és 7(7)7-itélet számért. ugyanannyi, a mitta felfordításával tehát jelzik az általa számértékében kifejezett din-itélet megfordítását, t. i. irgalomra változását. Ez tehát elhárító aktus volna. Hát hiszen lehet, hogy időjárával ilyen képzelet és

célzatot fűztek hozzá, de hogy ezt a szokást eredetileg ilyen számtani mivelet hozta volna létre, gondolom, senki se fogja valószínűnek találni.

Ugyanígy értelme lehet, hogy t. i. a halált képletesen jelezzük, annak a szokásnak is, miszerint a temetőből távozó kevés gyepet szakít ki a zöld talajból és háta mögé dobja. A hivatalos magyarázat szerint ez a föltámadást symbolizálná. Nem valószínű. A pázsitnak kiszakítása, irtása nem jelenthet föléledést. Hogy e cselekedettel kapcsolatban elmondják a Zsoltár 72,16 versét: És virulnak a városban, mint pázsit a földön, ez bizonyára később járult hozzá villámháritónak. A kitépés baljóslatu cselekedetétől megijedtek, hátha a symbolizált villám is be talál ütni; hát oda tették a villámháritót. (L. Blau i. m. 61 és kk., továbbá érdekes cikkét e folyóirat VIII. 422. l. az átokelhárítás nyomairól a Szentírásban.)

Baljóslatu és kedvező cselekedetek.

Valamint a kimondott szó befolyásolhatja az ember sorsát előnyös vagy hátrányos irányban, azonképpen a cselekedet is, aszerint, hogy kedvezőt vagy ennek ellenkezőit fejezi ki. Ha tehát az ember elindult, ne forduljon vissza, ha valamit otthon felejtett. A visszatérésben, mielőtt utjának célját elérte volna, utjának meddsége van mintegy symbolizálva. Tanácsos különben az utrakelőnek néhány fillért átadni oly célból, hogy ez a pénzt a legelső kéregetőnek adja oda, kivel találkozik.

Hátrálni t. i. háttal visszafelé menni nem szabad. Ez talán Jer. 7, 24-ben gyökeredzik והיו לפני ולא לאחור hátulsókká lettek nem elsőkké.

A menyasszony ne jöjjön esküvő után ugyanazon uton haza, a melyen elindult, hanem kerülön. A rövid uton való hazatérés rossz ómen, hogy rövid időn önkénytelen visszajönne a szülői házba. „Nagyon könnyen haza talál.” Alkalmassint ugyanarra a gondolatra vezethető vissza, hogy a templomba, vagy a tórához rövid uton menjünk és tőlük hosszabban távozzunk, jelezve, hogy vágyakozunk utánuk és nem szívesen válunk meg tőlük.

Ujév ünnepén sárgarépát szokás enni: mert sárgarépa németül = Mohre, vulgo, = mehren = szaporodni és evés előtt ezt mondják: יהי רצון שירבו זכיהינו = Legyen a te akaratom, hogy érdemeink megsokasodjanak. A ki nem ért németül, mindenesetre meg fogja érteni azt a másikat szokást, hogy ugyanez ünnepen fejet is esznek — pl. csirkéet vagy ludét, — a mikor így fohászkodnak: יהי רצון שנהיה לראש ולא לזנב = Adja Isten, hogy fővé és ne farkká legyünk, azaz, hogy feljül és ne alul kerüljünk; valamint azt is, hogy a kenyeret mézbe — nem sóba, mint különben — mártják, aztán pedig mézbe mártott almát esznek, könyörögve ומחוקה שנה טובה יהי רצון שתחדש עלינו שנה טובה Adj Isten jó és édes esztendőt. Ujévtől egész sátoros ünnep utánig nem hosszukás alakra, mint rendszeren, hanem kerekre fonják az ünnepi kalácsot, mivel bizonyára a sors forgandóságát akarják jelképezni, mely fölött ez időben annak Ura háttároz.

Magyarkanizsa.

Dr. Rosenberg Ede.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

Guttman M. „Maftéach Hatalmud“ már többször ismertetett művéből a hetedik füzet az imént került ki sajtó alól (*Budapest* 1910). Az אדרם—אדרומים cikkekkel öleli fel (az utóbbi középen marad) és 481—560 lapra terjed. Több tekintetben örvendetes haladás észlelhető és a jelen füzet tartalmánál fogva is igen érdekes, mert az emberről mindent összeállít, a mit róla a régiek mondtak. Minden cikk önálló monográfiát képezvén, érthető, hogy egy és ugyanazon helye a hagyománynak különböző összefüggésben többször kerül elő. A tér megtakarítás céljából mégis helyesebb, ha ugyanabban a füzetben ugyanaz a szöveg nem közöltetik kétszer, hanem az illető pont alatt pusztán utalás történik az előbbi helyre. A jelen füzetben a 487. lap 20. pontja azonos az 501. lap 10. pontjával (8 sor), 498,16 = 499,2 (8 sor), 498,20 részben 503,22 (4 sor). Általánosságban újból megjegyezzük, hogy a cenzura szavait, mint ענינים (509. lap, 6. sor; 515, 14.19; 517,15) és נומרים (516, 15), az eredeti szavakkal kell közölni (ענין נישומד stb.). Itt soroljuk fel a felötlött kevés sajtóhibát a javított szavak által: 487,16 ברודך, 490,19 בבן, 496,35 מאן, 513,3 שבועה, 548,13 בכל, 558,6 אחי.

A részletekre nézve röviden a következőket jegyezzük meg. 484. l. utolsó jegyzetében utalni lehetett volna még Maimuni levelére, melyben a bibliából idézett szavak jelzéséről nyilatkozik (bővebben a Maimuni mű második kötetében megjelenendő tanulmányunkban). — 485,19—20 sorban idézett j. Meg 74 a 51 helyéhez lásd Krauss, Byzantinische Zeitschrift II, 510 és Lehnwörter II, 3. — A

lével bevezető formuláinak felsorolásánál (486, 14. pont) hiányzik az, melyet Rabbi használt, midőn Antoninusnak irt (Genesis r. 75,5; Jalkut I. 130; Tanchuma B. Vajislach 5. v. ö. Krauss, Antoninus und Rabbi 44, 3. j.). — 490,2 sor. Ez a hely nemcsak a Jerusalmiban fordul elő, hanem Szifré Numeri 117 (38a fent) is, továbbá b. Kidd 10 b. — 528. Az ember termetéről lásd M. Zs. Sz. X, 369,633; XXV 368; XXVI, 37,130 — 553, 275. pont idézett talmudi helynek a közzölt szöveg szerint nincs értelme. Új és talán helyes magyarázatot adtunk „Masoretische Untersuchungen“ 56. lap — Végül egy szövegmagyarázat. 498,8. sor idézi G. Szifré Deut. 306 (132a 15) következő helyét: כך דברי הורה יש בהן כשרים יש בהן חכמים ויש בהן צדיקים ויש בהן חסידים. Fel-tünő a sorrendben, hogy כשרים, a mely inkább חכמים után חכמים után vagy előtt volna helyén, nem pedig כשרים és צדיקים között. A מדרש תנאים ed. Hoffmann 185 a hely így hangzik: כך תורה יש בה בני אדם חכמים בני אדם נבונים בני אדם חסידים בני אדם צדיקים. Világos, hogy רבנים és נבונים csupán variáló olvasat és a két szöveg egyenlő, ha כשרים szót glossának vesszük. A szó feltünő, tudtommal a tudósok gyűjtőneve mindig és így a Midras Tannaim olvasata talán az eredeti, melyben a sorrend is sima. Lehet azonban a Szifré szövegét is igazolni, ha כשרים helyébe a ritkább és azért emendált שרים szót tesszük, amely a tudóst is jelentí Megilla 6a következő helyén (Guttman 508, 12 sor): אלי תאשראיה וקרקסאות שבארזם שעתידין שרי יהודה ללמד בה תורה ברבים שרי יהודה ביהודה-אלוה-val (Zekh. 9,7). Ebből az látszik, hogy már a 3. században és bizonyára már előbb is אלוה, mint a gáonok idejében, az iskola előadóját jelentette. A patriarcha iskolájában három hivatalos főszemély volt: a patriarcha שר, a tudós הכב and az előadó. Ez a harmadik lesz רבן (vagy אלוה). A szóban forgó helyen ezek volnának nevezve: שרים, רבנים, חכמים, patriarchák, előadók, tudósok, mely utóbbiak alatt, mint mindenütt, az ordináltak értendők.

Dieterich A. az ismert párisi bűvészpapyrus egyik részletében ráismert egy Mithraliturgiára. Ezt kritikai apparátussal újból kiadta, lefordította és magyarázta „Eine Mithrasliturgie erläutert“ cz. iratában, a mely csakhamar

második kiadást ért (Leipzig-Berlin 1910). Cumont F., a mitrakultusz legnagyobb ismerője, ebben a szövegben inkább zsidó nyomokat talált és csakugyan több részletben zsidó benyomást tesz, de a magikus szavakban héber szavak nem ismerhetők fel. Talán „*semesilam*“ szóban rejlik *semes* (nap) és *ólam* (világ). Mindenesetre tanulságos, hogy ugyanazt a szöveget az egyik perzsa, a másik zsidónak tarthatja. A liturgia eleje: „Első eredete (genesis) eredetnek, első ősoka (arché) ősokomnak, első szellem a szellemnek (pneuma) a bennem lévő szellemnek“ stb. lehet zsidó is. Közvetlenül ezután az ember testéről az van mondva, hogy az isteni tűz, víz és föld vegyülete. Az elemek eme ismert filozófiája behatolt a midrasba is és azt mutatja, hogy igen népszerű volt. Az agadisták nem voltak filozófiai írók, hanem a nép tanítói; a bölcsészet, melyet a palesztinai zsinagógákban prédikáltak, már nagyon el lehetett terjedve a diaspora hellén zsidóságában. Az 55. lapon szóba kerülő „mikrokosmos“ a midrasban felette érdekes párhuzammal bír. A midrasban oly anthropocentrikus nézet is van, mely szerint a világ az ember mintájára van teremtve, tehát az ember a makrokosmos és a világ a mikrokosmos. A 190. lapon lekicsinyelt rabbinikus források az ember menyemeneteléről nem negligálandók. Pl. a „Négyen mentek be a paradicsomba“ (Chagiga 14b) már azért is érdekes, mert azt mutatja, hogy a zsidóság fejei (nem vándor filozófusok és bűvészek) foglalkoztak ezzel a misztikus tannal. A zsidó gnosziban különben is igen jellegzetes szavak találhatók. — Az Isten és ember egyesülését a „nászszoba“ kép fejezi ki (126). Erre bizonyára a próféta képei és az Énekék Éneke voltak befolyással. — E pár megjegyzéssel csak rá akartunk utalni arra, hogy zsidó kutató számára itt is volna tér, nagyon halás tér.

A „Religionswissenschaftliche Bibliothek“ 2. száma Günter H. műve: „Die christliche Legende des Abendlandes“ (Heidelberg 1910). Ismertette van benne a legenda, vagyis a szentek életéről szóló elbeszélések. Az anyag bejáthatatlan terjedelmű. G. azonban helyesen a motívumok

összeállítására és forrásaik kimutatására korlátozza a feladatot. A legenda a keresztény népek egyik nevelő eszköze: „Seit dem 13. Jahrhundert ist die Heiligengeschichte das „Lesebuch“ mit Vorzug“ (36). A 12. századi a szentek uralták a tért, ezután a Mária-legendák lépnek előtérbe (35). Zsidó szempontból ezek a tények azért fontosak, mert a keresztény népek psychéjét világítják meg és érthetővé teszik hiszékenységét a zsidókra vonatkozó rágalommal szemben. A gyűlölet forrása nem volt pusztán a bête humain, mint az antisemitizmusban. A zsidó a legendákban különben is nagy szerepet játszik. Az indexben fel nem jegyzett helyeken is találkozunk zsidókkal pl. 20. lap.

De ettől eltekintve is felette tanulságos az, hogy a keresztény Nyugat a talmudból is számos legendát vett át. Ezt a kérdést G. nem kevesebb, mint 46 oldalon (70-116) tárgyalja. Csak az ujkorban égették el a talmudot (1553), a középkor szent dolgokat merített belőle. Vizsgálódásaiból levonja a következtetéseket: „Hellenismus — Pythagorismus — Neuplatonismus — Talmud — christliches Mittelalter: soviel hat ihre Nebeneinanderstellung mit absoluter Sicherheit ergeben, dass die Legende in den grotesken Formen eines Nikolaus Peregrinus oder Keivinus oder der Marienlegende etwas spezifisches Christliches nicht ist“ (117).

Néhány részlet. „Wir sehen die Kreuzzüge sich wieder spiegeln in der Einbeziehung griechischer und orientalischer Lokalsagen. Die Volkserregungen der Kreuzzugszeit werfen ihren Widerschein in zahlreichen Judengeschichten, welche den ohnmächtigen Hass des einstigen auserwählten Volkes gegen Maria und Christus deutlich machen sollen. Diese Feindseligkeit verhinderte aber nicht, dass eine Anzahl der anmutigsten Motive vom Talmud aus in die Marienlegende floss“ (37). — Theophilus egy zsidó varázsló segítségével eladja magát az ördögnek (42).

Konon római grammatikus (Caesar korában) *Διγγύθεις* cz. művének 38. fejezetében (Photius, Myriobiblon Cod. CLXXXVI: Migne, Patrol. graec. 103,545—589) a következőket beszéli: Egy milosi ember szökésben lévén, Szicziában ismerősének átadta pénzét és midőn visszakövetelte,

el lett utasítva. Perre kerülvén a dolog, a beperelt azt állította, hogy már mindent visszaadott. A bíró esküre ítéli. A csaló kivájj egy botot és az aranyat beleönti. A bíróság előtt az eskü letételekor a botot a milosi embernek adja, hogy tartsa és így esküszik, hogy mindent visszaadott. A vádló haragjában eldobja a botot, ez eltörik és a hamis eskü napfényre kerül. A csaló felakasztja magát. (Günter idézi 61 l.). Az egész majdnem szóról szóra meg-egyeznek azzal, amit a talmud Rába előtt lefolyt perről beszél és „Rába botja“ *קרא דרבה* név alatt ismeretes (Sebuóth 29a 39b). A babylóniai verzió visszafizetett kölcsönről szól, de a pal. verzió (Leviticus rabba 6. fej.) visszatartott 100 denárról, tehát teljesen egyezik a görög forrással. Aramul közöltetik és bizonyára valamely aram gyűjteményből idéztetik.

Klauber E. Assyrisches Beamtentum nach Briefen aus der Sargonidenzeit (*Leipzig* 1910) cz. iratában felsorolja az eddig ismert asszír hivatalnokokat, vagy tized és megállapítani igyekszik ezeknek hatáskörét. A Rab-Mog, Rab-Sák és a Turtán már a bibliából ismeretesek. A hatáskör már nem vehető ki tisztán, úgy látszik, hogy valamennyi egyuttal katonai teendőket is végzett, vagy legalább alkalmilag végezhetett. Az első részben érdekes képet találunk a királyról és az udvari szertartásról. Az audiencián megjelenő leborult, az Amarna levelek szerint 7-szer (14-15). Ehhez idézhette volna K. Genesis 33,3, mely szerint Jákob 7-szer borult le Ézsau előtt. „A király előtt (nem a királyljal) beszél“ (15) kitételhez megjegyzendő, hogy Dánielben a királyljal való minden vonatkozásban az „elött“ formula szerepel és hogy a zsidó hagyományban, különösen az imában az Istenről szintén így beszélnek, pl. *יְיָ רֵיבֵנוּ* (épigy az aram formulában). A lakománál, pontosabban az ivásnál a királyné a király mellett ül (17). Idézendő Nehemiás 2,5: „a királyné mellette ül“.

Bienenstock M. 250 lapos könyvet irt a zsidó elemről Heine H. műveiben (Das jüdische Element in H. Heines Werken, *Leipzig* 1910). Heine jámbor nevelésben részesült

és héber ismeretei voltak. Az iskolában a bibliát kedvvel tanulta. Ismeretei és nevelése folytán erősebben liktetett benne a zsidó érzés, mint öregebb kortársában, Börneben. A „Judenschmerz“ költője volt épúgy mint Byron, kinek héber melódiai hatással voltak reá. Mindez ismeretes volt, de rendszeresen és teljesen először B. mutatja fel. Elég nagy irodalmat használt fel, több mint 40 művet, melyeket irata végén felsorol. Kaufmann Dávid „Aus Heinrich Heines Ahnensaal“ nincs közöttük, pedig a 2. és 3. fejezetnél jó szolgálatot tett volna. A Szemle valamely régibb évfolyamában kimutattuk, hogy a „Teleologie“ cz. költemény egy részlete a talmudból ered. Bizonyára van Heine irataiban sok oly zsidó elem, melyet csak zsidó szakudós kutathatna ki. A B. által talált végeredményt azonban ez nem alterálná. B. kutatásai velejét a következő mondatba foglalja össze: „Wir glauben gezeigt zu haben, welche Rolle das jüdische Element in Heines literarischer Tätigkeit spielt, wie es sich in den mannigfachsten Formen ausspricht, wie es selbst dort, wo wir es kaum zu finden hofften, sein Gepräuge hinterliess und wie es endlich in allen Anschauungen Heines mitgewirkt hat“ (243).

Rosenblüth S. közrebocsájta a fürthi (Bajorország) „Auhave Tauroh“ egyletben tartott előadásait a zoltárokrol (Psalm-Vorträge, Frankfurt a. M. 1909. Sängler u. Friedberg). Az előadások, összesen öt, zoltárversek kapcsán világos és szép nyelven erkölcsi és vallási tanokat fejtegetnek, itt-ott a vallási szertartásokat is érintve. Gyakorlati erkölcs- és vallástan. Fürth régi konzervatív község és van valami jellemző a német konzervativismusra már a tárgy megválasztásában, nem különben az előadás formájában és abban, hogy a közönség jórészt hölgyekből állott, kik első helyen apostropháltaknak

Reitzenstein R. könyvvé kibővített előadása: „Die hellenistischen Mysterienreligionen, ihre Grundgedanken und Wirkungen“ (Leipzig-Berlin 1910) zsidó szempontból már azért is nem érdektelen, mert az ókori zsidóság többsége, vagy legalább a fele, hellenista területen élt. Saját szem-

pontunkból néhány részletre illetve idézetre szorítkozunk.

„Osiris, Atis, Adonis emberek voltak, meghaltak és mint istenek támadtak fel. Ha egyesülünk velük, magunkba felvesszük vagy vonzzuk, saját halhatatlanságunk, sőt istenségünk sziklaszilárd biztosságával birunk.“ (7. lap. A szavakat szerző huzta alá.) — Az Isis Mystosa (pap) „az igát magára vette“ és „a szent hadi szolgálatra jelentkezett“. (u. o.) Az első kitétel igen érdekes, a mennyiben megfelel a *עיל מוכר שמים*-nak, a mely kifejezés tartalmilag sem bibliai. Az iga abból áll, hogy az Isispap a külsőségekben is gyakorolja a rituális szabványokat, melyek akkor Egyiptomban, a kultusz hazájában, a papra kötelezők voltak. — Az Isisnek volt evangéliuma *üdvüzenete*, éppígy más istenségeknek is (9.). „Evangelium“ tényleg nem zsidó terminus, nincs héber vagy aram æquivalense (csupán fordítása) és Sabbat 116b, hol aram részlet idéztetik belőle, csuğuyan *גליין גליין*-nek neveztetik. — Görög, magus, kaldeus és egyptomi csodatevők már idősámitásunk előtt járták be a római birodalmat, községeket alapítva és profétakép tisztelve. .. A római nagy urak a filozófus mellett vagy helyett lelkészül keleti profétát tartottak maguknak. Az életben proféta a tisztelt, goéta a megvető név számukra (2). Az öskereszténység a proféta fogalmat nem a zsidóságból vette, hol rég megszűntnek vallották, hanem a helleisnta világ orientális kultuszaiból. — „Schon Martial verspottet als in Rom allgemein bekannt eine Heilsbotschaft, die in dem Bekenntnis zu Hermes als dem dreieinigen Weltgott gipfelt: *Hermes omnia solus et ter unus*“ (14). — A legtöbbet beszél R. Pál apostolról és azt mondja, hogy a hellentista mysteriumok döntő hatással voltak reá.

Cohn L. Philo neves kiadójának szerkesztésében „Schriften der Jüdisch-Hellenistischen Literatur“ cz. gyűjteményben megjelennek a nevezett irodalom termékei német fordításban. Először a Philo iratai, melyekből most a második kötet került ki a sajtó alól (Die Werke Philos von Alexandria, zweiter Teil. Breslau 1910). Tartalma: Az egyes törvényekről (de specialibus legibus) I-IV, fordította

Heinemann I.; Az erényekről, ford. a kiadó; Jutalom és büntetés, ford. ugyanaz. A fordítást felvilágosító jegyzetek kísérik, melyek jórészt talmudból vétettek. A német fordítás az ez irányú fontos tanulmányokat kétségtelenül elő fogja mozdítani.

A berlini „Gesellschaft z F d W d I“ által kiadott „Grundriss der Gesamtwissenschaft des Judentums“ cz. gyűjteményben megjelent Krauss S. „Talmudische Archäologie“ cz. művének első kötete (Leipzig 1910). A vas-kos kötet négy szakaszra oszlik: I. Lakás és házi eszközök (2-77). II. Táplálék és készítése (78-126). III. Ruházat és pipere (legszelesebb értelemben) (127-208). IV. A test ápolása (209-267). Azután következnek a jegyzetek 268-720. A szakaszok kellő számu pontokra (108) oszlanak, hogy a gazdag anyag áttekinthető legyen. Szerző felhasználta a klasszikus irodalmat is és támogatta őt nehéz feladatában — az első ilyenmő mű a talmudról — Löw I., kinek a kötet ajánlva van. Még kell egyelőre elégednünk ezzel a jelentéssel; beható tanulmányozás után majd részletes ismertetést közlünk. Egyuttal örömnünknek adunk kifejezést a fölött, hogy a nagyszabásu mű szerzője magyar ember és régi munkatársunk.

Lietzmann H. szerkeszt egy gyűjteményt, melynek címe: „Kleine Texte für theologische und philologische Vorlesungen und Übungen“. Az eddig megjelent 59 darabban a mi érdeklődésünkre is számot tarthatnak a következő számok: Die *Didache*, mely zsidó eredetű katechismus pogányok megtérítésére (6. szám); Der Prophet Amos, Hebräisch und Griechisch (15/16); Antike Fluchtafeln (20); Die jüdisch-aramäischen Papyri von Assuan (22/23, ismer-tettük); Aramäische Urkunden zur Geschichte des Judentums im VI und V. Jahrhundert vor Chr. (32); Frühbizi-antinische Kirchenpoesie. Anonyme Hymnen des V. Jahrhun-derts (52/53. Nem szolgál-e analógiákkal a püjuthoz?).

Örvendetes jelenség a két legújabb publikáció, az 58. és 59. szám, melyek rabbinikus tartalmuak és annak jelei, hogy a keresztény theologiai ifjuságban is felébredt

a régi zsidó irodalom iránti érdeklődés. Az elsőnek a címe: „Altjüdische liturgische Gebete. Ausgewählt und mit Bemerkungen herausgegeben von W. Staerk“ (Bonn 1910). Az első szám tartalma a tefilla és reggeli, valamint esti benedikciói, valamennyi vokalizálva, a szavak értelmét felvilágosító jegyzetekkel kísérve és orientáló bevezetéssel ellátva. A nyomás korrekt, csupán itt-ott pattant le valami a vokalisokból, továbbá a 4. l., 6. sorában eltévedt egy dages; 8 fent ערבית hiba. A Semone Eszréből lenyomatik először a Schechter által a Genizában felfedezett és J. Q. R. 1898. évi., 654 publikált palesztinai (igen régi és felette érdekes) recenzió és azután a mai. A nyomásról az áll, a mi a benedikciókról. Ezután következik a két talmudból a rövidített tefilla, a *Habinenu* szövege, továbbá szombati, ujévi, ünnepi muszaf, a habdála és a szombati ima (több sajtóhibával), Abinu Malkenu és a két kaddis (több sajtóhibával). Az egész megfelelő céljának.

Az 59. szám Berákhóth misnájának lenyomata Goldschmidt L. német talmudfordításának kiadásából, tehát az editio princepsből nyelvi magyarázatokkal és külön a tartalom összefoglalásával. A nyomás korrekt, csupán a következő helyeken vannak sajtóhibák: 5. l. utolsó előtti sor יורנוק (q h. olv. ך) ; 6,13 -פ (hiányzik dages); 10,5 יורנוק (ך = ך) ; 10,6 olv. הטרוף ; 13,1 והשמש (ט-be kell dages). Hibák a következők: 4,5. pont יצא ; 5,4 alulról: וטעה ; 9,1 (olv. קרא) ; 6,5. pont jegyzetében הפלת לקברת שבת ; 9,1 קורד (olv. קורד) ; 11,3 alulról kiesett על ; 13,2 alulról בבית (olv. בבית). A görög kölcsönszók pontozásánál az éta következőket czérelve adatik vissza, a hagyományos kiejtés és a régi görög kiejtés ellenére (pl. סימן). — 5,2. pont 4. jegyzet ונהי ubt man, helyesen : hat Geltung. — Az ismert בלילה מוציא מצרים בלילה (I. 5) kitételben St. a וזיתי szót összefüggésbe hozza Szirach 50,21 וזיתי (Rechtfertigung) szavával és „recht haben mit etwas“ értelemben veszi, hozzátévé: ha a szöveg rendben van. Levy I, 553b így fogja fel: nem győzhettem le (az ellenkező véleményeket), hogy a מצרים יצאה מצרים mondassék éjjel is. Talán ki kell egészíteni לדרוש szót, mire a folytatás וזמה בן זומא עדי utal. E felfogás mellett szól az, hogy a többség (הכמ) a Ben

Zóma értelmezését sem fogadták el, tehát ő sem győzött és így Eleázár b. Azárja nem mondhatta: én nem győztem, de Ben Zóma győzött. — Hogy ירבוך טובים stb. (V,3) azért lett volna megtiltva, mert az evangelium szellemével rokon (10. lap), nem valószínű.

A „Stätten der Kultur“ című városmonografiákat tartalmazó gyűjteményben a 12. kötet „Granada“ leírását adja Kühnel E. tollából (Leipzig 1910). A történetet a legrégibb időben kezdi. A zsidók már az ó-korban laktak ezen a területen, a papság a góthok alatt valóságos pokol-á tette számukra (10. lap). Nem voltak kiirthatók és az arabok felszabadították őket. „In dem Orte Granada selbst war die hebräische Bevölkerung so kompakt, dass Ahmed ar Radhi noch zu Beginn des 10. Jahrhunderts von „Ghar-natha algahud (der Juden) spricht und man wohl der Vermutung Raum geben kann, dass die Niederlassung sowohl wie ihr Name israelitischen Ursprungs gewesen sein möchten ... Wir haben es vielmehr höchstwahrscheinlich mit Juden zu tun, die nach der zweiten Einnahme Jerusalems durch Ptolomaeus Soter (um 320 v. Chr) nach Spanien versprengt wurden“ (12). A mohamedánok nagyon türelmesek voltak, „de anyagi előnyök, melyeket az iszlám nyújtott, a legtöbb spanyolt arra bírta, hogy régi vallását elhagyja ... , már azért is, hogy a külön adó alól szabaduljanak“ (13). A zsidó történet ily áttéréseket nem ismer. Sámuel Hanágid és fia József szerepéről is beszél K. Ez a szerep nézetünk szerint összefüggésben van a zsidó lakosság jelentőségével. Később itt is behozták a zsidó jelt (27). A kultúra „a Nyugat Damaszkuszában“ legmagasabb virágzásra 1370 körül emelkedett (31). Rendkívül sok író és könyv volt. A híres történészek Al-Chatib (32. lap, szerző forrása) kortársa Ibn Chaldun (109) itt éltek. Érthető, hogy a zsidók is nagy kulturával bírtak. A zsidó történet általában csakis az általános történet fényénél érthető meg. Érdekes, hogy az egyik király neve Abulwalid volt és hogy a még most is élő Comptéjar grófi család a keresztény vallásra áttért Jachja arabs nemeseik ivadékai. A zsidók közt szintén volt egy híres Jachja család.

A PROFÉTA ANYJA.

(Midras legenda Frankl L. A. után szabadon.)

Puha selyem a fekhelye,
De Fáraó nem alhat,
Vadul hullámszik kebele,
Sehol sem lel nyugalmat.

A mult éjjel azt álmodá:
Hogy közel már az óra,
Es Izráelhez eljövend
Bátor szabadítója.

Büvészeit kiküldte hát
A démonok honába,
Ők kérdezzék meg azokat,
Hogy mit jelent az álma?

A këruboknak elmondta
A nagy Isten az égben:
„Egy szüz menyasszony ülte meg
Vidám nászát ma éppen.

És péntek este megfogán
Az ifju, boldog asszony,
Hogy tiszta méhe népemnek
Szabadítót sarjasszon!”

Az angyaloknak azután
Elmondják a kerubok,
Es angyalszárnnyon így a hir
A démonokhoz jutott.

Menten a titkok ezek is
A büvészeknek mondják,
S a Fáraónak megsűjgák
A këmkedő rabszolgák.

És esküt teszen Fáraó:
„Ozirisz úgy segítsen,
En csuffá teszsem jósszavát,
Hazug a zsidó Isten!”

És péntek estre meghívja
Nagy, fényes lakomára
A zsidó férfiakat mind
Királyi palotába.

Hal, hús, borok, iny ingere
Majd letöri az asztalt,
„Ki zsidó férfi: ott legyen.”
Otthon egy sem maradhat.

Ujjonganak a rab szivek
A dus királyi kegynek,
Mámort hint rájuk mind e fény,
Dözsölnek, isznak, esznek.

S míg ők kupát üritenek,
A nők otthon remegnek,
Nem alszanak; virrasztanak,
Es úgy várják a reggelt.

Eljöttek mind a férfiak,
Es Fáraót dicsérik,
Hisz halál int ha nem teszik,
S a fény, a mámor szédít.

Ágyagkeverő rabkezek
Most aranytálba nyulnak,
Kristálykehelyt szoritanak
Vályogvető rabujjak.

Józan csak egy zsidó marad:
Az ágyasháznak öre!
Mereven áll — és nem tekint
Sem hátra, sem előre.

Oda rendelte a király
Szobája pitvarába,
De nem alhatik Fáraó,
Rémült, ijedt az álma.

És fölkiált: „Nem alszol-e?!
Minden kaput lezáss!”
Es Ámram siet s visszajő:
„Uram! Királyom! nyugatsz!”

Virrasztva áll, örséget tart,
Es Ámram arra gondol:
Nászéjje ez, arája most
Zokogva várja otthon,

Hajában még a mirtuság,
Nászfátyol fődí arcát,
De éjszemének sugarát
Most könnyei takarják.

Am fekhelyéről felszökik,
Egy titkos hang úgy hívja,
A holdas éjbe kioson,
Hogy bánatát kisírja.

Lopva suhan az éjjen át.
A pálmák illatoznak,
Ezer virág ont balzsamot,
Szökőkutak csobognak.

A szfinkszek, néma templomok
Oly hallgatógon állnak,
Iziszszobrok, kőoszlopok
Mind valamire várnak.

Az égen úszó felleget
Elönti csodás fényár,
Álomba jár — és már ott áll
A rácskapus kastélynál.

Fuvola, hárfá, cimbalom
Zenég, penég és harsog,
Ezüst serlegek csöngenek,
Pirosak mint az arcok.

A palotába most belép
Lábujjhegyen a hitves,
Az ittásoknál elsuhan,
És ügyet rá ki sem vet.

Nem sejtí azt ott senkisé
A rabok tömegében:
Hogy mellettük a szabadság
Suhant egy nő képeben.

Maguktól táruznak fel im
Az ajtószárnyak halkán,
És lágyosonva ott terem
A királyi csarnokban:

Jochébed mostan odaért
Hol Amráam áll örséget,
Egy csillag száll az égen át
Fölzeng egy titkos ének.

Rémülve látja hitvesét
Az ágyasháznak öre,
Elsápad arca s tova fut
Minden vércsöpp belőle.

Majd túlvilági gyönyörök
Festik arcát biborba,
Hozzásimul szép hitvese,
Szemét, ajkát csókolja.

Két tüzláng omlik eggyüvé,
Két ifju sziv úgy dobban,
Két szempár szédül eggyüvé,
Két ifju test mámorban.

És jajszó riad mindenütt,
Minden templomok tornyán,
A bűvészek uj csillagot
Látnak az égék ormán.

A Fáráo is ágyáról
Az ór után kiáltoz . . . —
Gyorsan szökik az ifju nő . . .
Amráam siet urához . . .

„Az éj csöndjét mi bontja meg?
Mily vad rémült kiáltás?!“
„Oh Fáráo! az örök most
Váltják föl künn a vártát!“

Tovább alszik a Fáráo,
Nincs aggály a szívében.
Mert nem tudja, hogy mit jelent
Az uj csillag az égen.

Proféta anyja lett egy nő:
Amráam boldog arája,
Akkor kezdett derengeni
Izráel éjszakája.

TÁRSADALOM.

JÁMBOR LEGENDÁK.

„Statisztika és autonómia“ c. cikkünkben (januári füzet) szövé tettük a hazai orthodoxia nagy többségéről évtizedek óta rendszeresen és sikeresen terjesztett mesét és a tények mérlegelése alapján odakonkludáltunk, hogy az orthodoxok száma a hazai zsidóságának körülbelül 40 százalékát teheti. Nem kecsegtettük magunkat azzal a reménnyel, hogy ez a mese egyszerre el fog tünni, még kevésbé azzal, hogy a mese terjesztőit el fogjuk hallgattatni. Az orthodoxok egyik vezetője meg is szólalt és előadta, hogy ő már 1900-ban az „Egyenlőség“ adataiból bizonyította, hogy ők 650,000 vannak. A felhozott tényekre, jelesül arra, hogy 1900-ban a „neolog“ fővároson kívül az egész országban mindössze sem igen lakott 650,000 zsidó, továbbá hogy a nagy városok nagy többsége nem orthodox, nem reagált. Ezek csekélységek. A hivatalos statisztika most készül és rövid időn belül vége szakad e kedves legendának.

Tovább hirdetik többségüket, a mint hirdetik azt is, hogy az iskolaalapot a „neológok“ használják el. Ez is ama szent legendák közé tartozik, melyet az örökös hirdetés a köztudatba becsempészett. Most, hogy saját táborunkban is elhangzott, hogy az iskolaalapot „leginkább mi fogyasztjuk“, ennek a legendának is szemébe kell néznünk. Az alap, mint ismeretes, úgy keletkezett, hogy Ő felsége 1850. szeptember 20-án kelt elhatározásával elrendelte, hogy a zsidókra kirótt hadisarcz elengedtessek, de helyette a zsidók kötelesek legalább egy millió forintot iskola és tanügyi célra befizetni. A pesti bizottság kemény munka után összehozta az akkori viszo-

nyok között rengeteg összeget és 1855-ben megvolt az iskolaalap és ő felsége 1856 márcz. 29-én kelt legfelsőbb elhatározással rendelkezett felette. Erről az 1856 június 14-iki helytartósági rendelet a pesti izr. hitközség elöljáróságát a következőkben értesíti.

„Június 13-iki előterjesztésére az egy millió forint izr. iskolaalpnak rendeltetése és hovaforditása ügyében ... tudtára adjuk, hogy Ő cs. kir. apostoli felsége ez évi márcz. 29-iki legfelsőbb elhatározása folytán a fenti Egy millió összeg mint osztatlan alap kezelendő”. Az alap céljai:

a) Rabbiképző intézet (Rabbinats-Institut) létesítése, a melynek létesítése módozatai felett külön tárgyalások indítandók s ő felségének határozathozatal végett előterjesztendő.

b) Mintafőiskolák létesítése azon alapelvvel, hogy minden közigazgatási kerületben (5 volt) egy izr. mintafőiskola létezzék.. Ezen mintafőiskolákon legfelsőbb utasítás szerint külön izr. tanítóképző tanfolyamok létesítendőek mindenütt, ahol ez az izr. tanítójelöltek számára és az egyéb országos viszonyokra való tekintettel célszerűnek mutatkozik. Ezen felül szegény izr. népiskolák támogatása..., az alap jövedelméből oly mértékben, a mint azt az előbbi célok létesítése megengedi, ne legyen kizárva.

c) Alapítványi helyek létesítése szegény izr. szülők vak - s süketnéma gyermekei számára....

Az izr. iskolaalap rendeltetése itt világosan meg van határozva. Hármast célja van, 1. Rabbiképző, 2. Tanítóképző, 3. Vakok és süketnémák alapítványai. A legfelsőbb elhatározás expressis verbis kimondja azt is, hogy „szegény izr. népiskolák támogatása az alap jövedelméből oly mértékben, a mint azt a Rabbiképző és Tanítóképző létesítése megengedi, nincs kizárva”. Az iskolaalap kérdése a közölt kir. elhatározás szerint, melyhez még az 1873. évi május 6-án kelt legfelsőbb elhatározás járul, mely szerint ő felsége megengedi, hogy Budapesten egy „Országos Rabbiképző-intézet” az orsz. izr. iskolaalap költségén felálltassék, teljesen tisztázva van.

Az orthodox vezetők semmiféle kirohanása ő felsége elhatározását meg nem másíthatja. Osztathatlan, Rabbis és Tanítóképző fentartására rendelt királyi alapítvány lévén, az orthodox vezetőknek kudarcot kellett vallaniok, midőn egyszer bécsi zsinagógának, máskor invalidusoknak akarták a nem az ő tulajdonukat képező iskolaalapot odaajándékozni. Az iskolaalap jövedelmének hovaforditása az alapítólevélben meg lévén állapítva, az orthodox vezetés tulajdonképen, ha már kifogásokkal áll elő, leginkább irodájának dotációját nehezményelhetné. De ezt nem tette soha.

Hamis állítás az is, hogy az orthodoxok nem élvezik az alapot, mert mint unos-untalan ismétlgetik, a Rabbis és Tanítóképző a „neológoké”. Ez azonban merően ellenkezik a tényekkel: mindkét intézetben az orthodox eredetű növendékek vannak tulsulyban. A tanítóképző ezt statisztikailag megállapította és megállapította azt is, hogy az orth. községek tanítói tulnyomólag ez intézet növendékei közül kerültek ki. Az intézet tehát közös. A rabbiképző intézet, bármit mond az orth. sajtó, szintén közös; legtöbb növendéke, mint a születéshelyek mutatják, orthodox községekből kerültek ki. Az intézet soha nem vetett ügyet erre a szempontra, mert a kétféle zsidóságot el nem ismeri, de ez a tényen nem változtat, hogy növendékei jórészt orthodox nevet viselő községekből származnak. Akárhány orth. szülő jámborságból adja gyermekét az intézet főgimnáziumába, hol zsidó ismereteket szerez és szombatot tart. Akad olyan orth. szülő is, ki a második fiát a rabbiképzőbe adja, mert az első fiát a magyarul elvileg nem szónokló orth. rabbi nem mentette fel a szombati írás és rajz alól. A rabbiképzőbe fennállása óta kerekben 700 tanuló járt, kik közül 100 lett rabbi, a többi 600 vallásos és hazafias kiképzése az egész magyar zsidóság közös ügye. Nem az a kérdés, mit mond az egyik vagy a másik hangos pártember, hanem az, mit cselekszik a magyar zsidóság? Ez pedig minden kétséget kizárólag a magáénak vallotta és vallja a szemináriumot — minden szép beszédnél szebben szól a tett. Ha a szemináriumba való bejutás négy gimnáziumi osztály héber és talmud ismeretekkel

való összekapcsolása folytán, mire az országban nincs rendszeres előképzés, nem volna oly nehéz, valóságos népvándorlás indulna meg éppen az orth. községekből és a jesivákból a rabbiképzőbe. A jesivákból nem ritkán a követ is megindító levelek érkeznek, a gimnázisták közt pedig már a pesti orth. község tanítójának fia is volt. Éppen orth. körök szolgáltatják azokat a növendékeket, kik nem is szándékoznak papok lenni, hanem csupán a gimnáziumot végig járni.

A szemináriumban nemcsak a négy gimnáziumi tanár, hanem a három teológia tanár is az alsóban tanít. A felső tanfolyamnak, tehát tisztán a teológusoknak, mindössze heti 22 órájuk van, vagyis másfél tanszék esik a sajátképi rabbiképzésre, melyet az orthodox községek ezidőszereint nem vesznek igénybe, de azért a teológusok nagy hányada itt is tőlük ered. A tulajdonképi rabbiképzés költségei alig rugnak többre, mint az az összeg, melyet az orthodoxia Talmúd Tórákra huz az iskolaalapból, melyet szintén sohasem kifogásolt, noha az alapító levél a Talmud Tórákat a czélok közt nem említi. Nem szeretnénk félreértetni. Mi az alap jövedelmeinek hovaforrását soha kritika tárgyává nem tettük és most sem teszszük, de azok, kiknek ez a kenyerük, de iure csak saját eljárásukat gáncsolhatnák. Az orthodox vezetés elve az, hogy rabbi gimnázium és egyetemi képzésben ne részesüljön, hanem az elmúlt századok módjára tisztán és kizárólag talmudot tanuljon német zsargonban, az iskolaalap elve pedig az, hogy a rabbiképzés a modern nemzeti és általános kultúra alapjára fektetessék. Ha az orthodoxiának ez nem teszszik, habeat sibi, vegye továbbra is papoknak, mint a bócherek levelei panaszojják, kizárólag a rabbik fiait és vejeit, de ne akarja ezt az antiquált álláspontot a művelt zsidóságra oktrojálni.

A *punctum saliens* azonban, mint már kiemeltük, az, hogy az iskolaalap első czélja rabbiképző intézet fentartása, kifogás ellene éppen csak akkor volna emelhető, ha ezt a czélját nem teljesitené. De minthogy már benne vagyunk az orthodoxia mérlegének felállításában, nem hallgathatjuk azt sem, hogy abból a körülbelül 50,000 korona

évi segélyből, mely a rabbiképző növendékeinek jut, az orthodox községekből eredő ifjak talán a nagyobbbrészt — saját pártbelink szavával élve — „fogyasztják”, noha az orthodoxok ehhez az összeghez egy fillérrel sem járulnak hozzá. A modern zsidók ezt az áldozatot szívesen hozzák, soha közülük senki sem gondolt arra, hogy milyen pártbeli szegény tanulót segítenek vele, ez a szempont előttünk nem létezett soha és ma sem létezik, de orthodox szempont szerint így fest a valóság.

A modern zsidóság nagy alkotásai—orthodox alkotások egyáltalában nincsenek—mind a hazai összzsidóságnak szólnak. A közalapot, az ösztöndíjegyületet, a Wechselmann-féle tanítói nyugdíjpótlékot és vakok intézetét, a siketnéma intézetet és más egyebeket az orth. nevű zsidók mind igénybe veszik, noha ezekhez egy fillérrel hozzá nem járultak. Senki ezt tőlük rossz néven nem veszi, soha senki nem is említette, de az orthodox zsidó nép konkludens cselelményeiből levonjuk azt a belőle önként folyó következtetést, hogy a „neológok” az „orthodox” zsidóság szemében époly zsidók, mint ő maga. Nincs minden humor nélkül, hogy maga az orthodox hivatalos ujság „neolog” bankban keres előfizetést. A kétszáz nem tudom hány rabbi közül, kik a neológokat a zsidóktól elszakadt felekezethez nyilatkoztatták ki, akárhány könyvével neológot keres fel, holott ezt a Szent István Társulatnál nem próbálta meg és egyébként is keres neológnál—helyesen—támogatást, a mint hogy az orthodox templomépítés czéljaira kibocsátott körleveleknél és személyes gyűjtéseknél sem feledkeztek meg az „idegen” felekezetről. Folytathatnánk még azokat az apró pszichológiai jelenségeket, melyek mind arra vallanak, hogy a hazai orthodox nép nincs pártpolitikusai álláspontján a kétfelekezetiség tekintetében. Mértékadó pedig a nép, nem Jusszuf és Szkender. A hazai orthodox község konkludens cselekményeivel és következetes viselkedésével minden nap meghazudtolja hivatalosai állításait. Ha a pesti zsidó Sztopkóra kerül, megérkezése napján már „orthodox”, épugy mint a sztopkói zsidó neológ, ha Pestre kerül. Az orthodox hivatalos világ önmagát hazudtolja meg, midőn ezt elismeri, sőt tudunk esetet, midőn az

orth. község tisztán területi alapon a kongresszusi községhez csatlakozni kívánó „neológot” akarata ellenére orthodox-á kényszerítette. A legnagyobb orth. község, a nagyváradi, midőn anyagi érdeke kívánta, a felekezeti egységgel argumentált, a pozsonyi hasonló esetben pláne azzal, hogy ő önmagában teljesen különálló felekezet, a mely az orthodox községekkel sem áll semmiféle kapcsolatban. Ily perverz jelenségeket semmiféle felekezet nem produkál. Érthető, hogy a zsidó nép erre a dudára nem hallgat.

A dogmatikus különbséget a vak pártszenvedély találta ki és csak a vastag téjékozatlanság avatta kérdéssé. Mondják meg az orthodox vezetők, mit értenek dogma alatt és melyek az ő dogmáik? Mely dogmák azok, a melyeknek el nem fogadása a zsidó hívőt megfosztja zsidó voltától és mi módon állapítják meg a dogmák elfogadását vagy el nem fogadását? Mielőtt dogmáikat nem formulázzák és ezekre hivatkozva fel nem esketik, nincsenek dogmáik. A dogma szóra nincs héber kifejezés és nem zsidó szellem terméke. Az ősi zsidó álláspont az, hogy zsidó az, ki zsidónak születik (vagy az előirt formák közt a zsidó válásra áttért). Mondják meg végre kertelés nélkül: mi által szűnik meg a zsidó zsidónak lenni? Mondják meg továbbá, miért zsidó a pozsonyi „orthodox”, ki a boltját szombaton nyitva tartja, és miért nem zsidó a pesti „neológ”, ki ugyanezt teszi? Két rövid kérdés, melyre röviden felelhetnek és hivatkozhatnak a Sulchan Áruch megfelelő paragrafusaira.

A zsidóságot az utolsó két évtizedben ezer esztendő óta a legkinosabb csalódás érte: a halottnak vélt vallás- és fajgyűlölet kikelt. sirjából és időnként a középkort is megszégyenítő orgiákat ült. Felvilágosodás és humanizmus, az európai népek legkiválóbb szellemei és kemény kulturmunkájának nemes gyümölcsei, mintha egy fuvallatra porba hullottak volna. A zsidóság az általános emberszeretet rövid álmából keserű valóságra ébredt, fájdalmasan tapasztalva, hogy együttes erői sem elegendők arra, hogy hittestvéreinek a bestiális üldözés ütötté sebeket bekötözzék. Ebben a veszedelmes helyzetben a civilizált zsidók közt elült minden belső vihar és nincs kétség, hogy a magyar

zsidóság zöme hasonlóan gondolkozik és hogy a testvéri együttérzés az ő szívében is hatalmasabban lüktet, annál inkább, mert hazánkban is felekezeti és társadalmi kudarcokat szenvedett el, melynek okozója részben a belső egyenetlenség. Felekezetünk helyzete ma, midőn az állam az uralkodó felekezeteket hathatós pártfogásába vette, százezreket kedvezőtlenebb, mint negyven év előtt, mely időszak viszálykodásaira néhány rövidlátó mint valami diadalra és nemes tette hivatkozik. A testvérháboru ideje lejárt és a magyar zsidóság a testvéri béke mellett fog dönteni, ha megnyilatkozásra alkalma lesz. Ezt az alkalmat meg kell neki adni. Döntsön az egész magyar zsidóság, az egyetlen illetékes fórum, minden terrorizmustól mentes titkos szavazás útján, hogy egy vagy két zsidóságot ismer-e? Mi nyugodtan nézünk a plebiscitum elé.

Ma tisztán ez az egy kérdés dominál. Minden egyéb, hogy pl. az orthodoxok ügyeiket a rabbikra bizzák, a kongresszus pedig a rabbit alkalmazottnak degradálta és hasonló dolgok, a főkérdésről elterelik a figyelmet. Az orthodoxok és kongresszisták saját külön szervezetükben teljesen önállóan rendezkedhetnek be, csupán az államhoz való viszonyban kell az egységnek megmaradnia. A szakadás helyét az „írányok” foglalják el. Mi az, a mi az ily tiszta és becsületes megegyezésnek útját állja? A zsidó nép, melyet létében támad a modern gyűlölet, bizonyára nem. A negyven éves viszály tanulságai nem a szakadás, hanem éppen a békés megegyezés alapja. Annyi balsor után mi bizunk a magyar zsidóság józanságában és testvéri hűségében.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Folyó év május 22-én lesz néhai *Lőw Lipót* századik születésnapjának évfordulója, a mely alkalomból június havában Szegeden, egykori működése színterén, országos jellegű emlékünnepele lesz és a kegyelet egyébkép is illő módon fog megnyilatkozni a magyar rabbikar e kiváló alakja iránt. Gyakorlati és tudományos tevékenységét, a mely

a magyar zsidóságra maradandó hatással volt, folyóiratunk jövő júliusi füzetében hivatott részről eredő külön tanulmány fogja méltatni. Midőn ezt jelezzük, egyszersmind hódolatunkat fejezzük ki a dicső férfinak emléke iránt.

*

A modern élet alakulatai itt bővebben nem fejtegetendő okokból a főiskolai tanuló ifjúság helyzetét egyre súlyosbitja, melynek enyhítésére már évekkel ezelőtt az egyetem és a műegyetem hallgatói számára külön mensa lett megalapítva. A zsidó hallgatóság azon része, a mely ezen mensát igénybe nem vehette, évek óta kísérletezett. Némi eredményt a „Zsidó Ifjak Egyesülete” életbe hívásával ez irányban is elért, de szűk anyagi viszonyai miatt sikerről szó sem lehetett. Tovább folyt tehát a próbálgatás több oldalról és különféle alakban, de eredmény nem mutatkozott. A hosszú idő óta vajudó ügyet az Országos Izraelita Magyar Közművelődési Egyesület dr. Hevesi Simon bátor kezdeményezése és vezetése folytán egy csapásra megoldotta. Az O M I K E mensa academicaja és könyvtára külön helyiséget kapott és a mensa márczius 1-én több mint 200 halgató számára megnyílt. A fejlesztés már is megkezdődött és őszre a vele szorosabb kapcsolatba hozott olvasó és szakkönyvtár is meg fog nyílni. Körülbelül 4000 kötet van már együtt, a mely szám közel jövőben még emelkedni fog. Az előmunkálatok folyamatban vannak és a katalógusok a könyvtárban legújabb és bevált módszere szerint készülöben vannak. A könyvek zöme a nagy közönség igényeit szolgálják és külső kiállításra igen tetszetősek.

*

Az egyházak segélyezése most a következő képet mutatja. Egyházi segély kerek összegben 6 millió, kongrua 4 millió korona. A 10 milliót meghaladó összegből jut az izr. felekezetnek 120,000 korona államsegély és az izr. iskolaalapnak 50,000 korona rendes és 10,000 korona rendkívüli segély. A rabbik kongruája hasonló arányban áll, valamivel 20,000 korona felett. Nem érdektelen, hogy az 1848: XX. tc, 3-§ értelmében leendő segélyezése czímen az izr. hitfelekezet eddig támogatásban nem részesül és hogy a segély mennyiségére nézve az utolsó helyen áll, habár

lélekszámra van többszörösen kisebb felekezet is. A segélyek tiszta méltánylása csak a lélekszám aránya alapján volna lehetséges, azaz akkor, ha tudnánk, hogy egy-egy fejre az egyes felekezeteknél mily összeg jut az összes czimek alatt nyújtott államsegélyekből. Ilyen statisztikát nem láttunk sehol.

E helyen feljegyezhetjük azt is, hogy az állam a köztisztviselőkben hittanári állásokat szervez. „Oly intézetek, hol 100 tanuló van egyazon valláson, fokozatosan rendes tanárt kapjanak”, mint az indokolás mondja. Rendezett felekezetnél, hol a hitoktatás alapjául szolgáló papi diploma kiadása szabályozva van, az állami hitoktatásból bonyodalom alig állhat elő. Az illető egyház lelkesedhetik az állami hitoktatásért is. De jelenleg nem terjeszkedünk ki a kérdés elvi oldalára, csupán ezt jegyezzük meg, hogy a „fokozatos” abba a terminológiába tartozik, melylyel felekezetünk nem éppen kedvező tapasztalatot tett — az 1848: XX. t. c. „fokozatosan” hajtatik végre. Tiszta sor az volna, ha az állam az összes felekezetek számára előre megállapított érvényes szabályok szerint járna el és nem függne a tetszéstől, hogy mely felekezet számára mikor és hol nevez ki az állam hittanárt. Általában csak annyit jegyeznünk még meg, hogy Ausztria reakciónárius korszaka mellett is a zsidó középiskolai hitoktatást nagyobb állami gondozásban részesíti mint nálunk történik.

Ez az embryóban levő ügy épugy ad oculos fogja demonstrálni a szervezetlenség áldásait, mint az államsegélyek fent közölt statisztikája.

Az Orsz. Zsidó Patronage Egyesület *Sékely Ferencz és dr. Hevesi Simon* tetterős vezetése alatt rövid fennállása alatt nagy haladást tett és óriási léptekkel közeledik végcélja felé. Számos fiók-egyesületet alkotott és több száz gyermeket már gondozásba vett. A legközelebbi sürgős teendő külön épület emelése, hogy egy „menhely” létesíthető legyen. Ennek érdekében *Sékely Ferencz* udvari tanácsos lelkes felhívást bocsátott ki, a mely visszhangra talált. Az adakozások folynak és remélhető, hogy teljes eredményre fognak vezetni.

ORTHODOX-NEOLOG.

Helyreigazitások a Hitközségi Szemle 1911 februári számában Pártközitől közzétett cikkéhez.

Régi ellenfelek vitapontjainak helyes megállapítása és pártatlan mérlegelése kétségekívül nehéz feladat, olykor megoldhatatlan. A tényezők és rugók között nem ritkán vannak olyanok is, melyek homályos háttérben rejtőznek, és nincsen kizárva, hogy éppen azok a döntő erők. De ép oly kétségtelen másrészt, hogy közvetlen megfigyelésünk alá eső bevallott okok és megállapodott jelszavak is csak nagy elővigyázattal értékesíthetők helyesen az objektív igazság szempontjából. Az első elengedhetlen feltétel a pontos elemzés és a valóságnak megfelelő precíz definíció. Lehetséges ugyan, hogy kutatásunk a szigorúan tudományos definíciók figyelembe vétele mellett nem fog majd a várta eredményre vezetni. Lehetséges, hogy erős világításnál a jelszavak tartalomnélkülieknek bizonyulnak és a bevallott okok nem fedik majd a jelenségeket. De a kérdésre nézve ez is jelent valamelyes eredményt. ha mindjárt negatív értelemben is. Megtudjuk, hogy hol *nem* kell a megoldást keresnünk.

Pártközi érthetővé akarja tenni azt az ürt, mely az „orthodoxia” és „neológia” között tátong. A gyakorlati életből gyűjti az adatokat és oda konkludál, hogy tényleg kétféle zsidóság van, olyan, mely a zsidó vallás ősi törvényforásaival egyezik és olyan, mely, azokkal ellenkezik. Hogy minden félreértést kizárjon, közbeiktatja az „orthodoxok” és „neológok” közé a karaitákat mint olyan valásközösséget, mely közelebb áll az „orthodoxok”-hoz, mint a szóban levő „neológia”. Azt hiszem, ez elég jellemző.

Ilyen éles határvonásnál nem lesz talán fölösleges futólagos pillantást vetni magára a szakadás kiinduló pontjára is. Mert, hogy a hasonlatnál maradjunk, a karizmus adva volt összes következményeivel keletkezésének első pillanatában. Az adatok is világosabban fognak beszélni, ha az első principium tisztán áll előttünk. Registrálnunk kell elsősorban, hogy a szakadás körülbelül 40 éves. Az igazi okoknak és a belső rugóknak legalább is 40 éveseknek kell lenniök. Ujabbkeletű észrevételek nem vezetnek igazi nyomra. Kezdem mindjárt a legnevezetesebb példával. Az a kör, mely a legszenvedélyesebb haraggal szórja nyilait

a rabbiképzőintézet ellen, már akkor adta gyűlöletének tanujeleit, a mikor az intézet még nem is létezett. A kik kilépett és kicsapott diákok ajkairól felfedező híreket lesnek és a pártszenvedély szítására gyümölcsöztetik, azokról ne essék itt szó. De akik tárgyilagos magyarázatot keresnek, azok gondoljanak vissza arra a korra, a mikor a szemináriumnak még csak absztrakt fogalma volt meg, a mi voltaképen nem jelentett mást mint: a zsidó tudomány főiskolája.

Ez a példa különben is tipikus. Valóban a tudomány volt az, a mi ellen a gyanu irányult; és ez érthető is. Az akkori idők egyik legaktuálisabb kérdése volt az, hogy a zsidóság a teljes felszabadulás és az elszigetelt különállás megszünése után milyen viszonyba helyezkedjék a tudományhoz, vagy általánosabban a haladáshoz. A tudomány és műveltség csarnokai csak éppen hogy megnyíltak számunkra és ezrek lelki elnyomta az aggodalom, vajon a tiszta ész hideg fogalomboncolgatása nem hűti-e le azokat a forró érzéseket, melyek bennünket a valláshoz fűznek. Komoly volt a kérdés, hogy az elnyomás évszázadai alatt sajátágosan és történetileg érthető szük határok között kialakult zsidó életet szabad-e önként megnyitni a modern kultúra tág kört nyújtó behatásának. Nem kell-e a vallást a haladásban rejlő ellentétktől és ütközöpontoktól féltetni? Lehettek a kérdésnek többféle árnyalatai; tapadhattak hozzá itt-ott apróbb érdekek és személyes vonatkozások is, de az alapvonások félreismerhetlenül kidomborodnak a kor eseményeinek minden mozzanatából.

Ismerjük e nagy kérdés megoldását. Kettő is lett belőle. A magyar zsidóság egy része a haladás ellen foglalt állást. Statisztikát nem érintek: ez a mi szempontunkból e helyen fölösleges is. De hangsúlyozom, hogy a haladás mint elv nem új a zsidóság életében. Megtalálható történetének legősibb fázisaiban mint ki nem kapcsolható hatalmas faktor. Nem vitatjuk az ellenpárt álláspontjának tiszteletreméltóságát és jóhiszeműségét, de marandó életképessége abban a merev formában, melyet alapítói adtak neki, nagyon is kérdéses. Konstatalhatjuk most, 40 év lezajlása után, hogy a haladás gyümölcse, a modern zsidó tudomány az egész zsidóság közkincsévé vált. Titokban vagy nyíltan becsüli és használja az ellenség is. A zsidó tudós munkáin épül és művelődik a mai kor egész zsidósága pártárnyalatra való tekintet nélkül. A zsidó tudomány művelői szoros és benső kapcsolatban állanak egymáshoz; eltűnik előttük a távolság és a pártszempont. Hogy a zsidó papnak és a zsidóságnak mai kulturállása mellett zsidó tudományra szüksege van, azt ma már a ha

adás ellenzői sem merik egészen elvitatni. A soraikban egyre szaporodó művelt, nem ritkán doktor-rabbik rácafolnak a 40 év előtt hozott kemény határozatokra. Ez a megdönthetetlen tényállás nagy általánosságban.

De térjünk át a részletekre. P. átugrik az individuumokon és a községekben látja az ellentétes principiumok hordozóinak legkisebb egységeit. Felállítja a következő formulát: *Ha a hívek többségének hosszabb időre lekötött elve az ősi szertartásokhoz való feltétlen ragaszkodás, akkor a község orthodox. Ha pedig az élet igényeivel és a tudományos meggyőződéssel szemben engedékenységet tanusít, akkor neolog.* Itt vagy a definícióban van hiba, vagy a községekben. Tudomásom szerint minden zsidó hitközség mint olyan ragaszkodik az ősi szertartásokhoz. Fordítva, az élet igényei mindenhol éreztetik hatásukat. A legrégebbi időktől kezdve kénytelen volt a zsidóság az élet igényeivel mint fontos tényezővel számolni, olykor szigorúan megállapított intézményekkel szemben is. A kérdés teljes megvilágítása terjedelmes könyvbe való, de egy példát itt is akarok idézni. Egy intézmény-csoportra utalok, melyre határozatilag kimondták, hogy eltérőleg más intézményektől, semmi körülmények között nem változtatható meg: בכל יבול לבטל בית דין דברי בית דין חברו הוי משמונו עשר דבר. És a Misna szerzője körülbelül 200 évvel későbbben mégis változtatott rajta (A. Z. 36 a), mert úgy találta, hogy a zsidóságnak nagy része nem tartja meg. Azt mással mint a gyakorlati élet viszonyaival magyarázni nem lehet. A mi pedig a tudományos meggyőződést illeti, az nem a hitközségek jellegzetes vonása, hanem az egyének legsajátosabb és ellenőrizhetetlen mozzanata. Tudományos meggyőződése csak tudományosan képzett embernek lehet. A tudományosan képzett ember ma legalább éppannyi valószínűséggel található Munkácson mint Csongrádon, holott előbbi „orthodox”, utóbbi pedig „neolog” hitközség. Nem hallottam eddig, hogy „orthodox”, községek az orvos, ügyvéd, mérnök, tanár és más művelt urakat a hithűség szempontjából megexaminálták volna, mielőtt hitközségi tagokká avatták. Szóval az, a minék jellegzetesnek kellene lenni a 40 évvel ezelőtt felállított programmnál fogva: a műveltség és annak hiánya, a naivság és a tudományos meggyőződés, megtalálható ugyan ma is, de nem a várt elhelyezkedésben, nem „orthodox” és nem „neolog” zászlóaljakra bontva, hanem szétszórva, minden kétfélekezeti dogmának ellentmondó össze-visszaságban. Nézzék meg az ország összes gimnáziumait és reáliskoláit, az egyetemek összes fakultásait, és egy futó pillantás meggyőző arról, hogy a pártok közt vont határfalak a tuda-

mány birodalmának minden részében ledőltek. Ősz szakállu jámbor vidéki zsidó türelmetlenül várja haza fiát, kit nagy nélkülözések és áldozatok árán tanított a fővárosban. Végre megérkezik. Apa és fiú boldog örömben ölelkeznek. Képzeltető-e e nagyon is mindennapi, mindenhol sűrűn észlelhető őszinte, fentartás nélküli, igaz szeretet konzervatív zsidó szülők és művelt gyermekeik közt — képzeltető-e ez a vallásfelekezeti egység szétrobbantásának vallomása mellett? Két vallásfelekezet szembe kerülése, melynek távolsága egymástól azonfelül oly nagy, hogy közötté még a Karaizmus is elfér, gyógyíthatatlan, mely sebeket ejt a családi életen és a legszomorubb tragédiák magvát hinti a legközelebb állók közé. A magyar zsidóságról pedig bátran mondhatjuk, hogy belső családi életét nem dulják fel az oly nagy élelmességgel kolportált „orthodox” és „neolog” jelszavak. Baráti és társadalmi vonatkozásaira minden hatás nélkül maradnak.

P. dogmatikai különbségekről is beszél. Nem kell bővebben fejtegetnem, hogy a zsidóságnak dogmái nincsenek. Hiszen éppen ez a tény biztosítja a zsidó szellemnek azt a szabad mozgást, melyről történetének minden fejezete tesz tanúságot. Maimonides talán az első, ki kodifikáló eszméjéhez hiven, ismeretének egész tartalmát igyekszik pontokba szedni és így hitelveket is formuláz, de sem kortársai, sem utódai nem fogadják megdönthetetlen haláchák gyanánt. Még az aránylag legjobban elterjedt 13 hitágazata is csak liturgikus foglalatára révén vált oly általánossá, a milyen. Albo József egy egész könyvet szentelve hitelvek elleni polémiának és háromra redukálja azokat. Ezt különösen azért említem, mert P. különfélekezeti kritériumot lát a hittankönyvben, mely Maimuni 13 hitágazatáról azt mondja: „Ezen összefoglalások nem kötik meg a különböző korok vallásos gondolkodását, hanem annak csak alapot nyújtanak”. Tudtommal az Ikkárim ennél többet mond és szabadabban nyilatkozik Maimonides dogmaival szemben. Tessék eldönteni, ki az „orthodox” és ki a „neolog”. A bibliai illetőleg nem vall a rabbiképzőintézet sajátos dogmákat. Csak tanítja azt tudományos alapon. Az elterjedt hypothezisek ismertetésétől sem zárkózhatik el. Ezt a tárgy önként megkivánja, mert a nem zsidó részről bámulatosan kultivált bibliatudományok még zsidó körökben is igen nagy mértékben terjednek. Ez kétszeresen szükségessé teszi, hogy egy zsidó főiskola foglalkozzék e tudományokkal. Itt rendkívül fontos zsidó szempontok is érvényesülnek. A rabbiképzőintézet kétségtelenül több komolysággal foglalkozik a szentirással és nagyobb érdemeket szerez nemcsak belső tartalmának ismertetése, hanem tekintélyének

megóvása körül is, mint némely dogmahősök, kik Ibn Ezrát, sőt még a toszafistákat és más talmudtudósokat is megleckéztetnek. P. érzi, hogy Ibn Ezra nem illeszthető be a mai orthodoxiába és csak az menti meg a zsidóságnak, hogy nem volt akkor pártkérdés. Bárna állíthatja Maimonidest Ibn Ezra mellé, mert ahol tudományos meggyőződésről van szó, ott Maimonides ugyancsak sarkára áll és nem enged a logikából egy szemernyit sem. A ki világosan kimondja (More Neb. II. 25), hogy egy meg nem támadható, döntő bizonyíték alapján hajlandó elfogadni még a világ örökidőktől való lételének a teoriáját is és hajlandó abban az esetben a világteremtésről szóló bibliai fejezeteket allegorikusan kimagyarázni, az nem állalhat „orthodox” programot, de P-nek második alternativáját sem lehet ráhuzni, mert a Rámbám mégis csak Rámbám, az egész zsidóságnak ékes koronája—inkább a kétfelekezeti definíciót ejtjük el, mint a Rámbánt.

Végezetül a szembeötölő vallásgyakorlati eltérések kell szemügyre vennünk. Ez alkalommal csak az első pontra reflektálok, mint a mely a vallás nyilvános gyakorlatában foglal helyet és nem egyeseknek ellenőrizhetlen magánvonatkozásaiban jut érvényre. Megjegyzendő, hogy P. által felsorolt pontoknak részletes megvitatása nem a publicisztikára tartozó anyag, hanem a szakirodalomra bízandó. A nagy nyilvánosság nagy vonásokban akarja megismerni a kérdést. A részletpontok iránt érdeklődő pedig elég tájékozást talál a gazdag szakirodalomban. De szolgáljon például az első pont felemlítése.

Az első pont a vér kiszívása a körülmételés folytán keletkezett sebből. A „neologok” hyginekus okokból nem szájjal, hanem sterilizált vattával szivatják fel a seb végét. Nézzük, mit mond a zsidó törvény, a mellyel a „neolog” zsidóság állítólag ellentétbe helyezkedik. Először mit mond a talmud mint az egész zsidó törvény kutforrása. A misnah (Sabb. 113 a) megengedi szombaton a körülmételésen kívül a rögtön szükségessé vált gyógykezelést is, többek között a mecicát, a seb vérenek a kiszívását. (U. o. b) R. Papa megjegyzi erre, hogy az a mütő, a ki nem szívja ki a vért, elmozdítandó mesterségétől, mert veszélybe ejti a gyermeket. Erre azt kérdezi a talmud: Hiszen ez magától értődik? Ha megengedték, hogy szombaton végezzék, abból már világosan megállapítható, hogy elmulasztása életveszélyes, mert különben nem is engedték volna meg szombaton? Erre az a felelet, hogy a vér kiszívását, mint egybegyült folyadék eltávolítását is lehetett volna értelmezni, a mi szombaton egyáltalán nincs is megtiltva, tehát megengedéséből nem domborodnék ki igazi oka, t. i. a

fennforgó veszély jelentősége— (ha pedig veszély nem forogna fenn, akkor tényleg nem lehetne megtámadni azt a mütőt, a ki a kiszívást mellőzi — Rási) — Azért hangsúlyozza r. Papa, hogy itt életveszély elhárításáról van szó, a miből aztán az következik, hogy a kiszívás elengedhetetlen óvintézkedés. Eddig a talmud Rási magyarázatával. Maimonides a következőképen kodifikálja azt a szabályt a Misné Tóra hilch. Milah II. 2.- ban: *החייב מוציא את היד מן סכנה*. Ezt másolja szószerint a Sulchan Arukh Jore. Dea 264. 3-ban. A talmud, a Rambam és a Sulchan Arukh egyértelműen egészségügyi óvintézkedésnek tekintik a seb vérenek a kiszívását. A kiszívás módjáról nem is nyilatkoznak részletesen. A haladó zsidóság igen helyesen jár el, ha ezt az álláspontot vallja magáénak és a mecicát annak veszi, a mi: egészségügyi intézkedésnek. Ha pedig egészségügyi intézkedésről van szó, akkor minden skrupulus nélkül lehet a modern orvostudományt is szóhoz juttatni és a kiszívást úgy eszközölni, a hogy még jobb. Azt hiszem, hogy ez az álláspont nemcsak menthető, de jobban felel meg a források által kitűzött célnek és intencionak, mint az „orth” vivmány.

Sőt, ha az egész zsidóságra nézve egyaránt mértékadó törvényforrás idevágó pontját lelkiismeretesen akarjuk alkalmazni a mi viszonyainkra, egyenes kötelességünk elkerülni mindent, a mi a *מנהג*-t növeli és az egészségüket veszélyezteti. Hiszen maga a forrás seb kezelési részletnek és óvintézkedésnek minősíti a mecicát. Tehát az *óvintézkedés*-re helyezendő a súly. Ennek a szempontnak hódol is a zsidóság. Németországon a konzervatívabbak is eltértek az eredeti formától, mely szerint a száj közvetlen érintkezésbe jutott a sebbel. A nyitott sebnak megóvása az inficiálástól ma már többé nem vitás kérdés, hanem megdönthetetlen tapasztalatokon alapuló életbevágó követelmény. Az inficiálók száma az egészségeseknek látszó emberek között is elég nagy arra, hogy a mai orvosok egybehangzó itéletét ne hagyjuk tekinteten kívül. Különben konstatálnom kell e helyen, épen e pontra vonatkozólag, hogy a későbbi halachikus irodalomban sem található törekvés arra, hogy az orvostudománnyal szembehelyezkedjék. Lipschütz Israel (1782-1860), kiváló kommentátor és decizor érinti a kérdést a misnához *ירא* cz. kommentárjában (Sabb. XIX, 2). Az orvosi részről tudomására jutott eltérő eljárás ellen elvben nem foglal állást, de nem véleményezi a maga részéről a régi gyakorlattól való eltérést azon okból, mert maguk az orvosok végeredményben helyeslik a mecicát és elismerik gyógyhatását. Ha tehát két egymástól eltérő gyakorlat közt kell válasz-

tani, akkor egyéb döntő körülmény híjján, előnyben részesíti a régi gyakorlatot. Lipschütz tehát helyt ad az orvosi véleménynek, csak hogy idejében még nem gondoltak az inficiálás eshetőségére, R. M. Schik (Resp. Jore dea 244.) szintén a 40-es években gyűjtött orvosi szakvéleményekre alapítja a mecicához való ragaszkodását. Az orvostudomány megdöntötte azóta a régi álláspontot és a סכנה fogalmát mindig a jelen viszonyaihoz kell alkalmazni.

A többi pontok fejtegetése, mint már említettem, e cikk körén kívül esik. Messze elágazó szakkérdések ezek, melyeket itt ki nem merithetünk. De nem is volna helyes ezekre kiterjeszkedni, mert nem jellemzők egyik pártra sem. A női hajviselet, a szakál eltávolítása stb. nem speciálisan „neológ” bélyeg. A gyakorlati életben elmosódott erre nézve minden határvonal. Hivatásos pártörzők, kik ütköző csúcspontok kiélezését életcélul tüzték ki maguknak, kénytelenségből vájkálnak magánviszonyokba és kutatnak sporádikus jelenségek után, mert nekik robbantó anyag kell, tüzláng és füstfelhő, hogy a közeledőt elriaszssa és a szemét elkápráztassa. De pártközi embernek nem kell hozzá a kanócot meggyújtani és felülni egy szeparatiztikus propagandának, mely nem a zsidóság javaiért és érdekeiért, hanem a zsidó czim viselésének a monopoliumáért küzd. Itt nem az a kérdés, hogy ki mit tart vagy mit nem tart, hanem, ki hol van bekönyvelve, ki hová tartozik.

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály.

TUDOMÁNY.

TEITELBAUM MÓZES ELŐDJE — LORES PINKÁSZ — KESZTENBAUM MÁRTON APÓSA

(Egy eddig ismeretlen Homonnán és Sátoraljaúj helyben működött rabbi.)

A Magyar-Zsidó Szemle XXII.-ik évfolyamának 106-110-ik lapjain Dr. Friedlieber Ignác közöl néhány adatot Zempléni megye levéltárának indexéből. Ezek között a következő sorok is vannak: „1808. 134. sz. Zsidó Rabbinusnak Ujhelyből való kimozdítását és másnak behozatalát tárgyazó irományok és az iránt költ meghatározás.” A jegyzetben pedig így szól a közlemény másolója: „Érdekes volna magát az actát megnézni, nem-e R. Mózes Teitelbaumról szól”. — Ezen reám háramló nobile officiumnak¹⁾ eleget teszek és beszámolok, ezen „Rabbinus kimozdításáról”. Mielőtt azonban ezt megtenném, köszönetet mondok Zempléni vármegye alispánja ö méltóságának Dokus Gyula császári és királyi kamarás úrnak azon igazi jóindulatáért, a melylyel engemet levéltári kutatásaim közben támogatni szives volt.

Az ügyre vonatkozó okmányok feltalálhatók Zempléni vármegye 1808-iki év Index — könyvében Zsidó szó alatt, a vármegyei határozat u. o. a 134-ik könyv 339-ik lapján van, az irományok pedig a 182-ik polczon a 361-ik szám alatt helyeztettek el. —

Lores Pinkász rabbi Galicziából valószínűleg Samoscz nevű városból származott át Magyarországra. Nincs kizárva, hogy rokonságban volt a מורשל és a האר"י családjával. Felté-

¹⁾ A M. Zs. Szemle XXV. évf. 156. l-án Dr. Weisz Miksa szerint: „Egyáltalában hazai zsidóságunk belső történetére a XIX. század elején minden adat figyelmet érdemel, mely arra nézve némi fényt derít”.

telezhetjük¹⁾, hogy קרושים ורע szent férfiak ivadéka volt és annál sajnálatosabb, hogy a történeti igazság el nem ferdíthető parancsa alapján szégyenkezve kell bevallanunk, hogy Felsőmagyarországnak két akkoriban tekintélyes zsidó hitközsége méltatlanul bánt vele. Rossz indulatból ellene kovácsolt, soha be nem bizonyított mende-monda alapján a szó legszorosabb értelmében véve kiüldözték őt hivatalából, úgy hogy aztán teljesen elveszett a nyoma.—

Lores Pinkász családnéve többféle változatban fordul elő az okmányokban. Az általa sugalmazott, vagy megkeresésére irt iratokban Lores, Lories, Lauries, Lauriens név van bediktálva, míg a vármegeye hivatalos közzegei Pinkesz Lőrincz²⁾ rabbinusnak nevezik őt. A Lőrincz név nem egyéb mint a Lauriens magyar hangzásu korrumpálása.—Lores, Lories, Lauries pedig igen nagy rokonságot mutat a Luria névvel, a melyet a מדרש וראוי viselt.

Lores Pinkász még a XVIII.-ik század vége előtt nyerte el a homonnai rabbi hivatalt. És ott működött még a XIX.-ik század első, talán még a második évében is. Azonban valamely hitközségi belviszály következtében, valószínűleg azon vádat kovácsolták ellene, hogy részeges, elhanyagolja tanulmányait. Legalább ezen rágalmakat olvashatjuk ki az alább szórul-szóra közlendő A. jelzéssel ellátott okmányból:

Mi alább írott Rabbinusok minekutánna az N. Mlgú Homonnai Uradalomtúl az Homonnai község Zsidósság és Pinkesz Lores Homonnai Rabinus közt téendő egyezésre és Decrétumnak (?) meg tsinállassa végett küldettünk volna, és azon egyességet is meg tettünk volna, bizonyítjuk ezen levelünknek rendiben, hogy mi nekünk Pinkesz Lores Homonnai Rabbinus ellent semmi kifogásunk nintsen, és hogy ő egy betsületes, Isten féltő, úgy nem különben az Isteness Dolgokban szünet nélkül szorgalmatos légyen vala, és most is vagyon, hogy utóbb mi nekünk ellene semmi hiba, és vagy az italan vagy az mi Religionkat illető dolgunkba semmi hibát nem találhattuk ezeket mind saját alá írásunkal bizonyítottuk. Sigl: Bártfán 27^{ed} Augusztusban 1804. Abraham Hersel Grosser Rabbiner in Aptó (?) Isaac Joób grosser Rabbiner in Sabolcher Comitát Markus Prossner (Drossner?) Rabiner in Molst (?) in Russland.

¹⁾ Lásd a továbbiakat. ²⁾ A Lőrincz név sűrűn fordul elő mint családnév Zemplénben e korban (l. Zemplénmegyei zsidó családfők cz. dolgozatomat)

Vallásosságát, tisztességtudását, józanságát nem csak zsidó emberek bizonyítják, hanem még a homonnai, gróf Csáky István féle uradalmi felügyelő is, Maletinszky János. A Sátoraljaujhelyben 1808 május 9-ikéről keltezett D. okmány szerint elismeri Loriesz Pinkesz homonnai rabbiról, a ki ott több éven át viselte a rabbi hivatalt „semper honestam et pacatam vitam gessisse quem ob certas *privatas*, inter eum, et nonnullos e prioribus Judaeos enatas Collisions officium eius cessasse, eumque Habitationem suam S. A. Ujhelyinum transtulisse“. Vele zsidók közötti ügyesbajos dolgokban hivatalosan eljárta és ezek folytán elég sűrűn érintkeztek egymással, jellemét, a mely kifogástalan, jól ismeri és ellene semmi rosszat nem mondhat. — Bár ezen magánügyekből származó—máskülönben az okmányokból fel nem deríthető—egyenetlenségeket az uradalom kívánságára közte és a homonnai hitközség közt a három rabbiból álló, Bártfán összeült béth-din kiegyenlítette és elsimította, Lores mégis jónak látta, hogy más állás után nézzen.

Ezen időben a sátoraljaujhelyi rabbi (talán Meisels Hirsch, lásd a Magyar-Zsidó Szemlében Richtmann cikikkét, XXII. évf. 317l.) állását elhagyni kényszerült eddig még általam meg nem állapíthatott okok folytán. Ezen alkalmat örömmel fogadhatta Lores. És midőn az újhelyi hitközség hat tagja a maguk és a többiek nevében ezen hivatalal megkínálta, Homonnáról Ujhelybe költözött. Az erről szóló, csak másolatban meglévő K. okmány így hangzik. Copia. Mi alább írottak meg ismerjük, hogy mi Pinkesz Lores nevezetű Zsidót Homonnai Rabinust ide Ujhelybe Rabinusnak fel vettünk az irások pedig mink közt és ő vele közte ezután petsétünk alatt meg fog tsinálodni. Ujhely (?) bernek 15 ikibe 1804be. Laibl Abraham von Dolyonka, Abraham Haim Truner, Salamon Fridrich, Vov Jutkovits, Markus Perlstein, Nathan Strasser. Az többiek pedig mivel még az Rabinusok itten volt magokat alá írni nem akartak, de annak elmenetele után hogy magokat alá írni fogják hit alatt meg ígérték. Datum ut Supra. Ezzel az Pinkesz Lores Homonnai Lakhelyet el hagyván, ide Ujhelybe lakni gyött.

Lores a sátoraljaujhelyi rabbi állásában derekasan viselkedett. Ezt a tényt bizonyítja a ⁴⁰⁹/₈₈₂₃ jelzéssel ellátott fö-

szolgabírói jelentés, amelynek szövegében ezen szavakat olvassuk: „Kivel is tökéletesen meg elégedtek ők, vagy hat Esztendőig, míg nem az vélek született nyughatatlanságnak lelke, ezen tsendességet megúnván; Annak ki mozdítása iránt.... a Ttes Ns vármegyéhez” folyamodtak.—„Ujhelybe három Esztendei Lakása ideje alatt valamely illetenségbe nem tapasztaltatott.”—„Kinek Ujhelyben való viselésébe ellen semmit ki nem tesznek.”

Bár hiveinek tulszárnyaló zöme meg volt vele elégedve, akadt rágalmazó, a ki őt kenyerétől, tisztos állásától már Ujhelyben léte harmadik évében meg akarta fosztani. Mivel azonban semmilyen vádat ellen felhozni az illető nem tudott, a következő bejelentést tette ellene: 1.) Lores nem viselhet Magyarországon rabbiállást, mert csak nem régen vándorolt be Galicziából és „gyökeres Zsidó is van, aki azon Tisztiséget viselni alkalmatos”, 2.) Ha Lorest a megye megtűri, akkor más lengyel zsidók is beözönlenek majd Zemplénbe, 3.) „azon Személy pedig... egy féle Nyelvet sem tud”.—

Ezen bejelentés alapján a vármegye „méltoztatott Méltóságos Okolicsányi Okolicsányi János Úr Tettes Ns és Vzló¹⁾ Boronkay Sigmond Úr által... a Községnek élő Szóval commitalni, hogy említett személy... vissza útasítasson.” Lores látván a vármegye kedvezőtlen hangulatát maga ellen, könyörgésre vette a dolgot és a keresztény urak kegyelme győzött rágalmazó hitsorsosa és híve könyörtelen feljelentésével szemben. Megengedték neki, hogy három évig „addig az ideig még az Ó az Községtől kapott Rabbinusi Levele tartani fog” hivatalában maradhat, hogy ez alatt új állás után nézhessen.

Lores ezen idő alatt csendesen, nyugodtan élt, valószínűleg tanulmányainak szentelve csupán magát, azt híven, hogy panasz reá fel nem merülvén, a három évet elteltével a vármegye mint magát tisztességesen viselő levelepülőt, mint sok más ilyent, meg fogja tűrni területén.²⁾ Hiszen az J. okmány szerint: „mindenütt a Magyar Korona alatt Lengyel Országbul való Rabbinusok lennének”.—

¹⁾ Tekintetes Nemes és Vitézlő.

²⁾ L. fentjelzett dolgozatomat.

Ezen reményteljes bizalmában azonban keservesen csalódott. Újból igázza váltak Ézsajas profétának (bár helytelenül fordított) szavai: megrontóid és tönkretévöid a saját kebeledből származnak (49, 17). A vármegyének más gondja volt, mint sem, hogy azzal törődött volna, hogy az újhelyi rabbinátust milyen származású férfiú bírja. Sőt dicséretére kell megmlitenünk, hogy midőn a zavarok felmerültek, az adott körülmények között közgei sokszor jóindulatot tanúsítottak Loresszel szemben, de majd látni fogjuk, hogy minden törekvései hiábavalóknak bizonyultak. Lores Pinkásznak egy valóságos diabolusa támadt Grünfeld Márkusban,¹⁾ a ki az újhelyi akkori zsidó iskolának tanítója volt. Megjegyzendő, hogy ezen iskola nem lehetett a mai értelemben vett, városunkban még ma is untig elég szép számban lévő, chéder “, ha nem az akkori viszonyoknak teljesen megfelelő rendszeres oktatást nyújtó intézet. Valószínűleg maradványa lehetett a II. József császár rendeletére 1785-ben keletkezett, Weil Sámuel községi rabbi helyi és Kazinczy Ferencz kassai tanulmányi kerületi felügyelete alatti egyetlen három osztálylyal bíró magyarországi akkori zsidó iskolának.²⁾ Grünfeld Marcusz az ezen ügyben a vármegyéhez benyújtott denuncziálásában magát „Ujhelyi Közönséges Zsidó Nemzeti Oskolának Tanítója”-ként jegyzi, ellenfelei, a rabbi párthivei, pedig szintén így nevezik „Ujhelyi Zsidóság Normalis Professorunk”. Grünfeld Márkuszk képzett ember lehetett, az irányja az akkori kívánalmaknak teljesen megfelelő, a kezeirása korrekt, néha elég czikornyás is, ha azon feltevéssem igaz — és úgy hiszem, hogy nem tévedek —, hogy a Z. és a P.¹⁰ okmányok a saját kézírásában maradtak meg. (A többieknek csak a másolatai vannak megőrizve, az eredetiek valószínűleg a főszolgabíróhoz átszármaztatván, nyomuk veszett.) — Grünfeld Márkuszt még ma is „Reb Mordché Professor” név alatt emlegetik hiveim. Loresnek sokat ártott, mert a vármegyénél bejáratos volt. Ő volt ugyanis a

¹⁾ A M. Zs. Szemle XXVI. évf. 130. l-án tett ígéreteket is óhajtom részben ezen közleményemmel beváltani.

²⁾ L. Mandl Bernát: A magyarországi zsidók tanügye II. József alatt. Imit Évkönyv 1901. 202. l.

zsidó ügyekben felmerülő dolgokban a hites tolmács. Az 1807-iki Index szerint: „Grinfeld Marcus Normalis Scholae Jüdaeorum Professor ad genuinam scriptorüm judaicorum versionem adjuratum juxta Formulam adjacentem.“¹⁾

Hogy mi volt a rabbi és a tanító²⁾ között a casus belüli, azt megállapítani nem tudtam mindeddig. A tény azonban az, hogy Grinfeld gyűlölete izzó, alattomos és jobb ügyre érdemes szívosságu volt. Valószínűleg az első feljelentést is már Grinfeld tette, de hogy a vármegyei határozat felől biztos tudomása volt, arról az 1806-ban beadott F. okmány tesz tanúságot.

A vármegyének ugyanis más dolga is volt, semhogy zsidó ügyekkel a saját jószántából törődne. A Lores elen hozott határozat valószínűleg nem fogatosított volna, ha Grinfeld erre a vármegye figyelmét fel nem hívja. Így szól ugyanis az F. okmány:

Tekintetes Nemes Vármegye.

Már egy Négy és Fél Eszteendőből áló üdő el mult, hogy a S. A. Ujhelyi Zsidó Közönség három Tagoknak javaslására egy Lengyel Országi Zsidót Zamoscsai Várossából ide S. A. Ujhellybe Rabinus Fejében el hozni jónak lenni talált; Ugyan említett Zsidó személynek el hozzá utána, méltoztatott Méltóságos Okolicsányi Okolicsányi János Úr Tettes Ns és Vzló Borosnkay Sigmond úr által inquirálni és a Községnek élő Szóval commitalni hogy említett Személy következendő okokra nézve vissza útasitasson.

1° Hogy a Magyarországi Zsidók közt is találtatott oly Személy a ki azon Tisztséget viselni alkalmas.

2° Hogy a Nemes Megyének a Nézesse a nem kereskedő Lengyel Országi Zsidóknak bé jövetelét meg nehezebbíteni, ez által pedig azoknak bé jövetele szaporodik.

3° Szükséges néha a Ns Megyének a Rabin által valamit ki nyomozni, azon Személy pedig minek utána egy féle Nyelvet sem tud, alkalmatlan arra. Nagy kérelem által marasztatte meg Ő Nagysága addig az ideig még az Ő az községtől kapott Rabinusi Levele³⁾ tartani fog. Minekutánna a Rabinusi Levélben foglalt idő majd el telik, ne hogy Ő Nagyságának

¹⁾ L. Dr. Friedlieber Ignác, M. Zs. Szemle XXII. évf. 106. 1.

²⁾ Talán már ő is titkára volt a hitközségnek. Fiát, Grinfeld Sámuel, Reb Hézelt, 1831 február 13-án alkalmazza ezen minőségben az előjáróság évi 50 forint fizetéssel (A régi hitközségi jegyzőkönyv szerint).

³⁾ Kár, hogy ezen „Rabinusi Levél” az okmányok között nincsen.

mint akkori első All- Ispánynak igazság szerint hozott Ítélet tétele ki jádzattasson: alázatosan esedezem a Tettes Ns Vmegye előtt, méltoztasson, az Ujhelyi Zsidó község Előljáróinak meg hagyini, hogy Titulált Nagyságának meg hagyott meg hagyása annak idejébe tartasson meg. A Tettes Ns Vmegyének alázatos méltatlan Szolgája. Grinfeld Marcus Ujhelyi közönséges Zsidó Nemzeti Oskolának Tanítója.

Hát irás. No²³³₄₃₃₇ Fel olvastatott sat. Melynek értelméhez képpes a panaszt tévő Fél Esedező Levelében ki tett dolognak el igazítása végett Vzló Bernát János Fő Szolgá Birohoz utasitatik. Költ S. A. Ujhelyben Szent Iván Havának¹⁾ 6^{ik} Napián 1806. 1^{ik} Esztben tartatott köz Gyűlésben. —

A máskülönbem érdemekkel is biró Grinfeld Márkusznak, Lores legkonokabb ellenségének ezen beadványa ékes bizonyítványa a rabbi jellemisztaságának. Még az alattomos üldöző gyűlölet sem tud ellene kompromittáló vádat felhozni. A felhozott okok egyike sem olyan, a mely a hivatala viselését lehetlenné tenné. Az ellenében, hogy Lores galicziai származású, a védelem jogosan felhozza: „mindenütt a Magyar Korona alatt Lengyel Országbul való Rabinusok lennének.” Lores közvetlen utódja, az 1808-ban Ujhelybe került Teitelbaum Mózes szintén Galicziában, Przemysl városban született.²⁾ Azon kifogás, hogy „egy féle Nyelvet sem tud”, csak úgy értelmezhető, hogy csak zsrargonban beszél. Az akkori rabbik sehohsem beszéltek máskép, mint a romlott német nyelven. Hiszen még rokonomról, az akkor Nikolsburgban működő morva országos rabbiról Benét Mordechajról is mint különös dicséretet említi fel az állásában őt megerősítő Dietrichstein herczeg, hogy ő, „auch ein im Deutschschreiben und Lesen kundiger Mann” és erre jogosan jegyzi meg jelenlegi utódja: „ein für jene Zeit nicht alltägliches Wissen im Kreise der Talmudbeflissenen.”³⁾

Várható volt, hogy ily semmis vádak eredményre nem vezetnek. A főszolgabiró semmiféle intézkedésnek szük-

¹⁾ Junius.

²⁾ Lásd közleményemet az *אוצר ישראל*-ban (New-York 1911) V. köt. 21 l.

³⁾ L. Dr. Lewin M.: Gedenkrede bei der Enthüllung eines neuen Grabsteines für . . . Rabbi Mardechai Benet s. A. Wien 1908. 10. l.

ségét fenforogni nem látván, az ügygyel nem törődött. Nem úgy volt ez a zsidók között. Grünfeld tovább agítált a hívek között a pap ellen, elanynyira, hogy Lores az őszi ünnepeket már nem is tartotta czélszerűnek Újhelyben tölteni, Ros-hasono napján Sárospatakon, jom-kipurkor pedig a szintén zemplénmegyei Regmecz községben funkcionált. Az ünnepek elmúltával újból visszajött Újhelybe.

Grünfeld Márkuszt folytatta tovább aknamunkáját. Nem tudta bevárni a polgári év végét és 1806 december 15-ikén ez ügyben a főispánhoz fordul beadványával, és magát — a mai nyelvjárás szerint jogosan, de önszánta nélkül — „méltatlan” és „közönséges” jelzővel jegyezvén, kéri, hogy a rabbist eltávolítsák, mert csak 6 évvel ezelőtt jött Galicziából és a „Felséges Consilium” szerint neki itt lenni nem szabad. És erre Méltóságos Nagy Lonyay és Vasáros Naményi Lonyay Gábor Császári királyi Kamarás és Első All Ispány még aznap elrendeli, hogy a főszolgabíró jelentést tegyen az ügyről.—

Ezen G. okmány azért fontos, mert még nyoma sincsen azon vádaknak, a melyeket a rosizindulat Lores elen felhozott az őszi ünnepek alatti, sárospataki és regmeczi működéséről, holott közben hónapok teltek el és ezen hallgatást is bizonyítékként kell tekintenünk ártatlansága mellett.

Két hónapig tartott, míg Bernátfalvi Bernát János főszolgabíró és Pilisi Pilisy megyei esküdt jelentik 1807 Bőjt elő Hava¹⁾ 19-ikén, 1.), hogy a „Gyökeres Zsidók” között is van olyan, a ki méltó a rabbiság viselésére, 2.), ha a rabbi elmozdítatik, akkor a „bécsuszott Zsidók” félvén kiköltöznek, ujak pedig majd jönni nem merészkednek, 3.) mivel más egyéb nyelv nem tud, nem tarthat majd törvényszéket, ezek alapján szükségesnek tartják, hogy Lorest állásából elmozdítsák. Kilencz napra aztán a Megye ezt jóváhagyja és 28-ikán utasítja a főszolgabírót, hogy „új rabbist szerezzen és kinevezzen”.

Érthető consternatiót idézett elő a vármegye ezen határozata a hívek körében és a következő felfolyamódással éltek (J, okmány):

¹⁾ Február.

Nagy Méltóságú Gróf!
Kegyelmes Fő-Ispán Úrunk!

Markus Grünfeld Ujhelyi Zsidóság Normális Professzorunk ezen Tettes Megyéhez, az iránt tett Eszedését, hogy a mi Rabbinusunkat, a Megye, az eredeti Helyére Lengyel Országba vissza utasítsa; melyet is a folyó Eszterdó Februarius 28 kán tartott Gyülélsbe a Megye meg is erősített. Kegyelmes Úrunk! Nem kevés Fájdalmunkal esik és esett az nekünk, hogy egy Embernek panaszára olly nagy Fáradsággal és törődéssel szerzett, de egyszers-mind példás Elettü Rabinusunktól minden hírünk és akaratunk nélkül kelletik megválnunk; mert mind az, hogy Ötött akkori Tettes All Ispány Urunk és mások közbe vetése által is Lengyel Országbul alig tudtuk meg nyerni, mind pedig az, hogy Ö Felsége által Lengyel Orzágnak Kegyelmesen kiadott Parantsolattya szerint a melly Zsidó magát illy Conditióra onnan ki veszi, soha többé oda nem mehet 's vissza be sem is fogadtatik, mivel már annak Hellyét és Numerusát más foglalta ell, hozzá járulván az is, hogy mindenütt a Magyar Korona alatt Lengyel Országbul való Rabbinusok lennének, 's e szerint Ö mind Lakását mind Elelme módját Örökre el vesztvén, koldulásra 's végső Bujdosó Számkivetésre menni kénytelenítettik, minek is következésképpen egy Embernek Vádja és panasza miatt illy Számos Sokaság méltatlanul büntettetni láttatunk. Ezokáért bizván Kegyelmes Fő Ispány Urunknak véle született igaz és irgalmas Nagy Lelküségéhez és határt nem esmérő Atyai Kegyességéhez, alázatossan remenykedünk, méltóztasson ezen példás Elettü és Vallásunkhoz készült Rabbinusunknak közöttük lejendő további maradását it, a Tettes Megyénel, kinek Kormányzó Paisa tántorithatatlanul Kezébe vagy on eszközölni 's bennünket Kegyelmes Pártfogása alá vevén Kegyessen meg vigasztalni avagy tsak a Tettes Megye azon Végzését, míg Excelentiadnak igazságos Panaszunkat bővebben elő adnánk fel függeszteni; Mely Kegyességéért élünk halunk. A Nagy Mlgú Gróf Kegyelmes Fő Ispány Urunknak Leg méltatlanabb alázatos szegény Szolgái a Sátorallja Ujhelyi Zsidóság mind közönségesen.

Grünfeld Márkuszt azonban ismerős lévén a vármegye hivatalos közegeivel, zsidó ügyekben hites tolmács volt, gondoskodott róla, hogy a meghozott végzés változatlanul megmaradjon. Az I. okmány külzetén ugyanis a következő sorok olvashatók: No ³³⁶/₆₅₆₉. Felolvastatott az Ujhelyi Zsidóság satöbbi. Mellyre lévén már az végzés Járásbéli

Rabbinust (Lorest) már a Ttes Ns Vármegye rendelése szerint 1807-ik Esztendőbe kellettetet volna bé iktattnom", mindazonáltal még egyelőre nem akart erőszakkal intézkedni, azon reményben, hogy az ügyet maguk között simán minden hivatalos beavatkozás nélkül rendbe hozzák.

Azonban az 1807-iki év is elmult, sőt már az 1808-iki tavasz is és békés elintézésre a dolog nem került. Volt ugyan egy párt, amely egy „betsületes Rabbinusnak¹⁾ már Szót adott s fel biztatta", de egyezsége jutni a communitas nem tudott. Látván a főszolgabíró a folytonosan dúló egyenetlenségeket és „meg esmérte, tsupán az ő nyughatatlan, és mindenkor másnak kárával, és betstelenségével öszveköttöt bosszú alás kívánásával gerjedező indulat-tyokat Mellynek tellyesítésében midőn nem boldogulhatnának, akkor a Religiót szokták segítségül venni". Belátta azt is hogy „továbbá azon Homonnai Pinkesz Laurentz nevezetű Rabbinusnak erköltstelenségei" (t. i. részegsége) be nincsen bizonyítva, sőt „Ujhelybe . . . Lakása ideje alatt valamely illetlenségbe tapaszaltatott volna nem állították . . . az általok ezen Homonnai Rabbinus ellen tett ki fogásokat semminek egyébbnek, hanem tsupán a Zsidóság szokott nyughatatlansága születményinek lehet tartani, a mint is", — „Ide járulván az is, hogy a Rabbinusnak nem léte miatt való hátramaradásnak, a Civilis jurisdictioba is bé folyása légyen", jogosan mondja a főszolgabíró: „Nem ugrottam én szeme szöktibe Pinkesz Laurentz volt Homonnai Rabbinus ebbéli hivatalya bé iktatásába."

Az eseményeket jól mérlegelve állapította meg Bernátfalvi Bernát János főszolgabíró, a zsidóság belső harczeit megszüntetendő, Lores Pinkász rabbinak hivatalába való újbóli beiktatását. És ez meg is történt csütörtökön 1808 május 5-ikén, amikor a főszolgabíró „tsupa hatalommal az volt Homonnai Rabint bé Iktatta."

Mint a keserves munkával, nehéz fáradsággal tető alá juttatott épületre a villámcsapás olyan hatással volt

¹⁾ Még eddig nem tudtam megállapítani, hogy már ekkor tárgyalta-e Teitelbaum Mózeszel, a ki Lores utódja lett, vagy más valaki volt-e ez?

Fő Bíró Vzló Bernát Jánosnak ki adatva az Esedőzők kérése mind helytelen, semmi tekintetbe nem vétetik, s vissza vettetik. Költ 1807 ik Esztendőben Szent György hava ¹⁾ 20 ik Napján S. A. Ujhelyben folytatva tartatott különös Gyűlésből.—

Ezen végzés alapján Bernátfalvi Bernát János főszolgabíró a következőkben rendelkezik: 1.) Lores Pinkász hat hónapig jelenlegi hivatalában marad, 2.) ezen idő alatt az újhelyi zsidó communitas — így nevezték akkor a hitközséget — új rabbit szerez magának saját kívánságának megfelelőleg, hogy Lores távozása után legyen rögtön valaki, a ki „törvényszékeket" tartson. 3.) ha ezen idő alatt a communitas nem gondoskodik rabbiról, akkor a vármegye rendelkezése szerint ő fog egy rabbit szerezni, kinevezni és beiktatni. —

Ezen főszolgabírói meghagyás érthető zavart okozott az újhelyi zsidók között. Mint minden ily esetben, úgy most is igen sokan voltak, a kik az ártatlan papot egyetlen ember magán bosszúja áldozatának tekintvén, pártjára keltek, bár igazságosak akarván lenni az ügy megítélésében, megjegyezzük, hogy távolról sem kitaróan sem lelkesen sem lelkiismeretesen. Grünfeldet jogosan megvádolták alattomosságaért és hogy nem tud semmi dehonesztálót a rabbi ellen. Hogy az ellene való odiumot enyhítse, jogczimet keresett az eljárásához és most kezdi hangoztatni, hogy Lores részeges és elhanyagolja tanulmányait, a melyről eddig beadványaiban soha említést sem tett.

Semper aliquid haeret, és egyszerre csak azon hir terjed el az újhelyi zsidók között, hogy Lores, midőn 1806-ban Regmeczen és Sárospatakon funkcionált, szintén részeg volt, holott „Ujhelyben való viselése ellen semmit ki nem tesznek".

A hívek azonban tudták, hogy ezen — a mint majd látni fogjuk — álhírek terjesztésében Grünfeld a hibás. Távolról sem siettették a dolguk elintézését és a félev el-telt anélkül, hogy egy másik rabbit alkalmaztak volna. És bár a főszolgabíró jelentése szerint „az Homonnai

¹⁾ Április.

Grünfeld Márkusra a vármegye közéének ezen sok éves hitvány számításának lerombolása. Nem fordult egyet sem a nap szekerének rúdja, midőn a következő nagy hevenyében megszerkesztett beadványával alkalmatlankodott, személyesen jelentkezvén a vármegye alispánjánál.

8703. Tekintetes Nemes Vármegye!

Nints rosza és veszedelmesebb az Religióban mint olly Lelki Pásztor az melly kötelességének meg nem felelhet, hibákkal tellyes, és az Halgatoinek akaratyok ellen adatatik; Ugyan azért rendelte Kegyelmesen Felső Felszedelmünk, hogy az Zsidóság Isteni Szer-Tartásaiban senki által ne háborgatassék, sem pediglen Szokatlanságok a Religió dolgában, ne terheltekk; De ezen Kegyelmess Rendelésnek mi Sikerét nem éreszhetyük, mert az folyó Holnapnak 5^{dik} Napján Tettes Bernath János Fő-Szolgabíró Úr, ki vévén tsekély Részt az Itten lakó Zsidóság-nak, a többségnek meg egyezése és akarattyá ellen, tsupa hatalommal az volt Homonnai Rabint bé lktatta, és ellen mondásnak után is Nyakunkba verte Rabinnak, olly meg-hagyással, hogy senki ellen ne merje magát szegezni, mi pediglen ezen erőszakos Uj Rabint hivatalyában meg nem szenvedhetyük, mert természete s viselete Vallásunk és az Rabin Hivatalyával meg nem egyeznek, mert Ő fele-több Részegess, és a miat tsapatatott ki Hivatalyából Homonárúl, mellyet mi Számtalan példakal, és Elő Tanukal meg bizonyítani készen vagyunk, úgy hogy Patakon Ré-szegése miatt az Isteni tiszteletet félbe hagyni kinteleni-tett, Regmetzen pedig a mi leg nagyobb Ünnepeinken a Tisz-Parantsolatott,¹⁾ melly mi nekünk legg nagyobb Szent-ség kevésbe mult hogy a földre nem ejtette, hasonló Ré-szegési miatt azon felülr a mit tudott volna is a Papság dolgában, azt Tisz Esztendőtül ota, ki csapva lévén Szol-gálatyából ezen heverése, és korhelysége miatt mind el felejtette, már pedig Városunkban a hol az Tettes Publi-cumnak is gyakran Szüksége van a Zsido Papra illy Hiva-talt nem viselhett. Igaz hogy ketten vagy hárman az helybeli Zsidóságbul ezen Szigéres és Botránkozató Em-beret ajánlottak Tettes Fő-Szolgabiro Urnak Rabini hiva-talra, de nem Lelkek Ősmérete meg gyözésibül hanem rész szerint azért hogy Veje az Peleji Arendás Zsidónak²⁾ Ges-

¹⁾ A törát.

²⁾ Keszenbaum Márton (Efraim). Végrendeletét, a mely akkori idők-ben hazánkban talán páratlanul álló, nemesleki, tanúgybarati és jóté-kony szivre vall, közöltem a M. Zs. Szemle XXVI. évf. 122—130 ll.-ain.

tenbaumnak, kinek tehetsége miatt, Vallasokba is készek voltak tsonkulást szenvedni, mint hogy azon Peletei Zsi-dónak Apjoka; rész szerint pedig azért hogy Vejenek a Peletei Zsidónak Adosai, ha Tettes Nemes Vármegye, Nmes Ungh Vármegyében az Sija Richtzeit, és Polyatsek Zsidók között az Templomban Ülő Székhelye iránt való végezés, az más Valáson levüktül által adatatott az Zsidó Községnek, az Felsőség rendelése mellett, menyivel in-kabb szükségis az Papi Valásért nem eröltetve lenni, ha-nem azon Zsidó Communitásra bizni, a melly tartya, és fizeti; s a kinek Lelki Tanítására szükséges: Arra való nézve alázatossan esedezünk az Tettes Nemes Varmegye-nek méltotassan a mostani következő Sábásunk előtt mellyre parantsolta bé lktatásátt Tettes Fő-Szolgabíró Úr, kegyessen meg változtatni, ebben is Religió szabad Gyakorlását visza állítani, és nekünk meg engedni, hogy Pénzünkért, fizetésünkre, az Község a többség Votumjai-hoz, szabván magát, olly Papot valaszthassunk melly al-kalmatos is Tudoss is és példás Eletű is. Melly kegyes-ségét várván vagyunk

Az Tettes Nemes Vármegyének
alazatos adó fizető Szol-
gai Az Ujhelyi Zsidóság

Ujhelly 6^{ik} May 1808.

A külzetten: Az Tekintetes Nemes Zemplén Varmegye-hez alazatos esedezése bent irtaknak. — Praesentalta-tott 6^a May 1808. — 8703. — Ugyancsak a külzetten alább az alispán saját kezeirása: Meghagyatik Nemzetes és Vi-tézlő Bernátfalvi Bernát János Fő Sz Biro Urnak mely szerint a lent irt panaszt az egész községet¹⁾ (maga eleiben hivattván) mentül elébb voltaképpen vizsgállya meg har-mad nap alatt jelentést be adván, (a három nap lefolyásáig pedig a Rabbinus beiktatása fel fügesztetik.) Ujhelyben 6 Maj 1808. Tettes Ns Zempl. Vmegye EL, Vice Ispány Lo-nyay Gábor.

Ezen kérvényt pénteken adta be Grünfeld, 7-ikén szomb-at volt, 8-ikán már Sárospatakot és Legényét is bejárta Lores ördöge, hogy csunya tervéhez támaszt nyerjen ké-tesértékű okiratokban. Nem elégedett meg azzal, hogy a hivek által is törtéendő, szombati beiktatás elma-

¹⁾ A zárójel közé tett szavak a margóra vannak írva, azonban szintén az alispán kezeirása, valószíüleg Grünfeld szóbeli információjára és to-la-kodó kérelmére.

radásának mélyen sértő szegyenét zuditotta papjára; többet akart, a rabbit egyszer és minden korra lehetetlenné kívánta tenni. Legényén a következő irást szerkesztette és iratta alá (P. 1°/o okmány):

Alábbirtak presentium per Vigorem bizonyítjuk és Hitünkkel is meg erősíteni kiszek vagyunk, hogy a mult 1806 dig Esztendőben Bün botsánat nap előtt egy nappal midőn mink Isteni tiszteletnek végett Regmetz nevű Helyisgben öszve gyültünk volna, akkor az homonai Rabinus is mivelünk gyött predicalas végett ugyan akor predikátiónak idejében olly részek volt, mind Lott, ¹⁾ mivel részeksige miatt, nem tudott a bál és jobb kéz közt kölömségét fel talalni, és az laban alani. Akkoron az Szent irast is melly kezében lévén az Földre ejtete volna, ha az reaja vigyazok kezébül ki nem kaptak volna. Az Öv és be borító Palast avagy Lepadő le estek rola, hogy pediglen le estek részeksige miatt nem tudott. Ugyan akor idűben midőn Szokasunk szerint Firütni ment volna, részegen az Földre le esett és maga erejével Földről fel sem kelhetett az Sok Zsidóságnak Botrankozásra és Kaczagásra. Ezen okokbul nem méltó az Rabinusi hivatalra, tellyesigel nem is akarjuk Rabinnak, mert mas az Szemlélés, mas pediglen az hit, mellyinek nagyobb bizonságra adjunk magunkrul ezen Decleratio levelünket. Signat. Legénye az 8 May 1808. Azik Abrahamovits, Hers Izakovits, Mojzes Jozefovits, Raphael Izakovits, Lazar Herskovits, Benjamin Herskovits, Volf Izraelovits Mihályibul, Pinkesz Martkovits Mihályibul, Eliás Hamovits, Pinkesz Samuel, Hers Lebovits. Izak Sámson. En alább irt bizonyitom és ha Szükséges hitemel meg erősitem, hogy magam Regmetzen az Homonai Rabinnak melly részeg lévén az Szent Irast keziből ki kaptam máskint földre ejtete volna és hogy az Zsoltár Olvasás közt igen káromkodott. Sig ut Supra Sija Engel Mikohazy Zidó.

Sárospatakról pedig a következő tartalmú (P. 2°) okmány jelzi Lores állítólagos ittas voltát: Sáros Nagy Patak Városában lakozó Zsidó Communitas bizonyítja, hogy a saujhlyeji communitas Elöljárói elébük jöven megkérdézték, hogy a Homonában volt Rabinus 1806. szeptember 21-én miként viselkedett. Állítjuk, hogy az Ünnepek Tiszteségére Papolás végett hozzánk jöven megrészegedett és mint egy betyár viselkedett; másszor pedig sáros idő-

ben megittasoddván elázott és magát bé Lutskolta és sároztta, a mi nem hogy Rabinushoz nem illő, hanem meg betsületes ember társaságába sem való. Keltezve Sáros Nagy Patak 1808 május 8.— Kiadattatott a S. N. Pataki Zsidó Communitas Tagjai és Elöljárói által.— Pecsét: Spanyol veres viaszban עדה ישראלית קה. Sigil Judengeman P. ¹⁾ A közepén Dávid pajzsa.—

Ez ellenében Lores (B. okmányban 1808 május 8-iki kelettel) Mayer Jakab pataki metsző által aláirt irással bizonyítja és ha kell hit alatt is vallja, hogy Pinkesz Lores Patakon elmult Esztendőben Rabinus lévén magát becsületesen viselte és méltó bármely városban Rabinus lenni.— C. alatt 1808 május 9-iki kelettel Hersko Nissen, Hersko Sachter kiskázméri, Sachno és Lafko mikóházi, Nachmann nagykázméri és Isser legényi zsidók bizonyítják, és ha a dolog úgy hozza magával le tett hitünk alatt is bizonyítjuk, hogy Pinkesz Lores Regmecezen volt Zsidó Uj Esztendőnkön és ott nekünk predikatiot téven vele megvultunk elégedve, Hivatalyából megdorgált és megintett és most azt mondják, hogy részeg lett volna és a tiz parancsolatot a földre ejtette volna, vagy mint mások mondják, hogy majd a földre ejtette volna, ezen állítás nem igaz és az nem betsületes ember, a ki ezt róla mondja.—

Másnap május 9-ikén szerzi meg Lores a 98-ik lapon kivonatban közölt D. okmányt, a melyben a homonnai uradalom bizonyítja tisztességes voltát, benyújtja ártatlanságát az ellene való hajszában megerősítendő az A, B, C, és D-vel jelzett, szintén tartalmilag közölt irásokat. Ez ellenében Grünfeld az egész hitközséget felzavarja rabbija ellen. A legényi és pataki levelek gyujtó hatással voltak a pap ellen. Mindenki elhitte, hogy Lores részegeskedő, holott Újhelyben hat év alatt senki sem látta ittasan. A rabbi ellen való agítálás annyira ment, hogy kedden május 10-én felkeresték panaszaikkal a főszolgabíró, megmutatták a Lorest kompromittáló irásokat. A főszolgabíró azonban igen bántotta, hogy annvit okvetetlenkednek vele és hogy anynyi előzékenységét nemcsak hogy nem honorálják, hanem intézkedését megsemmisíteni óhajtják, óvatos sokáig tartóz-

¹⁾ Papi dolgokban járatos ember irhatta. L. a Sulchan Áruchoť, Jo re Deá 1 sz. 8 p. שכור שהגיעו רשכרותו של לוט A vád teljesen kompromittáló legyen, ez a célzata a kitételnek.

¹⁾ Judengemeinde Patak.—

codó eljárását figyelmen kívül hagyták. Igazságos, jóindulatú, úri, becsületos gondolkozására Loressel szemben az ellene felsőbb fórumánál való vádaskodás volt a fizetés, a nála járó küldöttségnek „tsak azt válaszolta hogy most üdeje nintsen”.— Sőt betekintvén az irásokba, sietősen meghagyja a hiveitől teljesen cserben hagyott és most már csak a főszolgabírótól védett, vérig üldözött rabbinak, hogy Sárospatakra menjen és more judaico a zsinagógában eskettesse meg azokat, akik őt állítólag részegen látták, vajon „hit alatt” merik-e vádjait fenntartani.

És tényleg saját bűnei következtében a pataki zsidóság mélyen sértő és megszegényítő eseménynek volt a szemtanuja. A hitközség által hivatalosan kiadott tanusági levelet saját tagjai a zsinagógájukban megeskettettvén hamisnak mondják. A ki csak némileg ismeri az akkori zsidóság helyzetét, megérti, hogy mily zavart okozott és megbotráncozást a hitközségi életben a more judaico való, főszolgabírói meghagyásra történt ily eskütétel. Hangzik pedig az erről szóló (E.) okmány a következőképen:

Mi Privilegiált Sáros Nagy Patak Várossa Fő Birája Nemes Evva Pál és Hites Tanácsa tenore presentium recognoscálván attestaljuk, hogy Mi Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap megkeresése, és kérésére következő Tanú vallatást tettünk.

Kérdő Pont.

Tudjaé? Láttáé? a Tanú midőn Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap múlt 1806 dik Esztendőben, az Zsidók Uj Esztendő Napján, és előtte való Napon Nagy Patakon a Czeremonia végben vitele végett jelen volt; ha tudja, letett hiti alatt valya meg a Tanú, azon Uj Esztendei Innepben, vagy előtte való Napon, nevezett Pinkesz Lőrincz Zsidó Papot láttáé részegsége miatt a Földön, vagy a Sárban Heverni

Első tanú Lázár Srajber Zsidó, N. Pataki lakos 40 Esztős az Zsidó Czeremonia szerént a Sinagógában meg eskettetvén, azon hite alatt valya e Tanú igaznak lenni, hogy nevezett Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap, az múlt 1806 dik Esztendőben esett Zsidók Uj esztendei Czeremoniájok végbe vitelén Patak Várossában jelen lévén, jóllehet e Tanú az Uj esztendei Czeremonianak és az Temetőn esni szokott Czeremoniának elkövetésére sem az Sinagógában sem pedig a Temetőn jelen nem volt; mind azon

által a Tanú, a Csillagh Lévi Házában lévén akkor, midőn a Zsidók és a fent nevezett Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap is Haza felé jöttek, s ugyan akkor a Tanú, a nevezett Zsidó Pappal Szóba eredvén, Hallotta a Tanú a nevezett Zsidó Paptól, hogy most az Patakon meghalálozott és it is temettetett Zsidó Rabbinust, ki vele bizonyos Törvényes dologba izetlenségbe jött volt egy alkalmatossággal, a Sirjára borulván Sirva megkövette: mely alkalmatossággal tapasztalásánál fogva tudja, s annál fogva Letett hiti alatt igaznak valya a Tanú, hogy a fent meg nevezett és inquiraltató Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap ittas, annyival inkább részeg nem volt, s annál fogva, hogy részegsége miatt a Földön vagy Sárban hevert volna a Tanú sem nem látta, sem nem tudja, sőt senkitől nem hallotta.—

Második Tanú Csillagh Lévi Zsidó N. Pataki lakos 68. Esztős; ezen Tanú a Zsidók Czeremoniája szerént a Sinagógában meghitelletvén Hiti után igaznak valya, hogy múlt 1806 dik Esztendőben, az Zsidók Uj Esztendő Napján s előtte való Napon is a Czeremonia végben vitele végett az Inquiraltató Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap Patakra jöven, e Tanúnál volt Szálláson 's annál fogva Szemmel látott tapasztalás annál fogva bizonyossan tudja a Tanú s az előtt, s azóltais az nevezett Pinkesz Lőrincz Zsidó Pap, e Tanu házánál sokszor megfordulván 's szálva is lévén, hogy sem az fent irt Esztben megesezt Zsidók Uj Esztendő Napján sem előtte, sem követett Napokon ittas vagy részeg nem volt; sem pedig más üdőkben amidőn csak a Tanúnál nevezett Pinkesz Lőrincz Zsidó Rabbinus meg jelent, soha ittasnak, vagy részegnek nem tapasztalta, és nem látta.

Harmadik Tanú Tajts Herskó Zsidó Arendás 40 Esztős ezen Tanú Zsidó módon a Sinagógában, megeskettetvén igaznak valya, hogy 1806 dik Esztendőben esett Zsidók Uj esztendő Napja előtt való Napon a Tanú is reggel a többi Zsidókkal a Templomban lévén, az Inquiraltató Pinkesz Lőrincz Zsidó Rabbinust is ottan látta, kit hogy ittas vagy részeg lett légyen e Tanú nem tapasztalta, azt sem látta a Tanú, hogy a fent irt Rabbinus részegsége miatt a Földön vagy a Sárban hevert volna; mivel a Templómból a Tanú ki jöven, egyenesen a Szállására sietett.

Negyedik Tanú Berskó Feldmesser Zsidó N. Pataki lakos 26 Esztendő, Zsidó Szokás szerént a Sinagógában meghitelletvén igaznak valya e Tanú, hogy múlt 1806 dik Esztben a Zsidók Uj Esztendeje előtt való Napon az Inquiraltató Pinkesz Lőrincz Zsidó Rabbinus az Czeremonian jelen lévén, a Tanú is a több Zsidókkal a Sinagógában

jelen volt; hogy az Inquiraltató Zsidó Rabbinus ittás vagy részeg lett volna nem tapasztalta, és nem is látta; azt mind azon által az jelen volt Zsidóktól hallotta e Tanu, hogy az fent irt Rabbinus Részeg lett volna.

Ötödik Tanu Vólh Herskó Zsidó Árendás 31. Esztendő Letett hiti után igaznak valya e Tanu, hogy a mult 1806^{dik} Esztendőben jöllehet e Tanu Trauczonfalván¹⁾ mint kortsmáros lakozott, mind azon által a Czeremoniára Patakra bé jöven, azon Napon és alkalmatossággal a midőn az Inquiraltató Pinkesz Lörincz Zsidó Rabbinus az Sinagógában az Czeremoniat folytatta e Tanu is jelen volt, és azon alkalmatossággal hogy a fent irt, és Inquiraltató Pinkesz Lörincz Zsidó Rabbinus részeg vagy ittás volt volna e Tanu nem tapasztalta, mivel tsak magára, és kötelességére volt e Tanúnak inkább gondja. —

Hatodik Tanu Fridd Samuel Zsidó 40 Esztendő Zsidó Szokás szerént megeskettetvén Letett hiti után valya e Tanu, hogy mult 1806^{dik} Esztben az Inquiraltató Pinkesz Lörincz Zsidó Rabbinus a Zsidók Uj Esztendeje Napjaiban Patakon lévén, hogy az nevezett és Inquiraltató Zsidó Rabbinus ittás, vagy részeg lett légyen nem tapasztalta, és nem is látta e Tanu.

Melly általunk ekképen véghez vitt Tanúi vallatásnak nagyobb bizonságára ki adtuk Városunk Folyó Petsétjével megerősített Testimonialis Levelünket Sáros Nagy Patakon die 12-May 808.

P. H. Ki adattatott
Balázs István Város
Hités Notariussa által.—

Ezen okmány ékes tanuság a mellett, hogy Lorest ártatlanul vádolták részegséggel. Hat vele érinkezett tanú közül egy sem látta őt ittasan. Egyetlen egy tanú tud csak annyit vallani ellene, hogy hallotta, hogy mások részegen látták volna. Azonban ily mende-monda alapján embert hivatalától megfosztani nem lehet.

Míg Lores Patakon járt ártatlanságát bebizonyítandó, azalatt ellenségei házról-házra bejárták hiveit, agítáltak ellene felmutatván az őt rágalmazó okmányokat. Sikerült is nekik oly ellenségessé tenni irányában a hangulatot, hogy másnap pénteken, május 13-ikán egy 82 személyből álló küldöttség jelent meg az éppen ülésező vármegye előtt oly beadvány-nyal, a mely Lores elmozdítását sürgősen kérelmezi és azon-

¹⁾ Jelenlegi neve Herczegkut.

kivül még a rabbi egyetlen igazságos, jóindulatú védőjét, a főszolgabíróit is bevádolják. Az erről szóló Z. okmány így hangzik:

Tekintetes Nemes Vármegye!

Valamint mi ezen folyó Holnapnak Ötödikén egyedül a Méltóságos Királyi és Császári Tanácsossának és ezen Ttes Nes Vgye érdemes Első All-Ispánynak Ttes Lonyai Lonyay Gábor eő Nagyságának kívántuk be Nyujtani eszedésünket és jelentésünket mi végett mi az Homonnai volt Rabinust Magunk közzé be venni nem kívánjuk megmutatta azt már elegendő képpen a tsak hamarjában kezünkbe szerzett rosz Viseletéről szolló bizonság tévő Levelünk, Mellyet a S. N. Pataki egész részünk béli Község Saját Kezei all írásival ugy a Legényi, Mihályi és Miköházi 14. Személyek rolla hiteles bizonságot téznek. Ugy az Homonnaik sokban telt míg magoktul el igazithassak s töle ment lehessenek ezen volt Rabinus Mai Napig is együt s másut kóborol, de Korhelysága miá sehöl állandó helyet Magának nem kaphat: eő Nagysága Méltóságos Consiliarus Urunk eszedésünket..... Méltoztatott Ttes Bernáth János Fő Sz Biro Urhoz, hogy azt három Napok alatt Invesztigálná, de tsak abban marad, Mi ujjolag 10^a Majus Ttes Fő Sz Biro Urnak ugyan szándékunkat alázatos Kérésünkkel és azon már fent említett Rabinussal szolló bizonság tévő Levéllel, melyre is Ttes Fő Sz Biro Ur tsak azt válaszolta hogy most údeje nintsen. Ttes Nes Vgye! Mi egyedül attól félünk, hogy szükséges sürgető dolgunk addig fog halasztódni míg a Ttes Nes Vgye széyel oszlik, és netalantán még oly Szerentsétlenség kövessen, a mellyen már meg történt s nints kihez tudunk folyamodni. Azokáért kéntelenítettünk ujjabban a Ttes Nes egész Megyei publikumhoz folyamodnunk, hogy valamint mi helyben lakó 82 személyek, és a mi Törvényünk nem engedi azt, hogy az illetén Rabinust bé fogadhassuk, mivel a Nagy Korhelysága nem engedi, nem külföldben s még az soha ez világosan nem hallatott s történt, hogy valamely Felsőleges Fejedelmünktől Nes Vgyéknek vagyis a Földes Uraságtul, hogy a mi vallásunk közzé valamely rosz viseletű Pap, Tanító vagy akár mely Szükségünkre való Személy a Község akarattya ellen erővel bé helyheztesen a szolgálatba, mely iránt is Lábaihoz le borulván esedezünk, hogy bennünket az ily meg eshető Szerentséglenségűl megtaltalmazni Méltoztasson s inkább ezen esetben Önnön a Ttes Nes Vgye is légyen eszköz abban, hogy mi magunk között Pénzünkért egy igaz, s betsültes embert leg nagyob Szükségünkre tarthassunk s rövid Üdö

alat bé is hozhassuk; mert ha még most is a Ttes Nes Vgye Kegyes Szemeit reánk nem fordította és má sok sok Alkalmatlanságunk meg továbbra fog halasztatni, mi azon betűletes Rabinust el fogjuk szalasztani s más helyre fog menni, a melynek már Szótt adtunk, s felbiztattuk; Esedezünk végre az iránt fő képpen, hogy Méltotzasson a Ttes Nes Vgye ezen már rég üdötül fogvást Igaz s. egyenes Szándékunkat Magunknak egészen által adni s. engedni, mert bizonyos az a Ttes Nes Vgye előtt is, hogy valamely dolog erővel esik meg, az igen kevés ideig tartandó, mely esedezésünknek Kegyes Válaszát mentül előb elvárván, és az Nagy Kegyességért élni és halni kívánunk, s. vagyunk a Ttes Nes Vgyének

Alázatos Szegény Adó fizető
Szolgái a Zsidóságnak 82. Személyei.

A küzeten: Presentaltatott 13 May 1808.— Az tekintetes Nemes Zemplén Vgyéhez Nyújtó esedező Levele a bent irottaknak.

Ezen monstre-deputatio nagy hatással lehetett az üléselő megyei urakra. Hiszen feltételezhető, hogy ily nagy zsidó küldöttség a vármegye színe előtt nagy ritkán jelent meg. Önkéntelenül is azon benyomást gyakorolhatta ezen felvonulás, hogy jogaikban mélyen megsértve jöttek ily egyhangú tömörüléssel panaszaikat előadva. Sajnos, hogy a leggaládabb dolog is néha a teljes igazság álarczát tudja felvenni és a jogosultság benyomását kelteni. Ezen hatás alatt kötelességévé teszi a vármegye a fősolgabírónak, hogy rögtön tegyen az ügyről teljesen informáló jelentést. Bernátfalvi Bernát János még aznap elkészül vele. A jelentés sok helyütt igen érlyes, azonban a tényeknek megfelelően sokszor igazságos. Kiérzik belőle a jobb izlésű ember méltó felháborodása az ártatlanul meghurczolt és saját hívei által üldözött rabbi érdekében. És ha a jelentés itt-ott a zsidók elleni megítélésében elis veti a súlykot, de azért kénytelenek vagyunk fájdalommal érzéssel bevalani, hogy ők maguk szolgáltak okot reá. Az ártatlan ember védelmében elhangzott vád ellenfeleivel szemben nagyon is exkuzálható. A jelentés szórul-szóra leközölve itt következik:

Az 8703 ik Szám alatt ide vissza rekesztett Újhelyi Zsidóság azon Panaszára, Mely szerint a Rabinusnak erővel nyakokban való vettetését panaszolják, ki küldeté-

semnek értelméhez képest azon Zsidó Községet magam elejibe állítván, ebbeli panaszoknak vizsgálatát eképpen végeztem. Nevezetesen

Mindgyárt Instanziajoknak elején tulajdon magok meg esmérése szerént meg hazuttoltattak azon ki tételbe; mintha én az Rabinust oly hatalommal és meg hagyással, vetetem volna nyakokba, hogy senki magát ellene szegezen! ne merészellen holott pedig, minekutánna hat Holnapoknak el folyása alatt szoros meg hagyásomat nem gondolván, az vélek született Egyenetlenség miatt Rabinust nem állítottak volna, tsupán Felsőségem helybe hagyásáig tettem meg az Homonnai Rabinust mostan, a kit már a Ttes Ns Vármege rendelése szerént 1807 ik Esztendőbe kellett volna bé iktatnom.

Továbbá, azon Homonnai Pinkesz Laurientz nevezetű Rabinusnak erköltstelenései ki bizonyítására, hogy ezen Rabinusj hivatalyába bé ne iktatathasson (melyre nem tsak az Újhelyi Zsidó Község, hanem az egész Járásbeli Zsidóknak vagyón szükségé) ide az 1^{so} és 2^{dik} Szám alatt bé iktatott Tanúbizonyásg Leveleket keressék ki (de azt, hogy Ujheybe három Esztendei Lakása ideje alatt valamely illetenségbe tapasztaltott volna nem állították, annyival is inkább nem bizonyították.) Mellyek az A. B. C. D. és E. betű alatt vesztett Tanúbizonyásg Levelek által, annyira meg záfoltattnak, s meg hamisítatnak, hogy az általok ezen Homonnai Rabinus ellen tet ki fogásokat semminek egyébbnek, hanem tsupán a Zsidóság szokott nyughatatlansága születményinek lehet tartani, a mint is.

Tzellyoknak könnyebben lehető el éresére bé hozzák annak utánna esedező Levelekben a Ttes Ns Üng Vármegyében Sija Richtzaig és Polátsek nevezetű Zsidók között történt Templom béli dolgoknak a Felsőség által lett el intézését, mely ámbár ehez nem alkalmazható, de igazságokhoz nem bizván, tsupán tsak ijesztésképpen hozták bé, mely onnan világosan ki tettszik, mivel ezen mostani vizsgálás alkalmatosságával azt merészlették állítani, mintha azon állapotért, az akkori Vice Ispány Ur Hivatalyábúl ki tétetett volna, holott pedig közönségesen tudódik, hogy ez nyilvánosság hazugság; valamint más részről igaz az hogy Polátsek Zidó akkori maga viseletéért meg büntetettvén, azon büntetés rajta is maradt.¹⁾

Az Újhelyi Zsidó község nyughatatlansága ki bizonyítására ide járul még az is, hogy az volt Rabinust

¹⁾Ezen incidens mibenlété talán Ungvármegye levéltárából megállapítható. Bizonyára valamely templomi botránnyról van szó, melyben az egyik fél hivatalos személy volt.

közönséges akarattal Gallitzziából el hozván, amidőn meg érkezésével, hivatalyába kelletett volna bé iktatni, oly hasonlós esett köztök, hogy azt az akkori Vice Ispány Úr Magistratualisi hatalmával illendő határába szorította bé, bé iktatván azon Rabbinst, Rabbinsi hivatalyába.

Kivel is tökéletesen meg élegettek ők, vagy hat Esztendőki, míg nem az vélek született nyughatatlanságnak lelke, ezen tsendességet meg unván; Annak ki mozdítása iránt, az F. betű alatt a Ttes Ns Vármegyéhez folyamodván; ugyan azt a G. betű alatt erőssen sürgették volna.

Melyre én a H. betű alatt való vizsgálat megtevén annak ki mozdítása az $\frac{102}{6218}$ Szám alatt ki tett hátrás szerint a Ttes Ns Vármege által meg határozottatott és másnak ki nevezése nékem meg hagyatott.

Hogy nyughatatlanságokat tovább vigyék, az más kérekre, 's kívánságokra el mozdított Rabbins iránt, hogy ujjban hivatalyába vissza tessen az I. betű alatt folyamodtak, de az $\frac{336}{6569}$ Szám alatt be tett hát irás ereje mellett azon helytelen kívánságuktól a Ttes Ns Vármege által ujjban elvették.

Fel lehet gondolni mennyi bajom, 's nyughatatlanságom volt nékem különösen evvel, mennyi hasznos üdötül, 's foglalatoságtul fogtak el különösen addig, míg mindezek a Ttes Ns Vármege elejibe nem mentek, 's nem vitettek.

Valójába a ki a Zsidóság természetét sokáig nem esmérte, tsupán ezekből az ő nyughatatlán, és mindenkor másnak kárával, és betstelenségével öszvekött bosszú állás kívánásával gerjedező indulattyokat bőven tapogathatya Mellynek tellyesítésében midőn nem boldogulhatának, akkor a Religiót szokták segítségül venni, és már akkor 'a Civilis jurisdictiót fogattni, 's annak praescribálni szándékoznak, sőt ebbe semmi félyebb való Birótesmerni nem akarnak; Melly abból is világossan ki tettszik, hogy mostani Instantiájokban is nem egyébre tzéloznak, hanem hogy az én, jól lehet a Ttes Ns Vármege Parantsolatlyán épült rendelésemet semmivé tehessék.

Hogy pedig ezen, máskép is természeti tulajdonságából nyughatatlán Zsidó Társaság Fő felvigyázat nélkül meg nem állhat, a mindennapi köz tapasztalás bizonyítja.

Méltóságos Első All Ispány Úr!

Nem ugrottam én szeme szöktibe Pinkesz Laurentz volt Homonnai Rabbins ebbéli hivatalyába bé iktatásába.

De minek utánna az H. betű alatt való Ttes Ns Vármege rendelése ez iránt engemet meghatalmazott.

Minekutánna a volt Rabbinsnak el mozdításával magok ötet nevezték volna ki nékem, sőt a K. betű alatt ötét meg is hívták volna.

Ide járulván az is, hogy a Rabbinsnak nem léte miatt való hátramaradásnak, a Civilis jurisdictióba is be folyása légyen; úgy tartom, hogy 'a midőn e szerint minek utánna ők hat Holnapok el folyása alatt, ebbe semmi mozdulást nem tettek, Pinkesz Laurentzet Felsőségem helybe hagyásáig Rabbinsi hivatalra ki neveztem, avval semmit nem vétettem; sőt azt vélem, hogy nem vétek avval is, hogy ha azon Pinkesz Laurentznek, kinek Ujhelyben való viselése ellen semmit ki nem tesznek, azon Rabbinsi hivatalyába ha tsak addig is lejendő bé iktatása iránt adom alázasos vélekedésemet meg az ellene kitett, és tsak távolról ki bizonyítani kívánt régi praetextuall hibák ki bizonyítottatnak, vagy pedig nálánál alkalmasabb találtatna. Ne hogy más esetre, ezen ártatlan, és az Ujhelyi Zsidó Község rágalmazásának tárgyú ki tétetett, volt Homonnai Rabbins, élelmétül, és betsületétül mingyárt egyszerre megfosztattván, ez által ezen nyughatatlán, és szerfelett el hatalmazott Zsidó Communitásnak, a többszöri ily forma tsavargó torzonkodásra út, és mód nyittatni ne láttzasson.

Költt Ujhelyben Májusnak 13-ik napján 1808 ik Esztben.

Bernátfalvi Bernát János

T. Ns Zemplén Vár. Fő Sz. Birája.

Másnap, a nyugalom szent szombat napján, május 14-ikén olvasták fel a megyei gyűlésen a főszolgabíró ezen jelentését. És bár a főszolgabíró teljes elégtételt nyujtott az ártatlanul vádolt, üldözött, becsületében mélyen sértett rabbinnak, bár maga a vármege is belátta, hogy a pap „jelentett erköltsétlensége“ bebizonyitva nincsen, sőt az „Iroványok tsak ugyan ellenkező képpen látzatnak erőséteni“, mindazonáltal ellenkező határozatot hozott. Akkor ugyanis a zsidó az önkény ide-oda dobott játéklabdája volt mindenkinek. A vármege nem azt nézte hogy mi a jogos és az igazságos, hanem azt, hogy mely eljárása okoz majd neki kevesebb alkalmatlanságot. Attól tartott, hogyha Lorest állásában ujából megerősíti, a zsidóság intézkedése megváltoztatása miatt esetleg megint kérelemmel fordul hozzá. Az ügy végleges megszüntetésére a legkényelmesebb módszer a rabbi eltolonczolása. A vármege főczélja az volt, hogy a zsidók minél kevesebbet

alkalmatlankodjanak. És ez ki is ri a következőképen szó-
ló jegyzőkönyvéből:

Nr. ⁴⁰⁹/₈₈₂₃ Vzlő Bernáth János Fő Sz. Biró bé mutatja
az Ujhelyi Rabbinyi iránt az első All = Ispány rendelésé-
hez képest véghez vitt vizsgállást, és környüllallasok tudosi-
tását.

Melynek és az ahoz tsatolt erősítő Iratokk fel olva-
sasokbul első tekintettel is kilatztatván a Sidóságnak egye-
netlensége és két részre lett szakadása be nem ereszked-
vén a Megye ez úttal abban, vallyon ki bizonyosodott-é
az volt Homonnai Rabbainak Pinkesz Lörintznek az 1°
és 2^{ik} Számok alatt jelentett erkülsétlensége mellyet az
A. B. C. D. és E. betúk alatt ide Zárt Iroványok tsak
ugyan ellenkező képpen látzatnak erőséteni: Minthogy mind
azon által az K. betú alatt ide rekesztett meg Hivásbul is
világos lenne, hogy az annyiszor mondott Rabinust tsak
egynehányan kívánták a többiek pedig akkoron is alá irni
nem akartak annal fogva tehát az Jelentést tévő, Járásbé-
li Fő Szolga Bironak a Gyűlés előtt lett meg esmérése
szerént is de különben is az Z. betú alatt ujjonnan bé a-
dott Esedező Levél értelméhez képest is semi képen nem
lévén a Többség ezen Rabinusnak el fogadására meg hatá-
roztatott hogy ezen annyiszor mondott Rabbín el eresztett-
vén, a Járásbéli Fő Sz. Biró olly Rendeléseket tégyen, melly
szerint az meg irtt Zsidóság a Parantsolat vételétől számlal-
ván¹⁰ Holnapnak elforgása alatt magának alkalmas Rabin-
binust válaszon, elsősege lévén minden esetre az Külföldiek
előtt az Országban lakozókk vagy itten jó időtül fogva le
telepedtekk. — 1808^{ik} Esztendőben Pünkösd Hava 14.
Napján S. A. Ujhelyben tartatott különös Gyűlésből.

Másnap lag-boamer volt és az újhelyi zsidóság örömmek
nézhetett eléje. Megszabadult papjától, vígan választhatott
ujból akarata szerinti rabbít. Arról azonban feljegyzé-
sünk nincsen, hogy a kárörvendők milyen lelkiismereti fur-
dalások közepette látták koldusbotra jutva, megcségyenitve
elbujdosni hat éven át volt lelki pásztorukat, akiről ők
maguk sohasem tapasztalták semmiféle illetlenségét.

Lores Pinkásznak nyoma veszett. Többet róla nem
tudok. Nagyon leköteleznének a Magyar-Zsidó Szemle tu-
dós olvasói, ha róla, élete eddigi és további lefolyásáról

engem értesíteni kegyesek volnának. Lores közvetlen
utódja Teitelbaum Mózes volt. ¹⁾

S. A. Ujhely.

Dr. Goldberger Izidor.

A HÁZASSÁG FELBONTÁSA AZ UJ TESTAMEN- TOMBAN.

Jézus hivatkozván Deut. 24, 1-3 verseire azt mondja
hogy szerinte csakis erkölcsi vétsége miatt szabad feleség-
től elválni (*λόγος πορνείας*), különben a férj azt okozza, hogy
felesége új férjével házasságot tör (Máté 5, 31. 32). Ugyanott
19, 3-10 részletesebben nyilatkozik. Gen. 2, 24-re hivatko-
zik, mely szerint férj és feleség egy test; amit Isten össze-
kötött, azt ember ne váltsza el. Mózes csakis szivetek
keménysége miatt engedte meg az elválást, de azelőtt nem
volt így. Én pedig azt mondom, ki feleségét, ha csak nem
erkölcsi vétség miatt (*πορνεία*), elbocsátja és más feleséget
vesz, akkor házasságtörő és aki az elvált nőt elveszi, az
is házasságtörő.

Lényegében ugyanez olvasható Márkus 10, 2-12 és
Lukács 16, 18 szintén ugyanezt referálja egy mondatban.²⁾
A különbség Máté első nyilatkozata és a többi közt az,
hogy az első szerint csak az asszony követi el a házasság-
törést, ha még egyszer férjhez megy, míg a többi szerint
a férj is. Világos, hogy Máté első nyilatkozata a poly-
gamia álláspontja, a többi pedig a monogamié, a mely
szerint a férfi is csupán egy feleséget vehet. Ha tehát meg
nem engedett okból bocsátja el feleségét és újra meghá-
zasodik, házasságtörő, mert első házassága érvényben van.
Az első álláspont a közönséges régi zsidó álláspont, me-
lyet a sammaiták képviselnek (Gittin 90a), a második talán

¹⁾ Itt az alkalom annak megemlézésére, hogy Sátoraljuhely városa
1908-ban azon utcát, ahol Teitelbaum Mózes mauzoleuma áll (a feliratát
közöltem a M. Zs. Sz. XXIII. évf. 360—361 l.-án) és a hová évente január
28-ikán a járzeit napján (l. cikkemet Imit Évkönyv 1908. 251-256. l.-on)
a hívei elzarándokolnak, „Zarándok-utczának” nevezte el a nagy rabbi tisz-
teletére. — Még egy utca kapott városunkban zsidó ember — Dr. Schön
Vilmos, tekintélyes orvos után (1822—1905) nevet, — Schön Vilmos ut-
cza. —

²⁾ Lásd a szövegeket a Függelékben.

népies zsidó felfogás volt. Bizonyos azonban, hogy Jézus a mózesi törvényt a sammaiták szerint magyarázta és a nő erkölcstelensége miatt a házasságot felbonthatónak tartotta. Midőn Jézus azt mondja, hogy az a férj, ki feleségét nem erkölcstelenség elkövetése miatt bocsátja el, azt okozza, hogy az asszony új férjével házasságörést követ el, azt az álláspontot foglalja el, hogy a meg nem engedett okból történt elválás érvénytelen. Ez volt bizonyára a sammaiták által képviselt nézet. A talmud ugyan azt mondja az idézett helyen, hogy a válólevél akkor is érvényes, ha semmis okból adatott, de ez nem igen felel meg a régi felfogásnak. A tétel: „Az ember ne üzze el feleségét ha csak nem erkölcstelenség miatt”, nem pusztán erkölcsi, hanem törvényes tétel és így az az értelme, hogy más okból történt elválás érvénytelen. A sammaiták és hilleliták vitája csakis ily felfogás mellett ad helyes értelmet. Ha megtörtént esetben feltétlenül érvényes a válás, nincs a törvénynek gyakorlati értéke. Még bizonyítani is lehet hogy a sammaiták a válólevelet érvénytelennek tartották, ha nem erkölcsi vétség miatt adatott.

A két iskola ugyanis a fölött is vitatkozik, hogy szabad-e régi válólevelet használni? A sammaiták szerint szabad, a hilleliták szerint nem szabad (Gittin 79b). Régi válólevél az, mondja a misna, melynek megírása és átadása közt a férj feleségével mások jelenléte nélkül együtt volt. A palesztinai talmud ezt a vitát az előbbivel összefüggésben állónak tartja. Ha csakis erkölcsi vétség miatt szabad elválni, nem kell attól tartani, hogy a férj közeledett feleségéhez, tehát szabad a már kész válólevelet az együttlét után is használni; ha azonban más okból is szabad elválni, akkor tartani kell attól, hogy a férj közeledett feleségéhez, tehát nem szabad a régi válólevelet használni. Ha a sammaiták utólag (ברייער) minden válólevél érvényességét elismerik, akkor nem állíthatják, hogy minden régi válólevél használható. Hiszen a férj előkészíthetett válólevelet a feleség erkölcsi vétsége nélkül is, a mely esetben a házasságok együttléte közeledést okozhatott. Ebből tehát az látszik, hogy a sammaiták utólag sem ismertek el ily válást. A harmadik ebbe a körbe eső vita arról szól, hogy

kell-e új válólevél, ha a férj a feleséggel a válás után egy szállóban hált meg. A sammaiták szerint nem kell, a hilleliták szerint kell (u. o. 81a). Világos, hogy a sammaiták itt is saját elméletük konzekvenciáját vonják le: Nem kell attól tartani, hogy a férj erkölcsi vétség miatt elbocsátott, helyesebben előzőtt feleségéhez közeledett. Ebből is az következik, hogy a nem erkölcsi vétség okából adott válólevél érvénytelen, mert különben különbséget kellett volna tenni a válólevelek közt.

Ebből azt látjuk, hogy Jézus a sammaita nézetet, a mely a régi és a gyakorlatban követett volt, vallotta. A Jézus nyilatkozatából visszakövetkeztethetünk a sammaita nézetre, a mely a misnában nem jelentkezik teljes világossággal és a talmud interpretációját, hogy megtörtént esetben minden válás érvényes, legalább megengedi. Ez a kérdés Jézus korában aktuális kérdés volt, mert a Sammai és Hillel iskolái ép az ő korában virágoztak. Jézushoz egy mindenkit foglalkoztató napi kérdést intéztek, amint hogy az a kérdés, hogy melyik a főtörvény? szintén aktuális kérdés volt, a mennyiben először Hillel mondta ki, hogy a főtörvény a felebaráti szeretet. Sammai ezt a nézetet bizonyára nem vallotta, különben nem üzte volna el a pogányt, ki „az egész tórárt egy lábba állva akarta megatni” (Sabb. 31a).

A templom fennállása idején Jeruzsálemben kétségtelenül csakis hivatalos testület bonthatott fel házasságot. A sammaiták pedig más válóokot, mint az asszony erkölcsi vétségét, el nem ismertek, elő nem fordulhatott tehát más okból való házasságfelbontás és nem forgott fenn annak az esetnek a lehetősége, hogy valaki más okból vált el. Érthető ebből, hogy erre az esetre nem provideáltak. A hilleliták ebben a kérdésben is ujitók voltak. De ezt csak mellékesen.

Teljesen bizonyos előttem, hogy Jézus Máté 5, 31. 32. a sammaita vagyis a régi zsidó köznézetnek ad kifejezést. Erre pedig éppen az új hillelita álláspont miatt volt szükség. Hogy Jézus ezt az új nézetet ismerte, következik abból, hogy hangsúlyozza, hogy más mint erkölcsi okból való válás érvénytelen. Ezt pedig szabatosan fe-

jezi ki azzal, hogy nemcsak az ilyen nő, hanem új férje is házasságot tör. Máté 19,3-10 nagyjában megegyezik 5, 31. 32-vel. Ott már egyenesen úgy vetik fel a kérdést: Szabad-e a férjnek minden okból feleségét elküldeni? Talmudi nyelven szólva, azt kérdezik Jézustól: Helyesli-e a hilleliták álláspontját? Az Akibáé, mely szerint nem is kell ok, elég, ha szebbet talált, akkor még egyáltalában nem jött tekintetbe. Mellékesen megjegyezve, Akiba nem mondta, hogy ezt tegye az ember, vagy hogy ez szép cselekedet, hanem csak azt, hogy a törvény ezt megengedi. Egyuttal számolt a szerelmes ember gyengeségével — maga is szerelemből nősült — mit annál inkább tehetett, mert akkor minden nő kapott új férjet. A biblia is azt az állápotot tükrözteti, mondván: „Válólevelet ad neki és ő kimegy (férje házából) és elmegy és más férfi felesége lesz” (Mózes V. 24, 2). Jézus korában az Akiba-féle nézet azonban még nem jutott törvényes formulához, hanem csak a hillelita iskoláé, a mely a régi (sammaita) állást már erősen ostromolta. Jézus hivatkozása Mózes I. 2, 24-re szintén található zsidó forrásban (Midrás r. e. helyhez). Új a Máté későbbi helyén csupán az, hogy a férj, ki feleségét nem erkölcsi vétsége miatt küldte el, házasságot tör, ha új feleséget vesz. Ez nem genuin zsidó felfogás. Márkus és Lukács szintén ez utóbbi felfogást képviselik.

Pál azonban tisztán zsidó nézetet vall. Korint. I. 7, 10 köv. azt mondja: A nő nem válhat el férjétől. Ha ezt teszi, maradjon férj nélkül, vagy beküldjön ki férjével. A férj se küldje el feleségét. U. o. 39: Az asszony, míg férje él, a törvényhez kötve van; ha a férj meghalt, szabad, férjhez mehet bárkihez, de csak az Urban (keresztényhez). Róm. 7, 2 köv. ugyanezt mondja, megtoldva azzal, hogy férje életében a nő házasságtörést követ el, ha máshoz megy férjhez. A tóra és a talmud szerint nő válást nem eszközölhet. Pál tehát a korrekt rabbinikus állásponton áll. Ezen nyilatkozatára kétségtelenül azért volt szükség, mert a római jog szerint a repudiumot a nő is eszközölhette. Pál, ki a „törvény” ellen harczolt, ebben a pontban a zsidó törvényt fentartotta. Erkölcsi vétségről nem szólt, mert arról az esetről szól, midőn a nő elhagyja férjét,

nem pedig arról, midőn a férj ad neki valólevelet. A mózesi törvény ellenére azt mondja, hogy a férj se váljon el. De lehet, hogy ez csak a sammaita álláspont, vagyis úgy értendő, hogy erkölcsi vétség nélkül ne bocsássa el a feleségét. Nem mondja azt, hogy az elvált férj nem vehet új feleséget, ami nem lényegtelen, ha a férj új házasság által házasságtörést követ el. Máté második álláspontja szerint, melyen Márkus és Lukács is áll, Pál nem tehetett volna különbséget férfi és nő közt. Világosan hangsúlyozza, hogy a nő a *Törvény* által kötve van, míg férje él. A *Törvény* alatt pedig, mint az összefüggés mutatja, a mózesi törvényt értette. Rómaiak 7, 2 összehasonlító képbén szól az asszonynak a törvény által férjhez való kötöttségéről és előzőleg azt mondja, hogy „oly emberekhez szól, kik a *Törvényből* valamit értenek”, vagyis a köznézetet reprodukálja. A keresztény községek általában ezt a nézetet vallották, mert Pál akkor még nem volt Rómában, midőn ezt a levelet írta és a férjes nő kötöttségéről való törvényt, mint közismertet használja fel hasonlatában. Az elvált férjről itt nincs is szó. Korinthusok I. 7. fejezete egészen a házasság kérdésének van szentelve. Először Pál arra a hozzá intézett kérdésre felel, hogy megházasodjék-e az ember? Azután szól a házaspárokról és arról, hogy a hívő házasság megtarthatja-e hitetlen párját. Külön említi azt az esetet, ha a férj hitetlen és a másikat, ha a nő hitetlen. Beszél ezután a szüzekről és egyebek közt azt mondja: „Ha nővel vagy összekötve, ne keresd a felbontást; ha nőtlen vagy, ne keress feleséget; de ha megházasodol, sem követsz el bűnt. A szűz nő sem követ el bűnt, ha férjhez megy” (27-28). A nőtlenség dicsérete után végül kijelenti: „jól cselekszik az, ki szüzét nőül vészi, de még jobban az, ki ezt nem teszi” (38). Ezután következik a férjes nőről való nyilatkozat: „A feleség kötve van, míg férje él; ha meghal, férjhez mehet ahhoz, a kihez akar, de csak az Urban. Üdvösebb azonban, ha így marad, nézetem szerint — de gondolom, hogy bennem Isten szelleme is van”.

Pál a házasságról nagy részletességgel nyilatkozott, a férfiről és nőről egyaránt, de végül csak az elvált nőről szólt, nem pedig az elvált férjről is, a miből világos,

hogy az elvált férj megházasodhatik elvált neje életében is. Ezt pedig nem valami új saját nézetkép, hanem törvénykép állította. Ez abból is következik, mert a közvetlenül ezután következő tanácsot: „az elvált nő férje halála után is maradjon úgy, ahogy volt”, világosan saját nézetének mondja.

Ebből megállapíthatjuk, hogy Pál a zsidó házassági törvényt vallotta és hirdette, a mennyiben a házasság felbontását megengedte és a nőt kötöttnek nyilvánította, de nem a férjet. Arról az esetről, hogy ha a férj bocsátja el feleségét, azaz válólevelet ad neki, nem szól. Kérdés, hogy miért? Nézetem szerint azért, mert házassági törvényénél első sorban a pogányokat tartotta szem előtt. Ugyanabban a fejezetben azt mondja (17 és 24), hogy mindenki maradjon abban az állapotban, melyben elhivatott, ki körrühnetélt, ne titkolja, ki pogány, ne metéltesse körül magát, a rabszolga maradjon rabszolga, ha fel is szabadíthatná magát. A zsidó-kereszténynek kétségtelenül a válólevél használatát is megengedte. A hitetlen házassággal való együttélést megengedi; ha a hitetlen el akar válni, azt is megengedi (12-16). Hogy az asszony ily esetben újra férjhez mehet-e? arról Pál nem szól. Talán erre is vonatkozik az, hogy a nő ne menjen újból férjhez, de a szöveg azt a benyomást teszi, hogy ebben az esetben az elvált házasság teljesen szabad, mert Pál azzal fejezi be az engedélyt: „Fivér és nővér (azaz a keresztény hittestvér) nincsenek ilyenekhez kötve”. A pogány féllal való házasságban és tekintetében Pál a zsidó törvénytől eltért. Zsidó felfogásból eredt a kérdés: szabad-e pogánnyal házasságban maradni? Pál, a pogányapostol, következetes volt, midőn ezt megengedte. Először a nők tértek az új hitre és a vegyes házasság szabályozására égető szükség volt. Pál a házasságnak elvi ellensége volt: „Azt kívánám, hogy minden ember olyan volna, mint én..... ha (férfiak és nők) nem tartózkodhatnak, házasodjanak” (8-9). Ha a házasságot felbontathatlannak tartotta volna, erről világosan kellett volna nyilatkoznia.

Nem akarjuk Pál szavait préselni, de talán még a következő helyből is lehet következtetni, hogy nem tartotta

tilosnak, ha a férj elvált neje életében újból megházasodott. Az idézett helyen ugyanis azt mondja még: „A férfiaknak pedig, kiknek nincs feleségük, és az özvegyeknek azt mondom: „jó nekik” ha így maradnak, mint én is; de ha nem tartózkodhatnak, hát házasodjanak.” Figyelemre méltó, hogy a férfit nem nevezi özvegynek, hanem olyanak, kinek nincs felesége (ἄγαμος). De nem vetünk erre súlyt, e nélkül is, úgy hisszük, elég bizonyíték van arra, hogy Pál a házasságot nem tartotta felbontathatlannak.

Ott A. „Die Auslegung der neutestamentlichen Texte über die Ehescheidung in der ältesten Zeit” (Münster i-Westf. 1910) című iratában azt mondja, hogy Pál nem ismer válást (5. és 12. lap). Ha ez állana, akkor Pál nemcsak a feleség, hanem a férj kötöttségéről is beszélt volna. A döntő helyen (39) ὁμοίωσιν szót használja, nem pedig ἑταίριον, mint a 10. versben.

Az itt röviden megbeszélte új testamentomi szövegeknek óriási irodalmuk van, melyről Ott az említett monográfiában beszámol. A kérdés ősidők óta mai napig foglalkoztatta a keresztény exegetákat, kánonjogászokat és dogmatikusokat.

Már a Hermas pásztor (145 körül) a házasságtörő nőről azt mondja: „A férj bocsássa el és maradjon egyedül. Ha azonban az elbocsátás után más nőt vesz feleségül, ő is házasságtörő lesz” (4. parancsolat, idézve 9.) A megokolás az, mert a bűnös megtérhet, ilyenkor meg kell neki bocsátani és vissza kell venni. Férfi és nő közt nincs e szabályokra nézve semmi különbség. Mindez ellenkezik a zsidó törvénnyel, mely szerint házasságtörő nővel a férjnek tovább élni egyáltalában nem szabad; a férjre a házasságtörés házassági tekintetben ily irányú törvényes következményekkel nem jár; elválás után megházasodhatik (házasság előtt is, ha nincs magántermészetű kikötés). Justinus említi, mint a 13. l. idézetéből látom, először „az ágy és asztal közösség” kitévelt. Athenagoras atheni keresztény filozófus (mh. 182) azt vallja, hogy vagy egyáltalában nem kell megházasodni, vagy pedig csak egyszer. „A második házasság szépen pálastolt házasságtörés”, a házasság felbontása után is (14). Theophilus, antiochiai püspök

(mh. 185 körül) az örökös monogamia és a házasság felbonthatatlanságának híve. Tatian (mh. 175 körül), a gnostikus enkratita szekta alapítója, a házasságot általában az ördög művének tekintette. Diatessaron cz. evangelium harmoniája szerint a férj újra megházasodhatik, ha feleségét elbocsátotta, akár ha ok nélkül tette is. A különbség csak az: ha házasságtörés miatt bocsátotta el feleségét, akkor semmi bűn nem terheli; ha nem ez okból, akkor bűnös abban, hogy felesége házasságtörést követ el (19-20).

Ez tisztára sammaina álláspont, a mely szerint csak házasságtörés miatt szabad a nőt elküldeni. Ha a férj e nélkül teszi, akkor a válólevél érvénytelen, a ki tehát az ilyen nőt elveszi, házasságot tör. Ha azonban a férj házasságtörés miatt bocsátotta el, akkor sem az elvált nő, sem az új férj nem követ el házasságtörést, mert a válás érvényes volt. Ha a nő válik el férjétől, akkor természetesen a nő is, új férje is házasságtörők, mert a nő nem bocsáthatja el férjét, a talmud nyelvén: nem adhat gettet, mert a pentateuchus (V. 24, 1-3) csak a férjnek adja ezt a jogot. Így értem én a Diatessaron idevágó szövegét, a mely lényeges részeiben így hangzik:

9a. Dico vobis: Quicumque dimiserit uxorem suam sine fornicatione, et aliam duxerit, exponit eam adulterio.... 11 Et ait illis: Quicumque dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit exponit eam adulterio. 12. Et si mulier dimiserit virum suum et alteri nupserit, moechatur, et qui dimissam duxerit, moechatur."

Tatian összeszerkesztett evangeliumát kétségtelenül értette és így felfogásának alapjául az idézett szöveg mint egység veendő. Mit mond ez a szöveg? Először azt, hogy a férj, ki feleségét elbocsátja, sohasem követ el házasságtörést, akár ártatlan, akár bűnös volt a felesége. Az ok világos: a férj több feleséget is elvehet. Az asszonyt kiteszi a házasságtörésnek, ha az házasságtörés nélkül lett elbocsátva (9a). Így értendő a 11. vers is, habár ebben hiányzik a „sine fornicatione”, mert különben ellenmondana az előző kijelentésnek. Kérdés már most: miért teszi

ki a nőt házasságtörésnek, ha nem fornicatio miatt küldte el, és nem teszi ki házasságtörésnek, ha fornicatio miatt küldte el? Világos, hogy azért, mert az első esetben a válás érvényes, a második esetben pedig nem érvényes. Ugyanezt vallja a sammaina iskola. Hogy ez volt a régi és a népies felfogás, mutatja az assyr eredetű és a Keleten élő Tatian. Mikor a hilleliták a hivatalos zsidóság köréből a régi felfogást már kiküszöbölték, tovább élt a részben zsidókból alakult keresztény világban. Ha a nő vált el férjétől, mit a római jog elismert, akkor a házasság de iure fennáll. Ha tehát ilyen elvált asszony újból férjhez megy, ő is, új férje is házasságot tör (12). Ez ugyanaz az eset, mint ha ma a törvényszék felbontja a válást, és az asszony *get* (válólevél) nélkül újból férjhez megy. Tatian tehát teljesen a sammaina nézetet vallja. Azt nem mondja, hogy az elvált nő semmiféle esetben sem köthet új házasságot, hogy tehát a nőre nézve a házasság minden körülmények közt felbonthatatlan, csak azt mondja, hogy az ártatlanul elbocsátott nő házassága továbbra is fennáll, mert az ilyen válás érvénytelen. Tatiant, a Keleten született és ott élt egyházatyát tanuul hivatjuk fel az evangeliumi szövegekre adott magyarázatunk mellett. Ott a Diatessaron szövegét félreérti, midőn azt állítja, hogy e szerint:

Ihr gegenüber wird die strikte Unauflösllichkeit der Ehe festgehalten. Sie kann nach Mark 10, 12. in keinem Falle den Mann entlassen und einen andern heiraten, ohne Ehebrecherin zu werden; und wenn sie selbst von ihrem Manne entlassen eine neue Verbindung eingeht, so ist das Ehebruch. Diese ganz unchristliche Rechtsungleichheit zwischen Mann und Weib hat sicherlich ihre Quelle in den heidnisch-orientalischen Anschauungen..... das verheiratete Weib aber wird immer Ehebrecherin, wenn es sich einem andern Manne hingibt" (20. lap).

Ott nem veszi észre, hogy a biblia szerint is a válást csakis a férj eszközölheti. Arról az esetről, ha a nő elhagyja férjét, Mózes törvénye nem intézkedett. Bizonyára azért, mert ilyen eset nem fordult elő, holott a megszokott rabszolgáról az rendeltetik, hogy ne szolgáltassék

ki urának. De a férj Tatian szerint is elbocsáthatja feleségét és a feleség ebben az esetben újból férjhez mehet.

Tertullian (mh 220 vagy 240 után) szintén a házasság felbontása mellett nyilatkozik. Ezt Ott 21-30 jól bizonyítja másoka felfogása ellen. *Tertullian* feleségéhez írt levélben, a mely olyan végrendelvényféle, azt mondja, hogy asszonyok válás vagy a férj halála által nyújtott alkalmat az önmegtartóztatásra nem használják fel, sőt újból nem keresztényhez is férjhez mennek (23). Egy későbbi iratában (*Adversus Marcionem* IV. 34) ellenfelével szemben, ki kifogásolta azt, hogy Jézus Mózes ellenében a válást megtiltotta, azt mondja, hogy ez nem áll. A vita tárgya Lukács 16, 18, a mely így hangzik: „Ki feleségét elbocsátja és más vesz el, házasságot tör, és a ki a férjtől elváltat elveszi, házasságot tör”. Ehhez *Tertullian* azt mondja, hogy csak az követ el házasságtörést, ki feleségét azért bocsátotta el, mert más akar elvenni, tehát meg nem engedett okból, és épe ezért az, ki ilyen elvált asszonyt elvesz, szintén házasságtörést követ el. „Fennáll a házasság, a mely nem szabályszerűen lett feloldva; ha pedig a házasság fennáll, újból házasodni házasságtörés..... Mózes és Krisztus mindketten egy okból engedik meg a válást: ha a nőben valami szemérmetlen dolog találtatik”¹⁾.

Az új *Tertullian*nál az, hogy az el nem ismert okból felbontott házasság továbbra is érvényben marad, továbbá az, hogy a más nő elvétele céljából történt elbocsátást említi. Ez egyenesen *Akiba* felfogása ellen irányul. Hogy T. helyesen magyarázta-e Lukács szóban for-

1) dico enim illum conditionaliter nunc fecisse diuortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: qui dimiserit inquit, uxorem et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit aequè adulter est. manet enim matrimonium quod non rite diremptum est, manente [autem] matrimonio nubere adulterium est. ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuerit, et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat, ob quam prohibuit. habet itaque et Christum adsertorem iustitia diuortii iam hinc confirmatur ab illo Moyses ex eodem titulo perhibens repudium, quo et Christus: si inuentum fuerit in muliere negotium impudicum (idézve 26).

gó szövegét, nézete megismerése szempontjából mellékes. T. ugyanazon a helyen azt is mondja, hogy a házasságtörő nővel nem szabad tovább élni, amint már *Hermas* *Korinthusok* I. 6, 15 szavait felfogta¹⁾. Ez szintén tiszta zsidó nézet. Megállapíthatjuk, hogy *Tertullian* talmudi nézetet vall a következő pontokban: 1. Illegális okból történt válás érvénytelen. 2. Más nő elvétele céljából történt válás érvénytelen. 3. Házasságtörő nővel nem szabad többé közlekedni. Csupán egy pontban tér el a talmudtól, abban t. i. hogy a feleségét jogtalanul elbocsátó férj új feleség vétele által házasságtörést követ el. Ennek oka az, hogy T. a monogamia álláspontján áll, míg a talmud a polygamia álláspontján van. Érdekes továbbá az is, hogy *Tertullian* később az elvált nőnek semmiképp sem engedte meg a házasságot, de csak keresztény nőnél. Pogány nő azonban másodszor is férjhez mehet, ha a keresztény hitre tér, mert tulajdonképi házasság csupán a megtérés után létezik. A részletektől eltekintve, a nézet maga, a pogány házasság el nem ismerése, egyezik a talmud nézetével²⁾.

Origenes görög rhetor módjára sokat beszél, de nem elég világosan. Annyi biztos, hogy Mózes 24, 1 דבר ערוה-t hillelita exegézis szerint minden csunya dologra magyarázta, míg az új test. *parvela*-t házasságtörésnek vette és ily módon Mózes és Jézus törvénye közt eltérést statuált. Továbbá a házasságtörésen kívül történt elbocsátást érvénytelennek tartja és ha az asszony újból férjhez megy, házasságot tör (Ott 41-42 idézete alapján).

Basilius (mh. 379) görög egyházatyja a következőket mondja: 1. A nő, a mely férjét elhagyja, házasságtörő; de az elhagyott férj és új felesége nem az. *Ha azonban a férj bocsátotta el a feleségét, akkor ő is, új felesége is házasságtörő, mert előbbi feleségét házasságtörővé teszi.* 2. Ha házas ember hajadon nővel vétkezik, feleségével tovább élhet. 3. A házasságtörő nőt a férj nem fogadhatja vissza, a nő házasságtörő férjét visszafogadhatja. „Erre sem könnyű megadni az okot, de ez az uralkodó szokás”. (56) Az

¹⁾ Ott 27, 1. jegyzet.

²⁾ אין אישות לנכרי

huzott pontot kivéve, a szabályok a talmudi joggal egyeznek.

A keleti egyházatyák, általában a görög-keleti egyház a zsidó törvényekhez általában inkább ragaszkodott, mint a nyugat-római vagyis a pápai egyház. Ez áll a házassági jogról is, de a későbbi fejlődés részletei bennünket már nem érdekelnek. Tény az, hogy az új testamentom a házasság felbonthatatlanságát genuin, tehát egyedül helyes exegézis szerint nem statuálta. Egészben véve, a népies zsidó házassági jogot vallja, csupán a kívülről jövő monogamia fogalma gyakorolt reá. befolyást némely tekintetben.

A monogamia a fogalom fokozott értelmében nemcsak az elvált, hanem az özvegy asszonyra is kiterjedt. Mint láttuk, némelyek azt kívánták, hogy nő semmi körülmények között ne kössön másodszor házasságot. Hogy a zsidók között is akadtak ennek a felfogásnak hívei, következik a misnából (Kiddusin 1, 1), hol külön ki van emelve az, hogy a nő válólevele vagy férje halála által szabaddá lesz. De még inkább abból az erőfeszítésből, melyet a talmud ¹⁾ tesz, hogy bebizonyítsa azt, hogy az elvált és özvegy nő a volt férj kötelékéből kiszabadult. Ebből látszik, hogy ez nem volt magától értetődő dolog.

A palesztinaiak a pogány házasságát elismerték, de csak a consumált házasságot, nem az eljegyzést. Az elválásra nézve eltérő véleményt találunk: az egyik nézet szerint egyáltalában nincs, a másik nézet szerint együttesen eszközölhetik ²⁾. A vita Mózes I. 2, 24 verséhez fűződik, tehát ahhoz a vershez, melyet Jézus is idézett. A talmud terminusával „Noé fiai” törvényéről van szó. Midőn tehát Jézus azt mondja: „Szívetek keménysége miatt engedte meg nektek Mózes a válást, de azelőtt nem volt így”, ahhoz a nézethez csatlakozik, a mely szerint a „Noé fiai,”-nál nem volt válás. Ebből látjuk, hogy a vita, melyben harmadik századbéli tekintélyek szerepelnek, milyen

¹⁾ V. ö. 13b és j. Kidd. 58d 23 alulról.

²⁾ Beresith rabba 18, 5; j. Kidd 58c fent.

régi. Feltehetjük, hogy Jézus a régi köznézetet fejezi ki, midőn azt mondja: ezelőtt nem volt így. Jézust általában a zsidó népies gondolkodás tolmácsának tekinthetjük. A néppel soha sincs ellentétben, csak a farizeusokkal, kik alatt az újtestamentomban rendszerint az írástudók, még inkább hívek értendők. Az amórák vitatkoznak ugyan, de minden bizonnyal a régi nézet az volt, hogy csakis zsidó válhat el, mert csak Mózes engedte meg a válást, az ő törvénye pedig csupán zsidónak szól. A „kemény szívűség” hangsúlyozása mint az engedély oka arra vall, hogy Jézus érzelmileg a válás ellen volt. Ebből érthető, hogy a kereszténység, a mely az ótestamentomi törvényt abrogálnak tekintette, a vallásalapító érzelmei szerint a házasság felbonthatatlanságát statuálta. De az új testamentom még Mózes törvénye alapján a házasságot felbonthatónak tartotta.

FUGGELÉK.

Az újtestamentomnak a házasság felbontásáról szóló helyei.

Máté 5, 31. 32.

31.) Megmondattott pedig: Aki feleségétől elválik, adjon neki válólevelet.

32.) Én pedig azt mondom nektek: Aki feleségét elbocsátja — hacsak nem házasságtörés miatt — az őt (az asszonyt) házasságtörővé teszi, aki pedig elvált nőt vesz el, az házasságot tör.

Máté 19, 3—10

3.) Akkor hozzájöttek a farizeusok, megkísértették őt és így szóltak hozzá: Szabad-e embernek elbocsátani feleségét bármely ok miatt?

4.) Ő pedig felelt nekik: Nem olvastátok-e, hogy aki

az embert kezdetben alkotta, az férfi és nővé alkotta őket.

5.) És szólt: Azért hagyja el a férfi atyját és anyját, ragaszkodjék feleségéhez és legyenek egy testté.

6.) Úgy, hogy nem kettő többé, hanem egy test. Amit tehát Isten egybekötött, azt ember el ne válassa.

7.) Akkor így szóltak ők: Miért hagyta tehát meg Mózes válólevelet adni és öt elbocsátani.

8.) Felelt nekik: Mózes szivetek keménységeért engedte meg nektek, hogy elbocsássátok feleségeiteket, eleitől fogva azonban nem így volt.

9.) Én azonban azt mondom nektek, ha valaki elbocsátja feleségét, — hacsak nem házasságtörés miatt — és mást vesz el, az házasságot tör és aki elváltat vesz nőül, az is házasságot tör.

10.) Akkor így szóltak tanítványai: Ha így van az ember dolga az asszonnyal, akkor nem jó megházasodni.

Márk 10, 2—12

2. A farizeusok pedig hozzáléptek és megkérdezték tőle, ha szabad-e férfinek elbocsátani feleségét — és megkísértették őt.

3.) Ő pedig felelt nekik: Mit parancsolt nektek Mózes?

4.) Ők feleltek: Mózes megengedte válólevelet írni és elválni.

5.) Jézus viszont így szólt hozzájuk: Szivetek keménységeért írta nektek Mózes ezt a parancsát.

6.) De a teremtés kezdete óta férfi és nővé teremtette őket Isten.

7.) Ezért hagyja el az ember atyját és anyját és ragaszkodjék feleségéhez.

8.) És egy testté lesz a kettő, úgy hogy nem kettő többé hanem egy test.

9.) Amit tehát Isten egybefűzött, azt az ember el ne válassa.

10.) Otthon ugyanezt kérdezték tanítványai

11.) Ő pedig így szólt hozzájuk: Ha valaki elválík feleségétől és mást vesz nőül, az házasságot tör.

12.) Ha pedig a nő vál el férjétől és máshoz megy férjhez, akkor házasságot tör.

Lukács 16, 18.

18.) Ha valaki elbocsátja nejét és mást vesz el, az házasságot tör, aki férjétől elvált nőt vesz el, az házasságot tör.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

LAPSZÉLJEGYZETEK.

AZRIËL B. JÓZSEF

Mordechai ed. Riva Hag. Kid. 1008. (562.) sz. alatt Azriël b. Józsefnek egy érdekes tartalmu responsuma olvasható. A lotharingiai herceg azt követeli a zsidóktól, hogy a falvaiban vazallusai alatt lakó zsidókat az ő fenhatósága alá hozzák, különben elűzi őket. A döntvény első sorait ideiktatom:

על דבר הדוכוס מלוֹתֵיִד אשר דרש מאת היהודים שיתעסקו באותם היהודים
A szöveg eltérő változatban Kolon József resp. 2 sz.-ban וְהָרִים בְּפִיִּי וְכוּ
הָרִים בְּפִיִּי ; שְׁרִים בְּפִיִּי ; Beszá-
mim Rós 159. שְׁבִמְנַעְנַע וְכוּ . A párizsi rabbiszeminárium Mordechai-kéziratában (írója Elchanaan b. Jómtoj ha-Kóhen, 1403): בְּפִיִּי
שְׁלִי.

Gross, Gallia p. 298. nem érti a פִּיִּי, פִּיִּי szót, különben nem emendálná a Mordechai szerint: בְּפִרִים. Négy hely igazolja az olvasatot, tehát nem alapul tévedésen. Csakhogy nem héber, hanem francia szó az — *pais*. Jelentése: permission, territoire. L. Fr. Godefroy, Lexique de l'ancien fran-

çais 1901, 368. Ez azonban csekélység. Nagyobb tévedés, hogy a Mordechaiban hibásan aláírt név, Azriél b. József lebeg szeme előtt és egy ily nevű tudóst nem tud chronologice elhelyezni. Azért a zsidók Lotharingiából szándékolt kiüzetését 1176—1205 közé teszi. Ugy látszik, követi Kohn Sámuel feltevését, hogy Azriél b. József azonos a R. Tám korában élt Azriéllel és hogy Lotharingiában lakott. (Mardochai b. Hillel 101. old.) Kohn különbséget tesz Azriél b. Jechiél és A. b. József között. Előbbit a párizsi R. Jechiél fiának gondolja, utóbbit a tizenkettedik századba helyezi. A Silté Gibbórim megadja ugyan az utmutatást, hogy a név gyanus, de ezt confusiónak tartja Kohn. Helytelenül. Az aláírás עוריה ביהר' יחיאל (ב"ה = בן החסיד) némi változással megfelel a ténynek. A párizsi Mordechai-kéziratban következetesen A. b. Jechiél van aláírva a Hag. Kiddusinban előforduló responsumoknál és nincs semmi okunk, abban kételkedni, hogy kiadásaink, melyek általában megbízhatlanok — csak úgy hemzseg bennük a sok névtörzés — ez alkalommal is tévutrat vezetnek. Azriél b. József nem létezett. Szó sem lehet arról, hogy R. Tam kortársa lett volna, mert ez Azriél b. Náthán volt, a mint ez más helyen kitűnik. (Müller, Tes. Chachmé Czorfat 15. sz., Machz. Vitry 367 sz.) Kétséges továbbá az is, hogy Lotharingiából lett volna, mert bár a responsum a loth. hercegről szól, ez még nem bizonyít semmit. Más országban történt esetek gyakran kerülnek Neves tudósok elé. Annál kevésbbé bizonyít ez a kitétel Azriél házaja mellett, mert Azriél, a jámbor Jechiél fiáról — és csak erről van szó — többet tudunk. Előfordul a neve mint német tudósé a rothenburgi Méir b. Báruch egyik responsumában (Berlini kiadás 319o. v. ö. חמשה קשרטים 96b, glossa), amelyet Speier, Worms és Mainz tudósai intéztek hozzá, Chajjim b. Izsák Ór Zárúa is említi egyik döntvényében (91. sz.) Ásér b. Jechiéllel kapcsolatban, aki másutt is érintkezésben áll vele (Zichrón Jehuda 48b, 50b). A rothenburgi mestert vallja tanítójának. Néhány eddig ismeretlen döntése megvan a párizsi Mordechai-kézirat végén. A XIII. század végén élt. Elesik tehát Gross feltevése és mindaz, amit róla Freimann J., a Machkim előszavában

VII. old. irt.

Atyja, Jechiél ha-Chászid semmiesetre sem *Jechiél b. József Sir Vives*, Juda Sir Leon utódja. Bármily tetszetős is az a gondolat, hogy Mordechai-kiadásainkban kieshetett az apa neve és eredetileg A. b. Jechiél b. József állhatott. Erre nem kell gondolnunk már azért sem, mert a Mordechaiban igen gyakori a rövidített név hibás feloldása. Így lett pl. Baba batra 769. Jeb. 84. רשנים—Simeon b. Mózes, Erubin III. fej. végén Jechiél b. Józsefből ר"י בר יוסי.— A Kohn, Mardochai b. Hillel IX. fej. felsorolt tudósok jegyzékéből nem egyet kell, mint egy iráshiba retortájában készült homunculust törölnünk. Pl. *Chiszdai a. Regensburg* (104 old.) nem más, mint *Mózes b. Chiszdai Taku* (v. ö.: 142o. Sebuot 1062. OZ. I. 85b.) vagy *Joseph Aschkenasi der Fromme* p. 135, aki minden bizonnyal Juda hachászid, már azért is, mert regensburgi tudósok mellett említettik.

ÁRON DE BEAUGENCY.

R. Tám döntvényeiben ed. Rosenthal 77 sz. (= Széfer Hajásár p. 83c) előfordul a következő homályos értelmű kitétel: והרב ר' שמואל ותלמידו של אהרן לבי נירנין הרב ר' קרשבין Mit jelent נירנין? Rosenthal nem tudja. Sejttem, hogy a szó a Beaugency helynév corruptelája. Áron de Beaugency-ról l. Gallia 116 o.

ארין נין

Pótlás a M. Zs. Szemle XXVII. 228 old.-hoz.

Zunz, Zur Geschichte 566 o. pótlólag megjegyzi, hogy Méir b. Mózes Jáván-nak kérdéseire felel a speieri Szimcha b. Sámuel. Nevezett Méir tanítója Czikkija b. Abrahámnak, aki valószínűleg Speierben járt és művében, a Sibbolé ha-Leketben gyakran idézi Szimchát. Ha tehát Czikkija tanítója a ferrarai Méir b. Mózes *Jáván*-nak neveztetik, ez is a mellett szól, hogy az alatt Olaszország értendő.

דברני

A Minchat Kenáot 47 sz. levelében 103 o. az aláírások közt találunk egy שלמה הכהן דברני nevűt. Mi ez דברני? Valószínűleg בדרש (Béziers) corruptiója, mint u. o. 89o. דברש Gallia 96.

MÓZES ÓR ZÁRUA.

Kaufmann Dávid, Gesammelte Schriften, Frankfurt a. M. 1908 I. 940: „Moses Or Sarua hielt die Bäume und Vögel, die er als kleiner Knabe in der Synagoge zu Meissen an den Wänden gesehen sich erinnerte, nachmals in seinem gereiften Alter für unerlaubt.“ Ki ez a Moses Or Sarua? A bécsi R. Izsák apja, de ez sohasem viselte az Ór Zárua nevet, mely családnévvé csak a mű révén lett. Így anachronismus. Bold. Kaufmann professort a Hag. Aséri (Abóda Zára 43b-hez) tévesztette meg: וישיבה אבא מרי וישיבה נער היו מצייניו וכו'. Tudvalevő dolog, hogy a Hag. Aséri Ór Zárua idézetei nem a nagy, hanem a kis Ór Zárúából valók. Utóbbi Chajjim műve, aki apjáról, Izsákról mondja el az említett megjegyzést. Nem Mózes, hanem Izsák b. Mózes látta a meissenzi zsinagóga falképeit.

Budapest.

Dr. Wellesz Gyula.

EGY HOMÁLYOS PESZIKTAHELYRŐL.

A homályos mondás így szól: קריה נאמנה קרחה דהתא קרחה מרכבתא. ר' פנחס בשר אושעיא אמר ארבע מאות ושמונים בתו כנסיות היו בירושלים וכל אחד ואחד יש בה בית ספר ותלמוד, בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה!

Kettős nehézséggel kellett megbirkóznunk:

- I. Meg kell állapítani a két jelző דהתא és מרכבתא szövegét és értelmét, tekintet nélkül arra, hogyan kapcsolódik bele a magyarázó szó az eredeti textusba.
- II. Meg kell lenni az író vagy szónokot az ő műhelyében és felderíteni az utat és módot, a melyen ehhez a sokat vitatott magyarázathoz eljutott.

I.

Elsőnek már Schorr foglalkozott evvel a mondással¹⁾. Csakhogy ő itt is az ő kedvenc, de oly kevéssé helytálló metodusát követi, melyet aztán számtalan esetben nemcsak agádai, hanem még halákai tételekre is böven ráalkalmaz.

¹⁾ Peszikta d'rK. Buber 121b.

²⁾ Hechaluz

Ez a módszer abban a merész föltevésben csucsosodik ki, hogy a magyarázó a citált bibliai szöveget nem a *héber* szó *héber* jelentése, hanem a vele jól-rosszul összezendülő, hasonló hangzású *görög* szó *görög* nyelvben való értelmét szerint fejtí ki. A legünnepeltebb és legzsidóbb tanának és amórák legoriginálisabb midrásjait erre a kaptafára huzza. Mózeset és a prófétákat görögül szólaltatja meg. A hang Jafet hangja, csak a betű Jákob betűje. Ezeket a betűket aztán hol szétszedi, hol összerakja, hol meg felcsere-beréli, hogy azt mondják el, amit velök elmondatni kedve tartja.

Igy bánik el a jezsájasi נאמנה szóval is. Ketté szeli és mindenik darabjában megtalálja a דהתא és מרכבתא jelzőknek megfelelő *görög* hangzású kifejezést. Tehát: מנה + נא = נאמנה = vagyis מנה = νέος = דהתא = új + מנה = μέν = מרכבתא = nevelni. דהתא és מרכבתא tehát neki is, mint későbbben Bachernek, „ujat” és „nevelést” jelent, avval a különbséggel csak, hogy Schorr a nevelés fogalmát nem a héber נאמן-ból hanem a görög μέν-ből származtatja.

Ugyan ezen a nyomon halad Wellesz is¹⁾. Ő is *görög* eredetre vezet vissza a midras magyarázatát. Ő szintén ketté vágja a נאמנה szót, מנה + נא, מנה = νέος + μέν = ὁμόνοια és מרכבתא helyett a Jalkuttal מרכבתא-t olvas. Tehát: קרחה דהתא קרחה מרכבתא „Új város, egységes város”. De miért és milyen tekintetben mondja az írásmagyarázó az ősrégi Jeruzsálemet új városnak? Állítólag 70 neve volt Jeruzsálemnek²⁾, de alig hiszem, hogy a *קרחה דהתא* köztük lett volna. És מרכבתא sem jelenthet egységést. הרקבי és הרקבי, a mint Bacher már kifejtette, az állattenyésztés és kertészet szakkifejezése. Hozzáteszem, hogy a terminus épen az összetett alanyok *különböző* voltát akarja kiemelni. Tetejében még az is feltűnő, hogy a midrás ezeket a magyarázatokat aramul mondja el, holott épen a ὁμόνοια az a szó, melyet az agadisták oly sűrűn alkalmaznak³⁾, igaz hogy mindég az emberek egyértelműségének és nem a város egységének a jelzésére.

¹⁾ M. Zs. Szemle XXVII, 357.

²⁾ Bam. r. 14,12.

³⁾ אומניא és אומניא I. Krauss, Lehnwörter II, 21. 223.

Bacher el is veti ezt a magyarázatot.¹⁾ Az értelmezés módszerét sem vállalja. A נאמנה szót nem darabolja fel, hanem meghagyja a maga egészében és épségében. Más egyszerűbb, természetesebb eljáráshoz folyamodik. Mégis hogy mind a két jelzöt, a הדרתה és מרבנותה-t is a szöveg-szó jelentésében megtalálja, נאמנה-t majd héber majd görög szónak veszi, de a magyarázat sulya kifejezetten a szó héber jelentésén nyugszik. E szerint a névtelen magyarázó נאמנה-ban egyszer az אמן Nifalját látja, mely ígetőnek cselekvő és szenvedő participiuma אומן אומתה „nevelést” jelent. A héber אמן-ige ezen jelentésének megfelel az aram תורבנתה מרבניתה מרבניתה מרבניתה קריה נאמנה „nevelt város”, akkor az aramul csak קרתה מרביתתה lehet. מרבנותה-t tehát ki kell igazítani קרביתתה-ra.

De mi okon és milyen értelemben mondhatni Jeruzsálemet „nevelt városnak”? Erre felel r. Pinchasz mondanása: 480 zsinagóga volt Jeruzsálemben és mindegyikben egy alsó iskola a biblia- és egy felső iskola a misna-tanítás számára. „Már pedig egy város, melyben annyi iskola gondoskodik a serdülő nemzedék oktatásáról és neveléséről (?), méltán nevezhető „nevelt” városnak“.

A névtelen agadista azonban itt még nem állt meg. Nem éri be annyival, hogy קריה נאמנה csak „nevelt várost” jelentsen. Többet szeretne kicsiszolni. Megteszi hát neémána-t görög szónak νεομανα, és így sikerült kiszorítania belőle a másik, de a szöveg sorrendjében első helyen álló jelzöt a „megújítottat”. Jeruzsálem már most nemcsak „nevelt város”, hanem a kiesett מ visszahelyezése után קרתה מרהרת „megújított város”. Megújítottnak pedig nem falai, épületei, intézményei miatt mondható, hanem azért mert iskolába járó új nemzedékkel szellemileg egyre megújodik. A kettős magyarázat ennél fogva csak egynek mondható. Mivel hogy „nevelt város”, épen azért „megújított város”.

Már most eltekintve attól, hogy sok iskolája miatt Jeruzsálemet nem „nevelt”, hanem inkább „nevelő” városnak kellett volna mondani, félretéve azt, hogy אמן és רבי

¹⁾ M. Zs. Szemle XXVIII, 34.

nevelést jelent ugyan, de mindég a פדנוני dolgát, vagyis a nevelés azon részét, mely ápolásból, gondozásból, kísérésből felügyeletből áll²⁾ és sohasem azt, mely tanításban, ismeretek közlésében a hagyományos tan átadásában áll, holott a ספר ויהי ויהי הלמוד ויהי תורתה és kizárólag tanításra és tanulásra szolgált; nem nézve azt sem, hogy r. Pinchasz mondanása Jeruzsálem sok iskolájáról, ahol ezen kívül még előfordul³⁾, sehol sincs kapcsolatban Jezsájás versével; s nem vetve sulyt arra sem, hogy az iskolába járó új nemzedékek által szellemileg egyre megújuló város olyan modern gondolat, a milyent a régi agadistától alig várhatni, mondom, ha ezeket az ellenvetéseket és még több más meg sem említett kifogást figyelmen kívül is hagynám: idegenkedem elhinni, hogy az iskola vagy zsinagóga darsánja idegen nyelvekben nagyrészt járatlan hallgatósága előtt a biblia textusát úgy magyarázta és úgy alkalmazta volna, mintha az görög hangzású görög jelentésű szavakból állana⁴⁾.

Bacher אפש = ἀψες és מורה = μόριον szavakra hivatkozik. Van ennél sokkal több. Zunz⁵⁾ összeállította, Brüll⁶⁾ megmagyarázta őket. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy valahányszor a magyarázó evvel az exegetikai fogással élni akar, mintegy a maga mentségére vagy igazolására világosan ki is teszi לישון יוני הוא לישון אלכסנדי. Ha pedig nem a görögből, hanem más idegen nyelvből vette a szóképet, akkor is megnevezi a helyet, tájat nemzetet לישון מצרי הוא, לישון כנעני לישון סורסי הוא, תמן צוחין, תמן קריין, בערביא קריין כדאמרי פרסאי. Ámde ha forrását világosan és határozottan meg nem nevezi, nincs jogunk föltenni, hogy exegezését egy hasonló hangzású idegen szóra építette rá. Elvégre minden szónoknak, előadónak az a célja, hogy hallgatói megértésék. Ám hogyan szupponálhatta darsán, hogy az idegen

¹⁾ Ezért Br r. 1.1. פדנוני אמן : ואהיה אצלו אמן.

²⁾ I. Buber 44. és 45. jegyzetét.

³⁾ Közvetítő álláspontot foglal el ebben a kérdésben Krauss S. Lehnwörter I, XXIX.

⁴⁾ Gottesd. Vorträge 327 a, b, c.

⁵⁾ Fremdsprachl. Redensarten.

gondoskodhassék! Szakasztott ilyen módon bizonyítják másutt Bettár nagyságát is. מאות בתי נמסות היו בביתר ויכל אחד (ד' מאות בתי מלמדי תינוקות, ולכל מלמד ד' מאות תנוקות)

Most már csak az a kérdés, hogyan került ez a frázis ide és milyen kapcsolatban áll a קריה-val? Megvaló-lom, erre nem merek határozott feleletet adni. Talán nem is vonatkozik a קריה-ra, hanem a רבתי-ra, a mivel a megelőző fejtegetés záródik. Talán úgy fogja fel és magyarázza a נאמנה szót, mint a hogy R. Hosaja az אמן-t magyarázza: רב תא ואית דאמר אמן כמה דתימא התישבי מנא אמן ומתרגמינן רב תא (ההא טבא מאלכסנדריא רב תא מעג'אלי, Αλεξανδρία nagyot jelent, vagy tán kimaradt a bizonyító vers és a homályos Peszikta helynek egészében így kell szólani: קרתא (דמתרגמינן) קרתא? א חיייתה קרתא מרבנתא, hogy ארבנתא-t megszakítás nélkül r. Pinchasznak a sok jezuszálemi iskoláról szóló hagyományával kapcsolja össze? Nem merem eldönteni. De a homályos mondás értelme világos, örvendő város, sokadalmas város. Bacher szavai-val végzem: „ומיניה ומיני תמתיים שמעהא,“

Pécs.

Dr. Perls Armin.

¹⁾ Gittin 58a. Jer. Taanit 4,8. Eká r. 2,2. 3,51. 500-ról beszél. Használó képen illusztrálják Alexandria nagyságát Szukká 51b. Más példával bizonyítja Jeruzsálem nagyságát Eka r. 1,1. — ra. רבתי עם. Ugyanevvel Róma nagyságát Peszach 118b. — Szifré II, 52. ברומי helyett ב' ברבין ברומי V. 6. Jer. A. Z. 1,2.

²⁾ Ber. r. 1,2

IRODALOM.

HÉBER ENCYCLOPEDIA.

(Eisenstein J. D. : אוצר ישראל :

אנציקלופדיא לכל מקצועות תורת ישראל, ספרות ודברי ימיו כעשרה כרכים. חלק רביעי. דגנ — התן IV. 320. 4°. Ára 15 korona).

A héber Encyclopaedia első három kötetéről megjelenésükkor egyenként már megemlékeztünk és újból örö-münknek adunk kifejezést, hogy ez a mű, a mely a zsidó tudomány összes ágainak ismeretét régi körökbe is elvizi, serényen halad előre, úgy hogy teljes megjelenése most már minden kétségen felül áll. Belsőleg is javul, több a munkatárs és korrektebb a nyomás a nem héber szavak-ban. A jelen kötetbe 75-en dolgoztak, nyolczan Magyar-orzágból, közöttük három munkatársunk : Bacher, Gutt-mann, és dr. Goldberger Izidor (S. A. Ujhely). Örvedetes hogy a magyar orthodoxyia is állított munkásokat, megczá-folva a tudománytól való iszonyodásáról nem alaptalanul elterjedt hírét. Az új előfizetők közt szintén szép számban vannak magyarok, nem kevesebb, mint 20. A mű, tekintve terjedelmét, (320 kéthasábos quartoldal) és szép ki-állítását, elég olcsó és újból melegen ajánljuk olvasóinknak. Azoknak is jó szolgálatot tesz, kik az angol Encyclopaediát birják, mert egyrészt némely pontokban kiegészíti, másrészt a rabbinikus cikkekben az idézeteket eredetiben adja.

A jelen kötet, a mely a דגנ és התן közé eső cikkek-et öleli fel, vagy 200 életraizot ad, közöttük 30 a talmud korából. Az országokra és városokra vonatkozó cikkek száma 57, közöttük olyanok, melyek zsidóságáról köreinkben mit sem tudnak : Dağesztán, Jamaica, Derbent, Dél-Afrika, Chorasán és mások. A történelem körébe tar-

toznak a bibliai személyekről szóló cikkek is, melyeknek száma 37, továbbá a zsidóság multjában jó vagy rossz szerepét vizsgálva nem zsidó személyiségek, kik 7-en vannak ebben a kötetben, közöttük Hammurabi és Homeros, kiknek alkotásai a zsidó irodalom szempontjából jelentősek. A történelem mellett a legnagyobb tér a halákhának és ágádnak jut, hozzáértve a szokásokat is, majdnem 100 cikk. A realiak és az irodalomtörténet is szép számmal vannak képviselve, nem különben a filozófia és a folklóre. Tíz kép (többnyire arckép) is díszíti a kötetet. Külön ki kell emelnünk a következő mesteri cikkeket: Haja gaon (Harkavy), Chajug (Bacher), Chivi al-Balchi (Posnanski). Sok tanulságos van a Hammurabi cikkben is, mely több szerzőtől ered. Szép cikk a „Chevra Kadisa” is (Schwarz), melynél csupán azt kell megjegyeznünk, hogy magyar szerző ismerhette volna folyóiratunk 1888. évfolyamát, melyben a Chevra eredetéről több cikk lett közölve. Nem érdektelen a „chéder” cikk sem (249), miután nálunk még aktuális.

Az olvasott részletekben a következő hibák tűntek fel. 3b Danzig cikk végén: jelenleg dr. Porges N. a rabbi Összetevésztette Danzigot Leipzigig. Előbbi helyen dr. Rosenberg a rabbi: — 8b: A Krónika két részre oszlik. Ez nem zsidó felosztás, hanem a Vulgátából került a héber bibliába. Debarim és Vajikra alatt a fejezetbeosztás szintén mint genuin zsidó felosztás szerepel. A Krónika cikkben legalább meg kellett volna említeni, hogy Ezra-Nehemia eredetileg hozzátartozott. A bibliográfia általában gyenge. Pl. 188b hiányzik Leo Modena (Velenceze); u. o. fenn Krüger törlendő (szerző nem tudja, hogy ez az Institutum Judaicum kiadványa). 40 tinta alatt hiányzik Löw L., Graphische Requisiten és Blau, Althebräisches Buchwesen, a két monográfia. 205a fent szintén hiányzik „Leo Modena levelei”. Weisz István Sámuel cikk alatt (197b) azt olvassuk, hogy a nevezett, ki magyar „somré hadath” rabbi fia és az 1881-ben elhalt Weisz József egri rabbi unokája, Newyorkban szabad zsidó egyházat alapított és a mult évben Londonban az alakuló reform község papi állásának elnyerése céljából prédikált. Ugyanazon az ol-

dalon az ismert Wise J. volt cincinatii rabbi életrajzában a következőt olvassuk: „Hitt a szent iratok valódiságában a hagyomány értelmében, mit ma sok orthodox szemináriumól kikerült rabbi sem hisz”. Chorin Ferenczről azt mondja (241b lent), hogy 1871-ben képviselővé választott. Azóta a világ megállt. 206a fent: Romanium helyett olv. Romanin. 26a mint szerző נ ב van aláírva. Talán sajtóhiba נ ב helyett, a mi a szerkesztőséget jelenti. 27b 1518 hely. olv. 1618. A sajtóhibákat mellőzzük. A kiadó írja a legtöbb cikket, a mi nem volna baj, ha mindenhez értene. Ezt a legjobb akarat mellett sem mondhatjuk és azért a mű érdekében kívánatos, hogy új munkatársakat keressen. Az ötödik kötet értesülésünk szerint sajtó alatt van. A kiadó czime: J. D. Eisenstein 165 East Broadway New-York. Kívánatos, hogy a mű egyenesen nála rendeltessék még.

Mióta ezt irtuk, az V. kötet is kikerült a sajtó alól, a mely nagy mennyiségű cikket öleli fel. Mindjárt az első cikk a dohányról igen érdekes példa arra, hogy a zsidó vallástörvény új jelenséggel szemben mindjárt állást foglal. Chajim Benvenisti (17. század) Ab 9-ére megtiltotta a dohányzást. Kiemeljük a következőket: *Tavusz* perzsa tórafordítás (Bacher), *Tevila*, *Tiberias*, *Tóbia ben Mózes* karaita (Posnanski), *Teitelbaum Mózes* (Goldberger Izidor), *Telegráf és Telefon* (érdekes adatokkal a zsidó irodalomból), *Jad* (kéz), *Jahaduth* (zsidóság, nagy cikk), *Judganiták* (Posnanski), *Juchaszin*, *Joszippon*, *József Luczki* (Posnanski, kitől majdnem valamennyi karaita cikk ered), *Jeruzsálem* (többek által irt kimerítő cikk), *Jézus*, *Kebód Haberijóth* (Guttman), *Kuthim* (szamaritánusok, Weisz Jakab szemináriumi hallgató), *Kronológia*, *Kesáfim* (bűvészet, Blau), *Kethab* (írás, Blau), *Kethuba*.

Ebbe a kötetbe sok magyar szerző dolgozott. Számos halakhai cikk Goldberger Izidor jeles munkatársunktól ered, mit megelégedéssel konstatálunk. Végül megjegyezzük, hogy a nemhéber szavak korrekturája még mindig sok kívánni valót hagy hátra.

IRODALMI SZEMLE

Drews bölcseész Berlinben és más helyeken előadást tartott, melyben Jézus létezését tagadta. Úgy tudjuk, hogy a kritika ily állítást már régebben is koczkaztatott. De azért az új felfogás nagy mozgolódást idézett elő és egész légió „Hat Jesus gelebt?” cz. irat jelent meg a folyó (1910) évben. Ezek közül e helyen megemlíthetjük a 91 éves *Chwolson D.* rövid vázlatát: „Über die Frage ob Jesus gelebt hat“ (*Leipzig* 1910). Az ismert szerző, ki kitérése daczára a zsidó nép jogait és irodalmát minden időben bátran és nem siker nélkül védte, jelen iratában is főkép a zsidó forrásokból bizonyítja, hogy Jézus történelmi személy. *Josephus* ismert helyét Jézusról szintén authentikusnak tartja, a melyben csupán a mondatok végei interpoláltak. Ch. azon a nézetten van, hogy a zsidó nép nem volt Jézus ellensége, erre nem is volt oka, mert Jézus ugyanazt vallotta, a mit a farizeusok. Halálát az uralkodó szaduceus papság és nemesség, valamint a római procurator (Pilátus) kívánták és hajtották végre. Miért is kívánta volna a zsidó nép ennek az egyszerű embernek a halálát, kit zsinagógaiban szónokoltatott és ki neki nem vétett? Nehéz 1900 éves falsumot kiküszöbölni, különösen ha gyűlölet az alapja és célja.

Peters N. a folyóiratunkban részletesen ismertetett aram papyrusokkal foglalkozik következő iratában: „Die jüdische Gemeinde von Elephantine-Syene und ihr Tempel im 5. Jahrhundert vor Christi Geburt“ (*Freiburg i. B.* 1910). Kereken 100 dolgozat jelent már meg erről a nevezetes leletről, melyeknek nagyobb felét ismeri és dolgozza fel *Peters* 57 oldalon. Helyesen utal ő is, mint mások arra, hogy a papyrusok a biblia, valamint a hellenista irodalomnak a kritikusok által kétségbe vont, sőt számos esetben tagadott értesítéseit megerősítette. Kissé túlzott jelentőséget tulajdonít ez okmányoknak a bibliai szövegkritika szempontjából, a mennyiben t. i. rövidítések és a sorok közé irt betűk találtnak benne. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a hivatásos szóferek ugyanazon

könyv lemásolására nagyobb jártasságot szereztek, mint a helység jegyzője a váltakozó okmányokra, továbbá azt sem szabad elfelejteni, hogy a szent könyveket nagyobb gondnal készítették, mint az okmányokat. Mellesleg megjegyezhetjük, hogy a sorok közé való betoldás a bibliánál és az okmányoknál a talmudban is említetik. Több megjegyzése azonos azokkal, melyeket mi is tettünk folyóiratunkban, némely másoknál eltérő véleményen vagyunk. De ezekre most nem terjeszkedhetünk ki. Csupán azt említjük még ez alkalommal, hogy Sachau kezei közt vannak még Elephantineből származó aram elbeszélések (Achikar s más), Clermont-Ganneau pedig több aram ostrakon birtokában van. Mindezek publikálását nagy érdeklődéssel várják.

Markon W. (Wilna) מספרתנו העתיקה czimvel három értekezést bocsát közre: 1. A targum Onkelosz fejlődése történetéről. 2. A Tanna debé Elijáhu keletkezéséről. 3. A zsinagógákról a talmud korában. (*Wilna* 1910. német czimvel is). A babylóniai talmud adatát (Meg. 3a) Onkelosról történelmi értékűnek veszi (nem összetévesztésnek az Akylas görög fordításával) és azon nézetten van, hogy Onkelosz mindenütt, hol R. Akiba döntött, szerinte fordít, hol pedig ez nem történt, R. Eliezer szerint (5. lap). Erre a thézisre 28 bizonyítékot hoz. A Tanna debé Elijáhu 470 körül szerkesztetett (42. lap) és a szaduceusok ellen irányul. Hogy ezek ebben a korban már nem voltak oly számban, hogy ellenük külön irattal kellett volna sikra szállani, arra szerző nem gondol. Az utolsó fejezeteket az esszeusok irták (46). A zsinagógákról közli Bacher és Epstein levelét. Utóbbi azon nézetten van, hogy a talmudból nem bizonyítható az, a mit Rasi több helyen magyarázatul felvesz, hogy a zsinagógák a városon kívül voltak. Igaza van, Rasi magyarázata nem helyes, de azért mégis voltak zsinagógák a folyók partjain, a mint folyóiratunk 1893. évfolyamában bizonyítottuk (Markon idézi Bacher levele nyomán). Azóta az ásatások napfényre hozták, hogy Egyiptomban tényleg voltak zsinagógák a folyók mellett és nincs többé helye az irott emlékek értelme fölött való vitatkozásnak.

AZ IMIT. 1911. ÉVKÖNYVÉNEK TARTALMA.

	Oldal
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Bacher Vilmos	7
<i>Dr. Goldschmied Lipót</i> : Régi rovás	33
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> : Zsidó Muzeum	51
<i>Dr. Kecskeméti Lipót</i> : Deutero-Ezsaiás prófétái egyéniisége	59
<i>Feleki Sándor</i> : Libanoni cédrusok (költemény)	99
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> : Bloch Mózes	101
<i>Dr. Heller Bernát</i> : Legendák a bukott angyalokról	111
<i>Dr. Flesch Ármin</i> : A halál zsidó szempontból	122
<i>Dr. Ziegler Ignác</i> : Ezekiel próféta	142
<i>Dr. Sebestyén Károly</i> : Byron héber melódiai	162
<i>Dr. Fabó Bertalan</i> : Goldmark Károlyról	189
<i>Dr. Schweiger Lázár</i> : Lazarus Móricz	195
<i>Dr. Heves Kornél</i> : Vita (költemény)	216
<i>Dr. Steinherz Jakab</i> : Schiller mint bibliamagyarázó	219
<i>Balla Ignác</i> : Michelangeló Ráchele	234
<i>Dr. Eisler Máttyás</i> : Ezra	244
<i>Dr. Patai József</i> : Mai héber költőkből	258
<i>Dr. Weisz Miksa</i> : Minhag tob	266
<i>Dr. Stein Lajos</i> : A fajprobléma és a zsidóság	276
<i>Radó Antal</i> : Emlékezések egy zsidó tanítóról	307
<i>Mezey Sándor</i> : Keleti szimfonia (költ.)	314
<i>Lenkei Henrik</i> : Petőfi zsidó hirnökei	322
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Kutschera báró a kazárokról	329
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : A hagyomány bölcsei	340

LEVÉL A SZÁMUZETÉSBŐL.

— Testvéremnek Cionba —
— Bialik. —

Gabonás ősi réten szántva-vetve
Ki volna, testvér, még mint te oly boldog?
Lásd, én itt fagyba járok, idegenbe
És kóbor ebként szerteszét bolyongok.
Hajszolva, üzve, morzsákat keresve,
Ember és Isten egyképp számkivet —
Emlékszel-e, midőn sok borus este
Együtt ettük a keserű füvet? . . .

Oh én még most is bolygok, mint a nyáj! —
Letépiük gyapjaim, vágják husomat,
Az üldözők ostorcsapása fáj
S legelő enyhe sehol sem fogad.
Nem biztos még, lehet-e éhes gyomrom,
Még nem tudják, vajj' ember vagyok-e,
A lélegzésem rossz tudómba fojtom,
S arcomon pirul koldus szégyene.

De te, oh boldog, tág mezőkön járva,
Körüled napfény, árnyék, levegő,
Ha munkád nehéz, Isten áldására
Feszíti izmod kétszeres erő.
Nem vetsz bogáncsot, nem fáradsz hiába,
Kezed munkája gyümölcsöt arat,
És éjjel? lobog reményednek lángja
És világitva vet rád sugarat.

„Vetést, az igaz, meddőn nem fecsél” —
Am én hiába fecsérlem erőm,
Vetésem polyva, elviszi a szél,
Isten meddővé átkozá mezőm.
Bolyongok szerte árnyékokkal küzdve,
Építetek légben, süppedt homokon.
Szomszédaim — szálfák vagyok szemükbe,
Bus éltemet teherként hordozom.

Hajdan rajongva türtem szenvedésem,
 „Azt sujtja Isten, kit nagyon szeret”,
 Nyakam a késnek, szent halálra készen,
 Kinyujtám könnyes zsoltár közepett...
 De most, oh eltűnt ifju hitem régen,
 Már nincs bizelmam, halott a remény,
 Már únom, únom hazug fölkentségem,
 Elhagyja Isten is azt, ki szegény.

Nincs cél. Nincsen „dicsőség Istennek” sem.
 Elköltözött rég tőlem Isten árnya,
 Nem örködik szent képe már felettem,
 Könyörgők, sirok s tudom, mind hiába.
 Könyörgők, s lelkem fázik, didereg,
 Sóhajtó szívem szégyennel tele.
 Sirok és tudom, könnyem lepereg.
 Mint ég csője ólmos földre le.

Öreg regéktől elzsibbadt a kin,
 Mesék és álmok bumat enyhítették.
 De szél elvitte mesém, álmaim,
 S szívemben tátong rettentő üresség.
 „Hajtsd meg fejed. Kedves legyen a járom!”
 Miért? Minek? Miért az áldozat? —
 Adjátok vissza földem, szabadságom,
 Hadd építsem fel a szent romokat!

Szívemben ősnép forró vére lángol,
 Hadd törhessen ki erőm szabadulva!
 Megifjehodnék rétek illatától,
 Hajlott gerincem pálmaként kinyulna,
 A Kármel nevelt hajdan és a Sáron,
 Dus emlőjéből tejjel itatott.
 Csapongtam szerte bérceken, rónaságon,
 És üdítettek édes illatok.

Libánon ormáról, mirrhás hegyekről,
 Istennek magvát elhintém szerte,
 És csengett-zengett a világon keresztül,

Ha ezüst hárfám dalát énekelte...
 Hol vagy, megváltás? Hol vagy tavaszom?
 A napfény reám mért nem mosolyog?
 Tél, fagy... És várhatom-e, várhatom,
 Hogy nekem itt még tavaszodni fog?

Nincs itt remény, testvér. Betelt a végzet,
 Nincs csodatevő égi kegyelem.
 Sas karmai közt galamb mit remélhet? —
 S most szemeim keletre emelem.
 Még nem tudom, álmom valóra kél-e,
 De lelkem immár szabadult madár...
 Ez minden vágyam, reményim reménye,
 Napom és holdam, miknek fénye vár...

Ez aranycsillagom, tűzoszlopom ez,
 Mely világít nagy utam éjjelén.
 A hang, mely lágyan vigaszt permetez
 És halkan sugja, örök a remény.
 És látom már a bérce messze tájon
 Rügyek fakadnak mindenben, mi él —
 Csak dolgozz, testvér, én remélni vágyom,
 Boldog, ki vágyik, boldog, ki remél.

Budapest.

Patai József.

A CIÓN CIKLUSBÓL.

(Jehuda Halévi).

Merengőn áttekintém
 Hebronnak szentelt sirját,
 Hol könnyeik az ösök
 Szent hamvak fölött sirták...
 Boldog lennék, ha járnék
 Mezitláb berkeidben,
 Nem érezném a követ én
 Hőségben és hidegben...
 Fejem diszét lemetszném
 Hogy gyászoljak te érted,
 Eltűnt, elpusztult immár
 Kérubszárnyas szentélyed.
 Étél-ital hogy izlenék,
 És jól hogyan is esnék,
 Ha oroszlánom testét
 Kutyák széjjel tépdesték.
 A napsugár szemem előtt
 Kedves miképp lehetne?
 Ha kánypatétta préda
 Én szent sasomnak teste?!
 Gilboá tájról mind a nyáj
 Bolyongva szerte széledt,
 Fogságba ment — de nem feled
 El soha Ción téged!
 Remegve tartja bus fiad
 Ruhád selyemszegélyét,
 És pálmafád gallyához
 Fűzi most szent reményét...
 Nagy nemzedékek hirneve
 Eltűnik örök éjbe,
 De Ción! a te nevedet
 Az Isten írta égbe.
 Isten választá lakhelyül
 A földedet magának,
 Oh boldog az, ki lakhatik
 Majd megpihenve nálad.
 Boldog ki majdan örülhet
 Az újra föltűnt napnak,
 És megéri: hogy vége lesz
 A könnynek és sóhajnak.
 Údv léssen majd a jutalom,
 És nem siratunk álmat,
 Ha visszatér majd egykoron
 Elszállott ifjuságod.
 De honnan vegyek szárnyat,
 Hogy tehozád repüljek,
 Hogy hegyeiden majdan
 Szivrepesve örüljek.
 Hogy fölbeled boruljak,
 És rögödet csókoljam,
 Hisz minden porszemecskéd
 Oly kedves, drága ottan.

VÁGYÓDAS.

(Jehuda Halévi).

A nagy világon nincs szebb hely tenálad
 Nagy messzeségből vágyódom utánad.
 Héví szerelemnek lángja lobban bennem,

Ha vágyaimnak szárnya ragad engem;
 S ha rá gondolok egykori pompádra,
 A templom egykor fényes csarnokára,
 Amelyből romnál nem maradt más hátra,
 Te érted sirok csöndes éjszakákba.
 Bár sasszárnyakon röpködhetnék hozzád,
 Bár ajkaim bársonyporod csókolnák,
 Bár borulhatnék rögeid fölébe,
 Szent omladékid nyugtató ölébe,
 Úgy vágyom feléd, koronátlan földem,
 Hogy napjaimat szent körödben töltssem,
 Hogy ott élhetnék, hol a balszam áradt,
 Hol új erőt nyert, aki harcban fáradt, —
 S bár ott, hol egykor nárdus ömlött szerte,
 Most kígyók csúsznak utjain sziszegve:
 Bár ajkaimat porodra szorítva,
 Örömben égve, örömben sikitva,
 Ha így lehetnék édes közeledbe,
 A földön nálam boldogabb nem lenne...

PÉSZACHIDÓ.

(Morris Rosenfeld).

I.
 A csalogány a völgy ölen
 Nótáit zengí ujjra,
 S virágos hárs a karjait
 Repesve égnék nyújtja.
 *
 A csodás titkot keresi:
 Mely ott remeg a légben,
 A mámort, amely ott lebeg
 A földön és az égen.
 *
 Titokzatos, halk zengzetek
 Suhannak bérce és völgy felett
 Az Isten írta őket:
 A patakmenti ibolyát,
 A tűzben égő violát,
 Az erdei fenyőket.
 A pásztrolány kihajtja már
 Kicsiny nyáját a rétre,
 És odafönn a légbé'
 Tavasz fülleg permetez
 Könnyharmatot a földre,
 A pázsitos göröngyre,
 S mint tündéralom könnye:
 A május édes gyöngyre.
 *
 S az erdők poétája is:
 A vadgalamb most búgja,
 S a lomboknak megsúgja
 Szerelmes, édes álmát —
 S a pásztrolány úgy lépdel
 A százvirágos réten,
 Mint eleven imádság,
 Szívében boldog ábránd,

A harmatos gyepágyon,
Lelkében ezer álom.

Kicsiny kezében rózsa van —
Verőfény kék szemében,
És napsugár szívében,
Az életöröm ébred.
Rígó füttyent a lombokon,
A fűrj buvik a bokrokon,
A vadlud röpül hápogón,
S a sármány réti lápokon
Szerelmét dalba önti,
Az új tavaszt köszönti.

II.

Verőfény, pacsirtadal
Egymásba omolnak,
Napsugarak, tavasz, dallam
Lángjai lobognak.

Csodabúvós tündértó:
Aranydalok mélye...
Illatot ont mirtus ága,
Szőlő venyigéje.

III.

Csöndes, hűvös, áldott eső
Öntözi a rétet,
És az erdő szomjas lombja
Balzsamától éled.

Hálaimát küldenek fel
Mennybe a fűszálak,
Minden virág zizzenezése
Szent fohász, imádat.

IV.

Arnyas tónak csöndes habját

Fehér hattyu szeli át,
Nem mondja el, amit érez,
Amit hall és amit lát.

Néma madár alabástrom
Testét némán fürdeti,
Fölbukik és alámerül,
A tó lágyan rengeti.
Csalogánydal elringatja
Mámoreosan kebelét,
Abból szívja a szívébe
Egyetlenegy énekét;
Egész éltén ez énekről
Álmodik, s ha majd meghal:
Végső percben ajakáról
Akkor csöndül ez a dal...

V.

Tavasz van most, bizony tavasz
Tüzes tusák lelkünkben,
Fakad, virul dalol, hevül
Az ifjuság szívében.

És lángolunk és csókolunk,
S az életet szeretjük,
S a nagy világot hevülön
A szívünkre öleljük.

Es dalolunk és kacagunk,
És kedvünk sohse szűnik,
S mégis gyötör egy gondolat:
Hogy majdan mindez tűnik.

Hogy jönni fog egy pillanat,
S halálos alkonyatban
Fölhangozik oly szomorún
A végső hattyudallam...

A BOR

(Alcharizi)

Rejtély bizony: hogy a mi vén:
Nem forr attól a vér,
Hogy ifju nőt azt csókolunk,
De nem hevit, ha vén.
Ám másképp hat a borital,
Az ifjan mit sem ér,
A szőlőlé az úgy tüzel:
Ha jó öreg, ha vén.

A CSILLAGOK HOL VANNAK?

(Frug)

Ragyog a hold. S a csöndes éjszakában
Az égen ott fenn csillagok ragyognak —
S ezredszer látom csodás lángigéit
A régi szent és bűbajos lapoknak.

S amint olvasom mohó csodálattal,
Egy szent ígétől kigyullad az arcom:
„Népem! te lész mint csillagok az égen,
S mint porszemek fővényes tengerparton.”

Tudom Uram! szavadból nem hull porba
Egy íge sem — ígéreted beváltod,
Tudom Uram! beteljesited mindet,
Csak az időt, a te idődet várod.

Igéretednek — magam láttam Isten!
Egyik fele beteljesült felettünk,
Mindenek lába bennünket taposhat,
Miképp a fővény, olyanokká lettünk,

Beteljesült: por és kövek levénk mi,
Szabad prédái gunynak és a vésznek,
De hol Uram! a csillag ragyogása?
A csillagok, a csillagok hol késnek?!

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Krauss S.*, Talmudische Archäologie, II. Mit 35 Abb. im Text, Leipzig, Gustav Fock, 1911. Ára 20 M. (Schriften d. Gesellschafts, z. Förd. d. Wiss. d. Jud.).— *Salamon M.*, נתיב משה, ימים הנונים, שירים, משלים, וספורי למו"ם Przemysl 1910.— Collegio Rabbinico Italiano, Quarta Relazione, Firenze 1910.— *Fáy E.* A magyarok őshona. Legrégibb nyomok, Budapest 1919 (Bolti ára 8 korona).— *Alexander W.*, Die Gesellschaftsreise nach Palästina, Sátoraljuhley 1910 (2.50 korona).— Zsidó Népkönyvtár szerkeszti *Schlesinger A.* 1. szám: *Schlesinger A.*, A hőslékű fiú, Vác (Katzburg Lipót kiadása. Ára 30. fill.)

Handler Márk tatai rabbi január 8-án meghalt. Szófer A. S. B. pozsonyi és Ungar Joel paksi rabbi tanítványa volt, kiktől tekintélyes rabbinikus ismereteket szerzett. Jó magyar hitszónok volt és az elsők közé tartozott, kik a magyar szót a zsinagóga szószékén rendszeresen meghonosították. Dr. *Hevesi Simon* pesti rabbi az elhunytban édes atyját gyászolja. Aldás a jámbor férfiú emlékére.

Bacher Simonné urasszony, néhai Bacher Simon hírneves héber költő özvegye január hó 21-én 84 éves korában elhunyt. A sziv és elme adományaival gazdagon megáldott urnő nagy és tisztelt család feje volt. Bacher Vilmos és Bacher Emil igazgató az elhunytban édes anyjukat gyászolják. Aldás a derék nő emlékére.

Dr. Fáy Elek az imént közrebozsátotta hosszú évek kutatásainak eredményeképp a következő című munkát: „A magyarok őshona. Legrégibb nyomok” (Budapest 1910). A mű történelmi és népismertetési részre oszlik. Szerző mindkét körben széles irodalmi apparátussal dolgozik. Az I. rész 3., 5., 7-10. fejezetei a sémi népek buvárait is kiválóan érdeklik, a mennyiben Asszíría, Szíría, Kánaán, Arabía népeiről és más a bibliával összefüggésben álló népekről van szó. A főkérdés, a magyarok őshona, természetesen általános érdeklődésre számíthat. A terjedelmes és beható mű ára 8 korona és minden könyvkereskedésben kapható.

Dr. Goldzieher Vilmos szemész főorvos egyetemi tanár a Vörös Kereszt körül szerzett érdemei elismerésüül udvari tanácsossá lett kinevezve. A többszörösen kitüntetett nagytudományú férfiú a jelenkor első optalmológusai közé tartozik. E mellett a filozófia és irodalom mély ismerője és kiváló író.

„Zsidó Népkönyvtár” czimvel Váczott új vállalat indult meg. Az 1. szám, melyet a szerkesztő maga irt (Irodalmi hírek), igen ügyesen szolgálja a kitűzött czélt: a zsidó ifjuságot tiszta magyar olvasmánnyal ellátni. Egy-egy szám ára 30 fillér.

Alexander V. Sátoraljuhelyen az irodalmi hírekben feljegyzett könyvben egy jámbor társasággal tett palesztinai utjának élményeit írja le. Több érdekes adat található benne, pl. (224—28) az osztrák magyar Kolelról. Az öszbevetel évenként 800,000 frank. A legszegényebb az orosz Kolel. Az orosz zsidók az askenázok 70 százalékát teszik ki, a jövedelem pedig csekély. A könyv ára 2. 50 korona és a jövedelem palesztinai czélra fog fordíttatni.

Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums. Az utolsó beszámoló szerint a Társulatnak 33 örökös és 1278 rendes tagja van. Évi bevétel kereken 44,000, kiadás 32.500 márka. Ezenkívül 14,000 márkát adományoztak hárman a „Corpus tannaicum” költségeire. Budapest 30 tag van (London 23, Wien 27, Páris 5).

A losonczy hitközség, mint Schneller Károly elnök 1906—1910 évben szóló jelentéséből látjuk, anyagilag és szellemileg egyaránt fejlődik. A nevezett lustrumban új telempépitésre kereken 53000 koronás alapot gyűjtöttek, a hitközség tisztviselőinek fizetését emelték és számos orsz. intézményt támogattak. Az iskolaiügy dr. *Hoffman Lipót* iskolaszéki elnök és dr. *Vajda Béla* főrabbi igazgató alatt virágzik. A gymn. tanulók apadóban volt száma a múlt tanévben emelkedett és most 151-re rug. Az évi segélyek 2650 k.-ra emelkedtek és a jeruzs. magyar hitközség segélyezése dr. *Vajda Béla* buzgólkodása folytán évi 548 koronára emelkedett. A Chevra Kadisa mucsinyi *Wohl R. A.* elnöklete alatt szintén nagy fejlődésnek indult.

A pécsi izr. hitközség Weisz Gábor titkár által szerkesztett 1910. évi jelentéséből közöljük a következő adatokat. 230000 korona költséggel új hitközségi házat építettek. Megalakították az orsz. izr. Patronage Egylet fiókját, melynek elnöke jánosii *Engel József*, társelnökei dr. *Perls Armin* főrabbi és *Ülmann Károlyné*. A Chevra Kadisa bevétele 26242 és kiadása 24503 kor. volt. Vagyon 84347 kor. Van még Rofe Cholim, Talmud Tóra, Jótékony

Nőegylet és Ifjusági Egylet. Számos orsz. egyletet támogatnak, sőt a váci és bonyhádi jesivát is. A Tápintézet 90—100 gyermeket látott el. A hitközségi fizető tagok száma 1911-ben: 577. A vagyoni állapot 1910 év végén 381766 korona.

Weisz J. Maró a pesti Chevra Kadisa alelnöke, a rabbiképző Ecz Chájim egylet pénztárnoka és egyéb tiszteletbeli állások buzgó viselője, 74 éves korában meghalt. Közczélokra 23. 500 koronát hagyományozott. Végtségességén dr. Adler Mór és Winterberg Gyula udvari tanácsos a Chevra elnöke beszéltek. A régi egyszerű zsidó polgárság egyik kiváló képviselője szált vele sirba. Aldás emlékére.

Dr. Blücher Efrajim egykori tudós héber szerző özvegye márcz 14-én 77 éves korában meghalt. A ritka derék és jámbor urnőben Blücher József, a pesti izr. hitközség jótékonyági ügyosztályának titkára, édes anyját vesztette el. Aldás a derék nő emlékére.

Vadász Ede kitünő munkatársunktól vesszük a következő nyilatkozatot:

Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái“ XIV. kötete 5./123. füzetének 722 lapján a rólam közölt egyéb téves adatok közt az is állítatik, hogy Vörösmarty Mihály Szózatát Kól-Kóré czimmal én fordítottam volna héberre. Elég legyen ennek czáfolatául hivatkoznom ezen M. Zs. Szemle XXVI. évfolyamának 212. és „A pesti zsidó templom első ötven éve“ című közleményem 20. lapjaira és az ezeket 12 évvel megelőzte „Jövő“ 1897 szeptember 17-én kelt 36-ik számára, ahol épen én mindannyiszor rámutattam az 1890 márczius 11-kén Cambridgeben mint egyetemi tanár elhunyt Schiller-Szinessy volt eperjesi rab-bira mint azon magyar emigransra, akitől a Szózat Kól-Kóré című héber fordítása megjelent Wienben 1856-ban Stern M. E. Kochbé-Jiczchakjának XXI. 64-66 lapjain. Bacher Simon is lefordította a Szózatot a (Hymnust és a Talpra magyar és számos más magyar verset), a mely most fia Bacher Vilmos által kiadott összegyűjtött munkáinak „Saar Simeon“ II. kötete 170-172 lapjain olvasható.

Az O M I K E második Culturestélye április 8-án este az Orsz. Magy. Kir. Zeneakadémia dísztermében fog megtartatni. A közreműködők közt lesznek *Yvonne de Tréville* a párisi nagy opera tagja, Beregi Oszkár a nemzeti színház tagja és más ismert művészek. A tiszta jövedelem a Kultúregyesület új mensája javára fog fordíttatni.

TÁRSADALOM.

LÖW LIPÓT.

Évszázadfordulói megemlékezés, 1) —

Két típusa van a gondviselés küldöttjének. Az egyik az, aki oly feladatot vállalt és oldott meg, a melynek hitünk szerint egyetlen kortársa sem tudott volna megfelelni: ilyen volt például, hogy a zsidó történelem keretében maradjunk, Mendelsohn Mózes. A másik pedig, aki különböző irányu munkásságra képesítő hivatottsággal felruházva, mégis éppen egy bizonyos munkakörben fejt ki maradandó hatáso tevékenységet. És ez más is, több is, mint csupán sokoldalúság.

Löw Lipót egyéniségében meglevenedik mindkét típus. Amennyire megítélni tudjuk, korában senki sem volt vezető férfaink sorában, a ki a magyar zsidóság testi-lelki felszabadítására irányuló törekvések élén az ő helyét betölthette volna. Nélküle, az ő irodalmi munkássága és személyes föllépése nélkül el sem tudjuk képzelni a magyar zsidók politikai és kulturális ujjaszületését. Másoknak is voltak érdemeik e renaissance körül, nem is szólva a kor szelleméről, mely az átalakulás legfőbb tényezője vala; de csak Löwben jelentkezett a tehetség és tudás, a képesség és készség oly szerencsés vegyülete, mely a fölmerült akadályok leküzdésére ezeknek különböző természetéhez képest szükségesnek bizonyult. Benne mintegy megtestesülve látjuk mindama hatások eredőjét, melyekből az óhajtott fejlemények előállottak.

1) Utalnom kell a „Pester Lloyd“ f. é. május 20-iki reggeli lapjában és a „Magyar Izrael“ május-juniusi füzetében (113-119. l.) Löwről közzétett cikkeimre, mivel az ott elmondottakat itt nem ismételhetem.

Másrészt Lőw életének és műveinek vizsgálata arra a megállapításra vezet, hogy egyéniségének nagy szabása, szellemének gazdagsága és akaratának szilárdsága más pályán, a melyre életirói szerint ¹⁾ egy pillanatig gondolt is, nem kevesebb babért termelt volna számára, mint abban a hivatásban, melyet a magyar zsidóság javára oly méltón, annyi dicsőséggel töltött be.

Ellenben nem tekinthetjük providenciális megnyilatkozásnak — habár első pillanatra úgy tetszik is — azt a tényt, hogy Lőw Lipót mint Morva szülöttje viselt Magyarországon döntő fontosságú szerepet. Ez egyszerűen a kort jellemző részletvonás, a melynek akad elég párja A zsidó szellemi indigenátus akkoriban virágában volt Magyarországon, mert a nemzeti nyelv sorompója még nem állta útját az idegen értelmiség térfoglalásának a hazai zsidó községekben. Chorin, Schwab, Fassel, az első modern irányu vagy képzettségű magyarországi rabbik külföldiek voltak, a régi vágásuakról, mint Szófér Mózes és sok lengyel származású társa, nem is szólva. Viszont mi is adtunk a külföldnek jeles emberanyagot, akkortájt főképpen talmudi korifeusokat, később egyéb kiválóságokat is.

Azonban mégis szükségszerűnek mutatkozik Lőwnek nyugati származása annyiban, hogy nevelése is korán vehetett nyugati irányt. A hivatalos zsidóság ugyan odaát sém mozdult el akkor még egy tapodtat sem arról az állásponttól, ahol úgyszólván évszázadok óta megrekedt volt s a hol nálunk is rendületlenül megállott, de azért a Németországból kiinduló felvilágosodási mozgalom mégis közelebb érte a morva földet, ezt a régi kulturtalajt, a hol jól fölszántott televénybe hullottak a fejlettebb műveltség és polgárosult gondolkodás odatévedt vagy ott elvetett magvai. Lőwnek édes atyja, Mózes, régi szigorú elvű rabbi családból való származása mellett is, úgy látszik, szabadabb felfogásnak hódolt s fiát a hagyományos irányu nevelés mellett modern szellemű kiképzésében is elősegítette. A talmudot ugyan első mesterei bizonyára még pilulisztikus módszerrel tanították neki, de már Prossnitz-

¹⁾ Lőw és Kulinyi, A szege di zsidók 175. l.

ban Schwab vezetése mellett ¹⁾ és Bécsben a Mannheimrel való érintkezése közben megismerkedhetett a hagyomány forrásainak modernebb tanulmányi rendszerével is, később pedig Geiger és mások történelmi és kritikai irányu indításai is hatással lehettek reá. De ezek mind pusztá föltevéssek, amelyeket egyrészt nem tudunk bizonyítani és másrészt bátran elejthetünk. Mert Lőw mélyen szántó elme és minden ízében önálló tehetség volt, aki vezetők nélkül, magától is rátalálhatott a maga útjára. Egyáltalán Lőw egyéniségének kifejlődéséről, valamint tevékenységének legbensőbb rugóiról keveset tudhatunk ma még, amikor, 36 évvel halála után, levelezés talmudi és egyéb irományaiból még csak kevés jutott napvilágra; eredetileg is a nyilvánosságnak szánt munkálatai pedig ebben a tekintetben nem szolgáltathatnak elegendő utmutatást. De ami igazán csodálatos és feltűnő, az, hogy Lőw Lipóttal oly keveset foglalkozott eddig az irodalom, tekintve különösen működésének egyformán nagy arányait és jelentőségét.

Különben pedig Lőw pályájának mindjárt az elején majdnem teljesen készen áll előttünk, egészen kialakult nézetekkel és teljes szellemi fegyverzettel. Igen korán jöhetett már benne létre a mélyreható talmudi és rabbinikus tudásnak és a széleskörű általános műveltségnek az a rendkívül szerencsés vegyülete, melyben a látszólagosan egymással még nem férő ama kétféle szellemi táplálék nem bomlási folyamatot idézett elő, hanem azt a chemiailag egységes elemet hozta létre, amely mint mélyen vallásos és egyuttal szigoruan tudományos világlátás a magyar zsidóság életére oly korszakosan átalakítólag hatott.

Mint mikor tavasszal egy titkos erő észrevétlenül költögeti az alvó életet a föld mélyében és gyönyörű zöld foltokban ütözködik ki belőle a csírázó termés, de a mi élvünk alatt a szántóvető csak akkor bizakodik dus aratás

¹⁾ Lőw 1839-ben nyíltan vallotta, hogy a legjobbat, a mit tud és hirdet, Schwab tanításának, utmutatásának és közléseinek köszöni. (Ben Chananja II, 428.) De ebben a tulzó hálanylvánításban nagy része van annak a forró kegyeletnek, amelyet nem sokkal előbb elhunyt ipja iránt érzett.

reményével, ha kellő időben megjött a kellő bőségu és ereju májusi eső, amelynek termékenyítő nedvét millió láthatatlan ajakkal szivja magába a szomjas föld és sarszto hatása alatt egyszerre kiszökken minden csira, de elmaradása esetén aszály tüze égeti, sorvasztja a még gyenge életet, mely azután már csak elkéssetten s azért fökületlenül érik meg — ilyen májusi eső gyanánt hatott Lőw föllépése a magyar zsidók törekvéseinek zsendülő vetésére. Odalenn a néplélek termő talajában, a fürkésző szem vizsgálataának hozzáférhetetlenül, már régebben megindult volt az új eszmék és vágyak teremto munkája. A vallási megújhodás, a szellemi művelődés és társadalmi polgárosodás gondolata, a magyarosodási törekvés, az egyenjogúság vágya ott élt már a százezrek lelkében félig öntudatlan áloméletet, sőt egyesekben itt-ott világos öntudatra is ébredt. A magyar zsidóság új tavaszának biztató jelei voltak egyes iskola-alapítások, az elvétele meghonosodó rendezett istentisztelet, a jogégyenlőség elnyerése iránt az országgyűléshez benyujtott kérelmek, a fölmerült szervezeti tervezetek, a pesti kézműegylet, itt-ott egy-egy felhangzó magyar szó vagy megjelenő magyar könyv. De mindezek a kezdések határozott, egységes terv nélkül, szinte szándék nélkül, ötletszerűen jöttek létre, mint a homályban működő ösztön vagy az alkalmilag fölmerült gyakorlati szükség nyilvánulásai, amelyek épen ezért hiájával voltak az állandósulás és egészséges irányu továbbfejlődés feltételeinek. Ezeket biztosítani csak a meglévő törekvéseknek tervszerű és céltudatos irányításával, a fölbredt életösztnnek öntudatos akarattá fejlesztésével, a gyakorlati élet nyers követelményeinek szellemi tartalommal való megtelítésével, a hazai zsidóság egész gondolkodásának átfomásával és a tudományos fölismerésben való megalapozásával lehetett. És ezeket cselekedte meg Lőw. Mintahogy a földnek ősz termő ereje is csak akkor éled föl és kelti ki magából az életet, ha a felülről jövő eső jól átitatta, akként termékenyült meg a magyar zsidóságban szunnyadó életerő annak a magasabb rendű szellemnek befogadásától, amely Lőw Lipóttól indult ki.

De hogyan? A vallásos reform terén nem előzte-e meg Lőwöt Chorin?

Erre a kérdésre kettős feleletünk is van. Először is Chorin reformja, mint maga Lőw kifejtette,¹⁾ Magyarországon teljesen hatástalan maradt és csak nagyhuza-vona után tudott meggyökeresedni, úgyszólván becsempésződni saját községében, Aradon és annak körzetében, ott is jóformán csak egyik része, elvileg nem is a legfontosabb, a zsinagógái reform. Ennek a jelenségnek az oka egészen világos és csak az ellenkezője lett volna meglepő. Chorin fellépésekor a reformeszmék még csak Németországban kezdtek csirázni, hol az általános fölvilágosodási mozgalom segítette fölszántani számukra a talajt, míg pl. Franciaországban és Németalföldön még ennek is csak igen csekély hatása volt a zsidókra. Holott Magyarországon még a közfelfogásban sem volt mély talaja a nagyobb szabásu reformgondolatnak, annál kevésbbé a zsidókéban. Természetellenes lett volna tehát, ha innen indul ki vagy csak itt gyökeresedik is meg először a reform: ilyen óriási ugrások a természetben sem fordulnak elő vagy ha előfordulnak, hanyattvágódással járnak. Chorin pedig nem volt az a suggestív erejű egyéniség, aki csak az elhatározó lökést is meg tudta volna adni a fejlődésnek.

Másodszor Chorin természetlennek bizonyult eszméi voltaképen mások, mint a Lőwéi és ezenfölül Chorin — ez a fökülönbség — azoknak kifejtésében teljesen avult módszerrel élt. Chorin a hagyomány érintetlenségének folytonos hangoztatása mellett ki akarta fordítani önmagából a hagyományt, mint ahogy kifordítanak egy régi ruhadarabot, úgy hogy a torz fele minden éktelenségével belül kerül, míg kifelé szabott visszája csak amit az ujnak és szépnek látszatával. Chorin tisztán pilpulisztikus módszerrel a hagyományból mindannak az ellenkezőjét akarta bizonyítani, amit maga a hagyomány szentesített. Ez szavakkal való játék volt, nem egyéb gondolatgymnastikánál. Törekvéseinek ezért nem volt sem erkölcsi alapja, sem

¹⁾ Gesammelte Schriften von Leopold Lőw (-g. Schr). Herausgegeben von Immanuel Lőw. II. 335.

nem lehetett számbavehető gyakorlati eredménye. Chorin még nem volt theológus, csak talmudista; de a talmud gondolköréből kinőtt, holott a talmud módszerétől nem tudott szabadulni. A theológia terén Chorin majdnem annyira laikus, mint azok a férfiak, akik Németországban kezdeményezték a reformot, holott ő szerepelt amazoknak vallástudományi főtekinélye gyanánt. Ilyen laikusok voltak Einhorn Ignác és társai is, akik nálunk 1848-ban a reformtársulatot megalapították, olyan időtlenül és fonák-mód, mint a hogy Chorin a maga reformeszméit propagálta. Chorin minden részvétünkre érdemes, mert gondolataiért, vagy amit annak nevezhetünk, üldözést szenvedett; de különös megbecsülésre nincs igénye, mert rombolt, anélkül hogy épített volna. Friesenhausen Dávidnak is volna ma akkora neve, mint Chorinnak, ha sikerül neki rabbiállásba jutnia.

Lów benső, szives viszonyban állt Chorinnal s maradandó emléket állított neki életének széles hátterű, éles vonalú rajzával. A fiatal Lówre Chorinnak némi hatása is lehetett, főképen annak két ifjúkori iratára.¹⁾ De azért mégsem folytatója Chorinnak, még csak nem is lelki rokon vele. Lów tiszteletben tartotta a hagyományt, melyet „a történelem eltagadhatatlan tényének” (g. Schr. I, 243) nevezett és nem akarta meghamisítani vagy erőszakot elkövetni rajta, hogy neki vagy a kornak tetsző következtetéseket vonjon le belőle. Már legelső iratában helytelenítette azok eljárását, „akik a becsületes régiek nyilatkozatait félremagyarázzák, azért hogy modern, tőlük egészen idegen gondolkodásmód képviselői gyanánt léptessék fel őket” (I, 4). „Das seit einiger Zeit Mode gewordene Haschen nach einzelnen Stellen in den Schriften der Rabbinen, um beliebte „Erleichterungen“ zu rechtfertigen, ist ebenso unkritisch, wie es einst das Haschen nach „erschwerenden“ Stellen war”, írja ugyanott. Egész lényével merőben ellentétes volt az „accomodatiós elmélet”, ahogyan Chorinéék irányát nevezte (I, 17). Lów az alkalmaz-

¹⁾ Über den Geist des Talmuds. 1837. Die Reform des rabbinischen Ritus auf rabbinischem Standpunkte. 1839.

kodást soha sem ismerte, különösen nem a tudományos igazság keresésében, amiben mindig intranzigens volt.

Bármily tisztelettel viseltetett tehát a hagyomány iránt, bátran elment mellette, valahányszor „tudományos érzékkel és jámbor kegyelettel” (g. Schr. I, 246) megéjtett vizsgálat után homályosnak, ingadozónak vagy épen hamisnak ismerte föl. Ilyenkor a hagyománnyal szemben a történelemre hivatkozott, mint amely egyedül kalauzolhat a helyes megismerés útjára. Ezért hangzott szüntelenül, hogy tanulmányozni kell a történelmet, jelesül a vallástörténelmet, de nemcsak tudományos érdekből, hanem mivel rendkívül nagy gyakorlati jelentősége is van a vallásos életben. Mert végeredményben Lów a vallásos gondolkodás reformjára törekedett, azzal a célzattal, hogy a bensőleg megújított zsidóság önmagából, a maga lényegének történelmileg helyes fölismeréséből teremtsen meg a neki adequat megjelenési formát. Ezért voltaképen nem is lehettek inyére a rabbigyűlésen, zsinaton decretálandó reformok, amelyek természetszerűen inkább gyakorlati szempontokból indulnak ki. Ifjabb éveiben, bármily hizelgő szavakkal hivatották¹⁾, nem is vett részt ily gyűléseken, csak utolsó idejében ment el két zsinatra Németországba, az utolsókra, amiket tartottak.

Lów ugyanis, bár rendkívül kifejtett érzéke volt gyakorlati kérdések magvának fölismerése iránt, mégis gyakorlati tekintetektől menten, tisztán ideális célzattal kívánta a hagyomány kutfőit tanulmányozni, abban a meggyőződésben, hogy az ily tanulmányból folyó eredmények a legjobban felelnek meg egyuttal a gyakorlati vallásos élet követelményeinek. Ennek a ténynek nem mond ellent az a körülmény, hogy legtöbb vallástörténelmi tanulmánya gyakorlati esetekből folyólag eléje került kérdéseknek köszöni létrejöttét, mert a föltett kérdésben ő csupán a tanulmány tárgyát tekintette adottnak, a kidolgozásban ellenben merőben tudományos elfogulatlansággal igyekezett eljárni. Előre megállapított felelete életbevágó nagy kér-

¹⁾ Lásd Salomon, Stein, Geiger leveleit Lówhöz, g. Schr. V, 116. 128. 136.

désekben sohasem volt, mert nem féltette vallásunkat semmiféle tudományos kutatás eredményétől, mert rendíthetetlen szilárdsággal élt lelkében a hit, hogy „a zsidóság eredetisége sokkalta szilárdabb és biztosabb alapokon nyugszik, semhogy valamely dogma történelmi kérdés vagy vizsgálódás árthatna neki. A zsidó látnokok és dalosok abból az eleven és kiapadhatatlan forrásból merítettek, melyet Izraél Szirtje a menny magasából nyitott meg nekik és idegen kutfókra nem szorultak soha... Belső alkotó képességét pedig azzal is dokumentálja a zsidóság, hogy kívülről származó elemeket vesz fel, azokat magához idomítja vagy ismét kivetí magából, belső lényegének ártalma nélkül“ (g. Schr. I, 296. 1861-ből).

E szerint Lőw a zsidó vallás eszmei és gyakorlati jelenségeinek magyarázatára a fejlődéstörténelmi elméletet kívánta alkalmazni, amiben csak a legszigorubb tudományos kritika módszerével járhatott el. És ebben különbözik leginkább Chorintól — mert hiszen eredmények tekintetében megközelítik egymást — de ép ebben van Chorinnal szemben egyuttal Lőw főerőssége. Mert a tudományos módszerrel nyert eredményeket nem lehetett úgy, mint a Chorinéit, pilpulisztikus érveléssel kétségbevonni vagy éppen semmivé tenni. Chorin casuistikáját pontrólpontra meg tudták cáfolni a pilpul nagymesterei, Lőw kritikájával szemben védtelenül állottak, mint meztelenbőrűek a gyorstüzelő fegyverek előtt. Az ószabásuak egyetlen fegyvere vele szemben a hangos láрма volt. Ezt a fegyvert nem is rakták le soha, azért nem ismerték el magukat legyőzötteknek. De a zsidó tudományos teológia Lőw föllépésével mégis inaugurálva volt már Magyarországon s a korszellem kedvező hatása alatt mind többeket nyert meg a maga igazságainak. Azt azonban meg kell állapítani, hogy ha Lőw meg is honosította a tudományos zsidó teológiát Magyarországon, iskolát alapítania számára nem sikerült neki. De ez nem kisebbíti az ő érdemét, mert nem rajta múltott, hogy így történt.

Valamint ugyanis a legkitünőbb tanítónak sincs hatalmában, hogy magához hasonló kitünő tanítókat neveljen, de tanítványai, akik eszméit fölvevtek magukba, megőrzik

és önkéntelen is elterjesztik mesterük szellemét, úgy Lőwnek is nem adatott meg a maga teológiájának nálunk képviselőket nevelni, de vallásos gondolkodásának szelleme mégis mély gyökeret vert a hazai zsidóság ama jelentékeny részének lelkében, mely az ő tanítása, a tudományos megismerés eredményei elől elzárkózni nem akart. Lőw a magyar zsidóság legnagyobb nevelője, aki hitsorsait megtanítani igyekezett arra, mint lehetnek modern emberekül vallásos hű zsidók, akik a műveltség és tudományos fölismerés minden áldásában részesedve, mégis az ősök szent örökségének is csorbítatlan bírtokában maradhatnak. Mivel pedig Lőw a zsidókat fáradhatatlan tevékenységével és a maga ragyogó példájával a magyar szóra és kivált a magyar érzésre is ránevelte, miáltal nemcsak nemzeti és felekezeti nagy érdekeket szolgált, hanem az egyesek szívében is utját egyengette a magyar és zsidó érzés belső harmóniájának, és mivel nincs a papnak nagyobb és nehezebb feladata, mint a mindennapi élet küzdelmeiben elgyötört és a lelki válságok szirtjei közt hanyódo lélek megnyugtatása, kétségeinek egy magasabb értelmi és érzelmi egységben való megoldása: azért méltán illeti meg a legnagyobb magyar rabbi elnevezése Lőwöt, kinél a jelzett irányban mélyebben és szélesebb körben nálunk senki sem hatott. Ez pedig csak abból érthető meg, hogy Lőw hatásának rugói nem csupán tehetségében, hanem jellemében is rejlenek, amelynek fővonása a meggyőződés bátorsága, egész nagy egyéniségében, amely csupa tetterő és harcokésztség. Ezek nélkül a jellemvonások nélkül élete sokkal nyugodtabb lefolyás, de hatása is sokkal csekélyebb lett volna.

Conserválni általában könnyebb és kényelmesebb, mint creálni. Amahoz a legrosszabb esetben is elég nő perpatvarkodni, emezért harcolni is kell tudni. Azért volt Magyarországon annyi tanítványa Szófér Mózesnek, míg Lőw Lipót példája a rabbik közt követők nélkül maradt. Ő volt az első és egyelőre utolsó harcoss magyar rabbi, ezt a szót magasabb értelemben véve. A pastorális okosság és óvatos előrelátás, mely a nagy kérdések körül való állásfoglalásban is messzire elkerüli az összeütközés lehetőségét, nem tartozott erényei közé. Am-

de jellemének ép e negatív vonásából folyt nagy kezdeményező készsége és bátorsága. Éles szeme hamar észrevette a szükségleteket vagy bajokat, leleményes esze gyorsan rátalált a kielégítés vagy segítés módjára és akkor nem latolgatott sokat, hanem menten cselekvéshez látott. Egyenesen és erőlesen tört kitűzött célja felé és határozott, céltudatos fellépése cselekedeteinek súlyt adott, törekvéseinek hatását fokozta.

Hogy kezdeményei közül ha nem is valamennyi, de a legtöbb és legfontosabb bevált és meggyökeresedett, abban is leli magyarázatát, hogy el tudta találni a cselekvésre alkalmas pillanatot. Ebben az idők járását megértő és a fenforgó szükségét fölismerő éleslátás, bizonyos intuíció, tehát gondviselészerű vonás tagadhatatlanul megnyilatkozik. A magyar zsidók történetével például már akkor foglalkozik, amikor vágya lehetett ugyan Magyarországon viselni rabbi-hivatalt, de hogy kilátása is lett volna rá, arról nem tudunk. S végül a tárgyat akkor dolgozza fel, amikor a legnagyobb szükség van rá, amikor szolgálatot tehet vele az emancipáció ügyének. Kellő időben lép fel mint magyar zsinagógái szónok is, épen akkor, mikor egyrészt a zsidók közt megindult már a magyarosodási mozgalom és mikor másrészt a magyar zsinagógái beszéd érvül szolgálhat ismét az emancipáció mellett. Hogy különben a magyar nyelv és érzés ez időtájt mennyire nem volt még általánosan elfogadott a zsidóknál s mennyire nem mélyen gyökerezett lelkükben, érdekesen mutatja Einhorn Ignácnak 1845. február 16-án Lőw Lipóthoz intézett levele, amelyben lebeszéli őt egy magyar nyelvű negyedévi zsidó folyóirat tervezett kiadásáról, mivel a magyar zsidóknak tizedrésze egyáltalán alig olvas még valamit, ennek az olvasó közönségnek pedig alig tizedrésze ért magyarul, az olvasók köre tehát a magyar zsidók századrésze volna korlátozva, ami nem biztosíthat egy lapnak hosszú életet (g. Schr. V, 131). Csakugyan, a „Magyar Zsinagóga“ (1847), az első magyar nyelvű zsidó lap, az első füzetnél nem vitte többre. De hogy ez az egy füzet is minő jelentős tett volt Lőw részéről, mutatja az a lelkes fogadás, melyben a hazai sajtó részesítette, amelynek egyik organuma al-

kalmasságot itéli, „az Izrael iránti idegenkedés levetkezésére“ és megállapítja, hogy „minden része, minden lap, minden sor igazi vallásosság, tiszta erkölcsiség és buzgó magyar hazafiság bélyegét viseli“¹⁾.

De Einhorn még más szempontot is tudott felhozni Lőw magyar lapvállalata ellen. Nézete szerint a magyarosítási igyekezettel nem volna szabad a zsidók általános művelődési törekvését absorbeáltatni és a rabbik kötelessége volna „a magyaromániát mérsékelni és a lelki javak megszerzésére irányuló, a hazai zsidóságban is föltámadt dicséretes törekvést a hazainak a német tudással való párosítása által jobb irányba terelni.“ Lőw tulbecsülte hitsorsosainak nemcsak nemzeti érzését, hanem műveltségi és általában értelmi fokát is, mikor már 1847-ben a szentírás magyar fordítására buzdít. A zsidó és magyar lélek ily összetalálkozása egy emberben akkoriban sokkal ritkább volt, sem hogy a Lőwtől első ízben fölvetett ez eszme egyhamar megvalósulhatott volna. De maga Lőw az abszolút kormányzat németesítő korán túl s mint német lap szerkesztője is váltig hű maradt a magyar irányzathoz, noha még külföldön is megrótták miatta.²⁾

Egyébiránt mikor Lőw a magyar szentírás eszméjét veti föl, figyelmen kívül hagyja a kivitelnek akkor még leküzdhetetlen nehézségeit tudományos és főképpen nyelvi szempontból. Hiszen a magyar nyelvet még előbb alkalmazni kellett a zsidóság ideológiájához, aminek nehézségeit maga Lőw érezhette legjobban, a ki az első kísérletezők között a legtöbb eredménnyel fáradt ezen a téren is, főképen zsinagógái beszédeiben. Lőw e kezdéseinek méltatásánál figyelembe veendő azonban az is, hogy feladatok kitűzése, problémák megjelölése gyakran nem

¹⁾ Idézi Lőw Lipót, Történelmi és vallástudományi értekezések 29. l.

²⁾ Jellinek levele Lőwhöz 1861. okt. 6.: „Viele sagen hier, dass Sie durch Ihren magyarischen Eifer die Juden in Ungarn irre leiteten und ihnen schadeteten“ (g. Schr. V, 179). Ugyanó valamivel korábban (1860. dec. 11.) így ír: „Die Verhältnisse in Ungarn gefallen mir nicht, und ich glaube, dass die Juden sich überstürzen. So urtheilt man auch in der ungarischen Hofkanzlei. Das deutsche Element ist die Cultur und die Juden sollten es nicht aufgeben. Wo bleibt ferner der Zusammenhang mit den deutschen Juden, mit der deutschen Wissenschaft?“ (U. o. V, 173.)

kisebb érdem és sokszor nem könnyebb vállalkozás, mint azok megoldása maga.

Egy csonka évtized (1850-57) van Lőw Lipót életében, amelyet kénytelen nyugalomban töltött, épen férfikora delén. Az emancipációért, a zsidók magyarságáért vitt küzdelme akkor szükségképen szünetelt, az orthodoxia és a haladás híveinek összecsapásai pedig még nem kezdődtek volt meg. Lőw ez idő alatt egyrészt imént elfoglalt szegedi állásába építette be magát az iskolában és a zsinagógában végzett erős munkával, másrészt első nagyobb művét (Hamaftéach 1855) készítette el, tudományos alapon ugyan, de nem tudományos formában, nagy tudásának termékeül és a maga korának nagy hasznára, de még meg nem pecsételve a tudományosság el nem évülő bélyegével. Ez is mintha intuíció jele lenne. A zsidó tudomány ideje Magyarország számára majd csak 15-20 év múlva fog elérkezni, akkor, mikor már kinőttek az iskola padjaiból azok a férfiak, akik ezt a tudományt a magyar viszonyok szempontjából megalapozni, az egész zsidó tudományos köztársaság nézőpontjából pedig előbbre vinni, tovább fejleszteni fogják. És a minden téren utmutató Lőw ime itt is épen a kellő időben lép föl két legnagyobb tudományos művével¹⁾, mint két óriási emlékkövet állítván fel azokat ama nehéz, de dicsőséges ut elején, amelyet ő tört meg az új zsidó tudománynak Magyarországon.

Lőw szellemi ereje és munkaképessége, amely volta- képen sohasem mutatja a hanyatlás vagy ernyedés legkisebb látható jelét sem, e két művében sokszorosan hatványozva lép elénk. Igaz, hogy oly téren mozog mindkettőben, amely keveseknek volt dominiuma oly mértékben, mint Lőwnek. Mint hadvezér, aki egy nagy kiterjedésű terepnek minden szögletjét bejárta, mindentalpalatnyi helyét saját szemével látta és ép azért szuverénül uralkodik fölötte, úgy ismerte Lőw a talmudi és rabbinikus irodalom végtelennek látszó térségét és oly tökéletes biztonsággal tudta felhasználni annak minden zegét-zugát saját posztóinak

¹⁾ Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden. 1870/1. Die Lebensalter in der jüdischen Literatur. 1875.

fedezésére. A zsidó archeológia akkor nem volt ugyan már ujkeletű tudomány, de ilyen nagyszabású monográfiákat eladdig még nem produkált. A tudományos irónak minden erénye, a tökéletes tárgyismeret, a lelkiismeretes pontosság, a szerető elmélyedés, az exakt módszer — csupán egynek, amit szintén ide szoktak sorozni, az érzéketlen semlegességnek, a lélektelen tárgyilagosságnak hijával — egyesült itt a stílus könnyedségével, a gondolatmenet átlátszóságával, a logika erejével, a szellem ötletességével, szóval az író jelességeivel, hogy remeket alkosson. De magáról megfélelmező objektivitás — az nem tartozott Lőw jellemvonásai közé, még az író és tudós Lőw jellemvonásai közé sem. És ez az ő subjektivitása jelentkezik archeológiai műveiben is mint az a theologiai vonás, mely a tudományt is istentiszteletté avatja, a tudós művét is a hit oszlopává magosítja. Mert Lőw mindenek fölött theologus volt, izig-tővig az volt. Sokoldalú tehetségénél fogva lehetett ő volna tiszttartó tudós vagy merőben publicista vagy hivatásos politikus is, de jelleménél fogva, legbensőbb énjéből folyólag mindenekelőtt theologus volt és ép mint ilyen providenciális jelenség Magyarországon.

Mindkét művét már hanyatló korban, de amelynek semmi nyoma bennük, az elsőt még erős harc tüzeiben állva és mindkettőt azután írta meg, hogy teljes tiz esztendő mint lapszerkesztő (Ben Chananja 1858-1867) folytonos küzdelemben, olykor két-három arcélben egyszerre hadakozva élt keresztül. De ez nála nem meglepő, mert az ő élet-eleme a harc levegője volt, az ő erejét a harcok nem fogyasztották, hanem táplálták. Nemes, nagy bérért, az igazság megismeréseért és népe igazainak elismeréseért folyó harcokban suhogtatta ő eles pengéjét s nem mint Anteus, a földi javak rögének érintésétől, hanem a megismerés égi kincseihez való fölszárnyalásból nyerte mindig újra vissza erejét. Keményen vágott és mindig oda, a hova célzott, mert mindig tudta, mit akar és sohasem akarta, hogy másutt találjon a vágás, mint a hová szánta. Így járt el az orthodoxiával és így később a kongresszussal szemben — akármi ellenkezőt állítottak is róla. És bizonyos, hogy fájt neki, mikor az orthodoxokat sujtotta, a kulturátlan gyöngé-

ket; de még jobban fájhatott neki, mikor a kongresszus párti-veit támadta, akik az ő vállain emelkedtek föl, akiknek számára legkivált ő készítette elő a hadállásokat, akikkel szemben ő szinte Catilina szerepébe esett. De azért igaz az, hogy semmi ilyes gyöngegség nem érzik fegyverfogásán.

A Ben Chananja, némely előző kísérlettől eltekintve, a melyek szintén leginkább Lów nevéhez fűződnek, az első és néhány évig egyetlen zsidó lap hazánkban. Ebből folyik, hogy a felekezeti sajtó összes feladatait vállalja magára: tudományt, egyházpolitikát, tanügyet, egyháztársadalmat, irodalmi kritikát, hirszolgálatot. Mint tudományos folyóirat a maga nemében mindvégig az egyedüli Magyarországon és a külföldi egy-két hasonló jellegű lappal minden tekintetben állja a versenyt. És a szerkesztő sokoldalúságához mérten felöleli a zsidó tudomány minden ágát, bár ismét a szerkesztő egyéniségéhez képest a teológia és archeológia dominál benne. Itthon maga nevel magának munkatársakat, külföldről a legjelesebb szak tudósokat nyeri meg közreműködésre. A modern zsidó tudomány világának középpontjává teszi Szegedet, minő a réginek valamikor Pozsony volt.

A felekezeti politika terén bátor és szókimondó s mikor megjö az ideje, erőlyesen sürgeti az emancipációt s hévvel küzd a zsidók nemzetesedése mellett. A felekezet ellen intézett igaztalan támadásokat kiméletlenül visszautasítja, akár a kormány vagy a hatóságok, akár a sajtó vagy egyesek részéről jönnek, amint különben Lów azt már a negyvenes években is megcselekedte. Az egyházi szervezet megalakítását előbb erősen szorgalmazza, majd azután az orthodoxia kultúraellenessége miatt reményvesztetten lemond a követeléséről s mikor addigi vezértársai a kongresszus egybehívásával ez irányban, mint utóbb kiderült, hiábavaló kísérletet tesznek, Lów a zsidó közügy nagy kárára félreáll, majd éles bírálat hangján fölszóal, ami viszont keserűséget támaszt ellene egykori fegyvertársai táborában.

A hitközségi élet köréből kiemelkedik a rabbitisztség kérdése mint olyan, melyet Lów lapjában és egyébként is mindig szem előtt tartott és amelynek történelmi és elmé-

leti tanulmányokat is szentelt. A régi szabásu rabbik tekintélyét a század derekán már erősen megtépázta volt saját elmaradottságuk és a kornak a régi ideálok iránt kegyeletlen közszelleme, az új irány papi képviselői pedig szellemi kiválóságaik mellett általában nem bírtak akkora egyéni sullyal, hogy állásuk méltóságát a kedvezőtlen hangulat közepette meg tudták volna szilárdítani. Innen a kongresszus többségének rabbiellenes irányzata. Lów ugyan ebben a tekintetben is kivételes állást foglalt el: erkölcsi és tudományos egyéniségének szilárd alapján nyugvó tekintélyét megingathatatlanná tette az országos hír, amely nevét mint szenvedésekben kipróbált hazafiét és az egyházi szónoklat mesteréét már korán vette szárnyaira és elterjesztette nemcsak hitfelei között, hanem az egész hazai közvéleményben s az abszolút és az alkotmányos kormányzat minden foruma előtt egyaránt. De Lów ezt a kérdést méltán tekintette a zsidóság és a zsidó vallás életbevágó ügyének és gyökeresen kívánta megoldani, kiindulva a rabbiképzésből, amelyet már 1844-ben egy felállítandó szemináriumra akart bízni. Azontul is folyton szemmel tartotta a kérdést és aligha volt szüksége a külföldről jövő biztatásra, hogy tegyen valamit az ügyben. ¹⁾ Sajnos, ezen a téren még egy Lów Lipót buzgalma sem tudott eredményt elérni.

¹⁾ Érdekesnek tartjuk Jellineknek Lówhöz intézett leveleiből a következőket ideiglatni. Midőn Lównak valamilyen hitközségi ügyben ki kellett volna az illető városba szállnia, hogy ott papi minőségében tárgyaljon, egy bécsi lap ez ellen állást foglalt. Jellinek ekkor (1860. dec. 11.) így ír: „Diesem modernen Treiben, den Rabbiner herabzusetzen, müssen Schranken gesetzt werden. Ne Rabbi ultra Schulchan Aruch, sagen die Vorsteher in Oesterreich (beleértendő Magyarország is)! Lassen Sie sich das nicht gefallen; es handelt sich nicht bloss um Ihre Person, sondern um die Stellung des Rabbiners im Allgemeinen (g. Schr. V, 172).“ — Pár héttel később (1861. jan. 28.) Jellinek arról értesíti Lówt, hogy a kormány tervet készít elő a zsidók egyházi ügyeinek rendezése iránt. „In ihren [der Regierung] Bureaus spuken zwei Gespenster: Die Trennung der Orthodoxie von der Reform und Consistorien: beides ein Unglück, wenn es zur Ausführung kommt... Consistorien werden, sage ich Ihnen, die Rabbinen zu Dienern der Vorsteher und Consistorialrätthe machen.“ Jellinek álláspontja ezzel szemben az, hogy a zsidóság nem ismer se orthodoxiát, se reformot; ezek keresztény fogalmak, melyeket

Lőw működésének gondviselészerű jellegét elegendőképen bizonyítja az a megállapítás, melyre tevékenységének higgadt szemlélete alapján jutunk, hogy ugyászólván nincs a zsidóságot bármiképen érintő az a kérdés, a melyhez ő lángelméjével, tüzes érzésű szívével, avatott kezével hozzá ne nyult volna. Olyan terjedelmű és minőségű munkát, mint ő, ugyan ki tudott volna rajta kívül Magyarországon elvégezni? A szellemi erők küzdő porondja nálunk korántsem volt akkor még oly népes mint ma: látnunk kellene tehát, ha Lőw mellett még valaki jelentkezett volna koszorura hivatottsággal a nemes versenyben. Rendkívüli lényének további ismertetőjele pedig abban nyilvánul, hogy ha az emberek s viszonyok ellenhatása miatt nem is tudott minden kérdést végleges megoldásra vinni, de egyet sem bocsátott el kezéből úgy, hogy vele való foglalkozásának nyoma ne maradt volna szelleme valamely kisugárzásában az irodalomban vagy az életben, egyiknek-másiknak továbbfejlődésében, sőt azóta bekövetkezett megoldásában is, még ha nem is tudjuk pontosan megmérni [azt az osztályt, mely a megoldásra vívő erőhatások részint párhuzamos, részint keresztbefutó tömegéből őt, az ő indítását illeti meg. A sárgálló kalászos mezők mentén járva, mondhatja-e valaki, hogy ezt a táblát már április harmatja itatta s úgy kelt benne élet, amazt ellenben csak a juniusi napsütés érlelte meg? Meglehet, hogy úgy van; de a májusi esőnek bizonyosan része van mindegyiknek rengő életében.

Az a kor, amelyben Lőw Lipót élt, a magyar zsidóság májusa volt s Lőw működése a termékenyítő eső benne. Eső közben, mint néha májusban is történni szokott, villámok tüze is cikkázott, dörgés hangja is zengett, de egyik sem ártott, csak a levegő tisztult tőle. Így Lőw lelkének eruptív tüzei, temperamentumának hangos kitörései sem tettek kárt, csak a helyzet levegőjét tisztították.

zsidó ténre átvittek. Ezen elv, ugymond, történelmileg olyan helyes, amilyen fontos gyakorlati szempontból. A kormánynak nem szabad vallási szervezet octroyálnia; bizalmi férfiakat kell összehívnia és véleményes jelentéseket kérnie. „Es handelt sich um Sein und Nichtsein des Einflusses und der Stellung der Rabbinen (g. Schr. V, 175. 176).“

Azóta nagyrészt elvégeztük az aratást, sőt új vetést is ágyasztunk el és most reménység és aggodalom között várjuk, vajjon ha újra eljő a május, elhozza-e magával ismét a termékenyítő esőt?

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátyás.

A SZEGEDI EMLÉKÜNNEP.

A szegedi hitközség június hó 4-én kegyelettel ünnepelte Lőw Lipót századik születésnapjának évfordulóját. Ez ünnepélyes alkalomból a néhai főrabbi összes fiai összegyűltek Szegeden. Az emlékünnepeket kezdetű Lőw Lipót sirjánál vette, hol dr. Lőw Immanuel imáit mondott. Ezután ifjusági Istentisztelet volt, melyen szintén Lőw Immanuel tartotta az emlékbeszédet. Délután $\frac{1}{2}$ 5 óraker diszközgyűlés volt, melyen a család és a szegedi hitközség vezetőin kívül jelen volt; Dr. Neuman Ede és dr. Venetianer Lajos (az Orsz. Rabbiegyesület képviselőjében), dr. Bánóczi József, Réthi Mór és dr. Kecskeméti Lipót (az J M I T), dr. Kármán Mór, (az O M J K E) és Stern Abraham (az Orsz. Izr. Tanító egyesület) képviselőjében.

Midvégig nagy és díszes közönség volt jelen, az ünnepély méltó lefolyású volt. A szónokok és a nevezett testületek az ünnepélyt a helyi jellegből kiemelték.

Miután várhelyi Rózsa Izsó hitközségi elnök a diszközgyűlést szép beszéddel megnyitotta, Kármán Mór felolvasta Lőw Lipót működését méltató mély tanulmányát, a mely az Izr. Tanügyi Ertesítő júliusi számában egész terjedelmében közölve van. Utána dr. Kecskeméti Lipót remek emlékbeszédet tartott, a mely óriási hatást keltett. Az ezután következő Istentiszteleten dr. Venetianer Lajos gyönyörű prédikációt mondott és dr. Löwinger Adolf szép szavak kíséretében felavatta a templom falába illesztett kőtablát, amely Lőw Lipót emlékét megörökíti.

Az este tartott banketten az első köszöntőt dr. Rózsa Izsó mondta a hivatalos testületekre és az összes vendégekre, közöttük Beöthy Zsolt főrendiházi tagra és az akadémia alelnökére, ki önként jelent meg és érzelmeit

M. Zs. Szemle III. füzet.

melyek az ünnepségre elhozták, ékesszóló beszédben tolmácsolta (a beszéd egy szépirodalmi lapban egész terjedelmében jelent meg). Még többen szólaltak fel, közöttük Várossy Gyula kisteleki plébános, ki Löw J. főrabbit köszöntötte fel.

A történeti hűség kedvéért végül feljegyezzük, hogy sem az Országos Iroda, sem az Országos rabbiképzőintézet, sem az Orsz. Tanítóképzőintézet, az emlékünnepre meghívót nem kapott.

Az emlékünnep alkalmából Szeged városi tanácsa elhatározta, hogy azt az utcát, melyben Löw Lipót lakott, az ő nevéől fogja elnevezni.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A folyó kultuszvita — midőn e sorokat írjuk, még nincs befejezve — örvendetes jelenség abból a szempontból, hogy az ország klerikalizálása végre nyíltan szóvá tétetett. Nem felekezeti kérdés ez, a klerikálisok a hatalmat akarták minden időben és minden országban. Ez a punctum saliens. A kisebbségek szervezkedése önvédelem és senkit sem fenyeget, a többség külön szervezkedése bármely cím alatt a kisebbségek elnyomására vezet. Még akkor is, ha ez nem is eredeti cél. Hazánkban azonban a klerikálisok nyíltan a hatalom megszerzésére szervezkedtek és ezt — egyelőre a kultuszmin. egy osztályában — meg is szerezték. A miniszterelnök csak e napokban nyilatkozott a Józsefvárosban, hogy a politikai tényezőknél kívül álló hatalmi szervezetek nem tűrhetők, de azért ezek léteznek. Egyelőre a zsidó szóval akarják az embereket elbódítani. Ha ez beválik — az osztrák példa jó minta — akkor következnek a protestánsok és a többi „eretnek”. A történetben rendszeresen ismétlődő eset, de az emberek nem tanulnak semmit. Nincs hazugabb tétel, mint a „historia magistra vitae”. Feledve a 30 éves háború és a tenger vér, a bozsorkány táncot újból lejtik.

A legveszedelmesebb jelenség a percentuálás, az orosz találmány. A kultuszminiszterium statisztikát tett közzé a középiskolai tanárok felekezeti hovatartozandóságáról. Hivatalból konstataulta hány százalékkal több a protestáns és zsidó tanár, mint a mennyi a népesség számaránya szerint megilletné. Az állampolgárok nem választ-hatnak szabadon pályát, előbb kérdést kell intézniök a kultuszminiszteriumhoz, hogy van-e még a kontingensből? Miért kontingentálják éppen a tanári állásokat? miért nem kontingentálják a közigazgatási és egyéb hivatalokat? De nem folytatjuk a kérdéseket. A dolog lényege az, hogy a zsidók zöme városlakó és a középosztályhoz tartozik.

Ha tehát igaz képet mutató statisztikát akarunk, akkor a zsidóságot a városok nemzsidó polgárosztályával kell összehasonlitanunk. Ilyen statisztikát a kultuszminiszterium fentérintett osztálya nem tett közzé és nem is tudjuk, hogy

a társadalom közép rétegében milyenek az arányok a felekezetek között. Lehet, sőt valószínű, hogy a mérleg ott is a zsidó oldalra billen. Ezt elismerjük, de nem ismerjük el, hogy ez bűn. Miért érdem az, ha keresztény szolgálja a kulturpályán a hazát és miért bűn, ha ugyanezt zsidó teszi ?

A kultuszvitában Tisza István gróf és mások felekezeti autonómiáját is szóba hozták. Nagy jóakarattal, de a zürkzavarból kivezető út megjelölése nélkül. Tisza gróf egyebek közt „a gyűlölködő ellenfelek” kitévelt is használta és ezt mint tényezőt mérlegelte. A gyűlölködés azonban a zsidó közönségben nincs meg. A haladó zsidókról, kik intézményeiket az egész hazai zsidóság számára alkotják és tartják fenn és kik minden pillanatban készek orthodox nevű testvéreikkel egyesülni, senki sem mondhatja, hogy ellenfeleiket gyűlölik. Fájjalják a szakadást és áthidalása céljából több ízben fehér lapot ajánlottak fel. De az orthodox közönség zöme sem gyűlöl senkit. Az orthodox zsidó nép konkludens cselekményeiből bizonyítottuk utolsó füzetünkben, hogy a modern zsidókban nem lát más felekezetet. Ösztönszerűleg érzi, hogy ma, midőn a zsidókat minden oldalról szorongatják, össze kell tartani. Hajdanában a vallástörvény megszegőjére haragudott, ma azonban saját táborában találja a vallástörvény negligálóit és jól tudja, hogy ez a körülmény nem képezheti a szétválás alapját. Az orthodoxia cserepekre törne az nap, melyen a Sulchan Árukhot gyakorlatilag végrehajtaná. A szombat megszegőjét pl. infámiával kellene sujtania. Az utolsó emberöltő tapasztalatai a zsidókat a vallás követelte életmód tekintetében türelmességre tanították. Nincs kétség az iránt, hogy a „gyűlölködés” csak az orthodoxia lármás körének tisztán pártpolitikai célból nyilvános megnyilatkozásában mutatkozik. A gyűlölet általában nem zsidó tulajdonság.

Mi nem kételkedünk abban, hogy a hazai zsidó nép az egységes zsidóság mellett fog dönteni, ha erre alkalmat adnak neki. Tisza gróf jóhiszeműsége minden kétségen fe-

lül áll, de azért a gyűlölködés a zsidó népben nem létezik. Saját köreinkben is rosszul vannak informálva: az orthodoxiát azonosítják a lármázókkal. Mint már más alkalommal kiemeltük, a nagy zaj a pártok számaránya tekintetében is megtévesztette a hivatalos világot. Az orthodox nevet felvett párt lélekszám tekintetében nagy kisebbségben van. Ha döntésre kerül a dolog, ennek a kisebbségnek jelentékeny része is készséggel fog az egységes autonómiában bentmaradni. Mi csak ismételteljük azt, a mit több ízben kifejtettünk, hogy a kormány megteremtheti a zsidó önkormányzatot, ha ezt dekretálja és e mellett szilárdan megmarad.

Ha a zsidók tudni fogják, hogy „itt élnek haldokell”, meg fognak egyezni az elsőben. Mi teljesen dr. Bakonyi Samu nézetén vagyunk, ki nagyszabásu beszédében, melyből térszúke miatt sajnálatunkra csak egy részlet közölhetünk, történelmileg világította meg a jelenleg uralkodó áldatlan helyzetet és odakonkludált, hogy a magyar állam, a mely minden időben csak egy izraelita felekezetet ismert, csakis egy izr. autonómiát adhat és ezt szilárd akarattal meg is teremtheti. Nincs ebben semmiféle lelkiismereti kényszer, kinek nem tetszik, kívül maradhat. A jelen helyzettel szemben nem is veszít semmit, hisz most sincs autonómiája. A működő autonómia idővel minden visszavonást meg fog szüntetni, mert mindenki meg fog győződni, hogy az egyéni lelkiismeret érintetlen hagyása mellett vallási és kulturális tekintetben számos üdvös és jó intézményt fog teremteni, melyek között nem az utolsó épen a régi rabbik és községi tisztviselők méltóbb el látása és biztosítása lesz. A kormány ketté vághatja a gordiusi csomót, ha akarja.

Miután a fentieket irtuk, a kultuszvita végén felszólt vallás- és közoktatásügyi miniszter beszédéből arról győződöttünk meg, hogy egyelőre csekély a remény arra, hogy az izraelita autonómia hamarosan létrejőjön. Gróf Zichy János erre a pontra nézve nagyjában ismételte azt, a mit annak idején a nála tisztelgő kerületi elnököknek mondott. Nehézségek, nagy nehézségek kétségtelenül vannak, de ezek nem olyanok, hogy szilárd akarattal nem

volnának legyőzhetőek. Az anyakönyvek rendezése szintén az orthodoxok ellenére történt, sőt a recepció is, mely ellen „állást foglaltak”. Ugy ezen, mint más alkalmakkor az orthodoxok a lelkesmereti kényszerrel argumentáltak, de, mihelyt az ügy nyélbe lett ütve, megnyugodtak és a törvényre illetve rendeletre mint előnyöket biztosító forrásokra erélyesen hivatkoztak, mintha soha nem ellenkeztek volna. Minden bizonnyal így történe az autonómiával is.

Gróf Zichy János, mint elődjei a kultuszminiszteri székben az izr. felekezet egysége mellett foglalt állást és „a különvált csoportokat a kérdésnek rendezése szempontjából valamely együttes munkálkodásra felhívni fogja”. A miniszter maga tehát még nem adta fel a reményt.

Örvendetes lépést tett előre, midőn kijelentette, hogy a fenti ügy kialakulására való tekintet nélkül „rendezni óhajtja a rabbi-minősítés ügyét”. A budapesti rabbiképzőről oda nyilatkozott, hogy az „a világ egyik legjobb rabbiképző intézete”. E magas elismerés reményt nyújt arra, hogy ezt az intézetet a haladó tudomány kívánalmainak és a felekezet méltóságának megfelelően ki fogja építeni. Az országos rabbiképző intézet valaha az egész világon első volt a maga nemében; az alapítása óta lefolyt 34 évben más rabbiképzők emelkedtek, ez azonban a teológiai tanárok száma és a tanszékek rangja tekintetében stagnál. A kulturáért lelkesedő fenkölt gondolkozású miniszter ezen a téren nagyot alkothat, miáltal felekezetünket nagy hállára köteleznél és a magyar kultúra egyik ágát hatalmasan fejlesztheti.

Azzal is nagy érdemeket fog szerezni felekezetünk konszolidációja körül; ha a hitközségi adózás terén uralgó zürzavart megszünteti és megahadályozza azt, hogy izgága elemek a hitközségeket anyagi alapjukban tetszésük szerint megingassák.

A hosszúra nyult kultuszvita folyamán felszólalt Lukács György is, kinek rendeletére az orthodoxok minduntalan hivatkoznak. A volt miniszter a zsidóság egységének elvét vallotta és azt magyarázta, hogy ő rendeletével ezt az egységet meg nem bontotta, a rendeletnek

ilyen értelme nem volt, hanem egész mást célzott. A rendelet kibocsátója minden esetre illetékes saját rendeletének interpretálásában. Ezek után jogosult a kérdés: miért nem rektifikálják, illetve miért nem vonják vissza a rosszul felfogott, vagy félremagyarázott rendeletet?

Szabolcsi Miksa, az Egyenlőség szerkesztője f. évi június havában ünnepelte 30 éves szerkesztői jubileumát. Ez alkalomból széles körök fejezték ki szerencsekívánataikat és tiszteletüket az ünnepelt férfiú iránt, ki felekezeti érdekeinknek mindig bátor harczosa volt és minden jó ügyet lelkesen felkarolt. Dr. Weinmann Fülöp udvari tanácsos, a pesti izr. hitközség elnöke, a hitközség közgyűlésén meleg szavakban üdvözölte a jubilánst. Az ünnep fénypontja a számos elismerés mellett is az a jubileumi szám volt, amely június 1-én megjelent. Fényesen kiállított 170 oldalra terjedő diszirat. Az üdvözlők díszes sorát gróf Khuen Héderváry Károly miniszterelnök nyitja meg. Ezután sorban következnek: Eötvös Károly, Kiss József, Vázsonyi Vilmos, Herczeg Ferencz, Mezei Mór, Weinmann Fülöp, Winterberg Gyula, Székely Ferencz, Fodor Ármin, Bakonyi Samu, Stiller Mór, Mezey Ferencz, Sebestyén Károly, Szatmári Mór, Zangwill Izráel, Bacher Vilmos, Perls Ármin, Kecskeméti Lipót, Adler Illés, Grauer Vilmos, Schnitzer Armin, Zempléni Árpád, Balthazár Dezső, (az orsz. református lelkészegyesület elnöke), Kohner Adolf, Mezei Ernő, Komáromi Sándor, Fleischmann Sándor, Patai József, Gábor Andor, Mezey Sándor, Szabolcsi Lajos. A nagyobb irodalmi dolgozatokat maga a szerkesztő nyitja meg „Római utam” cz. utleirással, a mely után kereken még 50 változatos tartalmu közlemény következik, melyeknek szerzői Bánóczi J., Hevesi S., Neumann E., Klein M., Venetianer L., Deutsch E., Krausz S. (Bécs), Munkácsi B., Singer B., Steiner I., Kiss A., Büchler S., Guttmann M., Bernstein B., Lövy F., Eisler M., Lenkei H., Castiglioni V. (Róma), Bände Z., Goldberger I. és mások. Folyóiratunk szintén csatlakozik az üdvözlők fényes

sorához, azt kívánva, hogy az Egyenlőség és szerkesztői jövőben is sikerrel szolgálja azt a zászlót, melyet fenn lobogtat.

A pesti Chevra Kadisa „Szeretetháza“, melynek létesülése egyes stádumairól annak idején hirt adtunk, május hó 16-án szép ünnepség keretében fel lett avatva. Az ünnepi beszédet Winterberg Gyula udvari tanácsos elnök mondotta, amely a fényes gyülekezetre felemelő hatással volt és nyomtatott alakjában a szeretet eszméjének szélesebb körökben való terjesztésére is kiválóan alkalmas. Dr. Mezey Ferencz kir. tanácsos ügyész-titkár lendületes bevezetés után felsorolta jelentésében az adatokat e nagy műről, melynek eszméje tőle eredt. Végül dr. Adler Illés rabbi hangulatos imával befejezte a szép ünnepséget. Az amerikai uton levő nagy épület, Lajta Béla műépítés alkotása, óriási méreteivel és gyönyörű architektonikájával impozáns benyomást tesz. Ehhez járulván mintaszerű be rendezése, az e pombeli intézmények legelsői közé tartozik. 120—150 gyógyíthatatlan beteget képes befogadni. Ugyanezzel az intézménnyel van kapcsolatban a beteg-ápoló nővérek új intézménye, a mely már működik és örvendetesen bevált. Jelenleg 18 nővér van a Szeretetházban.

GRÓF ZICHY JÁNOS KULTUSZMINISZTER BESZÉDÉBŐL.

(1911 jun. 16.)

Bakonyi Samu képviselő ur és Ostffy Lajos képviselő ur az izraeliták egységes szervezésének kérdését vetette itt fel. Bizonyos, hogy mind a felügyelet, mind a kulturpolitika tekintetében rendkívül fontosnak tartom az izraeliták autonómiájának létesítését ebben az országban, és különösen sürgős és kívánatos volna a rabbiképzés és az iskolaügyi szervezése.

Bakonyi Samu: Ugy van!

Gróf Zichy János vallás- és oktatásügyi miniszter: A törvény csak egy izraelita felekezetet ismer. (Ugy van!) Én azt hiszem, helyes uton járok, ha ezen az uton indulok el, (Helyeslés) de a mennyire tény és bizonyos ez, éppoly bizonyos az is, hogy az orthodoxokat és neológokat együttműködésre birni legalább a mai viszonyok közt alig látszik lehetségesnek. (Igaz! Ugy van!). Én azt tartom, hogy személyi ellentéteken kívül bizonyos gazdasági okok is forognak fenn. Így pl. a hitközségi adó és bizonyos jövedelmek, mint páskasütés, kóser husvágásból folyó jövedelmek az egyes hitközségi előjárókat sajtóságosan befolyásolják. A neológokat, orthodoxokat, status quo ante és szefárd csoportokat csakúgyan nem lehetne ma egyesülésre birni másképp, mint erőszakkal. Már pedig, t. ház, én az autokráciát és despotát meg tudom érteni, de azt gyakorolni képtelen volnék. (Helyeslés)

Es ha akarnám is, nem tehetném, mert nem állanak rendelkezésemre azok az eszközök, melyek az erőszakos beavatkozásra okvetlenül szükségesek volnának, eltekintve attól, hogy ezen eljárása alkalmával okvetlenül magammal szemben látnám az izraelita felekezetnek egy tetemes részét. A magyar izraelita hitfelekezet valamely új szervezetét oktroj utján keresztülvinni, azt én a liberalizmussal összeegyeztethetőnek nem tartom. (Helyeslés.) Meg vagyok győződve, hogy az érdekek és érzelmek egész tengerén kellene átgázolni, ha ezt keresztül akarom vinni.

Az egyedüli a mit tehetek az, hogy a különvált csoportokat a kérdésnek rendezése szempontjából valamely együttes munkálkodásra felhívni megkísérlelem. Bármely irányban történjék azonban ez, és késsék is ennek a dolgnak végleges kialakulása, attól teljesen függetlenül rendezni óhajtom a rabbi-minősítés ügyét, (Helyeslés) mert ezzel is egy lépéssel előre haladhatunk ezen terepen.

Igaz, hogy a zsidó felekezetnek ma is rendkívül jó

rabbiképző intézete van, a budapesti rabbilépző a világnak egyik legjobb rabbiképző intézete, de azt hiszem, az általános műveltség az egyes rabbik közt nem elegendő, mert csak az anyakönyvvezető rabbikra vonatkozik a négy polgári osztály és ezt sem a közérdek, sem a felekezet szempontjából nem tartom elegendőnek. *(Helyeslés.)* Különben is ennek rendezésére régóta kötelezve van a kormány az 1895: XLII. t.-cz. 4. §-a által. Ezzel egyetemben az összes izraelitákra kiterjedőleg a felekezeti adózások kérdését és az új hitközségek alakulására vonatkozó és jelenleg fennálló szabályzat kiegészítését munkába akarom venni. *(Helyeslés.)*

A mi Bakó József t. képviselőtársam határozati javaslatát illeti, a melyben arra kíván engem utasíttatni, hogy a protestáns lelkészek évi fizetését emeljem fel, erre nézve kijelentem, hogy teljesen Thaly Ferenc t. képviselőtársam álláspontján állok és tervem legközelebb törvényjavaslatot benyújtani az összes felekezeti papok fizetésének felemelését illetőleg. Bakó képviselő ur határozati javaslatát túlságosan egyoldalunak tartom és különben sem tudnám azt keresztülvinni, mert három hónap alatti képtelen volnék ezt előkészíteni, már azon számítások szempontjából is, a melyeket eszközölni kell. Kérem tehát a t. képviselőházat, méltóztassék ezt a határozati javaslatot is mellőzni.

A KONGREGÁCZIÓKRÓL.

Azonban gondoskodni fogok arról, hogy ilyen felekezeti jellegű asszociációkban — bármilyen felekezet legyen is az — ne fejlődhessen ki felekezeti gyűlölködés és türelmetlenség szelleme. *(Élénk helyeslés jobb felől.)*

Intézkedni fogok az iránt, hogy tisztán állami középiskolák helyiségeiben ilyen gyülekezetek ne tartassanak, *(Élénk helyeslés a jobb oldalon),* hogy ez alól semmiféle kivétel ne tétessék és hogy semmiféle fiatalember a középiskolákban ne kényszeríttessék ilyen asszociációkba való belépésre. *(Élénk helyeslés a jobb oldalon)* Ha pedig a vallási türelmetlenség jelenségeivel találkozoznánk, akkor is méltóztassék meggyőződve lenni, hogy az nem a kongregációk természetéből és céljából, hanem a vezető kárpintatlanságából származik, *(Igaz! Ugy van! a jobb oldalon),* örködni fogok tehát e felett és ha ilyen jelenségekkel találkozom, fel fogom függeszteni az illető ifjusági egyesületek működését, mert részemről nem tudok semmitsem jobban perhorreszkálni, nem utálok semmit jobban, nem tartok semmit a keresztény szellemmel inkább ellentétben állónak, mint a felekezeti türelmetlenséget. *(Hosszantartó élénk helyeslés és taps a jobb oldalon.)*

RÉSZLET DR. BAKONYI SAMU ORSZ. KÉPVISELŐ BESZÉDÉBŐL

(1911 május 30.)

Dr. Bakonyi Samu nagy beszédjében felekezetünk autonómiájának összes kérdéseire kiterjeszkedett. Tanulmányos történelmi visszaillesztés után, melyben első sorban azt bizonyította, hogy a hazai törvények csak egy izraelita felekezetet ismertek és ismernek és hogy az alkotmányos aera óta báró Eötvös Józseftől Wlassics Gyuláig minden kultuszminiszter ugyanezt az igaz elvet vallotta, bírálat alá vette Lukács György volt miniszter rendeletét, a mely az elven rést ütött és azután következőkép folytatta.

T. képviselőház! Azt hiszem, hogy ha Lukács György volt miniszter ur ezt is elismerte, akkor a legfőbb felügyeleti jog szempontjából annál kevésbbé volt helyes és jogosult az egységre törekvő magyarországi zsidó hitfelekezet e legnemesebb óhajításának teljesedését talán hosszú időre így elodázní. Később annak a kormánynak bukása után, amelynek Lukács György t. képviselőtársunk tagja volt, a zsidó hitfelekezet illetékes tényezői ismét azzal a kéréssel fordultak a kormányhoz, hogy végre-valahára vegye kezébe a kérdést és a recepcióról szóló törvény folyamánaképpen igyekezzék a zsidó felekezet helyes autonómiáját megszervezni. E felíratára a zsidó felekezet illetékes tényezőinek választ adott a mostani t. miniszter ur elődje, gróf Apponyi Albert. Egy leiratban felhívta volt az országos izraelita irodát és illetőleg a községi kerületi elnököket, hogy adjanak neki irányt arra nézve, hogy milyen intézkedéseket és mily eljárást tart célravezetőnek a testület az izraelita felekezet egységes szervezetének megalkotására nézve, mert hiszen ő azt tárgyalni óhajtja és az izraelita egyetemes gyűlést e cél elérése érdekében egybehívni szándékozik.

Ez az első oly jelenség, amely komolyan arra mutat, hogy a magyar államkormány vissza akar térni arra az utra, amelyet e nehéz kérdésben báró Eötvös József, az alkotmány helyreállítása idejében az első felelős magyar kultuszminiszter megjelölt. Mert az csakugyan nem tűrhető, hogy ez anarchisztikus állapotok fentartásával az a jog, amelyet a törvény adott meg, az egységes törvény, az egységes felekezetnek, a különböző kormányrendeletekkel különböző, beavatatlanságból származó közigazgatási intézkedésekkel darabokra töressék. A kormány nem lehet e kérdésben más alapon, mint volt a magyar törvényhozás

kezdettől fogva, ugyszólván egész ezer esztendőn át. Hozzáteszem, hogy nem lehet más alapon, mint a felekezettnek illetékes törvényes képviselője, amelyet szóhoz juttatott az első kongresszuson báró Eötvös József. *Nem lehet azt el-
tűrni az alkotmányosság szempontjából sem, és erre hi-
vom fel a t. ház minden tagjának figyelmét pártkülömb-
ség nélkül, hogy egy az ország törvényei szerint közjogi
értelemben is bevett vallásfelekezettnek belső ügyeit kor-
mányrendeletekkel, ötletszerűen, a különböző pártok ré-
széről jövő nyomás vagy mozgalmak halása alatt lehessen
szervezni és igazgatni.*

Ez, t. ház, nem felel meg magának annak az alapfel-
fogásnak sem, amely a törvényes bevettség alapja, gondo-
lata, amely épen azért tartja fenn e rendszert, mert az ál-
lamnak az egyházhoz való viszonyát akként akarja szabá-
lyozni, hogy az állam céljai huzhassanak hasznot az egy-
ház kulturális működéséből és az egyházak által végzett
kulturális feladatok helyes, józan és a haladás törvényei-
nek megfelelő ellátásából.

T. képviselőház! Meggyőződésem szerint a magyar
törvényhozásnak végre vissza kell térnie a jogfolytonosság
utjára. A jogfolytonosságot megszakították a törvényeinkben,
báró Eötvös József és utódainak felfogásában érvényesülő
felekezeti egységet megbontották a későbbi fejlemények.
Nincs sürgősebb feladat ezen a téren a törvényhozás és a
kormány előtt, mint ezt a megbontott *egységet helyreállí-
tani* és a zsidó felekezettel viszont odaállítani azon ténye-
zők sorába, melyektől joggal elvárhatja a magyar állam és
a magyar nemzet, hogy kulturális feladatainak megoldásá-
ban a maga kötelességét teljesíteni tudja és teljesíti is.
(Helyeslés.)

Még lehet követelni egy elfogulatlan kormánytól azt,
hogy ne engedje magát befolyásolhatni a különböző pár-
toskodó követelések által és ha azok elébe jutnak, akkor
viszont az is kötelessége az ország vallásügyi élén álló
kormánynak, hogy vizsgálja meg azokat a szempontokat,
melyeket érvényesítenek ezek a különböző pártoskodó tö-
rekvések.

A nélkül természetesen, hogy e kérdések közelebbi
részleteibe akarnék hatolni, csak röviden akarom felemlí-
teni, hogy mikre hivatkozik mindig a szeparatiztikus tö-
rekvés annak igazolására, hogy csakugyan vannak hitfele-
kezeti különbségek a zsidóság különböző szervezeti ár-
nyalatai között.

Hivatkozik az orthodox felfogás pl. egy kodexre,
melynek a neve héber nyelven Sulchan Aruch, melyre vo-
natkozólag a leghaladatlanebb, az igazság világánál képte-

lenségnek bizonyuló félrevezetések jutnak a t. miniszter úr elé.

Az a kérdés, mely aztán a Sulchan Aruchra való
hivatkozás körében dominál: az u. n. Al-Memor elhelye-
zésének a kérdése, mely az orthodox felfogásu atyafiak
szerint oly dogmatikus különbséget létesítene, amelyeknél
fogva különböző zsidó hitfelekezetről lehet ebben az or-
szágban beszélni.

Hogy ez mennyire nem igaz, ezt bebizonyítom ennek
a templomi asztalnak a magyarországi különböző árnyala-
tú hitközségekben való elhelyezésével. Itt van a pesti hit-
község, mely körülbelül a leghaladottabbnak tekinthető az
országban. Egyik templomában fent a frígyszekrényhez közel
van elhelyezve a Thóra felolvasására szánt ez az asztal,
a másik templomban az olyan gondolkodásuak kedvéért
a templom közepén van elhelyezve, amint ezt állítólagos
dogmaként követelik az orthodox árnyalatuak. Ott van
egyik legfejlettebb orthodox árnyalatu hitközsége az or-
szágban, a pápai, ott pedig a frígyszekrényhez közel van
elhelyezve, úgy mint a kongresszusi alapon álló pesti zsi-
dó templomban. Ez tehát nem szolgálhat semmiféle jogos
alapot nagy vallásos, dogmatikus, hitágazatbeli különbség-
re. (Ugy van!) De komolyabb argumentumokkal is meg-
világíthatom ezt.

Magában a Sulchan Aruchban találjuk meg azt, hogy
ennek az elhelyezésnek a kérdése egyáltalában nem lehet
fontos és nem lehet kötelező az alexandriai templom
rendjének követése, mely templomban, az orthodox fölfo-
gás szerint, van elhelyezve a felolvasó-asztal. Maga a
Schulchan Aruch mondja, hogy ez tisztán stílus kérdése,
ennek így vagy amúgy való elhelyezését kötelezővé tenni
abszolúte nem lehet...

T. képviselőház! Az 1895: XLIII. tc. 3. §-a elrendeli,
hogy Magyarországon csak olyanok nyerhessenek előjárói
és lőkészi állást, akik képzettségüket itt nyerik el. Ennél
a kérdésnél tolu azután a legszíalmasabban elő az a hely-
zet, amit az idézett elő, hogy a recepcióról szóló törvény
mind e mai napig végrehajta nincsen. Jelent ugyan meg
a törvény meghozatalát és kihirdetését követő rövid idő
mulva egy miniszteri rendelet, amely a törvény végrehaj-
tásáról szól. De ha ezt meg méltóztatik nézni, abban a
végrehajtásra vonatkozó semmiféle intézkedés tulajdonké-
pen nem foglaltatik. Mint hogy ha az a recepció törvény
tulajdonképen nem lett volna egyéb, mint az egyházpoli-
tikai alkotásoknak egy nagyon kellemetlen ballasztja, amely
ott van betűszerint a Corpus Jurisban, de az életbe nem
mehet át, mert például ez az az egyik leglényegesebb kö-
vetelménye a törvénynek nincs végrehajta.

Egyébként, hogy állunk a rabbiképzés kérdésével és a rabbiállások betöltésével? Általában divó szokás az orth. irányzatu községekben, hogy ha a rabbi meghal, kopersójánál kikiáltják utódjául a fiát vagy vejét, minden vizsgálatra nélkül annak, mennyiben rátermett az illető egyénileg, képzettsége szerint, nemzeti érzése szerint. Szép dolog volna ez a kegyelet szempontjából, de már magának a felekezetnek érdekében, a nemzeti haladásnak és műveltségnek szempontjából abszolúte megengedhetlen. Épen azért ismétlem: ha van kérdés, amely egymagában elodázhatatlanná teszi a zsidó szervezet ügyének szabályozását és megoldáshoz való juttatását, ez magában véve olyan, amely teljes mértékben kihívja a mindenkorai vallás-és közoktatásügyi miniszter kötelességtudását...

A magyar zsidóság virágzó intézményeket tart fenn, amelyek az egyetemes nagy nemzeti kulturának céljait szolgálják. Ezek között már méltányoltam a rabbiszeminárium és a tanítóképzőintézetet. Most még csak is egyre akarok rámutatni; ez mutatja azt az igazi nemzeti érzést, amely a magyar zsidóban teljes erővel buzog. Mikor elérjük Magyarország ezredéves fenállásának időpontját, a magyar zsidóság is érezte azt, hogy történelmi ténnyel kell a maga részéről is a millénium megünnepléséhez hozzájárulnia. Közadakozásból létesített tehát egy egyházi közlapot, amelynek felhasználásánál első cselekedete volt, hogy kiszakított abból egy 150,000 K-ás alapítványt, amelyet a magyar Ludovikában létesített abból a célból, hogy annak jövedelméből felekezeti különbség nélkül magyar honvédtiszteket neveljenek.

Azt akarná az elfogulatlan, művelt magyar zsidó, hogy tekintet nélkül a különböző vallási szertartásoknak szorosabb vagy tágasabb értelmezésü obszervanciájára, minden zsidót áthasson ez az érzés nemcsak a hazafiság nyers fölfogása, velünk született ösztöne szempontjából, hanem azon érzés szempontjából is, amelyet kell, hogy magában kifejlesszen e hazának minden, bármily hitet valló polgára is, hogy a haladásnak, a műveltségnek korszerű kívánalmaihoz simuljon hozzá és ezzel mozdítsa elő az egész nemzet nagyságát és fejlődését...

T. képviselőház! Itt tárgyalunk mindenféle dolgokról, egymással szembeállítjuk a felekezeti szempontokat és mikor egy felekezet színe-java semmiféle más érzés által nem vezettet magát, mint a magyarság és a magyarosodás érdekei által, akkor nincs senki ebben a törvényhozásban, aki ennek a támogatására felkeljen, akkor a t. kormány még mindig tanulmányozgat, még mindig a végére mehetetlen studiumok után botorkál, ahelyett, hogy az előtte

ex asse ott fekvő anyagot igazi alkotó figyelmére méltatná és annak alapján ezt a nemcsak felekezeti, hanem nemzeti szempontból is kinos, kényes és türehtetlen állapotot végre orvosolná. (Helyeslés a jobboldalon.)

Magyarország törvényhozásának nem szabad letérnie a jogfolytonosság utjáról, nem szabad ellentétbe helyezkednie ezredéves törvényeink egész sorozatának szellemével és vissza kell térnie arra az igazán liberális felfogásra, amelyet báró Eötvös József képviselt ebben a kérdésben is.

Nem szabad megtérnie, hogy ez a felfogás, amely a magyar szabadelvűség egyik héroszának igazán értékes, nagy egyéniségéből sarjadt ki, feláldoztassék magának a liberalizmusnak.

Mikor a liberalizmus felfogásában egyek vagyunk, akkor, végre mégis elérkezett az idő arra, hogy ezt a kérdést csakugyan a valódi szabadelvűség szempontjából oldjuk meg és nem annak a szabadelvűségnek a szempontjából, amely a kérdésbe be sem férő lelkiismereti szabadság jelszavaival félrevezetve teszi lehetővé ennek a fejetlenségnek a tentartását, amely a legkárhözatosabb visszahatással van a magyar nemzeti és társadalmi egy-ségre és kulturára.

Nekünk igen meg kell becsülnünk az olyan példányképeket, akik a magyar zsidóság kebelében támadtak, amilyen volt például Schwab, a volt pesti főrabbi és az ő méltó kortársa és kollégája Löw Lipót, akinek születése száz éves ünnepét most fogja megülni Szeged városa, az a Szeged város, amely azt hiszem, a magyar nép gondolkodásának egyik illetékes képviselője, az a város, amely utcát fog elnevezni Löw Lipótról és lakóhelyét, működése helyét, mert nem ott született, emléktáblával fogja megjelölni. Ez a Löw Lipót 1848-ban a szabadságharcban kiszállott a séllyei honvédtáborba és ott lelkesítette az ő hitét valló magyar honvédeket arra, hogy Magyarország alkotmányát, szabadságát, miképpen kell vérük hullásával megvédelmezni. Az ilyen férfiakra való hivatkozás szolgáljon válaszul egyuttal igénytelen felszólalásomnak befejezésépen Rakovszky István t. képviselőtársam ama szemrehányására is, hogy egyik-másik fogadkozó zsidó képviselő nem váltotta be azt az ígéretet, hogy, ha a magyar alkotmány csakugyan veszélyben lesz, ott lesz a barrikádokon.

Nem, t. képviselőház. Ezt a gunyt, ezt a célzást a magyar zsidóság el nem fogadhatja, ezt vissza kell utasítani, mert hiszen vérevel pecsételte meg hazája szabadságát és hazája alkotmányához való hűségét.

Nincsen abban igazsága Tisza István t. képviselőtársamnak, hogy a felekezet körében dülő pártvillongások miatt egységes szervezetet létesíteni ne lehetne. Csak erély, csak céltudatos elhatározás kell ehhez a törvényhozás és a kormányzat részéről, erély, amely felülemelkedik a kicsinyes napi viszonyok színvonalán, amely felismeri a kérdésben rejlő nagyfotosságu alkotó elemeket. Épen ezért, hogy ez a cél elérhető legyen, én azt hiszem, hogy leg-sürgősebb feladata ezen a téren a t. kormánynak intéz-
kedni az iránt, hogy a magyar zsidóság egyetemét képviselő kongresszus hívassék egybe, *bizassék magára a felekezetre annak a kérdésnek eldöntése, hogy miképen akar szervezkedni, mert ha egységes szervezetet nem lehet rá-
oktrojálni egy bevett vallásfelekezetre, azt hiszem, hogy két-félét, vagy négyfélét sem lehet, legkevésbé pedig kormányrendeletekkel, amelyek egyenesen ellentmondanak — mint azt kimutattam már — százados törvényhozásunk szelle-mének és az igazi alkotmányos felfogásnak.*

T. képviselőház! Pártkülönbség nélkül ajánlom az általam elmondott igazságokat ezen ház minden t. tagjának figyelmébe. Mert akármilyen eltérő állásponton le-gyünk is, a nemzeti művelődésen alapuló s a nemzet jö-vendő nagyságát érintő kérdésben nem szabad, hogy akár politikai, akár felekezeti gyűlölet elválasszon minket. (Ál-talános helyeslés.)

TUDOMÁNY.

A ZSIDÓ UZSORA.

A zsidók teljes asszimiláltságát semmi sem mutatja oly szembeötlően, mint az, hogy környezetük balvélemé-nyeit akkor is osztják, ha az ellenük irányul. Az antisze-mitizmus legfőbb diadala az, hogy gyűlölködő tanainak akárhány „művelt” zsidót nyert meg. Nem azokra a spe-kulánsokra gondolunk, kik magukat áttérés által erkölcsi-leg kvalifikálják, hanem zsidókra, kik zsidók maradnak. Nincs oly zsidóellenes állítás, melynek ne akadna zsidó hívője. A zsidó uzsorában pedig — legalább a multa nézve — minden zsidó hisz. „Falusi bankárok” voltak va-lamennyien, mint Grünwald Béla magát egy emberöltő előtt kiméletesen kifejezte. A való tények azonban a sötét képet átfestik és más világitásba helyezik.

Uzsora kamatra adott minden kölcsönt jelent és ere-deti értelmében nem gyűlöletes fogalom, a mint ma példá-ul a járadék nem az. Sőt hazafias tett az államnak ka-matra való hitelezés. Legalább ily jótéteményt gyakoroltak a zsidók, midőn a tökeszegény városok népét kölcsönnel segítették ipari vagy kereskedelmi tevékenységében. A földbirtokos nemesség birtokait a zsidók pénzkölcsöneivel javította és emelte. Hogy ez a középkorban, nagyjában 12—16 századokban, tényleg így volt, bizonyítja maga az a tény, hogy a zsidókat a városok a feneketlen vallás-gyűlölet daczára megtűrték, nem ritkán a városok törték magukat utánuk, ha kikergették „örök időkre”, csakhamar visszahitták, sőt az is megésett, hogy a nép összecsendült, „kenyeret és zsidót” kiáltozva.

A zsidó tőke segítségével nagyra nőtt helyek, a zsidót,
Magyar Zsidó Szemle 1911. III. füzet

anyagí kulturájuk tényezőjét, kiülték, mihelyt nem szorultak többé reá. Ez volt rendesen a zsidó sorsa és ebből minden tárgyilagosan gondolkozó ember megállapíthatja, hogy a zsidók és a népek között ki volt a kihasználó és ki volt a kihasznált.

Ha a konkrét tényeket vizsgáljuk, nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a percent magassága a gazdasági helyzettel szoros összefüggésben áll. A mi ma uzsora, az száz év előtt még alacsony kamat volt. Ha tehát a középkorban 23—45 százalékot engedélyeztek a földes urak vagy a városi hatóságok, akkor abból, mai fogalmak alapján, nem lehet uzsorakamatot megállapítani, mint azt a vallás- és fájgyűlölet nem ritkán tette. Az usura szó a legális kamatot is jelezvén, minden kölcsönadással foglalkozó zsidó „uzsorás” lett, habár tényleg pénzt nem árulta drágábban, mint a mennyire a vele élő nem zsidó világ becsülte, a mely benne nem is látott uzsorást, hanem keresetében való támogatóját.

Ezeket az általános észrevételeket előre bocsátjuk, midőn egy nagyfontosságú alapos műből néhány idevonatkozó részlelet kiemeltünk. A Schmoller és Sering által kiadott „Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen” cz. hires gyűjtemény 152. füzeté a következő művet tartalmazza: „Der Geldhandel der deutschen Juden während des Mittelalters bis zum Jahre 1350. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte im Mittelalter” (Leipzig 1910). Szerzője Hoffman M. rabbi, a mint a czimlapon ki van téve.

Közönségesen azt hiszik, hogy csak a zsidók kerestek pénzzel és hogy csakis ezzel kereskedtek. Ezzel szemben összeállítja H. az adatokat, melyek azt mutatják, hogy a zsidók földbirtokosok is voltak (1.§.) és hogy árúkkal is virágzó kereskedést folytattak (2.§.) A pénzkereskedés általános ismertetése és az egyházi kamattilalom leírása után rátér a keresztény pénzkereskedésre és a keresztény papság ebbeli tevékenységének ecsetelésére (4-8 §§). A papok mindenféle pénzügyleteket kötöttek földbirtokosokkal, de zálograis adtak kölcsönöket. „A 14. században a városokban sok viszály volt a papokkal, a városi telkek tulnyomó részét

birták. Megtiltják nekik, hogy további fekvő birtokot vásároljanak, birtokukat pedig adják el. 1386-ban a felső és középrajna mentén a nép feltámadt papjai ellen és jobban üldözte őket, mint a zsidókat, kikkel egyébképp összehasonlíttatnak” (37. lap). Zsidóknál elzálogosított birtokok kiváltására megszerezték a jogot és ha nem volt pénzkészletük, drága egyházi tárgyakat zálogosítottak el zsidóknál a szükséges pénz beszerzése czéljából. „Sie verschmähten es auch nicht, ihrerseits ihre Gelder bei Juden und Wechslern gewinnbringend anzulegen. Niedere Kleriker konkurrieren mit Juden bei zweifelhaften Geschäften, wo es sich um den Ankauf gestohlener Güter handelt” (40). A pénzügyletekben a papság minden foka részt vett.

„Hogy néhányat említsünk: 792 Agino konstanzi püspök, 1045 a bambergi püspök, 1188 I. Fülöp kölni érsek, 1235 II. Konrad hildesheimi püspök, 1247 Hermann würzburgi püspök, 1267 János lübecki püspök, 1271—1279 Siegfried kölni érsek, 1310 III. Burchard magdeburgi érsek, 1331 a trieri érsek. Az ujonnan alapított német lovagrend mergentheimi telepe buzgó részt vesz az e fajta üzletekben” (41). A kölcsönvevők császárok, hercegek, grófok, lovagok az egész német birodalom területén, városi patriciusok, polgárok stb.

Igen sürü az üzlet papok között is. „Ein Kloster hilft dem andern aus der Verlegenheit gegen Abtretung von Grundbesitz. Bischöfe und Erzbischöfe wenden sich in der Not an ihre Domkapitel. Ja sogar an das Ausland wendet man sich, so, wenn 1216 das Kölner Domkapitel ein kostbares Kirchengefäß an das Pariser Domkapitel verkauft. Aus den frühesten Zeiten finden wir sogar Zeugnisse, dass Juden von Geistlichen leihen. So hat 598 der päpstliche Defensor Candidus Geld an einen Juden verliehen und im Jahre 855 schuldet ein Jude einem Mönch 24 Pfund Nehmen wir z. B. das St. Johanniskloster und Heiligegeistspital in Lübeck nach den im lübischen Urkundenbuch verzeichneten Fällen in der Zeit von 1250-1350. Ersteres erwirbt ganze Dörfer in 18 Fällen, einzelne Höfe und Rechte an Höfen in 7 Fällen, 2 Mühlen, einzelne oder mehrere Hufen in 10 Fällen, Salzpfannen in den

Lüneburger Salinen, sowie Renten auf dieselben und andere Renten" (43).

A pénzügyetek előterében a papság és a kongregációk állottak, kik szerzőnk tömör előadásában 10 oldalt foglalnak le, míg a nemesség és polgárság ebbeli tevékenységének vázolója csupán 2 oldalra terjed (44-46), de a városi polgárságnak már szintén majdnem 10 oldal jut (46-55). Szó van ezután a német pénzváltókról és az olasz pénzkereskedőkről, a lombardokról, kiknek emlékét a lombard-üzlet mai napig őrzi, és a kaversekről, kiknek nevét mai napig nem tudták biztosan megfejteni. A lombardok többnyire római, sienai és firenzei nagykereskedők voltak. Ezek a nagybankárok a római egyház pénzügyi érdekeinek képviselőivel is meg voltak bízva, a mi üzleteiket előmozdította. A római kuria rendes és rendkívüli jövedelmei szállításának felügyelete egyik feladata volt. „Sie erhalten vom Papste die Licentia contrahendi mutuum. Das hält sie aber nicht davon ab, direkt und indirekt gegen das Kirchengeböt zu verstossen. Die Darlehen, welche sie vermitteln, werden meist in Rom unter den Augen, mit dem Einverständnis und zum Vorteil der Päpste abgeschlossen. Die Rückzahlung erfolgt auf den Messen in der Champagne. Sie nehmen allerdings soviel Rücksicht auf die Kirche, dass sie ihr Geld nicht offen zu einem bestimmten Zinsfusse ausleihen. Nur als Verzugszins werden von Messe zu Messe 10% gefordert, also im Jahre 60%“ (57). „Az olasz bankárok főkliense a német episkopatus volt, a mely a római kuriának a servitiumokért követelt összegeket nem volt képes készpénzben fizetni és Rómában vette fel kölcsönkép. A kölcsönadókat kockázat nem fenyegette, mert a Kuria garantálta a fizetést. A késedelmeskedő adósok ellen az egyház hatalmi eszközeit alkalmazta, az egyházi excommunicatio kimondásától sem riadván vissza" (58). A német főpapság nyomasztó helyzetének vázolásából eredménykép megállapítja szerző: „Kurz, unter der Ägide des Papstes gelangt es diesen Geldleuten, eine grossangelegte Bewucherung der höchsten kirchlichen Würdenträger Deutschlands ins Werk zu setzen. Den weltlichen Fürsten liehen sie dagegen nicht, da sie in ihren Geschäften sicher gehen wollten" (59).

A nép bankárai a *cauvercini* (Kawerschen) voltak. Ezeknek a jogi helyzete körülbelöl az volt, mint a zsidóké. Mint a zsidókat, a kaverseket is gyűlölték és irigyelték. „A törvényekben és okmányokban gyakran nevezik őket a zsidókkal együtt. Azt mondták, a zsidók sem nyomják jobban a népet, mint a lombardok. Némelykor zsidókkal pótolják őket. Zsidók és lombardok között csunya verseny folyik. Kölnben 1171-ben egy valószínűleg lombard pénzkereskedő zsidó konkurrensétől úgy akar szabadulni, hogy hamis pénz forgalomba hozásával vádolja őket" (62). A lombardok, a hogy a kaverseket is nevezték, nagy családokat és uzoráskodásokat követtek el. Ha megszedték magukat, visszatértek hazájukba és ott éltek palazzoikban. Az olasz gazdagság a középkorban jórészt a lombardok és kaversek pénzügyeteiből táplálkozott.

Hoffmann a 13 §-al (65. lap) rátér tulajdonképi tárgyára a zsidó pénzkereskedésre. Megállapítja, hogy Németországban 1250-1350 közt lett a pénzkölcsönzés a zsidók rendes üzlete (71). Az egyház a kamatszédést a mózesi kamattiltalom alapján megtiltván, csakhamar rájött arra, hogy a zsidók mintegy monopoliumot nyertek. Kísérletet tett, hogy a kamatszédést a zsidóknak is megtiltsa, de ez csütörtököt mondott. A zsinati határozatok hiába valónak bizonyultak. Eredményük csak a már esedékes kamatok kevesbitésében és adósságelengedésekben mutatkozott. Világi részről csupán a budai városi jog tiltotta meg a zsidóknak is a kamatszédést. Dolgozzanak, mint a keresztények (76).

Fellette érdekes a 16 §, a mely a pénzügyetekre vonatkozó rabbinikus rendelkezéseket állítja össze. A talmud és a gáonok a bibliai engedély ellenére meg akarta azt is tiltani, hogy zsidó nem zsidónak kamatra kölcsönözzön. A német rabbik más állásponton vannak. Az egyik azt mondja: „Ha kölcsönüzleteket csinálunk, ez megélhetésünkhöz szükséges, mert nem tudhatjuk, hogy a király mennyi adót fog követelni". Egy másik: „Ma, midőn az izraelitának nincs se földje, se szállója, a kölcsönadás és kamatszédés szükségesség és azért meg van engedve" (76). A zsidók tekegazdagsága H. szerint a nagykereskedelemről származott,

melyet a Kelettel üztek, míg Schipper szerint eladott földbirtokaikból eredt, Sombart szerint pedig az ókorból hozták át a középkorba. Bizonyára mindhármuknak igazuk van. Rengeteg összegekkel támogatták a városokat, a császári kincstár összjövendelmének legalább 12 százalékát szolgáltatták (83). Érdekes a 20. §, a mely a zsidó pénzkereskedés kockázatáról szól. Az adó gyakran a zsidó község vagyonának egy negyedét, sőt egy harmadát tette ki, 20 százaléknál kevesebbet igen ritkán (101). A sok költség és veszély közt első helyen a következő három áll: a kamatmegszüntetés, az adósságelengedés, a kényszerkölcsön. Mindhármat a fejedelem gyakorolta. A császárak szabadon rendelkeztek a zsidók pénzével, de többnyire csak úgy, hogy e rendelkezésekből ők maguk is hasznot huztak (105). „Indessen ist alles, was durch Zinsaufhebungen, Schulderlasse und Zwangsanlehen in der geschilderten Epoche von den Juden genommen wurde, nur ein sehüchtern Versuch im Vergleich zu dem gewaltigen Umfange, welche diese Art der Geldbeschaffung in der zweiten Hälfte des 14. und im 15. Jahrhundert annahm“ (u. o.).

A zsidók kölcsönüzleteket kötöttek uralkodókkal, főnemesekkel, főpapokkal, patriciusokkal, szóval mindenki-vel. Zálogul is mindenféle tárgyakat kaptak: ékszereket, nemesek köpenyegeit, lovait stb. A legnevezetesebb talán az, hogy 1349-ben I. Rupprecht fejedelem (Pfalzgráf) koronáját tették zálogba (122). Ezután H. ecseteli, hogy a zsidók mint pénzügyi adminisztrátorok mil. érdemeiket szerezték egyes világi és egyházi urak szolgálatában. „Zsidó források értesítése szerint pöspökök, ha az udvart felkeresték, zsidókat magukkal vitték, hogy pénzember legyen kezüknél“ (113). Balduin trieri érsek zsidó adminisztrátorra bízta országát pénzügyeit (1323-tól 1341 utánig). A főpénztár főnöke az udvari zsidó volt, ki mellett egy zsidó írnök működött. A könyvelés héberül folyt, melyet később latinra fordítottak (117).

A rabbinikus irodalmat, melyben különösen a döntvények szolgáltatóknak idevágó bő adatokat, Hoffmann nagy szorgalommal használta ki. A megfelelő részleteket műve

végén német fordításban közli. Ezek a tanulságos szövegek a munkának majdnem felét teszik ki és eddig ily mértékben senki által fel nem használtattak. H. kutatásaira visszatekintve, művét a következő észrevételekkel fejezi be.

„Az az állítás, hogy a zsidóknak különös nemzeti vagy faji tulajdonságuk van, amely őket a kereskedelem, de főképpen a bankároskodás felé vonja, nem okolható meg. E tekintetben a zsidók nem különböznek minőségileg, hanem csak mennyiségileg a népektől, amelyek között élnek. Itt nem lehet szó egy „vagy-vagy“-ról, hanem egy „több“-vagy „kevesebb“-ről.

A zsidók Németországban földbirtokosok, kereskedők és bankárok voltak. Ama főfoglalkozásokat gyakorolták, melyeknek magát a többi városi lakosság is szentelte.

Régebbi időben különösen a keleti kereskedelmet kultiválták, de még más kereskedelmi ágakkal is foglalkoztak. Az árukereskedelem mellett kezdettől fogva a pénzkereskedelmet is művelték. Nem ők voltak az egyedüli bankárok és nem egyedül ők okolhatók, hogy a pénzkereskedelem uzsorakodássá és más néposztályok kizsákmányolásává fajzott. Papok, lovagok és polgárok szolgáltak példával nekik oly időkből, amidőn szabad tőke felett rendelkeztek. Az olasz nagy- és zugbankárok a foglalkozásszerű pénzkereskedelemben mögöttük semmiesetre sem maradtak.

A 12. század közepe óta a pénz- és árukereskedelem — a földbirtoktól való háttérbeszorítás, másrészt pedig a kanoni kamat-tilalomnak szigorú keresztülvitele következtében — a főhivatásuk lett, melyet a törvényhozás megengedett és koncedált.

Ha tehát, mint a tőkepenzes osztály, a népesség adós osztályaira nyomást gyakoroltak és gyűlöletnek és üldözésnek tették ki magukat, úgy e soron a régi és új idők minden tőkés osztályával osztozkodnak.

Egyidejűleg azonban az ezekéhez hasonló érdemet is be kell nekik tudnunk. Ők termékenyítették meg az állam, valamint az egyesek gazdasági életét és megóvták az elcsontosodástól. Közreműködtek a tiszta pénzgazdaság idejének előkészítésén. Mérhetetlen szolgálatokat tettek az

államhatalmakkak hitelüggekben és helyenkint a territoriális önállóság megszilárdulását segítették elő.

De még az egyes esetekben nyújtott kölcsönök sem minősíthetők a kényszerhelyzet kizsákmányolásának. Éppennyi esetben birtokok felvirágoztatására, kézműves és kereskedelmi ágak fenntartására és kibővítésére fordították azokat.

Szóval, a nemzetgazdaságban hézagot töltöttek be, amit nélkülük másoknak kellett volna megtenniük.

Amit pedig talán az emberi gyöngeség kiaknázása által—amire az üzletek eme faja különösen bő alkalmat nyújtott — hibáztak, ezért üldözések, a néptömegek gyűlölete és megvetése következtében többet szenvedtek, mint amennyit megérdemeltek volna.

Jutalmuk nem lett. Mert legalább a német zsidók, szegényen és elnyomva léptek át a középkorból az ujkorba, a mely aztán új fejlődéslehetőségeket nyújtott nekik”.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

ÉSZREVÉTELEK KRAUSS S. „TALMUDISCHE ARCHÄOLOGIE“ C. MŰVE II. 25-53 LAPJAIHOZ.

Gyorsan követte Krauss S. nagy talmudi archeológijából az első kötetet, melyről előző füzetünkben (60. lap) hírt adtunk, a második. Ez 109-234 paragrafusokban a mű V-VIII szakaszait öleli fel, melyek a következők: *Családi élet* (1-147), *Földmivélés* (148-248), *Ipar* (249-316), *Közlekedés és kereskedelem* (317-413), *Jegyzetek* (424-722). A mű gazdag és változatos tartalmáról a szakaszczimek csak halvány képet adnak: az ókori egész zsidó élet elevenedik meg az olvasó előtt. Bár az első kötet tanulmányozására sem volt még időnk, annál kevésbbé a másodikra, melyet csak az imént kaptunk kézhez, még sem akarunk a mű megjelenésének pusztá jelentésével megelégedni és ugyanazért közöljük itt észrevételeinket az V. szakasz 118-125 ponjaihoz, melyek a következők: *Ehewerbung, Standesverhältnisse, Verlobung und Ehe, Hochzeitsfeierlichkeiten, Das Brautgemach, Die Stellung der Frau, Ehescheidung*

Witwe und Erbschaft (24-54 oldal).

Előre kell bocsátanunk egy általános megjegyzést. Nem tudjuk, hogy szerző milyen talmudkiadást használ, de azt tudjuk, hogy az elsön kívül (Bomberg) valamennyi a cenzura által, amely a baseli 1578-80 kiadásban érvényesülést először, el van éktelenítve és történelmi kutatásokra hasznavehetetlen. Ez jutott eszünkbe, midőn művünket felütvén, a következő tételeket olvastuk: „Ein Jude, der kein Weib hat, ist kein Mensch“. Von Gott geächtet ist „ein Jude, der kein Weib hat, und auch der, der ein Weib hat, aber keine Kinder“. „Ein Jude, der kein Weib hat, verbringt ein freudenloses und segenloses und glückloses Dasein“. In allen diesen Sätzen bietet der Ausdruck „Jude“ (יהודי) ein religiöses Moment“ (25). A tételek közismeretesk (Jebám. 63a; Peszáchim 114b; Jebám. 62b.), de csak az egyházi cenzura által meghamisított alakban. A nőtlen szerzetesek és papok megütköztek azon a tanon, hogy az asszony az „ember“, kritériuma, hogy a coelibatus Istennek nem tetsző dolog és ezen egyház ellenes tanok kiküszöbölésére az általános tételt *כל יהודי שאין לו אשה* a zsidóságra szorító tétellel alakították át: *כל יהודי שאין לו אשה*. A Dikduké Szóferim kimutatása szerint (Pesz. I. c.) egy régi forrásban sincs *יהודי*, kétségtelenül a többi helyen sem. K. érezte, hogy a „zsidó“ szó ezekben a tételekbe nem illik, először, mert általános tételek, másodsor pedig azért nem, mert a „zsidó“ csak ellentétekben, pl. arammal szemben, használatos, még pedig úgy a bibliában, mint a talmudban, és ez okból magyarázatul azt mondja: „Mindezekben a mondásokban a „zsidó“ kitétel vallási momentumot ad“. „Vallási momentum“ az igaz, de nem a talmudé, hanem a keresztény papi coelibatusé.

„Midőn Rab Darsisba (דריש) hiányzik Neubauer „Géographie“-jában és R. Nachman Sekanzibba jött, kihirdette: mely nő akar egy napra feleségem lenni?“, (Jóma 18b és Jeb. 37b). A tényt egyszerűen közlik és magyarázzák ugyan, de tagadásba nem veszik. A magyarázatok, mint a toszafisták helyesen kimutatják, nem helytállóak. A talmudnak is igaza van, hogy ez az eljárás ellenmondásban áll azzal a régi, Eliezer ben Jákób által felállított tétellel: „Ne

házasodjék meg az ember az egyik városban és azután más városba megy és ott újból megházasodik". Világos ebből, hogy az egy napra való házasság nem zsidó talajon nőtt. Ez tényleg a perzsa fejedelmek szokása volt. Tabari szerint (Nöldeke, Geschichte der Perser 136), a fejedelem egy éjszakára házasodott (v. ö. még. 145. l. 4. j.) Kétségtelennek tartom hogy Rab és Nachman, ez a két nagy ur — az előbbi az exilarcha családdal sógorságba lépett, az utóbbi az exilarcha veje volt — a világi nagy urak szokását követte. Hogy a házasságot consumálták-e vagy nem? el nem dönthető, de mindabból, a mit Rabról egyébként tudunk (a R. Kahana-féle história és egyebek), nagyon valószínű. A talmud is így fogta fel és csak midőn a diszkusszió sarokba szoritja, folyamodik „a nővel való egyedüllét” (היור) feltevéséhez. K. a 27. lapon említi ezt a „sajátságosan hangzó tudósítást” és a „Frau auf Zeit” fogalommal hozza összefüggésbe. Ez semmiesetre sem helyes, mert a szóban forgó eset „próbaházasság” csak akkor volna, ha a nap letelte után a házasság magától szűnne meg, válólelve adása nélkül. Erről azonban nincsen szó. Időre való házasság az volna, ha a talmud nyelvén szólva, a férfit azt mondaná: „Ma feleségem vagy, holnap nem vagy feleségem” és ez egy napi házasságnak elismertetnék. De ezt képtelenségnek tartják). A tény azonban, az időre való nőül vétel, előfordult. E mellett szól az ép idézett hely, a mely a Rab és Nachman esete. Felette érdekes, hogy a válólelveknél is felvetődik az ideiglenes elválás kérdése: „Ma nem vagy feleségem, holnap azonban (ismét) feleségem vagy?” A kérdés annál érdekesebb, mert Raba éppen Nachmanhoz intézi¹⁾. Gyakorlati eset lehet ez is, mint az a másik, midőn a férj azt mondja feleségének: „Ez válólevedel, de azon feltétel mellett,

¹⁾ Nedárim 29b: איל רב המונח ומה אלו אמר לאשה היום את אשתי ולמחר אי את אשתי מי נפקא בלא נש

²⁾ Gittin 83b és 86a: אשתי אי את אשתי בעא מיניה רבא מרב נחמן היום אי את אשתי ולמחר את אשתי. Általában nem járulhatunk hozzá szerző azon felfogásához, mely szerint a talmudban léptenyomon „casuistica” van.

hogy ehhez az emberhez menj férjhez¹⁾). A nőnek nem szabad a megjelölt emberhez férjhez menni. Ugyancsak Nachman ezt így magyarázza: „Nehogy azt mondják, feleségeiket egymásnak adják”. Van azonban még egy nem hyperbolikus, tehát kifogástalanabb adat az időleges házasságra, még pedig Palesztinából. Jóchanan (mh. 279) azt mondja: „Ha valaki azt mondja: légy feleségem 30 napig, a házasság érvényes”, de 30 nap után válólelve kell. „Legyen ez válólele 30 napig, ez nem végleg elválasztó levél²⁾”

Hogy agg irástudó is csak szűz leányt vegyen feleségül (28. l.), nem találtam Szanh. 100b lapon, melyre a 265. jegyzet utal. Ellenben erre a talmud helyre kellett volna utalni a 268. jegyzetben. Ugyanis itt idéztetik az ismert Szirachvers a férjhez még nem adott érett leány (בוגרת) veszedelméről, míg Peszách. 113a az עריות nem is vonatkozik a leányra. — 28. lap a נערה-ról „der genau auf das Alter von 12 Jahren und sechs Monaten begrenzt ist”. Helyesen: a 12 évet követő 6 hónap. — 30. l. 5. sor: „הוא כן נערה”. Tudtommal „Neffe” csakis a testvér fiát jelenti; vagy Vetter, vagy Geschwisterkind (mint a 18. sorban). „עם Onkel väterlicherseits, überhaupt jeder Verwandte” (?). — 31. 3. הרורי a felszabadult rabszolgák. A zárjelbe tett „Abkömmlinge von befreiten Sklaven” törlendő. — 31,5; הירודולן Hierodulen”, félreérthető. Szabatosabb: Tempelsklaven. — 455. l. 293. jegyzet: „(gaon) Gemara b Kidd 2b” olv. savoräische (gaon helyett). Hogy קדש etymológiailag azt jelenti-e: „der Mann macht sich die Frau zu eigen” (35) még kérdéses. — 38, 7-19 hosszú mondat homályos.

A 43. lapon a következő meghatározásokat olvassuk: „Jene Mitgift oder das Eingebachte der Frau... heisst מלוה עבדי מלוה או נכסי מלוה oder „Güter” (oder „Sklaven”) der Nutznussung, die nämlich den Besitz der Frau bilden und

¹⁾ Bar.Gittin 84a

²⁾ j, Kidussin 63c közepén: הרי את ... ויהי ...

מקודשת לו שלושים יום הרי זו מקודשת ... ולא מצינו אשה יוצאת בלא נש ... הרי זו נש שלושים יום אין זה נש כריתות.

Jicchak b, Eleazar a get analógiájából következteti, hogy az irással (שטר) kötött 30 napos házasság érvénytelen,

von denen dem Manne nur die Nutzniessung zusteht, wogegen er für diese nicht verantwortlich ist; anders das ihr vom Manne verschriebene Heiratsgut (w. u.), über das der Mann frei verfügt, für das er jedoch verantwortlich ist, und das eben darum נכסי צאן ברזל (oder עבדי צ' ב' ברזל „Güter“ (oder „Sklaven“) des eisernen Viehes (d. i. des eisernen Bestandes) heisst“.

Az aláhuztam szavak hamis definíciót tartalmaznak. A vasjóság ugyanis nem a férj által az asszonynak moringolt (ráirt) vagyont jelenti, hanem épúgy, mint a נכסי מלוג az asszony hozományát. A különbség csak az, ha az asszony a jószágra magára tartja fenn a tulajdonjogot, akkor neve מלוג, ha csak az értékre tartja fenn, akkor neve נכסי צ' ב' ברזל. Ez a meghatározás következik magából abból a misnából, melyet szerző idéz. Jebámóth 7,1 ugyanis így hangzik: „Ha az asszony a férjnek hozott Melug-szolgákat és vasjuh-szolgákat“ (u. o. 2 még kétszer, ellenben 6,1, melyet szerző szintén feljegyez, erről egyáltalában nem szól). Világosabban már nem is lehet kifejezni, hogy a „vas“ szolgák vagy birtok szintén a nő hozománya. A misna maga az עבדי צאן ברזל meghatározása után az מלוג mióváltát ezekkel a szavakkal definiálja: „ha meghaltak, neki haltak meg, ha többet érnek, az övé a többlet“, de nem mondja azt, hogy ezeket a férj adta nászajándékkal a feleségének. Számtalanszor említetik a talmudban ez a kétféle hozomány és soha mást, mint a fent mondottat, nem jelent. Maimonides (Isuth XVI, 1) a következő meghatározást adja: Minden jószág, melyet az asszony férjének hoz, akár ingatlan, akár ingó, habár a kethubába be van írva, nem neveztetik moringnak (כתובה), hanem hozománynak (נתינת). Ha a férj a hozományért elvállalta a felelősséget és birtokába ment át, akkor ha kevesebb lett, neki lett kevesebb, ha több lett, neki lett több¹⁾. Ezt nevezik נכסי צאן ברזל-nek. Ha a férj a hozományért nem

¹⁾ פחתו — היתירו Ez a rendes ellentét, így olvasott Maimuni a misnában is (nem פחתו); tószaf. B. Mecia 96b sub אמר szintén így idézi a misnát. De ez kérdésünk szempontjából mellékes.

vállalt felelősséget, hanem az asszony birtokában marad, akkor ha kevesebb lett, az asszonynak lett kevesebb, ha több lett, neki lett több. Ezt nevezik נכסי מלוג-nek, Kissé hosszasabban időztünk ennél az elemi házassáogi fogalomnál, mert szerző a jegyzetben (350, 463. lap) nem kevesebb, mint hét autort idéz és a legnagyobb megbízhatóság benyomását kelti. Az itt megállapított jogi fogalom szerint kijavítandó az is, a mit szerző 44 lent és 45 fent mond, t. i. összetéveszti a כתובה-t és a תוספת כתובה-t a ברזל-vel, pedig már Maimonides világosan mondta a kétféle hozomány definiálása után: ואין קראין כתובה אלא עיקר כתובה שהיא מאה או מאתים עם התוספת בלבד.

„A férj szeresse feleségét, mint önmagát és tisztelje (בְּרַבֵּד), azaz lássa el ruhával és ékszerrel jobban, mint önmagát“. Ezt a mondást szerző Jeb. 62b egy mondasából hámozza ki, miközben Rasival vitába elegyedik a כבד szó értelme felett. Rasi is úgy értette a mondást, mint szerző, mert וילות alatt azt érti, hogy a nő megszégyenül, ha nincs ruhája és a מדנבא קשה דחתה וילות szavakkal csak azt akarta megmagyarázni, hogy a férj miért tartozik az asszonyt jobban ruházni, mint önmagát. Mást itt כבד alatt nem is lehet érteni. Testét megtisztelni csak ruhával lehet, Jóchanan nevezte מכוונתי לשבחה (Sabb. 113b. Levy II 284b fent nem jól érti). A szabályra magára találóbb mondas a következő: „Az ember egyék és igyék tehetségén alul, ruházkodjék és takarózzék tehetsége szerint és tisztelje feleségét és gyermekeit tehetségén felül“ (Chullin 84b). Itt a parancs értelme felett nem lehet kétség, mert világosan áll: יותר ממה שיש לו **több, mint amennyije van.**

467. lap, 373b jegyzet, hol a nőkről mint varázslókról van szó, nem ártott volna az „Altjüd. Zauberesen“ 23-26 lapjaira való utalás. Ott (24,4. j.) már kifejezést adtunk azon feltevésnek, hogy שבוש בעלה בשום eredetileg a mi Mechiltánkban is állott (27a Friedm.), mit megerősít a Hoffmann által rekonstruált Mech. dRSbI 44. lap.

470. l., 381. j. Tos Sota V. 9 (302,2) ezen szavaihoz: K. megjegyzi: „Hochmut also ein moralischer Fehler“. E szavak előtt az áll: „az asszony

be nem takart fővel jár az utcán", utánuk pedig ez: „az utcán szó és férfiakkal fürdik", az egész pedig az erkölcs-telen nő jellemzésére szolgál; világos tehát, hogy ךּ אֵז azt jelenti: „nagyon bizalmas lábon áll szolgálóival és szomszé-daival". L. Kohut II. 325 több példát.

K. azt mondja, hogy a válólelél akkor is érvényes, ha az asszony tudta nélkül került birtokába („ohne ihr Wissen" 53). Ez legalább is nem szabatos. A misna szerint (Gittin 78a) a válólelél érvénytelen, ha a férj azt mondta: vedd ezt az adóslevelet és az válólelele volt. Csupán egy kivétel van: ha a férj tanuk előtt monda, hogy átadom a válólelelet, az asszonynak pedig szégyenkezésből azt monda: fogd ezt az adóslevelet (Maimuni, Gérusin I 10, Jebam. 113b alapján). De ezt is csupán Rába (mh. 352) állítja Jóchanan mondásából való következtetés alapján, és ellenkezik a tannaita hagyomány szellemével és nyilatkozatainak egyszerű értelmével.

„Der Verkehr zwischen den geschiedenen Ehegatten war durch das Religionsgesetz nicht ganz unmöglich gemacht, und so war ihre vom biblischen Gesetz vorhergesehene Wiederverheiratung, ein Schritt, der von den Rabbinen als edel und verdienstlich gepriesen wird, wohl häufig möglich und wurde auch vollzogen" (53). A jegyzetben (397, 472. l.) bizonyítékul: „Gittin VIII 9: לנה עמי בנודקי" (Szerző mindkét helyet félreértette. Az utóbbiban nem arról van szó, hogy a férj a nővel egy ágyban fekszik, mit a felkiáltó jel jelez, hanem arról, hogy a válólelél ágyában került hozzá. Az első hely sem azt mondja, hogy szép dolog, ha elvált feleségével egy szállodába száll, hanem csak azt, hogy ebben az esetben új válólelél kell. De ezt is csak a hilleliták követelik, a sam-maiták, a régibb nézet képviselői szerint nem kell. Az életből vett eset. A férj a törvényszék elé hozza feleségét, hogy a válást eszközölje. Nem mehetvén haza, meghálnak a szállóban. A mi a közlekedést illeti, az elváltaknak nem volt szabad egy udvarban, egy helyen lakni (Keth. 28. a; j, Gitt. 49 d 5), több esetben nem volt szabad a nőt visszavenni.

Ez igénytelen megjegyzéseink a mű becsét nem szállítják le, csupán némi óvatosságra figyelmeztetnek. Kitűnő

munkatársunk aránylag rövid idő alatt nagy munkát végezvén, nem csoda, ha itt-ott, különösen a halákhában, megbotlott. Ujból örömeinknek adunk kifejezést a munka létesülése felett és reméljük, hogy a befejező harmadik kötet is nem sokára napvilágot fog látni.

Budapest

Dr. Blau Lajos.

BIBLIAI APRÓSÁG.

Kohel. 10, 15. עַל הַכְּסִילִים תִּינַעַן אִשׁר לֹא יָדַע לִלְבֵּת אֵל עִיר
„A balgák munkája kifárasztja őt, ki nem tud elmenni a városba." Valóságos crux interpretum. Nyelvtani nehézségei a mondatnak: a nőnemű ige egyesszámú raggal תִּינַעַן, pedig עַל himnemű, az ige tárgyvonzata הַכְּסִילִים. Továbbá a mellékmondat, mely a suffixumot akarja meghatározni. A fordítások, LXX., Pesitó, Vulgata többest olvasnak, יָדַעוּ és תִּינַעַן. De az összefüggés így sem érthető. Graetz az esseusok ama szokására gondol, hogy a városokat kerítették. Ezeket akarja az író persiflálni, őket nevezi balgáknak.

De önállóan a 15. vers sehogysem ad jó értelmet. Magyarázatához a 16, 17, és 19. verset hozzá kell vonnunk és diorthosist (סדרים) alkalmaznunk. A versek csoportosítása ez volna:

(16 a) אִי לֹךְ אֶרֶץ שְׂמֹלֶכְךָ נַעַר

(15 b) אִשׁר לֹא יָדַע לִלְבֵּת אֵל עִיר

(15 a) עַל הַכְּסִילִים תִּינַעַן

(16 b) וְשָׂרִיד בְּבֶקֶר יֹאכְלוּ

(19 a) לְשֹׂהוֹק עֹשִׂים לָהֶם

(19 b) וַיִּזַן יִשְׂמָה הַיּוֹם

(19 c) וְהִבְסֵף יַעֲנֵה אֶת הַכֵּל

Ennek ellentéte a 17. v.: אֶרֶץ שְׂמֹלֶכְךָ בֵּן הָרוּרִים:

וְשָׂרִיד בַּעַת יֹאכְלוּ

בְּנִכּוּרָה וְלֹא בִשְׂתֵי

Magyarázata: Jaj neked. ország, ha királyod ifjú, aki nem tud a városba menni, (hanem a palotájában dözsöl). Kifárasztja őt a balgák munkája, fejedelmeid, akik már korán hajnalban lakmároznak. Mulatsággá teszik az étke-

zést és a bort, mely megörvendeztetti az élőket és a pénz megszeréz mindent.

עיר alatt a város értendő, ellentétben a királyi palotával. A fiatal király nem tudja, hogy neki a városba kell mennie, esetleg שער העיר, a város kapujába, hol a vének ültek. Balga fejedelmei tanácsára hallgat, akik a lakománál visszatartják, míg elfárad. Ezek a lakmározást שחוק-nak mulatságnak tekintik, nem erőgyűjtésnek (בגבורה), amilyen az idejében elfogyasztott étel. עיר alatt nem kell rabszolgát értenünk, mint Graetz. Közvetlenül nem is ellentéte a בני הורים-nak, hanem az életmódja révén lesz szenvedélyei-neb rabja, a balgák munkája, kifárasztja.

Badapest.

Dr. Wellész Gyula.

EGY LAKODALMAS SZOKÁS.

Régi talmudi szokás, hogy esketések alkalmával a fiatal pár boldogságát bizonyos jelképes cselekedetekkel kívánják. Berakoth 50 b. חורקין בלה חורקין. לפניהם קליית ומאנים. A völegényt még ma is meghajigálják a lakodalom előtti szombaton, amikor ünnepélyesen a tóra elé hívják, dióval, mandulával és mazsolával. A korán érő mandula jelképezze az Isten áldását, mely soká ne késsék, a dió אגוז בניט שוב חיה. A mazsola utal egy régi midrásra חיה אגוז בניט שוב חיה Gen. Rabba 19, 5. Az egybekelés alkalmával buzaszemeket, magvakat hintenek a fiatal párra. Ez a szokás a 12. században Németországban divott. Roakeach 352, 353 sz. Abudirhem Orach Chajjim 171. Malátát is hintenek.

Svédországban jártamkor feltűnt, hogy ezt a szokás lakodalom alkalmával megtartották. Pajzán fiatal emberek rizzsel dobálták meg a mátkapárt. Amikor magyarázatát kértem a dolognak, azt felelték, hogy ez szerencsét jelent. Nem tudom, zsidó vagy skandináv szokás-e ez a rizzsel való behintése a fiatal párnak.

A rizzs a hindu lakodalmas szertartásnál szerepel. Polier, Mythologie des Indous I. 281 egy mondát beszél el. Jamatapis brahman Apodya királyának leányát Renekát

vette el. Anyósa és neje fiút akartak tőle. A brahman áldozatot hoz a a termékenység istenének Pobarnak, azután rizzselt készit azzal a kijelentéssel, hogy mihelyt megették ezt, fiút kap mindegyikük.

Szerb szokás szerint karácsony első napján korán reggel egy ifjú kopogtat be valamelyik jó ismerős családjánál. Ez a polaznik. A házigazda fogadja őt és meghinti rizzsrel.

Budapest.

Dr. Wellész Gyula.

AZ ÓBUDAI ZSIDÓK 1849-BEN.

Az óbudai izr. hitközség hazafias magatartásáról a szabadságharcz alatt legjobban tanuskodik Windischgraetz kiáltványa (1894. jan. 7.) és Haynau 1849. jul. 19-iki hirdetménye, melyben óriási hadisarczot vet ki az óbudai és a pesti zsidókra. „Gyalázatos és törvényellenes magaviseletük, — melylyel vádolja őket — a legékesebb bizonyítéka annak, hogy a nemzet igazával éreztek. De a büntetés nagy volt és így érthető, ha rebelliseknek nem akartak látszani. Megjelentek a nyilatkozatok, hogy a gyanút eltereljék maguktól és a „loyale Gesinnung“-ot kimutassák. Ilyen az alább közölt, eddig ismeretlen okirat is, melyet az óbudai hitközség levéltárában találtam. Két nappal a viláosi fegyverletétel előtt kelt és a datum maga is sejteti a pszichológiai okokat, melyek az erkölcsi bizonyítvány létrehozásában közre működtek. Hogy nem sokat használt, azt a következmények mutatták, a hatalom nem ült fel az írásnak, melynek ténybeli adatait azért nem kell kétségbe vonnunk. Az emberbaráti tevékenység nem veszít értékéből semmit, ha osztrák érzelmű menekülők javára történt. S nem kell restelkednünk e miatt a nyilatkozat miatt, melynek célzata világos volt. A hazafias érzések tényleg nem gátlólták az óbudai izr. közönséget abban, hogy császáriakkal is zsidó jótékonytságot gyakoroljon.

sítás nem található. Földmivészekre az országnak nagy szüksége van és az ország gazdaságának legjobban ismerő keresztény szakember véleménye szerint az emberanyagot csakis a külföld elnyomott zsidósága szolgáltathatja.

Plaumann G. műve: „Ptolemais in Oberägypten“ (Leipzig 1910) feliratok és papyrusok töredékeiből írja meg e tisztán görög város történetét. A Ptolemaeusok alapították és görög jellegét mindvégig (1000 esztendeig megtartotta. Zsidó, úgy látszik, ebben a felső-egyptomi városban nem lakhatott, noha közelében, pl. Elephantineben volt zsidó nép. Érdekesek a tisztasági szabályok, melyek a szentélybe való belépés előtt berartandók (56-57). Bár az általános görög nézetekkel egyeznek, a zsidó szabályokhoz nagyon hasonlítanak. Inkább talmudra mint bibliára emlékeztetnek (57, 2. jegyzethez). A házasságfelbontás (15 kövv.) szintén nem érdektelen. Ptolemais a kereszténységnek még a byzanci uralom idején (6. század) is ellenállott. Plaumann keresi ennek az okát és egyebek közt abban is találja: „vielleicht auch der Mangel einer starken jüdischen Kolonie“ (121). „Die Opposition der Stadt gegen das Christentum ist einer der letzten Ausläufer des Hellenismus in Ägypten.... dieser Reinheit der Kultur habe die Reinheit der Rasse die Grundlage gegeben“ (122). A kereszténység alapítója és apostolai zsidók voltak, ezt tudja mindenki, de kevesen tudják azt, hogy 300 esztendeig a keresztény községeket is zsidók alapították. Zsidó nélkül a göröggel nem bírtak, mire Ptolemais az egyik példa.

*

Cowley A. E. nagy jelentőségű művet adott ki: „The Samaritan Liturgy“ (2 kötet, Oxford 1909). A számos kéziratról kinyomtatott samaritán liturgiái szövegek 879 lapot ölelnek fel. Ezek nyelvéről a bevezetés XXXVI. lapján kutatásait szerző a következőkben foglalja össze: 1. a IV. században az aram nyelvet használták. 2. a X. és XI. században az aram megszünt köznyelv lenni, a liturgiában azonban még használtatott, de mesterkélt lett és héberrel vegyítettet. 3. a XVI. század óta a liturgia nyelve aram-

mal vegyített héber. E szabályok segítségével a névtelen kompozíciók kora nagyjában megállapítható. Összesen 860 darab és 77 szerző ismeretes a szerző megfelelő két indexe szerint. Az irodalomtörténeti részen kívül C. glossariumot ad és megfigyeléseket a grammatikához. Fáradtságos munkát végzett azzal is, hogy a szövegeket négyzetes betűkre írta át. Sok az ábéczés ima és elég gyakori az akrostichon. Mózesnek előtérbe helyezését Mohameddel való szembeállításnak tekinthetjük, a mint hogy a gyakori *אין ליה אלה (vagy אלה אלא אחד)* szintén az iszlám ismert formulájából érthető. Mózes bizonyára a többi prófétákkal szemben is kiemeltetik. Köznapi ima nincs; a könyv szombati imával kezdődik és folytatódik az ünnepekkel. Figyelemre méltó az engesztelőnap imában előforduló 613 parancsolat: *ומספר המצוות, שש מאות ושלשה עשר בהשבר, עשה ולא תעשה, למען: בעשרה מאמרות נברא (528 l). Rabbinikus mondást (ברא במאמרות ברא כריה עשר... : י'ה במאמרות ברא כריה עשר... : (512. l) Mohan.ed módjára Mózes „Isten küldöttje“ (519: (ארון משה השליח עליו השלום — A samaritán liturgia gazdag anyagot szolgáltat az összehasonlításra.*

Morafcsik Michel hajdan népszerű irata סדר ברכות סדר felette ritka lett és újból lenyomatta, rövid bevezetéssel *Prins L. Ph. (Fr. a. M. 1910)*. A szabályok közül akárhány a legjámborabb körökben is feledésbe ment, t. i. a gyakorlatot illetőleg. A bar-micva alkalmából szokásos benedikcióit R. Juda bar Báruk a templomban mondta és így láttam korunkban (18. lap). Az *על: שיל ידים berakhára* nagyon kell vigyázni, mert a kezdőbetűk „עני“ (45). A könyvecske először Krakkóban nyomtatott 1582-ben.

Iskolai czélra a varsói Tusija kiadványai között *Rosenstein Ch. D.* ügyes összeállítást adott a misna első négy rendjéből, melyek itt-ott más tannaita szövegekkel kiegészítettnek. A szöveg mindvégig vokalizálva van, a sor alatt pedig egyszerű rövid magyarázat kíséri. Czim. *משנה ברכה* (Varsó 1910). Pontozás és nyomás korrekt lévén, alkalmas taneszköz kezdők számára.

Ginzberg L., a newyorki szeminárium talmudtanára, „The legends of the Jews” cz. művében összeállítja a zsidó forrásokból az összes legendákat, melyek bibliai személyekre vagy eseményekre vonatkoznak. A talmud és midrás, a főforrások, mellett felhasználja a targumot, a kabbalát, az apokrifákat s a középkor irodalmát. Ily zsidó legenda-gyűjtemény még nem volt. Helyesen mondja G., hogy ezek nem rabbinikus, hanem zsidó legendák. Eddig két kötet jelent meg (*Philadelphia* 1909—1910), melyek a teretmtéstől az egyiptomi kivonulásig terjednek. Nem azonos Dänhart „Natarsagen” cz. művével. Az anyag áttekinthetően van rendezve és simán olvasható, a mennyiben a jegyzetek külön vannak összeállítva. Eddig csupán lapoztunk a műben, de bizonyára megbízható, megbízható tudós műve lévén.

Schechter S., ki a kairói genizát Angolországba vitte, a geniza töredékei közt felfedezett négy töredéket, melyek Anan „Széfer Hamiczváth”-jéből valók. Az egyik fragmentum elég tekintélyes, 14 levél (28 oldal), a többi kisebb terjedelmű. Mindezeket kiadta egy külsőleg is fényesen kiállított mű „Documents of Jewish Sectaries” II. kötetében ezen czimmel: מספר המצות לעתן rövid bevezetéssel és jegyzetekkel. Maga a kiadó *Posnanski S.* specialistától várja ez új töredékek megvilágítását. Más részleteket Anan művéből 1903-ban adott ki *Harkavy Á.* (Studien und Mitteilungen VIII). A legtöbb lap széle és feje hiányzik és így nem könnyű feladat lesz az új szövegek megfejtése. Anan a gáonok aram nyelvéen ír. A tetragrammatont kiírja. A 20. lapon, ha jól értjük, eltöltja az atya felesége leányának elvételét, a mit a rabbin. jog megenged. Be kell várnai a hivatottak dolgozatait.

Freund L. irata: „Zur Geschichte des Ehegüterrechtes bei den Semiten” (*Wien* 1909. Sitzungsberichte der Kais. Akademie d. W. Phil.-hist. Klasse 162, 1.) legtöbb anyagot a talmudból veszi. A babyloniai, a syr és az iszlámelőtti arabok idevágó törvényei a zsidó jogot megvitáztatják. Szó van a házassági szerződésről, a menyasszony vétel árát,

ról, az eljegyzési ajándékról, a moringról és a hozományról. Az assuani G. papyrus az összes kérdéseknél a koronatanu. Részben Freund is azt mondja a talmuddal való kapcsolatáról, a mit mi az assuani papyrusok ismeretében. Az egyiptomi időszámításunk előtti századokból származó házassági szerződések a főpontokban szintén megegyeznek a zsidó kethubával. A görög-római összehasonlítások, melyek ezelőtt járták, teljesen értéktelenek

Fäitlovich I. két ízben járt Abessziniában, hogy a falasákról, ez ősrégi zsidó törzsről információkat szerezzen. Először *Rotschild* báró költségén járt, másodsor az olasz Pro Falascha bizottság megbízásából. A vizályok a zsidó szervezetek között, melyek ez alkalomnál kitértek, a zsidó ügy minden barátját kinosan érintik. A keresztény misszió évszázadok óta pusztítja ezt a szájalomra méltó, sok üldözést szenvedett zsidó népfajt és összetart. Számukról ma sincs biztos adat és ezt a nevezett zsidó küldött „Quer durch Abessinien” cz. művében (*Berlin* 1910) sem találjuk. Ez a 180 oldalas mű az utazó naplója alapján készült és inkább az országot ismerteti, mint a falasákat. Nahum, a jelenlegi török főrabbi, 6000-7000-re teszi. F. legalább 50.000-re (173). Egyszeri utazással ily elmaradt országban nem is lehet az elnyomottakat kikutatni. F. igaz zsidó érzéssel europai akciót sürget, mely zsidó tanítóképzőt és iskolákat állítana fel a falasák számára. A zsidókat érdeklő adatok közül kiemeljük a következőket. A szekváros (Addis-Abeba) környékén Dr. Katz, kinek felesége frankfurti és a város jötevője, marhatenyésztést folytat (125). Egyes falvakban laknak falasák, de csekély számban (40 kövv.), többnyire kovácsok, kőmivesek és kézművesek. Keresztény utazok állításai szerint a keresztény misszió az ipart teszi tönkre a falasák kitérítésével. A tigréi falasák központja Addi-Soa (45), de itt is kevesen laknak. Érdekes „mazkir” van leírva 45 kövv. Az engesztelő nap örömteli ünneplése a böjt mellett ősi vonás. Épigy sok egyéb. A falasák régi temploma Hoharuában van (90). A fal. vallásyagorlatának ismerete egyik segédeszköz volna a talmudelötti kor vallásyagorlatának felderítésére. Reméljük,

hogy F. nemsokára adja majd ezt a leírást. Több falasa irat publikációját helyezi kilátásba.

*

A zsidó nép története a kereszténység alapítója korában hiveit természetszerűen felette érdekli és ennek következtében ezt a korszakot a keresztény teológusok seyrényen mivelik. Az őskereszténység Palesztinán kívül is zsidókból rekrutálódott, a ki tehát meg akarja érteni, az e korbéli zsidó néppel kénytelen foglalkozni. Schürer, Haus-rath, Edersheim (angol) a legismeretesebb szerzők e téren. Ujabb időben más tudósok a zsidó népet különféle szempontokból ismertették, de tudtunkkal egy sem tisztán társadalmi szempontból. Ezt a hézagot most egy francia dominikánus, R. P. M. — B. Schwalm tölti ki következő 590 lapos művében: *La vie privée du peuple Juif à l'époque de Jésus-Christ (Páris 1910)*. Az azóta elhunyt szerző előszava szerint 30 évig foglalkozott a sociális kérdésekkel (ugyancsak ebben az évben látott napvilágot: „*Leçons de philosophie sociales*” cz. két kötetes műve) és helyesen hangsúlyozza, hogy ő új szempontból dolgozza fel a zsidó nép időszámításunk első századában lejátszódott történetét. Új forrásai nincsenek ugyan, de a kép, melyet a régi anyaggal fest, részleteiben mégis új. Szerző, sajnos, a talmud adatait csak másodkézből vette, pedig éppen a zsidók magán életére nézve a talmud a főforrás. Egyébkép nagy irodalmi apparátussal dolgozik; a szerzők felekezetére nem vet ügyet, a mi különben a kulturvilágban már általában nem szokásos. De azért itt-ott nem tagadja meg magát a dominikánus, pl. a 120. lapon, hol mintegy igazolja Tacitus gyűlöletét. Egyébiránt Schw. téved, midőn azt mondja, hogy a zsidók Juda hegységéről vették új nevüket és hogy sohasem nevezik magukat *izraelitának*. Épp az ellenkező áll, a zsidók a talmudban és az azutáni irodalomban rendszerint *izraelitáknak* nevezik magukat, csupán ellentétben arammal, görög iratokban: hellénnel) emlegetik a zsidó nevet, (a bibliában *héber* és *kanaanita*). Kár, hogy szerző a zsidó istenfogalomról is beszél (X. fej., 168-193). Ez nem tartozik szorosan tárgyához és ebben a kérdésben érthető pszichológiai okokból nem tud objectív lenni.

A mű 4 könyvre és összesen 29 fejezetre oszlik. Az 1. könyv a zsidó parasztról szól (1-194), a 2. az iparról és kézművesekről (195-272), a 3. a kereskedelem és pénzről (273-432) és a 4. a birtok fejlődéséről és válságáról (432-583). A könyv végén a zsidó jótékonyaságról van szó, főkép az új testamentum alapján. Szerző említhette volna, hogy a zsidók voltak az elsők, kik a jótékonyaságot törvénnyel szabályozták. Az altruizmus lovagjai nem mérközhetnek a „czedók” embereivel.

Löwenthal A.: „*R. Jona Gerundi und sein ethischer Kommentar zu den Proverbien*” (Berlin 1910) cz. munkája német és héber részből áll. Az előbbi első kiadása R. Jóna Mislé-kommentárjának (1-146), az utóbbi életrajza és irodalmi tevékenységének méltatása. Mint ismeretes, R. Jóna (szül. 1180 körül, meghalt 1263) az antimaimunisták egyike. Löwenthal azt bizonyítja, hogy nem tartozott az obscuransok közé és hogy a Maimuni iratainak a dominikánusok által történt elégetésében nem volt aktív része, ámbár tanítóját, R. Selomo MontPELLIERI Mainuni-ellenes akciójában támogatta. Nachmani, Jóna rokona, gyászénekében Jóna nagy tudományát és tiszta jellemét dicsőíti és J. sirja későbbi időkben valóságos zarándokhely volt. RSbA tanítványa volt, R. Aser pedig utódja a toledói rabbiszékben. Meglepő az, hogy R. Jóna tudományos működése nagyon hasonlít Maimuniéhoz (14 kövv.). A német rész második felében (19-33) L. ismerteti a két kéziratot, melyet használt és méltatja, egyuttal felsorolja azokat a szerzőket (összesen 7), kik a jelen Mislé-kommentárt ismerték. Végül szerző számot ad eljárásáról (33-36). — *מה הווי* 1585-ben jelent meg és nem 1745-ben, mint a 30. lapon olvasható. A 35. lapon L. feljegyez négy idézetet, melyeket nem tudott identifkálni. Ezek azonban, talán az elsőt kivéve, nem a midras vagy talmudból, hanem bölcsészeti művekből vétettek. Az *מה הווי* félrevezette szerzőt, ki egyébiránt alapos munkát végzett. Egy helyen jelzi, hogy R. Jóna műveiről legközelebb külön értekezést fog közzé tenni.

Lods A. „Les découvertes d'Éléphantine et l'Ancient Testament“ (*Montbéliard* 1910) cz. 22 lapos füzetében bevezetésül szól a palesztinai ásátásokról, melyek azt bizonyítják, hogy a kanaani kulturát az izraeliták nagyjában átvették és a kultuszt némi átalakítással folytatták (a próféták feddéseiből is ez tűnik ki), továbbá, hogy az egyiptomi befolyás épakkora volt, mint a babylóniai (1-6). Ezzel elmondja L. az eddig publikált aram papyrusok tartalmát. A még kiadatlanok tartalma: „levelek, névlajstromok, üzleti okmányok, ostrakonok, amphorafeliratok, történelmi tartalmu darabok, melyek a már ismert személyekre vonatkoznak, krónikarészletek és az Achikar-elbeszélésből való töredékek“ (9. l.). Következnek az elephantinei templom lerombolására vonatkozó okmányok fordítása (9-11) és ezek magyarázata (11-19), melynek folyamán bebizonyosodik, hogy Ezra könyvének kronológiája, melyet a kritikások megtámadtak, teljesen pontos (15). II. Darius halála után Egyiptom 60 évre felszabadította magát a perzsa járom alól (404) és ekkor a zsidó szentély talán ismét leromboltatott (18 lent). L. azt hiszi, hogy az elephantinei templom nem hasonlított a jeruzsálemihez, hivatkozván öt kapujára is (20). De ez éppen egyezik a jeruzsálemi szentélylyel. Az új papyrusok formailag is megerősítik a Meyer E. által már 1886-ban (*Die Entstehung des Judentums*) védelmezett Ezra-féle hivatalos okmányok hitelességét (21). Végül a papyrusok tanulságai összefoglaltnak öt pontban.

Steckelmacher M., mannheimi rabbi, ki bölceleti iratai által vált ismeretessé, közrebocsátott 20 prédikációt Mózes I. könyvéhez: „Sabbatpredigten zum ersten Buche Moses“ (*Leipzig* 1910. Verlag von M. W. Kaufmann. Ára 2 márka). Két-két prédikáció van ויחי ויחי és ויחי ויחי hetiszakaszokhoz, ויחי-hez hat, a többihez egy-egy, közöttük egy chanukabeszéd. Többnyire textusos és rövid beszédek, némelyik inkább írásmagyarázat, mint prédikáció. Tartalmas, gondolkodó papra valló szónoklatok, melyek bölceleti kérdéseket vizsgálnak meg vallásos szempontból közérthető alakban és nyelven; némelyik karkép, sajnos, nem örvendetes. A biblia mellett a midras és a zsidó exegetikus

irodalom más termékei bőven fel vannak használva és a beszédek tiszta, igaz zsidó felfogást tükröztenek. A szépen kiállított füzetet melegen ajánlhatjuk olvasóinknak. — 52. lap, jegyzet Job helyett olv. Tob.

Flesch Ármin, mohácsi rabbi, népszerű könyvet bocsát közre: „Az élet meghosszabítása. Bibliai és talmudi alapon“ (*Budapest* 1910), a mi igen szerencsés eszme. Rövid bevezetés után, a mely fiához van intézve, mint az egész könyv is, a mely formája és a hang bensősége folytán alkalmas arra, hogy az ifju olvasó szívéhez férközzék, áttér szerző tárgyára, melyet két főrésze: I. Test II. Lélek oszt fel. Az első részben egy-egy fejezetben szó van: az étkezés és ivás, lakás, ruházat, tisztaság, munka és pihenés, sexualizmus, vagyis a mindennapi élet gyakorlati kérdéseiről. A II. rész fejezetei: Értelemfejlesztés, szívképzés, jellemzilárdítás. A bibliai és talmudon kívül a zsidó irodalom más forrásaiból is összegyűjti szerző a tanulságos és érdekes mondásokat, melyek célját szolgálják. Ezekből is látható, hogy a zsidó már az ókorban kultúr nép volt — igen józan életszabályaik voltak. Természetes, hogy szerző a mai makrobiotika szabályaiból is merít, mert könyve nem akar tisztán archaeológiai tanulmány lenni, hanem gyakorlati oktatás, a régi erkölcsi (múszar) könyvek modernizálása. Az olvasott részletek ránk jó benyomást tettek és kívánjuk, hogy szerző célját teljesen elérje. A mű ára 4 korona.

Folyóiratunkban (XXVIII, 27-34) *Osztern S.* ismertette Wensinck holland irata alapján a medinai zsidók viszonyát Mohamedhez. Legújabbban *Lezsymszky R.* „Die Juden in Arabien zur Zeit Mohammeds“ cz. iratában újból összefoglalta az egész anyagot. Igen érdekes lélektani jelenség, hogy Wellhausen, az „elfogulatlan“ bibliakritikus és vallástörténész, az iszlám keletkezésénél az első szerepet a kereszténységnek juttatja. A bizonyítékokat szellemes fordulatok pótolják (37 kövv.) A 45. lapon L. így nyilatkozik: „Es ist eine merkwürdige Tatsache, dass völlig unbefangene Historiker wie August Müller den klaren Blick ver-

lieren, sobald es sich um eine Sache des Judentums handelt. In Medina, wo wir tausende von Juden finden, sind es obskure Sabier und Hanife, die die Empfänglichkeit der Medinenser für die neue Lehre begreiflich machen. Mohammed befindet sich in guter Gesellschaft. Auch um die Lehren Jesu zu erklären, ist man bei allen Völkern der Welt bis nach Indien hin umhergegangen, nur, um nicht zuzugeben, dass das jüdische Volk, in dessen Mitte er lebte, ihm in erster Linie seine Gedanken gab." — A Genizából eredő szabadság- és joglevél, melyet Mohamed adott „Chanina fiainak és ivadékainak“, meglep. Valódságát biztosítja az, hogy lényege arab íróknál is megvan. A 16 §. ezt rendeli: „Temetéseiteknek hely adassék, a míg elérkeznek az igazság biztos helyéhez“. Lezs. (106) német fordításában: „bis zu dem sicheren Orte der Wahrheit“ (?). Itt talán az aram עולם דקש „az igazság világa“ lappang. Ezt a kitételt még ma is használják a halottról: „az igazság világában van“. Innen csak egy lépés a „temető“ jelentéshez. — Mohamed és utódai részben kiűzték a zsidókat Arabiából, de azért még 1000 körül Vádi'l Kurá lakosságának többsége zsidó volt (114).

A köznézet szerint kabbalisták csak zsidók közt vannak, kiknek legkiválóbb képviselői a csodarabbik. Babona minden nép között van, de kabbalista csak zsidó lehet. A történet tanúsága szerint híres humanisták, közöttük maga Reuchlin, hittek a kabbalában; a pápa, ki 1553-ban a talmud példányait rengeteg tömegekben elégettette és nyomását évtizedekig, az 1578-iki baseli castigált kiadásig megakadályozta, a Zóharral, a kabbala bibliájával kivételt tett. De ez — úgy hiszik — csak a multban volt, jelenleg keresztény kabbalista már nincs. Ez nem áll. Fővárosunkban is vannak, csak hogy theosofusoknak, occultistáknak, spiritistáknak, gnostikusoknak vagy más egyebeknek nevezik magukat. A művelt kabbalisták hazája jelenleg Franciaország, hol a Zóhart lefordították, és Pappus „La Cabbale“ cz. terjedelmes munkát adott ki, a mely Párisban (1903) második kiadást ért és az imént német átdolgozásban is megjelent: *Nestler I.*, Die Kabbala (Leipzig 1910). Ez a 363 oldalas mű nem-

csak történelmi feldolgozása a kabbalának, hanem egyáltalán hive és propagatora. Többen írták, közöttük van *Eliphaz Lévi*, a mi azért érdekes, mert az álnév (mire a szokatlan Eliphaz vall) elárulja azt, hogy ebben a misztikus tanban csak a zsidó imponál.

A zsidó mystika alapkönyvei a Széfer Jeczira és a Zóhar. Ezek kétszer is tárgyaltatnak (I. és III). A II. szakasz a kabbala tanait adja és azután a kabbala módszeres előadását. A Jeczira vagy Ábrahámtól, vagy még régiebb időből származik (215). Szerző szemében (bevezetés) a maszóra is kabbala, sőt nagyjában a zsidó hagyomány is. Általában a zsidó irodalomban járatlan ember műve. Ekkora tudatlanság ritkán jut nyomdafestékhez. Hogy a héber szavak tele vannak hibákkal, még hagyján, de Gedalyah ibn Yachmir (Jachia) Schilscheleth ha quabalah (221) mégis sok, mi mellett (222) Serira (969-1038) számba sem jöhet. Amérhetetlen tudatlanság azonban a bibliográfiában jut legfényesebben kifejezésre. Buxtorf, Bartolucci, Wolf a kabbala bibliográfiái. Steinschneiderig Pappus már nem jut el. Részletekbe menni nem lehet, de ide iktatok egy részletet a talmudról (230): „Der Talmud, dessen Name sich aus dem geheiligten Tau und einem hebräischen Wort zusammensetzt, das etwa Belehrung oder Unterricht bedeutet, umfasst sieben verschiedene Teile, die man bei wissenschaftlicher Betrachtung nicht wechseln darf: die Mischna oder der jerusalemische Talmud, die beiden Gemara oder der babylonische Talmud, die Thosphata oder „Zusätze“, die Berichta (Boraitha), „Supplemente“, die Maraschin oder allegorische Kommentare, und die Haggada oder „Ueberlieferungen“. Több képtelenség után (231): „Wäre der Talmud nicht ursprünglich der grosse kabbalistische Schlüssel des Judaismus gewesen, würde man weder seine Existenz noch die traditionelle Verehrung begreifen, die er genoss“.

A „nagy könyvtár“ (Bibliotheca gedóla) első füzetét már ismertettük. Az azóta megjelent részeket térszúke miatt csak röviden mutathatjuk be. Nagy baj az, hogy ugyanaz a mű több füzetre van szakítva, minek követke-

tében az ismertetésben is többször kerül elő. Megesik az is, hogy az ígért szerző-arczkép nincs az illető füzetben (pl. 13, *Rubin S.*). Ez a füzet erkölcsi tételeke állít össze csoportok szerint: bölcsesség, szerelem stb. összesen 30 csoport, utolsó helyen: bor. 18-10 *Bersadsky J.* utolsó iratainak második része. Összesen 30 kisebb-nagyobb czikk vegyes tartalommal. Az egyik a héber nyelv élővé tételének van szentelve (177-181). — 21-23 *Senior Z.*: Élet és halál (מן החיים והמות) 1903-1905 közt írva, 12 dolgozat 238 oldalon. Az első rész czime: halál, a második rész egy öngyilkos jegyzetei. — 26-27 a már bemutatott *Brandstädter M.D.* iratainak második része. Innen kezdve jobb papiros és gondosabb kiállítás. — 28-29 *Katzenelson I.* verseinek második része. — 30-32 *Klausner I.*: „Zsidóság és emberiség” czim alatt 9 bölcséleti értekezés. Kiemeljük a következőket: Kant alaptanai. Az örökemberi a zsidóságban. A történelmi materializmus és a nemzeti zionista mozgalom. 7 értekezés a zsidóság lényegéhez, közöttük harmadik helyen: a monotheizmus. A „profetizmus” cz. értekezésben ennek lényegét az intuícióban látja (224). K. iratai itt 2. kiadásban látnak napvilágot. — 33-34 *Horodetzky S. A.* összegyűjtött életrajzok középkori rabbikról: A rabbinismus történetéhez czimmal. Ebben az 1. részben: Aboab I. (Menórath Hamáór szerzője), Bruna I., Kolon I., Alaskar M., Isserls M., Luria S. (valamennyi már egyszer megjelent). A 2. rész (35. füzet) Jafé Mordechaj, a Lebus szerzője, Lublin Méir (Maharam), Edels Samuel (Maharsa) Schiff Méir, Krochmal Menachem Mendel (Czemarh Czedek) és Askenázi Gerson (Abódath Hagérsuni) életrajzait tartalmazza. Valamennyi már egyszer megjelent. — 36. Sámuel Hanagid verseinek 2. része *Brody H.* mesteri kiadásában és magyarázatával. A 32. vers egy barátának szól és az utolsó két versben Sámuel a barátságáról ezt mondja: Tejtintával van tejszopó korom óta belsemre írva, és az idő nem törölheti le a belső tábláin levő tejtinta írást (93. lap). Brody helyesen jegyzi meg, hogy תֵּבֵּיָהּ és nem תֵּבֵּיָהּ olvasandó, de hivatkozhatott volna a toszeftára: Ha a vájólevelet írták aludttejjel (Gittin 2, 3, ed. Zuckerm. 325) és a Jerusalmira (Sabb 2, 4 és Gittin 2, 3), hol simpatetikusan

tintáról van szó. Részletesen Löw, Graphische Requisiten I, 160és Ozar Yisrael IV. 39 b. A rómaiak szerelmes leveleket írtak tejjel, a mely írás csak akkor került elő, ha megfelelő anyagot öntöttek reá. Ezt a R. Chananel is mondja, kivel a Nagid összekötöttében állott. Ebben a világitásban a két verssor másképp fest. — A 37. füzet tartalma: Berditsevski M. I. értekezései „Költészet és nyelv” czimmal. — Felette érdekes a 38., melyben *Rosentfeld S.* Rabbi Izrael Salenter életrajzát adja. A nevezett rabbi érdekes egyéniség volt, ki nagy talmudtudása mellett az erkölcsre (מוֹרָה) vetette a fősúlyt. Életfolyása nem a közönséges talmudistáé — kivándorolt Németországba és Párisban is évekig tartózkodott a zsidók megváltoztatása céljából — de az egyénnél érdekesebb az „erkölcs” mozgalom, melyet megindított. Hívei talmud helyett a „muszar”-t tanulták, sőt muszar-gyakorlatokat tartottak. A világtól való visszavonulás volt az ideál, zsidó szerzetesek. A mozgalom tetőpontján a „gyónás” is járta (57. lap) és egyik maximájuk így hangzott: „A muszarkönyv egy lapja többet ér a talmud ezer lapjánál” (59). A chaszidizmus a talmudot az általa szült száraz életmód miatt támadta, a muszarizmus pedig a másik végletből életkedve miatt. Az új mozgalom, melynek fészke Kovno és szomszéd városa volt, nagy hullámokat vetett és attól tartottak, hogy új szekta alapítására vezet. Végre a 80-as évek végén a leg-híresebb litvániai rabbik a sajtó útján támadtak rá és leverték. Tudtommal az első példa, hogy egy keletkező szektát sajtó útján ütöttek agyon. Nem egészen ugyan, mert maradványai még vannak, de nem veszedelmes többé. Lipkin (Salenter), a mozgalom atyja, a zsidóság megerősítését többféle módon kísérlette meg. Először aram-zsidó talmudi szótárt akart készíttetni és e czélból Berlinben különböző tudósokkal tárgyalásokat folytatott. Később a talmudot tiszta héber nyelvre akarta lefordíttatni és a fordítást rövid kommentárral elláttatni, a mely csak a nehéz helyeket világitaná meg. Száz rabbít keresett e célra, kik közül mindegyik csupán három lapot fordított volna le. Ez némileg olyasmí, a mit Maimuni tett Kódexében. Ez a terv sem sikerülvén, egy harmadikkal állt elő:

Adassék ki a talmud egy kötetben és árultassék olcsó pénzen. Ez később megvalósult, de a zsidóság megszilárdításához természetesen mivel sem járult hozzá. A legérdekesebb az utolsó terve volt. Az európai kormányokat arra akarta rávenni, hogy a talmudot a gymnasiumokban és az egyetemeken tanítsák. A talmud — így szólt — az antik kulturának époly jelentékeny képviselője, mint a klasszikusok. Ha a keresztény népek megbecsülik a talmudot, akkor az ifjú zsidó nemzedék is fog hozzá ragaszkodni (39-40). Nevezetes jelenség, mert az eszme propagátora régi szabású orosz rabbi volt, ki mint talmudista is általános becsülésben állott. Rosenfeld könyve a „Nagy Könyvtár“ legérdekesebb füzetei közé tartozik.

Worrel W. H. disszertációja: „Studien zum abessinischen Zauberwesen“ (Strassburg 1909) azt mutatja, hogy a bűvészet elemei mindenhol eljutottak, hol a keresztény vallás uralkodott. Az angyalnévek és varázsszók jó része zsidó (9). A hét angyalnév változik ugyan, de azért valamennyi zsidó származású, az első kettő pedig állandóan: Michael és Gabriel. Az egyik sorozatban (26. lap, 7. sor alulról) előfordul: Ananjael, Azarjael, Misael (mint az utolsó három). Hogy Él isten még tudták, mert minden angyalnév ezzel a szótaggal végződik, de azt már nem tudták, hogy „jah“ szintén isten és ugyanazért az angyalokká előléptetett zsidó vértanuk nevéhez hozzátették az „él“ szót: Ananjael, Azarjael. Hasonló nemtudás mutatkozik ezekben a bűvészsavakban: „Ahja Rahja“ és „Ahja Sarahja“ (23). Mindkettő אהיה אשר אהיה. Ihjael (u. o.) talán אלהיה. Gyakori *Fanuel* (isten arcza): *Masztema* (28 lent), a mely a Sántát jelzi, bizonyára a héber מששמה. Az egyik elbeszélésben azt olvassuk: „Midőn az uton ment és ily módon imádkozott, hangot hallott az égből, a mely így szólt: O Susnejos, meghallgattam imádat és kérésed“ stb. (21). Ez nem egyéb, mint a jól ismert *bath kol*. Az értekezés további részei folytatólagosan a Zeitschrift für Assyriologie-ban jelentek meg.

Lewy Israel boroszlói szemináriumi rabbi 70 éves születésnapjára *Brann M.* és *Elbogen I.* 646 oldalra (436

német és 210 héber) ünnepi iratot adtak ki (Festschrift zu Israel Lewys siebzigstem Geburtstag, Breslau 1911). A 35 dolgozat közül, melyeknek listáját alább adjuk, néhányat a rendelkezésünkre álló tér keretében külön is felemlítünk. *Bacher* készülöben lévő művéből közölt „tannaita tantételek előadó tradensei“ cz. fejezete felsorolja azokat a pal. és babyl. amórákat, a kik előtt és a kik ily barajtákat előadtak. Befejezésül érdekes statisztika. *Büchler A.* (London) a zsidó eljegyzés aktusairól mélyreható tanulmányt ad. A mi Mechiltánkat R. Simon Mechiltjának nevezik. Szerkesztője Chizkija (R. Chija fia) és Akiba iskolájának terméke, mit Lewy I. állapított meg. Ugyancsak ő azt is állította, hogy R. Simonnak a szóban forgó midrashoz semmi köze. Részletvizsgálat után *Ginzberg L.* arra az eredményre jut, hogy Simon egyik biztos mondása sem hiányzik az Exodusra vonatkozók közül a nevérol elnevezett Mechiltában és ezért a tradíció nem vetendő el (434). *Albeck S.* azt bizonyítja, hogy Juda Albargeloni „Széfer Haítettim“ cz. nagyterjedelmű halákha művéből: 1. némelyek kivették azon részeket, hol valami újat mondott (ilyen az Eskól). 2. némelyek kivonatolták (האריך) így pontozandó Albeck szerint a függőjejtő). 3. némelyek csak a gáonok és Alfási responsumait vették ki belőle (שערי השובה) (ed Lyk) (תשובה הנאמרים). *Friedlander I.* Szaadja csak idézetekből ismert הפקדון ס' művéből néhány geniza-töredéket ad arab eredetiben héber fordítással. *Marx A.* kéziratokból a *SzéderTannaim ve-Amóráim* több recenzióját adja ki, melyek felette érdekesek. כהיה ר' ברוך ופיר' הוא (héber 155) megkérdőjelezett homályos mondas bizonyára így oldandó fel. כל הוא דברי רבי hol, כל הוא דברי רבי ברוך ופירוקא הוא áll a talmudban, ott a nézet biztos és ez felelet“. Talán ל' helyett כן és פיר' helyett פירוקא is olvasható (az utána következő לל-t indikál). Markon a „Hakedem“ saját folyóiratában közölt két töredéket ujjabb kettővel toldja meg, melyek a misnát felső (bab.) pontozással adják. Az arab és talán más keleti zsidók is szombaton délután közösen a misnát tanulták és akár a zsoltárokat nem ritkán könyv nélkül tudták. Maimonides talán erre a közönségre gondolt első sorban Misnakommentárja szerzésénél, a vokalizálás, úgy hisszük, Magyar Zsidó Szemle 1911 III. f. 5.

e közönség céljára készült. Schechter Mechilta töredékében néhány új részlet van. Az egész roppant érdekes. Krengel töredékei a misna, Misne Tora, Rasi és Peszikta rabbáthi művek csekély részletei.

Az ünnepi irat tartalma a következő:

1. Abrahams J. (Cambridge), The Nine Worthies 279-284
2. Albeck Sch. (Warschau), מאמר מחוקקי יהוה h. 104-131
3. Bacher W. (Budapest), Vorträge de Tradenten tannaitischer Lehrsätze in den Amoräischen Schulen 1-16
4. Baneth E. (Berlin), מעות לחקן בפירוש רמב"ם למס' אבות 76-103
5. Blau L. (Budapest), Neue Beiträge zur Erklärung der Mechilta 54-65
6. Brann M. (Breslau), Ein verschollenes Lied 372-381
7. Büchler A. (London), Das jüdische Verlöbniß und die Stellung der Verlobten eines Priesters im 1. u. 2. Jahr. 110-144
8. Chajes H. P. (Florenz), הנהרות על מסכת ברכות h. 173-177
9. Dienemann M. (Ratibor), Beobachtungen zum Raschikommentar z. 10. Abschnitt von Pesachim 259-369
10. Elbogen I. (Berlin), Eingang und Ausgang des Sabbats nach talmudischen Quellen 173-187
11. Eppenstein S. (Briesen), סי' ב דוכיה מן כתאב כפאיה אלעברין h. 33-59
12. Finkelscherer J. (München), חילוקי דינים 254-258
13. Freimann A. (Frankfurt), סי' אור ורוע למס' שבועות (400-402) h. 10-32
14. Friedländer I. (New-York), מספר פקדון h. 60-75
15. Ginzberg L. (New-York), Der Anteil Rabbi Simons an der ihm zugeschriebenen Mechilta 403-436
16. Grünwald M., Eine Selbst-Biographie David Arnheims 382-391
17. Güdemann M. (Wien), Bibl. Geschichten und Bibl. Geschichte 285-307
18. Guttman Jak. (Breslau), Die Beziehungen der maimonidischen Religionsphilosophie zu der des Saadja 308-326
19. Guttman Jul. (Breslau), Das Verhältnis von Religion und Philosophie bei Juda Halevi 327-358
20. Horovitz S. (Breslau), Miscellen 188-203

21. Knoller L. (Hannover), Grundlagen und Ziele jüd. Pädagogik 359-371
22. Krauss S. (Wien), Die Versammlungstätten der Talmudgelehrten 17-35
23. Krengel J. (Böhm.-Leipa), Einige Genisa-Fragmente 36-46
24. Löw I. (Szeged), Die Meerzwiebel 47-53
25. Margulies S. H. (Florenz), הנהרות על מס' שבת h. 178-186
26. Markon J. D. (St. Petersburg), שני קטעים של משנה עם נקוד הבבלי h. 193-211
27. Marx A. (New-York), Neue Texte des Seder Tannaim weamoraim (סדר תנאים ואמוראים) (h. 155-127) 392-396
28. Perls A. (Pécs), Der Minhag im Talmud 66-75
29. Rosenzweig A. (Berlin), Die Al-tikri-Deutungen 204-213
30. Schechter S. (New-York), מכללה לרבנים פ' ראה h. 187-192
31. Simons D. (Kopenhagen), Ein Midrasch im IV Buch Ezra 270-278
32. Theodor J. (Bojanowo), מאמר על מרשי לבראשת רבה h. 132-154
33. Tschernowitz Ch. (Odessa), הברעה במחלוקת יחיד ורבנים h. 1-9
34. Wünsche A. (Dresden), Der Kuss in Talmud u. Midrasch 76-104
35. Zuckermantel M. S. (Breslau), Die Befreiung der Frauen von bestimmten religiösen Pflichten nach Tosefta u. Mischna 145-172

Guttman M. encyclopedikus művéből a 8. füzet megjelenésével az első kötet teljes lett. A jelen füzet (561-648) az „első ember“-re vonatkozó mondásokat tartalmazza. Az „ember“ czikk terjedelme részben onnan ered, hogy az ember különféle vonatkozásairól szóló mondások — pl. viszonya Istenhez, bálványhoz, törához stb. — szintén fel lettek véve. Térkimelés céljából csupán a jellemző részletek vannak közölve. A szövegeket, minthogy kritikai kiadások nincsenek, helylyel közel kritika tárgyává kellene tenni. Így pl. 578. oldal (503. szám) következő Midras Misle 2, 7-ből közölt kitélt: „א"ל (ר' יהושע לר' אליעזר): בני: Eliezer (ben Hyrkanos)

lévén az idősebbik, nem szólíthatta Józsuá fiának. Hasonló (577 old., 490 szám) Simon a vesztőhelyre ment Ismaellel (Mech. 22,22), ez ellenkezik a historiai tényekkel, mert Simon ben Jóchai nem szenvedett vértanaságot. Talán a templom elpusztulása koráról van szó és Simon a patriarcha, ki akkor szerepelt. (640. l., 99. sz.) Szanhedrin 58 b: כותו מותר מותר בכו כותו מותר מותר is elárul. Bába M. 85 b. ספרא דאדם הראשון, melyben Sámuel olvasta, hogy ő csak להם lesz és nem רבי és mely könyvben az is állt: רבי: ורבי נתן סוף משנה רב אשי ורבינא סוף הוראה Krónika könyve is így kezdődik) és ezért nevezték a kezdő szó vagy tartalom szerint Ádám könyvének. (Idézve 642. l. 105. sz. — הסמיכה h. olv. הסמיכה). Az egész kötet ára 12 korona és kapható a szerzőnél, kinél a következő kötetre is elő lehet fizetni.

Jampel S., magyar származú rabbi, az Eszter könyvről és tartalmáról, a zsidó állam restaurálásáról és egyebekről ügyes apologetikai iratokat bocsátott közre. Ezekhez csatlakozik legújabb irata, a mely az egyiptomi kivonulásról szól: „Die Hagada aus Aegypten Israels Bedrückung in Aegypten nach den dortigen zeitgenössischen Inschriften in kurzer populärer Form geschildert. Nebst Bildern der betreffenden Pharaonen und ihrer interessantesten Denkmäler“ (Frankfurt a. M. 1911). A mit a címlap ígér, azt az irat beváltja. Kronológiai sorrendben pontonként tárgyalja Jampel a biblia elbeszélését és megvilágítja az aegyptologia szolgáltatata adatokkal. Kiemeljük a XV. pontot, mely az Izrael kivonulására vonatkozatható egyiptomi tudósításokat foglalja össze. Az irat mint ügyes tájékoztató az itt tekintetbe jövő szélesebb körökben ismeretlen kérdésekről melegen ajánlható. Kapható szerzőnél (Rabbiner Dr. S Jampel Schwedt a. O.) 1 márkáért.

Wächter Th. „Reinheitsvorschriften im griechischen Kult“ (Giessen 1910. Religionsgesch. Versuche und Vorarbeiten IX. 1) cz. műve érdekes párhuzam a misna 6. rend-

jéhez. Az irodalmon kívül az inscriptiók óriási tömegéből kerül ki az anyag. Templomba tisztátalan állapotban nem volt szabad belépni (6. l.) Áldozás előtt kezet mostak (12), fehér ruhát viseltek (u. o. 3. jegyz., 16 és 18 l.). A ruha lenből volt, nem gyapjuból (19 köv.), a mi állítólag egypt. befolyásra utal, mert az egyptomiak az állat gyapjújást tisztátalannak tartották. A templomba saru nélkül léptek be (23). A két első fejezetből vett ezen példák után a többi 13 fejezetnek csupán czimeit közöljük. Születés. Mens-truatio. Betegség. Halál (érintés is tisztátalant). Gyilkolás. Állatok. Ez a fejezet (8) igen érdekes. A pythagoreusok semmi élet nem ettek és nem áldoztak (78 kövv.), még tojást sem (81). Mai napig vannak zsidók, kik nem esznek élet „dóvor min hachaj“. Halat a görögök egyáltalában nem áldoztak (95), a zsidók sem, mint tudva van. A pytagoreusok a bab élvezetét is megtiltották. A 9. fejből még megemlítjük, hogy némely kultusz a bort is tilalmazta (109) és hogy a pythagoreusok egyáltalában nem ittak bort. Vas, érc stb. ki volt zárva (10 fejj.). Idegenek, rabszolgák és szsz onyok (112) a kultuszból ki voltak zárva, némely kultuszból a férfiak is (11-14 fejj.). Exkrementumok a szentélyt tisztátalanná teszik, talán ez okból tiltották meg a legeltetést.

Ugyanabban a gyűjteményben (IX. kötet, 2. füzet) zsidó szempontból is tanulságos monográfiát bocsátott közre Kircher K. e czimmel: „Die sakrale Bedeutung des Weines im Altertum“ (Giessen 1910). Az egész a bevezetésen kívül négy szakaszban tizenhárom fejezetre oszlik és az előbbieknél czime: Bor és isten (5-47), bor és ember (48-73), bor és vér (74-90), kísérlet az ivó szokások keletkezésének megmagyarázására (91-102). Első helyen a bor mint áldozat áll és ebben a tekintetben a görög szokás nagyjában egyezik a bibliai előírásokkal, bár a zsidó áldozással, sem a köz, sem a magán áldozással (selámim), nem volt összekötve egy symposion (51), amint hogy zsidóknál egyáltalában nincsenek áldozó ivások (áldomások), melyek a pogány világban annyira el voltak terjedve (52 köv.) A halotti tor, a mely még ma is szokásban van (56 köv.)

szelid formában a zsidóknál is járta, de már az ó-korban meg lett szüntetve és csak maradványa él, mint vallásilag megszentelt szokás (szseudath habráa). Hogy a halott is részt vesz a torban, oly hit, a mely a zsidóknál nem mutatható ki. συμπίσιον των ἑσίων „a megboldogultak ivó lakomája“ a VI. századból (időszám előtt) mutatható ki (58). Az ivásnál a „Zutrinken“ szokása (a serleg odatartása koczcintás nélkül) már Homerosnál található (61), későbbi időben közös serlegből isznak a symposionnál. Bevezetésül „egészségre“ ittak. Ez vegyített borral történt, míg az Agathodaimon tiszteletére vegyítetlen bort ittak, a mint hogy az italáldozat is vegyítetlen borral történt. A Kidus-serleget borral kell kiegészíteni, ha előzőleg ittak belőle, vagy vizet keverték hozzá. „Wem man zutrinken will, den ruft man beim Namen“ (65 Kritias). R. Akiba is megszólította a rabbikat, midőn egészségükre ivott (Sabb 63b). Az „áldomás“ német szokás (67). „Trinkbräuche“ azonban valóságos szabályzatokkal (59-73) a zsidóknál sohasem léteztek. A görögök a bort tápláléknak tekintették. „Kraft und Stärke des Menschen liegt in Brod und Wein“ (74). Ez a felfogás a bibliában is tükröződik. A bort nemcsak narkotikumnak tartja, hanem tápláléknak. „Mindenki ül szőlőtökeje és fügefája alatt“ s sok más hely. A mit K. 74-87 a vér szerepéről mond, zsidó szempontból azért érdekes, mert ép a zsidókra fogják rá a vérivást (vérvád), holott ők ősidők óta leginkább iszonyodtak tőle. Az utolsó fejezet vezető szavai így hangzanak.

„Ein recht enger Zusammenhang ergibt sich nach alledem für Wein und Blut. Die Anschauungen über das Wesen beider Substanzen gehen oft in einander über... Brüderschaften werden mit Blut getrunken, mit einer Mischung aus Blut und Wein, mit Wein allein“ (91).

A zsidó theológiát is érdekli, habár egyáltalában nincs benne róla szó, *Boutroux E.* francia akadémikus műve: „Wissenschaft und Religion in der Philosophie unserer Zeit“, melyet *Weber Emilia* fordított németre (*Leipzig-Berlin* 1910. „Wissenschaft und Hypothese“ című nagybecsű gyűjtemény X. száma). A probléma a tudomány és vallás

vízonya. Régi kérdés, a mely a tudomány birodalmának terjeszkedésével új alakot ölt. Tömött, de világos bevezetés után, a mely a szóban forgó kérdés mibenlétét a görög ókortól a jelenkorig felmutatja, B. az elméleteket két csoportra osztja; az első a naturalistikus, a második a spiritalistikus irányu elméleteket öleli fel. Az első rész előadja, interpretálja és értékeli August Comte, Herbert Spencer és Haeckel rendszereit egy-egy fejezetben. Ez utóbbi fejezetben tárgyalatik a divatosá lett és némely zsidó pap által is félreértett „monizmus“. Ebben a monotheizmusnak csak a fele, még pedig csak az első fele van meg, tehát semmi. A monizmus az ethika alapját a természetben észlelhető „solidaritas“-ban találja meg. A „solidarismus“ az embereket is az igazságosságra, szeretetre s egyéb jóra utalja, kötelezi. Minden természettudomány nélkül a profeták már ezt hirdették, csak hogy az ő solidarismusuk még tartalmasabb, mert a kölcsönös felelősséget is involválja. B. egyébkép azt bizonyítja, hogy a Haeckel monizmusa nem tiszta, eltakart dualizmus rejlik benne. Spencer az *agnosticismus* képviselője, Haeckel az *evolutionistikus monizmusé*, az előbbi a vallást a meg nem ismerhető dolgok közé sorolja, az utóbbi tagadja. A mit vallásnak nevez, az csak névleg az.

Mint a természettudomány, a sociológia is itélőszéke elé idézi a vallást. Minden új tudomány, akár valami új hódító, nagy birodalmat akar alapítani, és érthető, hogy a sociológia is rátette kezét a vallásra. A vallás époly jelenség, mint minden más és csak analizálni kell. Az ugynevezett vallástudomány ebből az álláspontból bonczolja a vallást. Erről szól a 4. fejezet: *Psychologismus* és *sociologismus*. B. kritikájában arra az eredményre jut, hogy lélektanilag nem magyarázható meg a vallásban rejlő kötelelőerő, a társadalomtudomány pedig nem a való, hanem az ideális társadalomra hivatkozik.

A második rész első helyen Ritschl protestáns theológus nézetét tárgyalja. R. radikalisan járt el, midőn a hitet és a tudományt teljesen ketté választotta. A kettőnek semmi köze egymáshoz és így egymással összeütközésbe nem kerülhetnek. Ebből az alapnézetből kiindulva, R. a kuta-

tásnak a dogma és az evangélium tekintetében is szabad teret enged. Ezután bemutatja B. a pragmatizmus és a elenleg népszerű W. James tanait. Végül saját nézeteit adja elő és oda concludál, hogy a vallás és a tudomány számos vonatkozásuk daczára egymástól különböznek és különbözzenek. A mű szép akkorddal hangzik ki: „Die Religion gebietet uns, die anderen zu lieben und sie um ihrer selbst willen zu lieben. Kühner als die Philosophie, macht sie aus der Liebe eine Pflicht, die vorzüglichste Pflicht“.

Végül néhány idézet. *Rousseau* azt mondta, hogy az érzés független az ismerettől, sőt ezt uralja, úgy hogy eszméink többnyire csupán logikai konstrukciók, utólag kitalált regények, hogy érzelmeinket megmagyarázzák és igazolják (25. l.). Ime dióhéjban az antisemita irodalom rugója. — *Pascal* (166): „Prenez de l'eau bénite, faites dire des messes, naturellement même cela vous fera croire et vous abêtira“. — A pszichologizmus és sociologizmus, ha sikerül neki a vallási jelenségek megmagyarázása, végeredményben a megmagyarázandó tények megsemitésére fog vezetni, a mi a vallások dogmatikai kritikájának évszázadok alatt nem sikerült (178). A vallástudomány önmegsemitése.

DAL AZ EGYETLENRŐL.

שיר היחוד.

I.

(אשירה ואומרה לאלהי בעודי)

Istent dicsérem, zengem én,	És minden angyal zengene,
Amíg e földön élek én,	És minden csillag pengene,
Ő támogatta a kezem,	Tűz, illat, dallam mindenütt,
Éltet adott, s kegyet nekem.	S úgy telne be a föld velük :
Hadd magasztaljam nagy nevét,	Minden eloszló semmiség,
Ki reám önté szent hevét,	Ez Őt dicsérni : nem elég,
Gyöngé dicsérni őt a szó,	Fölötte nagy vagy Istenünk !
Ki ősidők előtt való.	Nincs Hozzád méltó énekünk !
Ha oltár lenne hegy s orom,	S ha semmi sincs, méltó Neked,
S a máglya rajt a Libánon,	Hogy zengje szolgád nagy neved? !
És minden vad az áldozat,	Szegény vagyok és zaklatott,
S úgy vetne égre lángokat,	—Magam előtt is elhagyott.
S az oltár minden szögletén	Szegény vagyok, csak dadogás
Vad hullámokban forrna vér,	Jóságodért hálálkodás,
A liszt halomban állna ott,	Hisz annyi jót tettél velem,
S az olaj öntne folyamot,	Üdvödben fénylett életem.
És minden fűszer árama	Én örökké adós vagyok,
Tömjénben égnek szállana,	Mert kegyeid hozzám nagyok,
S úgy égne fény gyertyák során	Hisz nem járt jóság énnekem,
Mint nap és hold a vár fokán,	S mégis sok jót tettél velem.
És áldozati kenyerek	Nem jut jogosan énnekem
Halomban mint a nagy hegyek,	Még ezredik paránya sem
S ömölne bor, italzatot,	Sok jóvoltodnak Istenem,
Mint zúgó patakáradat,	Ajkamra mind nem szedhetem.
És lenne minden föld fia	Mit is adjak Neked úgy n ?
Pap, áldozár és levita,	Hisz ég és föld tiéd Uram !
S a kertek fája : cimbalom,	A tenger, föld és szirtfokok
Hárfás erdő minden vadon,	És minden, mi itt nyüzsg-mozog.

Mi: néped, a te nyájaid, Nem ér fel Hozzád hálaszóm,
 Mi megtennök akarátid, Nagyságod föl nem mérhetem,
 De hasztalan fogadkozunk, És célod: csupa rejtelem.
 Mióta rom a templomunk. Nincs bölcs, Veled vetélkedő,
 Oltáron nem áldozhatunk, Nincs hozzád fogható erő,
 Mióta mi nem nyughatunk, Ki végzett oly nagy műveket?
 Mióta nincsen szent helyünk, Mint te oly csodatetteket?
 És pihenést nem lelhetünk. Határuk, számuk nincs nekik,
 Ám én Uram! vígság velem, Halandók meg nem fejthetik,
 Szavad őrizi a kebelem, Felöled hirt a földi szem
 Mert irva van: nem büntetem S az ajk sem adhat sohasem.
 Ki áldozni nem jó nekem. Nem élt soha, ki láthatott,
 Nem véres, égő áldozat Nincs képzelet, mely áthatott,
 Apátoknak parancsolat, Nem láthatnak az angyalok,
 Más nem kívánok töletek: Nem értenek bölcssek, nagyok.
 Csak szeretve tiszteljete. Csak Te ismered lényedet,
 Ha szív szerint jöttök elém: Más nem értheti fényedet,
 Hizott tuloknál többet ér, Hozzád méltó magasztalás,
 Egy szív, amelyben szeretet Csak Benned élhet oly varázs.
 Inkább nyeri meg kedvetem. Dicsérve légy hát úgy Urunk!
 Nem kell Neked dus áldozat. Ahogy dicsérni mi tudunk,
 Kiontott vér csak kárhozat, Kiki úgy szálljon Tefeléd,
 Oltárom tört szívem nekem, Ahogy Te tudni engedéd.
 Elébed hajtott fejem. Csodáid dalja a nagy ég,
 A gőgömet kicsúfolom, És dörgő hangon vizfénék,
 Lásd, szívem szétmarcangolom, Ujjongjanak világaid,
 Én alázatos lelkeket És minden ő királyaik.
 Ajánlom Istenem Neked. A népek mind dicsérjenek,
 Hálától árad ajakam, Magasztaljanak nemzetek,
 Csodákat hirdet tűszavam, Jákob sarján riad neved,
 Lelkem tudja hatalmadat, Mert ránk öntéd kegyelmedet.
 Hát nem lehetek hallgatag. Tiéd minden hallelujah!
 Dalt zengek én, de ájulón Örökkön a világ Ura!

II.

(ואני עבדך בן אמתך)

Elbeszelném a tetteid,

Hogy mily nagyok a műveid,

De sorra mind nem vehetem, Csöndüljön meg hangos szavam,
 Csak részüket ismertetem. Áradjon daltól ajakam.
 Hasonló hozzád nincs sehol, Szívemben él dicséreted,
 És gyöngé ahhoz mind a toll, A számon zöndül éneked,
 Hogy bölcsesség firtassa, Hadd mondjam el, hogy mit tevé,
 És céljaid megírhasssa. A sok csodát mit végezel.
 Értelmében van-e határ? Határtalan hatalmadat,
 Idő fölötté el nem jár, Végetlen nagy irgalmadat,
 Szám nélkül való angyalok, Te nagy vagy mindenek felett,
 Dalában neve fölragyog. Más Isten föl nem ér Veled.
 Hirt rólad nem hoz semmi szem, Mert mind a bálvány istenek
 S halandók közt nem lát kísérem, Nincs bennük ész és hűtlenek,
 Bölcs nem ismeri lényedet, Nem viszonznak jó azok,
 Hát én hogyan ismerjelek?! És imádóik mind vakok.
 S ha valaki így vétene: Ha bajban hívják ezeket,
 „Én tudom, mi a lényege. Nem segítnek ez istenek,
 Az utjait én ismerem“. A bálvány könnyre nem felel,
 Bizony az csalfa, hűtelen. De mihozzánk az Ur közel.
 Színes reménye megfakul, Világ ura a mi Urunk,
 És büszke szava porba hull, Mi egyedül Övé vagyunk,
 Én nem vagyok ily balgatag, Mint nyájaik bennünk vezet,
 Nem nyitom bűnre ajkamat. El minket soha nem felejt.
 Én csak egy kis részt hirdetek, A bajban közel van karod,
 Abból mit Isten végezett, És hiveid el nem hagyod,
 Mint irva van: hirdessetek! Ajkunkon lobban éneked,
 A tettei félelmesek! És el nem fogy dicséreted.
 Azt mondtad: ez a nép enyém, Tanu vagy reá, Önmagad,
 Zsoltárunk hát zúgják felém, Mi szolgálaid s angyalcapat,
 Csodát végeztem ezeret, Hogy dicsőséged hatja át
 Hogy megszenteljed nevemet. A nagy világ minden zugát.
 Azért szolgálád elmondom én, Ősünk nem hittek más urat,
 Amit a könyv tár enelém, Hogy csak Téged szolgáljanak,
 Dicsérje lelke nagy neved, Mi is csak téged ismerünk,
 És minden bensöm zeng Neked. Mint hű apát úgy szeretünk.
 Minden valómmal áldalak, Szavaddal bús halált hozol,
 Szent énekeim szálljanak, S a siron új élet honol,

Föltámasztasz halottakat,
 Proféták így tanítanak.
 Halálhoz Néked nincs közöd,
 Örökké élsz minden fölött,
 Nem vagy szülött; — élethívő,
 Beteg sosem, csak gyógyító.
 Halál és kórság el nem ér,
 Szemedhez álm sose fér,
 Határtalan az életed,
 S nem változott meg lényeged.
 S nem is változol meg soha,
 Sem istenséged szent foka,
 Régi nem vagy, de új se vagy,
 Ujjítasz s nem ujjítanak.
 Ifju, vagy öreg vagy talán?
 Se ifju és sem aggastyán!
 Öröm s bú nem hevitenek,
 Mint halandó kedélyeket.
 A testiség el nem borít,
 Lélek korlátba nem szorít,
 Határt és célt, kik élnek itt:
 Kezdést és véget szabsz nekik.
 Mert teremtettben van határ,
 A halandóra vár halál,
 De végetlen vagy Te Urunk!
 Határhoz nálad nem jutunk.
 Te nem szorulsz rá senkire,
 III.

(אמנם ידעתי כי אתה)

Én tudom, hogy Te alkottad
 Benned fakad a mindenség.
 Jákob Ura, világodat,
 Mindaz, mi egykor született,
 Ki nem teremtett, teremtő,
 S mi végidőn nyer életet,
 Formátalan s formátverő.
 Minden teremtmény s tetteik,
 Te mindenek előtt valál,
 A szavaik és terveik.
 Te egyedül nem függsz csupán,
 Kezdetből-végig ismered,
 Kezdedben van a kezdet s vég,
 És soha el nem feleled.

Te formáltad meg bensejűk,
 Te tudod utjuk és helyűk.
 Előtted minden tárva van,
 Nincs rejték, ami zárva van,
 Sötétség nincs s nincs menedék,
 Mik titkaik elrejtének,
 Megtálalod, amit akarsz,
 Fáradság nélkül könnyen azt,
 Egyszerre lát tekinteted
 Mindent mire szemed veted.
 Egy pillanat- s népek felett
 Eldöntötted itéleted,
 Meghallasz mindent perc alatt,
 Imát, sóhajt, panaszokat.
 Meglátod minden tetteik,
 S egy pillantással sziveik,
 De magad tervét nem fonod,
 Egy percz alatt kigondolod.
 A terv s a tett az Nálad egy,
 S az idő gát sosem lehet,
 És minden tettet oly egész,
 Nincs benne hiány, fölös rész.
 Előtted semmi el nem vész,
 És nincs oly dolog, mely nehéz,
 Amit akarsz: elvégezed,
 Ki gátolná meg tervedet?
 Amit óhajt: megteheti,
 Az Ur kedvét misem szegi.
 Titok Előtte meg nem áll,
 Jövőt és multat megtalál.
 Öröktől fogva így van az:
 Ők Benned és Te bennük vagy,
 És Tőled tudják angyalid:
 Mit rejtenek az utjaid
 És nincsen olyan mély titok,
 Előtted, amely nem nyitott,
 Még mielőtt a szivben él:
 Előtted már az nem rejtély.
 Hogy bennünk vagy található,
 Mely ezt hirdetné, balga szó,
 S mert rés, zed avagy véged nincs,
 Sziv sincs, mely titkodba tekint,
 Nincs oldalad, helyed, tered,
 Hogy ismernők hát lényeged?
 Ahol nincs vég és kezdet sem,
 Ott nincs tudás, nincs sejtélem.
 Csak egy a vég, kezdet s közép,
 Azért e mélység oly sötét,
 Mélység, magasság körbe vész,
 Itt nem segít a röpke ész.
 Betöltöd a világ üreit,
 És lényed honol szertesztét,
 Alattasad, fölöttesed,
 Nincs kivülsőd s közepesed.
 Az istenegység nem alak,
 És léteden nincsen salak,
 Nincs közeped, mely elszakaszt
 A legkisebb parányba Vagy.
 Oly kis hely nincs, hol Isten nincs,
 Oly kicsiny tér, hol Ő nem int,
 Idő, véletlen nem vezet,
 Hozzá a gáncs nem férhetett.
 Idő és végzet! — Te hozod,
 Változtatod és sorozod,
 A tudás meg nem közelít,
 A bölcsesség föl nem derít.
 Bölcsességed oly nagy Uram!
 Hogy Téged nem követ utam,
 Bölcs vagy és csak Magadból élsz
 Hát balga ember mit remélsz?!
 Mi Rajtad kívül bölcsesség:
 Gyarló, eloszló földi ész,

A lelkek mélyén sugarad: És mind a víz s a földelem,
 A földi fénynek utja az. Nem szoritottak távolabb,
 Erődön kívül nincs erő, Se közelebb mint nagy falak.
 Tűnő az ember, szenvedő, Vizek árja el nem sodor,
 A dicsőség Tőled ered, És nem mozdít el szélpokol,
 Minden nagyság Hozzad vezet. Nem juthat Hozzá semmi szeny
 A boldogság Tőled fakad, Lángocéán el nem seper.
 Forrásodból az üdv szakad, Hiánytalan a lételed,
 A nagyságodban nincs határ, És egységed tökéletes,
 És értelmed nem jelzi szám. És mindig ugyanaz leszel,
 Örökkévaló csak Te vagy, Fölös vonást föl nem veszel.
 És nincs is más, csak Te magad. Neved mondja: vagy és valál,
 Minden voltál világ előtt, És léz, s létedben nincs határ,
 És mostan is világ fölött. Hogy örök vagy: tanuk vagyunk,
 Téged senki sem készített, S Te is erősítéd szavunk.
 Művedben nem fékezhetett, Ott vagy mindenben és velünk,
 És művedtől külön nem vált. Minden tőled jó mindenütt,
 Az istenséged, szent Atyánk! Szent lényednek fenségeit
 És mikor meglett már a menny, Világga viszik Neveid.

Budapest,

Kiss Arnold.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Year book of the Central Conference of American Rabbis Volume XX. edited by *D. Marx J. Morgenstern* and *M. Heller* 1910. *Guttman M.*, משה הלמן, I 8, Budapest 1911. — *Jampel S.* Die Hagada aus Aegypten, Frankfurt a. M. 1911 (Kapható 1 márkáért szerzőnél: Rabb. Dr. S. Jampel Schwedt a. O.) — *Zsilinszky Mihály*, A római katolikus autonómiáról. Történelmi tanulmány, Budapest 1911. (Prot. Szemle) — Festrede des Präsidenten der Chewra Kadischa *Julius Winterberg*. Gehalten am 21-ten Mai 1911 anlässlich der Einweihung des „Szeretetház“, Budapest 1911. — *Barth J.*, Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zum Semitischen. Zweiter Teil, Berlin 1911 (Berlini rabbiszeminárium 1909/10 Ertesítőjében).

A magyar Zsidó Almanach. É cimmel dr. *Patai József*, kitünő munkatársunk, meglepő szépségű diszmvét adott ki, melynek felekezeti irodalmunkban alig van párja. Minden tekintetben első rendű művészi alkotás. Addig is, míg részletesen ismertethetjük, a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 12 korona, a külön diszkiadásé 25 korona. Megrendelhető a szerkesztőségénél: Budapest VI., Podmaniczky-utca 15.

Az izr. szünidei gyermektelep egyesület, mint 1. évi (1910) értesítője mutatja, dr. *Grauer V.* elnök, dr. *Fischer Gy.* társelnök és *Blücher J.* titkár vezetése alatt máris nagy tevékenységet fejt ki és szép lendületnek indult. A folyó évben 11000 koronát meghaladó összeget költ céljaira. Az egylet vagyona kereken 62000 korona. A pártoló tagok száma 192, a rendes tagoké 1042.

Ginsburg Dávid báró Pétervárt 53 éves korában meghalt. Kitünő zsidó tudós volt, az utolsó években „Keleti kursusok” czímen rabbiképzőt létesített. Az atyjától gazdag héber kéziratgyűjteményt örökölt, melyet irodalmilag is fruktifikált. Hír szerint a newyorki szeminárium egy millió rubelt ígért a Ginsburg könyvtárért.

Rabbiválasztások. Dr. *Horovitz József* (Karánsebes) Szombathelyen, *Spiegel Armin* (Szarvas) Esztergomban rabbivá és dr. *Kálmán Ödön* Jászberényben hitszónokká választatott. Ez utóbbi Vasvárt is meg lett választva rabbivá.

Dr. Chorin Ferencz főrendiházi tag köztevékenyessége 40 éves jubileumát széles körök nagy fényvel ünnepelték meg.

Dr. Löw Immanuel szegedi főrabbit a bécsi hitközség, főrabbi czimmal a II. kerületi templomba dr. Schmiedd utódjává megválasztotta. A szegedi városi törvényhatóság kitüntető levélben maradásra kérte a főrabbit, ki erre a bécsi megítisztelő meghívást nem fogadta el.

Kántortanító tanfolyam nyílik meg az orsz. izr. tanítóképzőn, mivel igen régi és üdvös terv valósul meg.

A részletek eddig nem kerültek nyilvánosságra.

Mekize Nirdamim. Ez a Simonsen prof. (Koppenhága) elnök és Posnanski dr. (Varsó) jegyző vezetése alatt újból feltámadt héber irodalmi egyesület, mint 1910. Értesítője mutatja, virágzásnak indult. Évi bevétel máris megközelíti a 10000 koronát. A legtöbb tag Németországban van, örvendetesen sok Newyork, Cincinnati, Philadelphia és más amerikai városokban. Idei tagdíjait az Irodalmi Szemlében ismertetjük. Jövő évre három műnek a folytatását és negyedik kötetül József ben Nachmias Mislé-kommentárját fogják adni. Tagsági díj 12 korona. Jelentkezéseket elfogad dr. Bacher Vilmos.

A bécsi keresztény — szocialisták alkonya. Junius 18-án a képviselő választás alkalmából a bécsiek az összes keresztény-szocialista jelölteket kibuktatták. A választás napján kifüggesztett plakátokon a jelöltek nevei mellé külön odatették: Antisemit. A maszlagot nem vették be.

Izr. hitközségi alkalmazottak és tisztviselők orsz. egyesülete jun. 14-én tartott első közgyűlésén megválasztotta tisztviselőit. Elnök dr. Weiszbürg Gy. főtítkár, títkár Galambos J.

Meghiúsult mozgalom. Junius-hónapban a cionista-ifjúság kebeléből mozgalom indult meg egy országos szövetség létesítésére, melynek világos céljait a lapok tudósításából nem vehetjük ki tisztán. Krónikási tisztünkhöz híven feljegyezzük, hogy a harmadik értekezleten dr. Grauer Vilmos az ülés elnöke az előterjesztett tervezetet dr. Mezey Ferencz javaslatára nem bocsátotta tárgyalásra és ezzel az egész ügy lekerült a napirendről.

Pályakérdés. Az Egyenlőség két lelkes hittestvérrel egyetemben 1000 koronás pályadíjat tűzött ki a magyar zsidóság közös autonómiajának tervezetére.

TÁRSADALOM.

FAJKONGRESSZUS

A nyár derekán, augusztus hó első felében az angol főváros oly gyülekezetet látott, a milyen még nem volt együtt, a mióta a világ áll. Eljöttek a föld kerekességéről az elnyomott fajok, hogy az elnyomók fülébe harsogják panaszaikat. És eljöttek az uralkodó nemzetek képviselői is, hogy meghallgassák őket. Együtt volt minden szín: fekete, sárga, réz, fehér és barna, mindazok a színek, melyeket az ethnológia az emberfajok osztályozásának alapjául felvett és a mellyel ártatlan tudományossággal szétzavargatta az emberiséget, sőt még több szín is. Ott voltak az emberi koponya mindenféle alakjának tulajdonosai, de mérés előtt a leghirebb ethnológus sem mondhatta volna meg, ki a brachycephal és ki a dolichocephal. Egyforma logikával beszéltek mindnyájan és sehol sem olvastuk, hogy valaki befogta civilizált orrát. A fájdalom, melyet az elnyomottak éreznek, szintén egyformának mutatkozott. Egy feje és egy szive van minden embernek, akármilyen a koponyája és bőre.

Magá az összejövétel ad oculos demontstrálta a fajelmélet felületességét és az abból a különböző faji szellemi és erkölcsi képességek tekintetében vont következtetések alaptalanságát. A civilizált népek találták ki az emberiség osztályozását, az „inferioris faj” jelszóval igazolván hódításait, az ő kötelességük, hogy ezt az igazságtalanságot ismét kiküszöböljék. Másfélezer évig vallások szerint osztályozták az embereket és több száz esztendő véres háborúi és felvilágosító bölcsekedés kellett ahhoz, hogy ezt az osztályozó elvet megtörje. De ez is csak a tanultaknál sikerült és ezeknél is csupán elméletileg. A gyűlölet, melyet egykor

az erős hit szült, a hit lehangolása után is ott fészkel az érzelmeiben: a szív nem képes az agyat követni. A vallási fanatizmus átalakult faji fanatizmussá és a vallásos inquisitio társadalmi bojkottá. A fajelmélet a hitetlenek vallása, azzal a különbséggel, hogy a vallás a felebaráti szeretetet hirdette és a felebaráti gyűlöletet gyakorolta, a fajelmélet pedig a gyűlöletet hirdeti is és gyakorolja is.

Gyorsan élő korunkban a gyűlölködés ez új alapja egy emberöltő leforgása után megingott, a bestiális érzelmek tehát új köntös után néztek és meg is találta a gazdasági harcban. Új jelszó, melyet az ezen harc vezetőiben álló kor gyermekei kivétel nélkül megértenek. Az európai népek némely vezető rétege a gazdasági zavarokért a felelősséget a zsidókra próbálta hárítani és az ősi valláskülönbség szülte gyűlöletet nem minden siker nélkül fruktifikálta. Amerikában a dolog még egyszerűbb, ott vannak a feketék, sárgák és rézbőrűek. A jeles nemzetgazdák nem azt hirdetik, hogy minden ember munkájával, akár testi, akár szellemi ez, értékeket produkál, hanem azt, hogy értékeket élvez. Nem kell nagy tudomány annak belátásához, hogy a legbecsesebb érték, mellyel bármely termékeny ország bír, az ember. Nem annyira versenytárs, mint inkább segítőtárs. Dernburg egykori német gyarmatügyi miniszter a német birodalmi gyűlésen hirdette azt az igaz elvet, hogy minden kolóniának legbecsesebb kincse az ember, modern alakban fejezve ki az ősrégi mondást: ubi populus ibi obulus. A föld elég tágas és minden ember számára jut rajta hely.

Hazugság tehát az, ha a gyűlöletet anyagi érdekekkel igazolják. Igaz ellenben az, hogy a gyűlölet mint a valláskülönbség, a vak fanatizmus szülöttje él. Ezt a sötét korok maradványát palástolják azok, kik modern igazolást keresnek számára. Semmi sem oly leleményes, mint a gyűlölködés, ezer okot talál, megfosztva az embert egyetlen fölénytől, amely az állat fölé emeli, az esztől. Az emberi agy játékszer az emberi szív kezében, odatereli, a hova akarja.

A fajok jöttek össze, de a kongresszus velejében az etikáé volt, azon etikáé, a mely az igazságosságot és

szeretetet akarja urrá tenni az emberek és embercsoportok egymáshoz való viszonyában. Nem is tett semmisen oly hatást a jelen és távollevőkre, mint az a két beszéd, melyet két pap, egy katolikus és egy zsidó, tartott az emberszeretet mellett. Nagy örömről szolgált, hogy az egyik magyar ember volt — Giesswein Sándor orsz. képviselő. Nem kételkedünk szíve tisztaságában és beszédje őszinteségében, de nem nyomhatjuk el fájalmunkat a felett, hogy az illusztris férfit oly párt tagja, melynek programjának egyedüli alapja a gyűlölet és hogy oly társadalmi szervezet élén áll, a mely már nevével a nem keresztény felebarát elnyomását okozza. A lelkesedés, melyet a két pap általános emberszeretettől átítatott beszédje a világ minden tájáról összesereglett emberekből kiváltott, biztató jel arra, hogy a „Szeresd felebarátodat mint tenmagadat” elv, melyet Mózes óta a vallások diadalra nem emeltek, az általános ethika és az emberi közérdek helyes felfogása segítségével végül mégis diadalmaskodni fog.

A kongresszust az elnyomott fajok kongresszusának is nevezték. Ez a név annyiban illik reá, a mennyiben természetesen leginkább az elnyomottak panaszai hangzottak fel. Érthető, hogy a zsidó faj régi sérelmei is szóba kerültek. Ezeket Zangwill Izrael tömött tanulmányba foglalta. Nem állt meg a panasz mellett, felsorolta azt is, a mit a zsidóság a népekért a szellemi és anyagi kultúra terén tett. Nem mondott újat, csupa ismert tények, melyekből levonta a konkluziót, hogy a világ a zsidóknak nemcsak pénzzel tartozik. Megindító képet festett a zsidó nép tragédiájáról: legkiválóbb egyedei más népekért dolgoznak, a zsidó tömegeket, melyek az üldözés és elnyomás egyedüli áldozatai, magukra hagyják. Odakonkludált, hogy ezek számára saját territorium szerzendő. Támogassa a világ a szerencsétlen zsidó tömegeket, melyeket elnyom, azzal, hogy lehetővé teszi számukra a saját kívánságuk szerint való boldogulást. Zollschan Ignác, a fajprobléma cz. ismert mű szerzője, a cionizmus mellett érvelt azzal, hogy a zsidók, kik keleti eredetűek, de a nyugati kultúrát is felvették magukba, az egyetlen népfaj, a mely a szent földet, egykori hazáját, a saját és az em-

beriség javára újból felvirágoztathatná. A többi zsidók, azaz a zsidóság zöme tovább asszimilálódjék. Mindkét terv a jelen körülmények szülöttje és a civilizált népek támogatása mellett nem kilátástalan. Az európai népek, melyek a zsidók ellen az évszázadok folyamán annyit vétettek, az örökös kritika mellett végre tehetnének is valamit az Isten népe szerencsétlen tagjaiért. A kongresszus a zsidók baját nyugodtan tárgyalta és azt a benyomást tette, hogy vannak még a civilizált népek jobbjai közt, kik az ártatlanul üldözöttekkel érezni tudnak. A gyűlöletet a hitbeli vakbuzgóság szülte, de az ok megszűnván—bevallottan nincsenek többé fanatikusok—az okozatnak is meg kell valahára szünni. Az európai lelkiismeret, melyet Nordau sehol sem talál, nem halt meg, csak alszik. Fel kell még ébrednie és ugyanezért mi a kongresszust nem tartjuk hiábavalónak. Az igazságosság, melynek már Ézsajas próféta lángszavu bajnoka, még urrá lesz az emberi lelkeken és akkor beteljesedik a próféta ideálja: A farkas együtt legel a bárányal.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A mi a multban időben létezett, az a jelenben térben létezik — a történet ki van terítve a földön. Ha meg akarjuk ismerni a népek fejlődésének fázisait, csak körül kell néznünk a jelen népei közt, mindegyik más-más fejlődési fokon áll, melyeken a jelenleg a legfelsőbb fokon állók már túl vannak. A fejlődés okszerű és szükségszerű lévén, minden kétségen felül áll, hogy a hátra levő népek az idők folyamán a haladás ugyanazon útját fogják megfutni, mely a ma előljáró népek háta mögött van.

Ez a histórai törvény nagyjában a zsidóságról is áll. A mult zsidóságának minden árnyalatát megtaláljuk ma is. Ha akarjuk tudni, hogy nézett ki a zsidóság 100 év előtt, csak fel kell ülnünk a gyorsvonatra és néhány óra alatt elérkezünk. De ne bántunk senkit és azért nem is mondjuk meg, hogy hol szállunk ki. Nincs is erre szükség, a tanulmányozó már ugyanis tudja, hol kell kiszállnia. A

szóban forgó történeti tanulság alapján a jövőbe is nézhetünk. Meg akarjuk tudni, hogy a mult század életét élő zsidóság hova fog 100 év múlva jutni, megnézzük a 100 évvel előbb levő zsidóságot és saját szemünkkel látjuk a jövőt — a jelenben. Alkalmazzuk ezt a tételt a magyar zsidókra, akkor csak a német birodalomba kell kirándulnunk. A német hitrokonok közt a modern kultúra legalább 150 éves, míg a hazai zsidóságnál kerekén 60 éves.

Ezen a szemüvegen át nézve, a jövő nem nagyon rózsás. A német zsidók statisztikája a következő tényeket állapítja meg. A zsidók percentuális része a német lakosságban jelentékenyen apadt, 16 államban 1890—1905 között abszolút apadás állt be. Az utolsó 15 évben természetes szaporodás már nem volt. A vidéken a zsidó lakosság kihalófélben van. A zsidók saját fennállásukra agasztó mértékben a nagy városokban gyűlnek össze. Különösen nagy a bevándorlás Berlinben, hol ma a szomszéd helységekkel egyetemben 150,000-et meghaladó zsidó lakosság van együtt, a német zsidók egynegyed része. Az arányszám a többi lakoshoz Berlinben sem nőtt, sőt némileg kisebbedett, az egész birodalomban pedig óriásilag hanyatlott, úgy hogy ma már egy százalékot sem tesz ki. Mindezeket az adatokat Theilhaber F. A. „Der Untergang der deutschen Juden“ cz. művéből vettük ki (11, 19, 42, 49). Az okok között, melyek a zsidó népesség ezen hanyatlását okozzák, első helyen a születések apadása áll: 1875-ben 1000-re esett 32, 1, 1908-ban 15, 01. „A két gyermekrendszer következménye a faj mennyiségi kisebbedése és minőségi rosszabbodása“ (61). Ez a rendszer pedig szoros összefüggésben áll a nagy városokban való étellel, a nagy városokba pedig a gazdasági harc szorítja a zsidókat. A magyarányu szövetkezeti rendszer pl. a poseni zsidóknak nagyobb felét szorította ki évszázados lakóhelyéből. Nem vagyunk ugyan abban a nézetben, hogy a német zsidók el fognak pusztulni — a francziák is megmaradnak — de tény az, hogy a jövő képe felette sötétnek mutatkozik, ha a fejlődés nem fog más irányt venni.

Ebben a világitásban nézve a magyar zsidóság jövőjét, azt találjuk, hogy szociális politikával kellene a fenye-

gető bajoknak elejét venni. A fővárosba tódulás nálunk éppakkora, mint a német birodalomban: a magyar zsidóság negyedrésze már ma is Budapesten lakik. A másik negyedrésze (vagy még több) az ország többi nagy városában. A bevándorlási processus szemünk előtt folyik, a falvakban egy emberöltő után zsidó szót érdemlő számban alig fog lakni, ha a jelen viszonyok tovább tartanak. Ha a zsidóságnak legalább egy bizonyos hányadát a nagy városok minden értelemben vett romlott levegőjétől meg akarjuk óvni, a földmivelés különféle fajaihoz kell ezt visszavezetni, illetve az ebben élőket jövőre is a földhöz kötni. Az apró perpatvar helyett itt nagyszabású szociális akcióra nyílik tér, a mely legjobbjaink tetteréhez méltó. A magyar zsidóság számbelileg még nem hanyatlik és ma még sikeresen lehet a fenyegető bajjal szembeszállani.

A községkerületi elnökök július 2-án Budapesten ülést tartottak. Elnök dr. Mezei Mór irodai elnök, előadó dr. Mezey Ferencz irodai titkár volt. A tárgyalásra került ügyekből kiemeljük a következőket. Az egyházi czelokra törvényhozásilag megállapított javadalomból a gyűlés az egyes kerületek elnökségének véleménye alapján a rendelkezésre álló összegeket kiosztotta. — A gyűlés meglepéssel vett tudomást gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszternek a költségvetés alkalmával tett azon nyilatkozatairól, melyekkel az izr. vallásfelekezet egységét elismerte és az országos rabbiképző-intézet iránt való nagy elismerés mellett a rabbiképzés korszerű fejlesztésének szükségességét a leghatározottabban hangsúlyozta, végül pedig az izr. hitközségek alakulásának rendezését is kilátásba helyezte. Mindez megegyezik a kerületi elnökök fellegásával és óhajával és a miniszter ebbeli tevékenységét minden erejével támogatni kész.

Egy ide voratkozó felszólalás folytán a gyűlés örömet nyilvánítja az orsz. rabbiképző-intézet nagyhatású és áldásos működése felett és az intézet vezérlő bizottságának, valaniint tanári karának egyhangulag bizalmat és jegyzőkönyvi elismerést szavazott.

Ez utóbbi megtisztelő nyilatkozatnak gyakorlati ilusztrációja az, hogy nincs elég rabbijelölt. A szükséglet egyre nő, a rabbiképző hallgatóinak száma pedig stagnál. A teológusok számának csökkenése az összes felekezetnél évtizedek óta tapasztalt jelenség, az Unitárius Közlöny pl. egyik nyári számában egy főszolgabíró valóságilag meghatározó módon buzdította ifjú hittestvéreit, hogy a papi pályára lépjenek. A rabbiképzőn a hallgatóság az utolsó évtizedben nem apadt ugyan, de a megnövekedett szükséglet kielégítésére nem elegendő. Az idén pl. az összes abszolváltnak már meg vannak választva, több község pedig még rabbit keres. A kérdésnek sok ága-boga van és nem akarjuk incidentaliter egész terjedelmében tárgyalni. De két pontra mégis rámutatunk. Az egyik a rabbiqualificatio törvényes megállapításának hiánya, a mi a pályát bizonytalaná teszi és ugyanezért sok fiatal ember már eleve elriasztatik. A másik speciális jellegű. Évtizedes tapasztalat azt mutatja, hogy a talmudiskolákból felvételre jelentkezők túlnyomó része a világi tárgyakból nem üti meg a követelt mértéket. A tehetségesek és szorgalmasak is csak kivételesen képesek autodidaxis útján kellően előkészülni. Ez okból a tanári kar régebbi időben egy előkészítő tanfolyam létesítésének tervét pendítette meg. Az előkészítést részben a rabbiképzőből kikerült papok végzik, a mennyiben némelyek alkalmilag egy talmudtanulót a szemináriumba való felvétel céljából elvállalnak. Nem ritkán kellemetlenséggel és csalódással jár, de azért tartásuk a papok ezt a nemes feladatot egyik kötelességüknek mind a szegény talmudtanulók, mind az ügy érdekében mindaddig, míg a szóban forgó kérdés radikális megoldására kerül a sor.

A nagy sztrájkmozgalom idején néhány skót városban az utca népe megrohanta a zsidókat, rabolt és rombolt: Pogrom angol földön. Az angol sajtó fel volt háborodva, az oroszok rehabilitálva lettek. A sajnálatos tényhez sok mindenféle reflexiókat fűztek, olyanokat is, melyek a nép haragjának okát kutatták. Lakásinség és élelemdrágaság uralkodik, ez volt tehát az ok, a zsidók nagy labkért

szedtek és az élelmi szereket drágán árulták. Csakhamar kitűnt, hogy a zsidók nem a házi urak, árulni pedig az egész világon a zsidók árulnak a legolcsóbban. Vakon merjük állítani, hogy Spanyolországban a kereskedők magasabb percentre dolgoznak, mint Galicziában. Az igazi ok a vallás által nagyra nevelt és a jelenkorban is tovább táplált gyűlölet. A zsidó a gyengébb lévén, minden kavarodásnál az első áldozat. Ha nem volna oly hasznos népelem, sürűbb támadásnak volna kitéve; ha a nagybirtokosok oly büntetlenül volnának megrohanhatók, a zsidóknál is több pogromjutna osztályrészükül. A gyűlölet oly méreg, a mely minden népre egyenlően hat és a legveszedelmesebb ragály. Nem vet neki gátat a tenger sem, a száraz földről átragadt az angol szigetre. Az államok türik a gyűlölet magvetését, ez az igazi ok az egész világon.

Dr. Kohn Sámuel pesti főrabbi, ki szeptember 21-én töltötte be 70-ik életévét, mint a lapokban olvassuk, minden ünneplés elől kitért. Ugyanezért csupán utalunk folyóiratunk 1891. évfolyamának 387—391 lapjaira, hol rabbiműködésének negyedszázados jubileuma alkalmából Veigelsberg Leó méltatta érdemeit és megelégedéssel jegyezzük fel, hogy folyóiratunknak megindulása (1884) óta tevékeny munkatársa volt. Két nagyobb műve itt látott először napvilágot, valamint egyéb dolgozatai is nagyobb számban, melyek az „Izr. Tanügyi Értesítő” októberi számában fel vannak sorolva. Folyóiratunk illusztris munkatársát a nagy nap alkalmából melegen üdvözlö.

TUDOMÁNY.

A ZSINAGÓGA ÉS AZ EGYHÁZ.

Már a második évezred járja a végét, a mióta a kereszténység alapítója született és még mindig nincs tisztázva a probléma, mily viszonyban állott Jézus kora zsidósághoz és miként fejlődött ki a zsidóságból a kereszténység. Való, hogy sokan fogtak hozzá e kérdés megfejtéséhez, és bizonyára maguk és mások azt hitték, hogy meg is fejtették a kérdést, de épen az a körülmény, hogy oly sokan oldották meg ezt a feladatot, azt látszik bizonyítani, hogy alaposan egyik sem oldotta meg. A priori is ki volt zárva ennek lehetősége. A keresztény tudósok, a kik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, époly kevésbé voltak képesek megszabadulni ama évszázados előítélettől, hogy a kereszténység erkölcsi és vallási tartalomra nézve tultett a partikularismusában elmaradt és „törvényében” megkövült zsidóságon, a mint a zsidó tudósok nem bírtak kellő objektivitással, hogy meggyöngítsék a régi, majdnem hitelvvé avatott nézetet, miszerint a kereszténység a zsidóság számára semmi újat nem hozott. Azt mondanám, a keresztény tudós nem feledkezhetett meg az elnyomott zsidóságról, a melynek legjobb akarata mellett sem tulajdoníthatott valamí fölényt vagy érdemet, a zsidó tudós pedig szintén nem boríthatott takarót a kereszténységre mint üldözőjére, a melynek tulerejét századokon keresztül érezte csontjaiban. Ez a pszichológiai momentum befolyásolta mindkét pártbeli tudóst. Hasonló jelenség máshol is mutatkozik. A német-francia vagy német-szláv ellentét kiérezhető minden, még a legobjektivebb szándékkal politikai vagy kulturkérdést tárgyaló ezen nemzetek egyikéhez tartozó írónál. A vele született nemzeti érzés erősebb minden tudomány kívánta pártatlanságnál.

Zsidó oldalon még egy körülmény akadályozza a Magyar Zsidó Szemle 1911. IV. füzet

kereszténység és megalapítóinak pártatlan méltatását t. i. az attól való félelem, hogy az ilyféle irány a napjainkban amúgy is hatalmasan terjeszkedő kikeresztelkedési áramlatnak újabb táplálékot adna, annak medrét még kiszélesítené. Ilyen hatása volt pl. Claude Montefiore: „Liberales Judentum” című művének. De a kereszténységnek igazán nem ártana a zsidóság pártatlan méltatása, ha egyszerű elvetné ennek az inferioritásáról szóló, majd hangsúlyosabban majd csendesesen felhangzó, már az elemi iskolában a gyermeki szívbe beplántált dogmáját. Protestáns részről legalább kísérletet tesznek ily irányban Harnack, Bousset, Pfeleiderer és mások, de még távol állanak attól, a mit valódi pártatlanságnak lehet nevezni; a zsidóság méltatásában nem képesek ama eszményi magaslatra emelkedni, a melyről pl. zsidó részről Friedländer M. bécsi tudós szemléli az őskereszténységet.

Friedländer tíz évi munkásságában ¹⁾ célul tűzte ki magának megvilágítani: a zsidóság összes szellemi irányait a Jézus előtti században, hogy nőtt ki ezekből az őskereszténység, és miként alakult ki ebből az egyház. Alapos ismerője az apokrif és hellenisztikus, a rabbinikus és patrisztikus irodalomnak. Tendenciája kibékíteni a keresztény és zsidó vallást vagy legalább némi közeledést létesíteni a két vallás hívei között. A mai szociális és vallási viszonyok mellett ez a cél utópiának bizonyul, de éppen a zsidóság, mely messzianikus tanaiban és mindennapi imájában *עלי* az összemérésnek egy valláshoz való megterésését hirdeti, nem fordulhat vallásánát megvalósítani szándékozó ilynemű kísérlet ellen. Mégis az agyonhallgatás jutott Friedländernek osztályrészül. Ezt kevés ember tűri el hidegvérrel és nyugalommal. A sértett hiúság nála is kitör epés kirohanásokban elismert, tekintélyes zsidó tudósok ellen. Éles pengével megy nekik, mint valami fanatikus szerzetes szónok. A modern „farizeusokra” is ráol-

¹⁾ Idevágó munkái: Griechische Philosophie im Alten Testament, 1895; Der vorchristliche jüdische Gnosticismus, 1897; Der Antichrist, 1901; Geschichte der jüdischen Apologetik als Vorgeschichte des Christentums, 1903; Die religiösen Bewegungen innerhalb des Judentums im Zeitalter Jesu, 1905 és végül Synagoge und Kirche in ihren Anfängen, 1908.

vassa az evangéliom erős kifakadásait. Ezen hibától eltekintve, amelyhez az a másik járul, hogy szerföltt gyakran bocsátkozik ugyanegy dolog 3-4 szeres ismétlésébe, mégsem lehet munkáinak tudományos értékét kétségbe vonni. Jézus korabeli zsidóságának megismeréséhez sok új anyagot halmoz össze, többet mint eddig bármely zsidó tudós.

Nem lesz tán érdektelen legutolsó művét: „Synagoge und Kirche in ihren Anfängen” nagy vonásokban bemutatni, mert ebben a könyvben legközelebb jut szerző a céljához: Jézus alakjához és az őskereszténység keletkezéséhez.

A palesztinai és diaszpóra zsidóság között az utóbbi az ideálisabb. A palesztinai zsidóság nemzeti irányu, vallásra nézve pártikuláris szellemű. A diaszpóra zsidóság kozmopolitikus („a szent várost.... metropolisnak tartják, de hazájuknak amaz országot, a melyben őseik ideje óta laknak és a hol születtek” Philo: In Flacc. II. 524), vallásra nézve univerzális irányu. Irodalma misszionarius, a világ népeit akarja meghódítani az Egyistennek, Mózes és a proféták tanának. A művelt emberiséghez fordul, azért a pogány világ filozófiai eszméit viszi be a Szentírásba. Hogy ennek a mozgalomnak volt eredménye, Josephuson kívül pogány írók is elismerik, ¹⁾ nem is szólva az „Acta apostolorum” című újtestamentomi könyvről, mely legvilágosabban tárja eléink a zsinagógák köré gyűlt „istenfélő” (fobomenoi) pogányok tömegeit. Nemcsak írással hódít a diaszpóra zsidóság, sokkal hatalmasabban élő szóval a zsinagógában. A zsinagógával vonja magához a zsidóság a vallásosság után áhító pogány elemeket, szentírásmagyarázattal oltja szívükbe a monoteizmust és erkölcsstanát.

A zsinagóga a diaszpórában létesül és itt jut mind nagyobb jelentőségre. Palesztinában csak a makkabeusi kor után keletkezik a zsinagóga בית הכנסת, de itt nem jut akkora jelentőséghez, mivel csak a templomkultusznak helyettese. A tóramagyarázatnak itt más helye és alkalmá van,

¹⁾ „Man hat gewisse, allerdings sehr wenig feststehende, Berechnungen angestellt, nach denen 7 Procent der Bevölkerung im römischen Weltreich Juden gewesen wären... Dieses Judentum beginnt eine Weltpropaganda zu betreiben — mit starken Erfolg. Es ist die erste Erscheinung einer grossen Weltmission”. Bousset, Das Wesen der

az iskolában.¹⁾ Tán nem téves a feltevés, hogy nem látták szívesen a zsinagóga fejlődését. Hiszen Óniás avval motiválja temploma felépítése érdekében beadott kérelmét, „hogy az egyiptomi zsidók törvényellenes szentélyekkel bírnak, különböző kultusszal, azért szándéka központi templomot alapítani”. Ha Óniás Egyiptomban központi templom segítségével a létező zsinagógákat akarja megszüntetni, Palesztinában, a hol fennállott az elismert központi templom, bizonyára nem is engedtek meg, legalább ez időtájt, zsinagóga-alapítást.

A diaszpóra zsinagóga legjelentősebb napja a szombat volt, hisz maga a zsinagógát is sabbateionnak (szombathely) hívták. E nap a „filozofálásnak” van szentelve „az elmékedésnek arról, a mi nemesíti a jellemet, tisztítja a lelki ismeretet, gyarapítja az igazságot és erkölcsöt” (Philo), nemcsak a testi pihenésnek és talán a víg mulatozásnak. A görög világban is ünnepelték a hetedik napot, de erkölcsi tartalmat, szentséget a zsidó vallás, a diaszpóra zsinagóga kölcsönzött neki.

A diaszpóra zsinagóga kétféle volt: az igazhívó, mely ugyan a szertartásokat filozófiai eszmékkel vonta be, de megtartotta a szombatot, az ünnepeket, a körülmetélést, sőt a templomot is vallási sz. központnak tekintette és adományokkal gazdagította. E párt szószólója Philo. De volt szélső párt is, a mely a filozofálás és allegorizálás útján a szertartások elhanyagolásáig jutott el, haeretikus tanokhoz, mint a „Kain”-ifjak (olyan régi Nitzschehanusok) az „Amoniták” vagy „Moabiták”, a kik maga a tóra ellen lázadtak fel, az igazi istenséget önerejükben, a szellemben vagy érzékiségben ismerték fel. Ezek zsidó szekták, mert különben Philo nem hadakoznék velök. Ez az antinomista irány a diaszpórában. De vajjon Óniás kérelmének motiválása már ilyen „törvényellenes” zsinagógára vonatkozik-e —

Religion, 128 l. utalva Schürerre, Gesch. d. jüd. Volkcs III, 1-134 l. Bousset: Die Rel. d. Jud. in neutest. Zeitalter 54—86 l. és Harnack, Die Mission d. Christ. in den ersten drei Jahrhunderten

¹⁾ De Jézus is tanít a zsinagógában (Máté 9, 35; Márk 1, 21; 3, 1; Luk. 4, 16. 31 szombatonként). Ezek a galileai zsinagógák csaknem voltak valamennyien „min” zsinagógák?

mint Fr. hiszi — több mint kétes. Ezen antinomista zsinagógaiban született a messiási eszme átalakítása révén a „Krisztus” alakja, a ki majd detronizálja a Világteremtőt (a demiurgost), helyébe lép mint legfőbb isten (a kabbálában a messiásnak = malko kádiso hasonló működési köre van) és véget vet a „törvény” uralmának. Persze ezen Krisztus kialakulásában némileg az igazhívó zsinagóga is bűnös, mert neki is valami isteni lény a messiás, valami közvetítőféle (logos és megas dynamis), a ki a világot megújítja. A haeretikus irány az isteni küldöttből csinált azután főistent. Palesztinában is hasonló kétféle irány észlelhető. Az egyik a hivatalos zsidóság, mely a makkabeusi harcok után mindjobban megerősödik és kifejlődik, végre uralomra jut a farizeus pártban. Jellemző vonása a törvény és szertartás kiépítése és kibővítése. A másik irány ellenzi a törvény kibővítését, annal inkább, mivel ez a nem zsidó országbeli lakókkal való együttélést és forgalmat megnehezíti. Ez irány híveit „minim”-nak nevezi a tradíció. Főkontingensüket az „am haárezc” szállítja. A minim mintegy szellemi, intellektuális vezérei az „am haárezcnek.” A templom elpusztulása előtti időben is léteztek már. A talmud egy helyen említi, hogy a minim miatt kellett a templomi imák szövegét megváltoztatni,¹⁾ más helyen úgy jellemzi, hogy „tagadják a tórát, tagadják a holtak feltámadását, eltérnek a község útjától... és kinyújtották kezüket a szentély ellen”.²⁾ Az am-haárezc jellemző vonása, hogy a szertartásokat nem tartja meg, nem keresi a tudósok társaságát és a tórát magyarázza a bevett halákha ellenére.³⁾

Tudva azt, hogy a törvénybővítő irány a makkabeusok győzelme után jutott tulsulyra, eleve is feltehető, hogy ezen iránynak a tágabb értelemben vett Palesztinában

¹⁾ J. Ber. XI, 5. b. Ber. 54 a. ... כל חתמי ברכות שבמקדש כל משקלקלו המינים ... התקינו שיהיו אומרים...

²⁾ Tósz. Szanh. XIII 4, 5. R. Has. 17a והאמיקורטים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים ושפדשו מדרכי צבור ושפשו ידעים בכול... ואין וכול אלא בית המקדש

³⁾ Ber. 47 b, Szóta 22 a, Abót III, 15 והגולה פנים בתורה שלא כהלכה

nagy ellentáborra támadt, miután magában Judeában, a hol a zsidó nép zöme lakott, még pedig tiszta faja, is kemény tusát vívott a szaduceusokkal. Ez az irány antinomista volt, mint fenti jellemzéséből kitűnik. A törát nem tartotta isteni kinyilatkoztatásnak, tagadta a farizeusok tanította holtak feltámadását és visszavonult a templomból. A sok idevágó adatból kitűnik, hogy a minim és am-haárecz rétegekben sokféle változat létezett, de mindannyian a bevett, az uralkodó vallásos felfogásnak és életmódnak ellenzéke volt. Ezen a hagyományból merített adatokat gazdagítja Epiphanius egyházatya, a ki még egy zsidó szektát ismer: a nazarenusokat. Ők megtartják a szombatot, az ünnepeket és a circumciziót, de magát a törát nem ismerik el, áldozatokat nem hoznak és a holtak feltámadásában nem hisznek. A nazarenusok tehát ugyancsak minim és valóban Jeromos azonosítja őket „mai napig létezik a keleten a zsidók között haeretikus párt, a mely mineusnak neveztetik és manapság is a farizeusoktól elátkoztatnak, köznyelven nazarenusoknak hívják”.¹⁾

Nem tudni honnan ered a nazaréni név. Ismeretes, hogy Jézust és az apostolokat is így hívták²⁾. Epiphanius

¹⁾ Ez a helyes fordítása: Usque hodie per totas orientis synagogas inter Judaeos haeresis est, quae dicitur Minaeorum et a Pharisaeis nunc usque damnatur, quos vulgo Nazaraeos nuncupant“. Epist. ad August. 89. Friedl. helytelenül fordít: a farizeusok nevezik rendszeren nazarenusoknak a mineusokat. — Jeromos a מלשינים imára, a ברכת המינים-ra gondol. Friedl. az eredeti szöveg alapján a דרים alatt a hellenistákat, az őket követő antinomista zsidókat érti, az ima keletkezését a templom előtti korba helyezi.

²⁾ Mát. 26, 71; Márk. 1, 24. 10, 47; Luk. 24, 19; Ján. 18, 4-8 sat. A legérdekesebb hely Mát. 2, 23. És jött és letelepedett Nazaret nevű városban, hogy teljesüljön a próféták szava: hogy „Nasoraios fog nevezetni“. Ilyen jóslat sehol a prófétákban nem áll. Friedl. azt hiszi, hogy az Ézs. 11, 1 előforduló נצר messiásféle megnevezésre vonatkozik és idéz egy talmudi helyet, a hol Jézussal összefüggésben idéztetik e kifejezés. Ime az idézet teljességében a ההסרגנות השיים (a végén) = לפניו אין מעוקרא לא (a hetnii a ערבב הפסה תלאוהו לישו והכרו = יוצא לפניו ארבעים יום ויוצא לסקל ער שבישע והסת והדיח את ישראל כל מ' שיועד לו וכות יבוא וילמד עליו ולא מצאו לו וכות ותלאוהו בערב פסה אשר

nagyon sokat beszél össze - vissza a nazarenusokról. Két ily szektát ismertet, olyanokat, a kik Jézus előtt éltek és a törát nem ismerték el, majd olyanokat, a kik mindenben a zsidó rítus szerint éltek, de Jézusba is hittek. Ez utóbbiak a Jordántuli vidéken laktak.

Ez az Epiphanius- féle adat nem igen világos. Mint-hogy Jézus híveinek javarésze is e vidékből származott, az őskereszténységnek itt volt a hazája. De még 2-3 századdal később is zsidókeresztények maradtak ezek a nazarenusok Ep. szavai szerint. Hogy érthető akkor, hogy a Jézus előtti nazarenusok ugyancsak ezen egyházatya leírása alapján antinomisták voltak, épolyanok mint a talmud szerint a minim. Fel kellene tenni, hogy a nazarenusok között is többféle árnyalat volt a legényhéb templomkerülőkötől kezdve a legszélő radikálisokig. Megnehezíti e problémát a nazaréni név eredetének ismeretlensége. Honnét kapta e szekta ezt a nevet? Jézustól nem, mert már fellépése előtt is létezett. De az a feltevés, hogy ez a szekta ugyan létezett Jézus előtt mint „min“, de e nevet „nazaréni“ csak később kapta, épen Jézus révén, sem állhat meg, mert először bizonyításra szorul, hogy Jézus hazája valóban Nazaret helysége volt,¹⁾ másodsor ha ez is bebizonyulna, „nazareti“ melléknévvvel kellett volna őt illetni és nem „na-

עולא ותיסברא בר הפוכי וכות הוא מסית הוא ורהמנא אמר לא תחמול ולא תכסה עליו אלא שאני ישו דקרום למלכות הוה: ת"ר המשה תלמידים היו לישו מתאי נקאי נצצר ובנוי ותודי אתויה למתי אמר להו מתי יהרג הכתיב מתי אבוא ואראא פני אלקים אמרו לו אין מתי יהרג דכתיב מתי ימות ואבד שמו אתויה לנקאי אמר להו נקאי יהרג הכתיב ונקי ועדיק אל תהרג אמרו לו אין נקאי יהרג דכתיב במסתרים יהרג נקי אתויה לנצר אמר להו נצר יהרג הכתיב ונצר משרשי יפרה אמרו ליה אין נצר יהרג דכתיב ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב אתויה לבני אמר להו כוני יהרג הכתיב בני כמורי ישראל אמרו לו אין כוני יהרג דכתיב הנה אנכי דורג את בנך כמורך אתויה לתודה אמר להו תודה יהרג הכתיב מוטור לתודה אמרו לה אין תודה יהרג דכתיב וזכה תודה יכבדנני) איר יהושע בן לוי וכי

¹⁾ Mát. 2, 19-23-ból ez épen nem tűnik ki. Visszajövet Egyiptomból József bejárja Galileát és letelepszik Nazaretben. Itt várónk a jelzőt „hazájában“ vagy hasonló kifejezést, amely Nazaretet jelölné meg mint

zarenus" „nasoraios" melléknevekkel, a mely kifejezések nem mehetnek vissza Nazaret városára.

Mindezen zsidó szektáknak meg volt műveltségí fokukhoz mérten a messiási ideáljuk. A bevett — vagy mint nevezik — a farizeus zsidóság messiása nemzeti hős és felszabadító, másodsorban diasztéri az emberiséget az Egy Istenhez. A konzervatív diaszpóra zsidóság, Philóval az élen, messiása szintén nemzeti irányu. Feladata, hogy összegyűjtse a zsidó népet, de majd akkor, ha az erkölcsösség legmagasabb fokát eléri és mint ilyen a világ-nak szövétnék gyanánt világít. A messiás a tökéletes erkölcsösség megszemélyesítője, és azért magasabb isteni lény (megas dynamis). A haeretikus görög zsidóság pogány eszmékkel telítve, a profétái eszméktől mindinkább eltávolodva, — mint fent mondtuk — a messiástól elvárta, hogy megtöri Mózes törvényét, a világteremtőt detronizálja és a legfőbb istent kinyilatkoztatja.

Szóval a zsidóság a világ minden szélén várta a messiást, ¹⁾ az új időt. Azért bizonyítják az „apostolok cselekedetei", melyek elbeszélék, hogy az apostolok mindenütt hirdették, hogy a messiás — a görög zsidók Krisztusa — már megérkezett Jézusban. A kereszténység fejlődésében, kialsakulásában a különféle messiási felfogások nyomot hagytak, legerősebbet épen az antinomista felfogás.

De Jézus magában Palesztinában működött. Ott a gö-

József előbbi lakhelyét. De a helyett az egész utazás Mát.-nál csak azért fejeződik be Názáretben, hogy „teljesüljön a proféták szava sat." Márkusnál 1, 9. hiányzik a betlehem-i születés, azért nem feltűnő az adat „Jézus a galilei Názáretből". Lukács 2, 4 mind a két dolgot összefoglalja: a népszámlálás indítja Jézus szüleit utra Názáretből Betlehembe. Keresztelése után bejárja Galileát és eljön Názáretbe (4, 16) „a hol felnevelkedett", de csakhamar otthagyja szülőföldjét és Kefar-Nahumba indul. János 1, 46 a názáreti származást megerősíti „jöhet-e Názáretből valami jó" szóval. — Érdekes, hogy habár Lukács szerint Jézus megharagudott és otthagyta a hitetlen Názáretet 4, 28, 29. (v. ö. Ján. 4, 44 nincs tisztelete a profétának hazájában), mégsem említi a városok között, a kiknek nehéz lesz az ítélet napja (Mát. 11, 20-24). — Mindenesetre Kefar-Nahum a legkiválóbb helyet foglalja el Jézus működésében: Mát. 4, 13; 11, 20. 23; 8, 5 Mrk. 1, 21. 2, 1, Luk. 4, 31. sat.

¹⁾ Ján. 4, 25.

rög világ eszméi nem befolyásolhatták. Milyen volt a milieu, melyben felnevelkedett, a melyekből eszméit merítette? E pontban Friedl. bizonyítási módja a posteriori. Jézus beszédeiből és életéből kivonja az eszméket és azokat környezetének tulajdonítja, azokból alakítja a milieu-t.

Ez a bizonyítás akkor volna helyes, ha határozottan megállapíthatnók, mi a valódi és történelmi Jézus életében s „szónoklatában" és mi későbbi jóhiszemű toldalék, agádoi magyarázat.

Tény, hogy úgy János mint Jézus nagy hatással voltak a Jordántuli vidékek lakóira. Hogy itt a zsidók már erősebb összeköttetésben voltak a görög lakossággal, mint Judeában, tehát már gyengébb nemzeti érzületűek, az sem vitázható el. Továbbá e vidéken terjedt az essenizmus is, a mely — Josephus hiradása szerint — templomellenes volt és az áldozatok helyett a „fürdőt" hozta be. De Galilea lakossága is ilyen volt, „am haárecz", mint a talmud mondja, sőt Kefar Nahum, a hol Jézus gyakran megfordult, valóságos „min" fészek volt. ¹⁾ E tájékon, Galileában, de még inkább a tiberiási tó másik partján, Perea-ban él és jár- kel Jézus hirdelve az új tant.

¹⁾ Koh. r. 7, 26 וְהוּשָׁא יִלְכֵד בְּהָא זֶה פּוֹסְפֵר ... ר' אִיבִי דְקֹסְרִין פִּתְרַה (נְבוּרַיָּא קִרְיָה בְּמִנְיֹתָא טוֹבָה זֶה ר' אִלְעָזָר וְהוּשָׁא זֶה יַעֲקֹב אִישׁ כְּפָר נְבוּרַיָּא (נְבוּרַיָּא קוּחַ) וְהוּשָׁא זֶה יַעֲקֹב אִישׁ כְּפָר סַמְסָה (סַמְסָה) ... וְהוּשָׁא אֱלוֹ בְּנֵי כְּפָר נְבוּרַיָּא ... וְהוּשָׁא אֱלוֹ מִינֵיהּ ... וְהוּשָׁא זֶה אֱלִישָׁה R. Eliezerrel szemben említendő a „Kefar zehanjai" hirhedt Jakob" v. ö. Ab. zar. 16 a מְשַׁתְּפֵס ר' אִישׁ לְמִנְיֹתָא אֱמַר לוֹ. הַזְכַּרְתִּי פַעַם אַחַת חֵייתִי מְחַלְךְ בִּשְׁוֹק הַעֲלִיּוֹן שֶׁל צִיפּוּרִי מַצְאִי אַחַד (מְתַלְמֵדִי יֵשׁוּ הַנּוֹצֵרִי) וַיַּעֲקֹב אִישׁ כְּפָר כְּנַעֲנָי יִשְׁמָר... וְלֹא אִמְרַתִּי יִדְעִי וְהוּשָׁא זֶה פּוֹסְפֵר לוֹ בְּלֹאם אֱמַר לִי כִּךְ לִימְרֵנִי (יֵשׁוּ הַנּוֹצֵרִי) Ab. zar. 27 b, ahol ugyanez a min R. Ismael rokonát Ben Dámát akarja kigyómarástól meggyógyítani. De egy másik מִינְיָהּ יַעֲקֹב is említetik mint Abáhu kortársa Ab. zar. 28a. Ezl Tósz. identifikálja a Chullin 84a említettel. A mi nem valószínű, mert az utóbbi helyen Raba-val vitatkozik, a ki babyloniai ember volt, míg Abahu Caesaraeában lakott. A הַזְכַּרְתִּי אֵיבִי azért e helyen יַעֲקֹב מַצְעִיהָ olvas eg úgy mint Tósz. Meg 23. a Friedl. nagy aparatussal bizonyítja. (Die religiösen Bewegung n innerhalb d. Judt. im Zeitalter Jesu), hogy a tanaita korban מִיךְ még nem jelentett zsidó keresztényt, hanem haeretikus zsidót. Ennek értelmében az idézett Ab. zar. 17 a helyen későbbi interpolatióknak tartja a zárójelbe tett szavak oly időből, mikor min alatt már zsidó keresztényeket értek. Ez a „min"

E tan egyenes folytatása a próféták tanának. Harczot hirdet a törvényben és szertartásban megrögzött farizeusok ellen, de ép úgy a törát tagadó minim ellen. Azért gyűlölik a farizeusok, és ugyanezen okból nem bir Kefar-Nahumban híveket szerezni. A világ megújodását nem reméli, mint János az aszkezisztól és a böjttől, de még az esszenus fürdőzéstől sem (csodálatos, mily csekély értéke van ennek Jézusnál, és mégis ezen alapszik a „keresztelés”), hanem a szeretet és a jóság uralmától. A törát nem akarja megdőnteni, sőt teljesíteni, de formáiban eltér a szigortól. A templomot lenézi, mert a farizeus felfogás jelképe. Egész ifjúságát eltölti e harczban a farizeus és antinomista iránnyal szemben. E küzdelemben felelevenedik előtte Deuteroészaiás messiási ideálja, a másokért szenvedő „eved adonáj”, a népek világossága, a szabadságot hirdető, lenézett és megtaposott eszményi alak. Mindinkább tudatára jut, hogy ő ez a messziánikus alak, és hogy martiromságával kell koronáznia életművét.

Jézus messiási ideálja, melynek önnönmagát tartotta, tisztán észaiási és ment mindenféle görög befolyástól, ép úgy mint zsidó nemzeti vonástól.

Ez volna Friedl. konkluziója. Jézus az uralkodó farizeus, a rideg törvényt őrző párttal szemben, a zsidóság fejlődésében a prófétai irányt akarta uralomra juttatni. Ez volna a világvallás, a tiszta monoteizmus, felszabadulva a czerimonialismus kinövéseitől, és nem vegyítve pogány elemekkel, a melyeket a kereszténység további fejlődésében bevitt Jézus tanába. Hogy Friedl. Jézusa teljes, valódi zsidó, sőt hogy benne nincs egy ma oknyi sem a kereszténység Jézusából, az igaz, de hogy a köztudatba átment Jézus evvel óriási ellentétben áll, azt nem tagadhatja, de azt sem, hogy haszna a világnak csak akkor lesz, a közeledésre akkor lesz remény, ha a másik oldalról is meg fogják erősíteni ezt a Jézusról szóló felfogást.

Mivé nőtt ki a Jézus hintette mag, az ide kevésé

teória igen tetszetős, habár Bousset és más keresztény tudósoknak jobban inyére van a $\mu\mu$ -ról a zsidó keresztény-féle felfogás. Friedl. az egyházatyák irataiból bizonyítja, hogy azok már a második század vége felé csakugy küzdöttek a „mineus” felfogás ellen, mint a korukbeli tanaiták.

tartozik. A diaszpóra zsidóság eszméi betörtek a Jézus-köztségbe és átalakították nemzetét. Az észaiási messiásból kifejlődött a Krisztus, a „megas dynamis”, főistenné vált, a mártírból feltámadt lény lett: a törvénytisztelő törvényromboló lett. Itt csak az emelendő ki, mily álláspont foglalt el a zsidóság az őskereszténységgel, a Jézus ifjakkal szemben.

Nem bántotta a fiatal községet, nem tört megsemmisítésére, a míg ennek kebeléből segítségül nem hívták. Az „apostolok cselekedeteiből” tudjuk, hogy Jeruzsálemben többféle zsinagóga volt, görög zsidó zsinagóga. „Zsidók” „istenfélők” laktak Jeruzsálemben mindenféle országból.... „idegenek” és zsidók Rómából...” (2, 5. 9-12.) Ilven volt a „libertinusok” zsinagógája is, a hol legelőször tört ki az ellentét az igazhívó és az antinomista diaszpóra zsinagóga között. A görög Jézus hívek kikeltek a palesztinai hívek, a „héberok” ellen, mivel ezek nem támogatták eléggé azoknak özvegyeit. A felszólalásnak eredménye volt. Hét gondnokot választanak, csupa görög nevű embert, élükön Istvánt (ugyanott 6, 5.). István prédikációi ellen fellázadnak alexandriai, kilikiai és más görög zsidók a libertinus községből, megvádolják a szanhedrin előtt. Ott védőbeszéde még jobban felingerli a hallgatókat, a kik megkövezik. Ezután a községet elzavarták Jeruzsálemből, de maguk az apostolok megmaradtak a városban (8, 1.). Eusebius egyházatyja ezt az üldözést nevezi az első keresztény-üldözésnek, a melyet maguk a zsidók vittek véghez. De miféle üldözés az, mikor a párt fejeit, mint itt az apostolokat, nem bántják? A szanhedrinnek nem volt oka fellépni a község ellen, a melyben a törvényt megtartották és csupán annyit tanítottak, hogy Jézus volt a váruva várt messiás. De mikor abban az antinomista irány felülkerekedett, mikor magának a községnek tagjai felléptek az új tanítás ellen, „hogy Jézus le fogja rombolni ezt a helyet és megfogja változtatni a Mózes adta törvényeket” (6, 14.), közbelépett a szanhedrin és elzavarta az ujitókat, de nem bántotta a „héber” apostolokat, a kik a zsidó törvényt megtartották. Hisz Péternek szemére hányják, hogy együtt evett a körülmetéletlenekkel (II, 3.).

A jeruzsálemi község küldöttei megintik a hiveket Anti-ochiában, a miért nem tartják a circumcziót (15, 1). Sőt kényszerítik Pált, az antinomista irány főképviselőjét, hogy Jeruzsálemben menjen e vitás kérdést megbeszélendő az apostolokkal (15, 4 s köv.) Ezek döntenek ugyan és kompromisszumot hoznak létre, de látni, hogy Pál irányra nincs inyükre. Szívesen bocsátják ismét utra és mikor másodszor jön vissza Jeruzsálemben, megint félnek, hogy bajba keveri őket tanításával. Ők meg vannak győződve „hogy sok hiveket szerzett a zsidók között, a kik nagy buzgalommal tartják a törát, de róla az a hír terjedt el, hogy azt tanítja... hogy eltérjenek Mózesztől, ne metéltesék körül fiaikat, és ne járjanak a tóra utján” (21, 20-22). És épen azért ismét csak a törvényrontó Pál kerül vár-fogságba.

Az eredeti Jézus község, személyes köre, törvényhű volt. Nem ez teremtette meg a kereszténységet, hanem az a kör, mely Jézust nem ismerte, mely neve alá és működésébe a saját antinomista elveit vitte be és juttatta diadalra, míg végre az eredeti közösséget eretneknek nyilvánította, a nazareusokat is, mivel ők még törvényhívek voltak. „Krisztus a törvény vége” volt Pál szózata, míg az őskereszténység a „törvény” alapján állott.

Azt hiszem, habár a tudomány már régen elválasztotta a pogány keresztényeket a zsidó keresztényektől, ily alaposan senki sem mutatott rá az utra, melyet a kereszténység megtett, hogy külön vallássá alakuljon, hogy az őskereszténység csak amolyan irány, a milyen több volt akkortájt a zsidóságban, hogy a hivatalos zsidósággal nem került harczba, nem is fordult eleinte ellene, és későbbi fejlődése is zsidó antinomista eszmékre megy vissza. Ilykép Friedländer művének végső eredménye, hogy a kereszténység teljes kifejlésében zsidó alkotás, mert benne az összes szellemi áramlatok egyesültek, összefolytak, összenőttek és létesítették az új világvallást, a világegyházat.

Zágráb.

Dr. Schwarz Gábor

A TALMUDI ARCHAEOLOGIA VÉDELMEBEN.

Blau tanár úr „észrevételeit” művem II. kötete 25-53 lapjaihoz¹⁾ általában jogosoknak ismerem el, abban az értelemben, hogy a Blau javasolta vázolás és eljárás követhető lett volna, de nem ismerem el, hogy a kifogásolt pontok, némi részlettől eltekintve, művemben hibát jelenténe.

Ime okaim²⁾.

1. Blau alkalmasint helyesen állítja, hogy bPeszách. 113b (így, nem 114b) a יהודי szó nem tartozik eredetileg a mondathoz³⁾; nem áll a hiteles kéziratokban és nem áll az Én Jákob gyűjteményben sem. Ámde bJebám. 63a a יהודי szó alig nélkülözhető⁴⁾, mert כל מי nagyon szintelen, ha pedig אדם áll (כל אדם שאין לו אשה אינו אדם), akkor a szó ismétlése elrontja a mondatot. A nyomban rákövetkező mondatban, amely pedig ugyanazon szerzőtől származik (R. Eleázártól), a szó persze ismétlődik: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם (אשה). Ha eredetileg כל מי lett volna a fogalmazás, mi okból változtatták e második mondatot is? Hisz itt nincs a cenzurára való tekintet! Ebből azt vonom le, hogy כל מי mégsem az eredeti, hanem valamely tartalmasabb szó, még pedig helyesen a יהודי szó, mert az első mondatban vallásos momentum rejlik (ezt jeleztem röviden művemben II, 25), a másik mondatban, mely a földbirtokról szól, ez a momentum hiányzik, itt helyesen אדם áll. Ez az okoskodásom véletlenül kifejezést nyert az előttem fekvő Én Jákóbban⁵⁾; az első mondatban így áll: כל (אדם) יהודי, tehát אדם helytelen, יהודי helyes; a másik mondatban ellenben ezt olvassuk: כל [אדם] שאין stb., tehát אדם helyes csak az nincs feltüntetve, minek a helyére jött e szó, talán א מ helyére, vagy pláne

¹⁾ M. Zs. Szemle 28, 200—207.

²⁾ Blau észrevételeinek sorrendjében.

³⁾ Így már Levy 2,224, aki mégis idézi a szót.

⁴⁾ Levy 1, 29 itt is törli.

⁵⁾ Romm, Vilna 1876, II. 8a. A velencei és az amsterdami kiadásban az első mondatban אדם áll, a másodikban semmi (כל שאין לו קרקע) אדם áll. A nagy vilnai talmudkiadásban szintén אדם áll.

a יהודי helyére, amennyiben itt még a zsidó gyakorolt cenzurát, lévén sok zsidó, kinek nincs földje, sőt manapság az a rendes, hogy nincs földje, hogyan türhetnök tehát a diktumot, hogy a zsidó nem ember? Fogta magát a zsidó nyomdász és „zsidó” helyett „embert” írt. Voltaképen azonban e mondatban nagyon helyén van a „zsidó” kitétel, mert tudvalevő dolog, hogy Palesztinában a rabbik ösztönözték a népet házai és fekvősegei megtartására¹⁾ és ezen törekvéshez jól illik a prédikátori hang: „Amely zsidónak nincs földje, az nem ember”. Ebből a szempontból talán még a második mondatban is van „vallásos momentum” és ott is a יהודי szó volna helyén, annál inkább az első mondatban, mely egyenesen a zsidóra mint vallásos emberre appellál. Mindebben ennélfova legalább nem hiba, ha a יהודי szót tekintetbe veszem.

2. A „próbaházasság” fogalmával nem éltem, hanem azt mondtam „Frau auf Zeit erlaubt auch das arabische Gesetz” (II, 27). Blau e tekintetben a perzsa fejedelmek szokására utal, ami nagyon helyes, de ép oly helyes, ha egy jogilag szabályozott állapotra utalunk, melyet egy egész nép követett. Közben Blau is az én kifejezésemmel él. „A tény azonban, az időre való nőül vétel előfordult”. E tételt Blau aláhuzza és újabb adatokkal erősíti. Mindebben egyetértek vele, valamint hogy e pontban ő nem záfol engem. Ami pedig a többi utalásait illeti, kijelenttem és kijelentem most is, hogy művemben, mely igen sok anyagot ölel fel, csak a legszükségesebbre szorítkoztam. Ahol lehetett, úgy mint e pontnál, a tényt, a megtörtént esetet idéztem, és nem a theóriát a diskussiót.

3. bSzánh. 100b, melyre a 265. jegyzet utal, csakugyan nem bizonyítja azt, hogy az írástudó ember csak szűz leányt vegyen el — ebben Blaunak igaza van — és most nem is tudok helyébe más utalást tenni. De az is bizonyos, hogy az adat helyes. Sok ezer meg ezer jegyzetem közt az e helyre való utalás valahogy eltévedt.

4. „Onkel”, überhaupt jeder Verwandte, amit Blau kérdőjellel lát el, helyes; lásd Lévy, la Famille p. 80 (mü-

¹⁾ Talmud. Arch. II, 142 és 161.

vemben utalok rá a hozzátartozó 271. jegyzetben) oncle paternel, parenté paternelle, parenté en général”. Következik az עם szónak számos bibliai helyen való használatából.

5. A כנסי צאן ברזל (44. l.), sajnos, nem definiáltam helyesen. Ez a körülmény kimagyarázható abból, hogy sokat, olykor egész vitatkozások eredményét, röviden, egy-egy mondatban kellett kifejeznem. A kérdéses fogalommal azt akartam föltüntetni, hogy ellentétben a מלוה birtokkal, „vasjuhirtokok”, melyeket a nő belehoz a házasságba, be szokták írni a kethubába. Ez kitünik többek közt Maimuni¹⁾ azon helyéből, melyet Blau is idéz, de még inkább azon formulából, melyet e részben a régiek²⁾ közölnek. Miután egyenesen így definiáljak: הם מה ששמה כנסי צאן ברזל הם מה ששמה כנסי צאן ברזל ככתובה „vasjuhirtokok azok, melyeket ő (a nő) a kethubbába vesz föl”, így folytatják: Irják pedig így: וזה נדונייתה והנעלה ליה ואם פתחו פתחו לו ואם הותרו הותרו לו. E dolog tehát hozzátartozik a kethubbához és én jónak találtam, ezt valahogy a definitió alkalmából kifejezésre juttatni. Sajnos, nem jól sikerült. Így kellett volna... „anders das vom Manne übernommene und gewöhnlich im Heiratsinstrument (Kethubba) spezialisierte Heiratsgut, über das der Mann frei verfügt, für das er jedoch verantwortlich ist”. . . E pontot a pótlékban rektifikálni fogom. Ellenben az a hét autor, melyet a fogalom ismertetése alkalmából idéztem, valamint nyolczadiknak Blau is, a vasjuhószágok kethubbában való szereplését nem említi, amit már most én rovok föl hibául.

6. A כנדר szónak a ruházatra való vonatkozásáról l. nálam I. k., 519. l. 21. j. A bChull. 84b-ből való mondat, melynek czitálását Blau jobbnak találta volna, nálam a kellő összefüggésben megvan I. k., 528. l. 77. j.

7. T Szóta 5,9 ובה גם כעבדיה Blau szerint „bizalmas lábon áll szolgálva”, oly jelentés, melyet a szótárak³⁾ nem ismernek és melyet a szó el nem tür.

¹⁾ משנה 16,1: אעפ"י שהן נכתבין כנסי צאן ברזל. A megjelölés az alkalmából, hogy a talmudban nincs világosan kitéve, hogy אין כנסי צאן ברזל ככתובה Ez is kimagyarázza hibámat.

²⁾ En a יצחק פחד-ból veszem (s. v. נכסי, Lyck p. 71a fent), l. ott az idézeteket.

³⁾ Levy I, 313. Kohut 2,325 (ez utóbbit idézi Blau, holott állítását Kohut semmivel sem támogatja).

8. Nem tudom, hogy lehet kétségbe vonni, hogy a válólevél akkor is érvényes, ha az asszony tudta nélkül került birtokába. MGitt 8,1 „aki a get-tet odaveti feleségének, midőn ez a házában vagy az udvarában van“, stb elég világosan beszél. Egy tanna azt mondja (b. 77 b), akkor is érvényes, ha a nő Tiberiásban van, udvara pedig Sephorisban és vice versa — ez csak eléggé az asszony tudta nélkül van! az az eset, amit Blau felhoz, másképp fest: a férj azt mondja, vedd ezt az adóslevelet, holott válólevele volt — ez csak is vagy legalább is félrevezetés.

9. MGitt. 8,9 רנה עמו במודקי azt következtettem, hogy az elvált házaspár közt az érintkezés nem lehetetlen. A talmud szerint (81b) ראה שנבעלה. Quod erat demonstrandum. MGitt. 8,1 ראה הוא עמה במטה nálam a 397. jegyzetben felkiáltó jellel van, ami csakuágyan félreértés, mert a férjre vonatkozott. Tényleg הוא היה a get. De így is bizonyító erejű, mert a talmud szerint (78a) a feleség nemcsak még a férj házában, hanem a férj ágyában lehet, amikor az elvált levelet kapja. Azt nem mondtam, hogy szép dolog, ha az elvált felek egy szállóban szállnak meg, hanem azt, hogy ez megtörténhetett, és azt Blau sem tagadhatja.

Bécs

Dr. Krausz Sámuel.

Kitűnő munkatársunk előadván ellenészrevételeit, az olvasó azon helyzetben van, hogy belátása szerint választhat. Csak azt jegyzem meg, hogy ששמה בכתובה fordítása: „melyeket a nő a kethubába vesz föl“, félreérthető, mintha ששמה-nak olvastatnék, holott ששמה (beesülmi) pontozandó (Szerk.)

A M. Zs. Szemle XXVII, 357. oldalán Buber, Peszikta dr'K. 121 b egy nehezen érthető tételét igyekeztem magyarázni. קריה נאמנה קרתה חרתה קרתה מרבנתה. Valószínűnek tartottam, hogy az agadista előtt két görög szó lebeghetett (véo — ὁμόνοια). Beismerem, ötletszerű megjegyzés volt, melyet philológiai akribiával megokolni nem lehet. De nagy örömmre szolgált, hogy apró szeljegyzetemmel igazán hivatottak foglalkoztak. Dr. Bacher professzor ur, M. Zs. Szemle XXVIII, 34; RĚJ. LXI, 124 és Dr. Perls ur, M. Zs. Szemle XXVIII, 138. Joggal várható tehát, hogy az ügyet befejezettek tekintsük. הן מי יבא אחרי המלך? Feltevésemet úgysem tudnám bizonyítani, meg kellene azért elégednem a jobb magyarázattal.

Bacher professzor ur a נאמנה szó feldarabolása ellen foglalt állást, a מרבנתה szót kiigazítja מרבית-ra, a szövegében a görög νεοσύμμετρον-t is sejtí és így adja vissza a homályos értelmű jelzőket: megújított, nevelt város. Utóbbi appositiont megokolja a következő r. Pinchasz mondása, mely Jeruzsálem számos zsinagógájáról és iskolájáról szól.

Perls ur pedig az Ęcha rabbathi 24. prooemiumában olvasható hasonló szólamra utal, קרתה מרבנתה, עיר הומיה: קרתה עלייה: קרתה חרתה. Hogy milyen kapcsolatban áll ez a tétel קריה נאמנה-val, azt nem dönti el. A fordított sorrendet úgy magyarázza, hogy a darsán a מרבנתה szót megszakítás nélkül r. Pinchásznak a sok jeruzsáلمي iskoláról szóló hagyományával kapcsolja össze. De ezt eldönteni nem meri. Az értelem azonban szerinte világos: örvendező, sokadalmas város.

Legyen szabad, a tudós és szellemes magyarázatok után is a dolgot befejezettnek nem tekintenem. Perls dr. ur argumentációját fogom követni.

1. A teljes mondás így hangzik: קריה נאמנה קרתה חרתה קרתה מרבנתה. ר' פנחס בשרי אושעיא אמר ארבע מאות ושמונים בת כנסיות היו בירושלים. וכל אחיה יש בה בית ספר ובית תלמוד, בית ספר למקרא ובית התלמוד למשנה וכולן עלה אפסיאנוס והחריבן דבתיב וכו'.

Utóbbi hozzátartozik r. Pinchasz mondásához.

2. meg kell állapítanunk, hogy a két jelző קרתה és קריה Magyar Zsidó Szemle 1911. IV. füzet

מרכבתא, ha a szöveget és értelmét ismerjük, mint kapcsolódik bele a contextusba.

Az idézett hely az Écha r. 24. prooemiumában a vilnai 1887. kiadás szerint így szól: קרתא מערבכתא עיר הומיה; קרתא דהייחא קרתא עליה: קרתא דהייחא קרתא דהייחא-ra emendálja. (Jalkut Jes. 289. olvasható: קרתא דהייחא קרתא מרבכתא). A מערבכתא olvasat azonban határozottan jó értelmet ad. A הומיה szó ugyan nem származik הומ-ból, hanem הומה-ból, de a két gyök rokonjelentésű. A מרבכתא szót korigáltni kell מערבכתא-ra és zavaros, vegyes az értelme. Már most hogy illeszkedik ez a szövegbe? A két jelző דהתא és מערבכתא nem az egy נאמנה szót fordítja vagy írja körül, hanem a Jes. 1. 21 mondatrészt: לווניה קריה נאמנה (איכה היתה). Az első jelző דהתא megfelel a נאמנה-nak, a másik מערבכתא הווניה-nak. Így értjük a jelzők felcserélését is. Nem azért állnak fordított sorrendben, nem úgy mint az Écha rabbathiban, hogy a következő mondáshoz kapcsolódják a מרבכתא szó, ilyen tudatos szerkesztés szónoknál és nemirónál alig tétélezhető fel, hanem a vers fogalmait akarja az ágádisták magyarázni: Mint lett paráznává a hűséges város, az örvendő, ujjongó — zavarossá, felemássá, vegyessé. Az ellentét a két jelző között, mert ellenkező értelműek, mint וונה és נאמנה, nem olyan világos, mint a szövegben, nem is fejezi teljesen a דהתא szó a נאמנה-t, de talán a דהתא-ban az aram אחד (= סגר) is rejlik? Megbízható város — bezárt város, mely most rendtlen lett. R. Pinchasz mondása világót vet a נאמנה kifejezésre, amikor a zsinagógák és tanházak nagy számáról szól, de egyúttal a וונה fogalomra is azzal, hogy a pusztulást említi.

A Puszta hely jobb megértése végett odaiktatnám a szöveget: קרתא דהייחא קרתא מערבכתא, קרתא דהייחא לווניה קריה נאמנה.

2. A VASVILLA. FORCHEFIERE.

A talmudi הימנק szót magyarázva, Rasi Szukka 32b a középkori írók egy eszközére utal, melyet az idézett ófrancia szóból eddig még nem sikerült megmagyarázni מוציא מן הכבש. A variánsok של ברול של סופרים שיש לו שני ראשים וראשו אחד מופעל

sem könnyítik meg az identificációt. מוציא מן הכבש a pesarói talmudkiadásban; מוציא מן הכבש Machzor Vitry 425 17; מוציא מן הכבש egy berni Aruchkézirát olvasata Kaufmann, Frankl Monatschr. XXXIV. 192; מוציא מן הכבש Rasi a Rif szövegéhez; מוציא מן הכבש Sib. Haleket 351 sz. — még inkább vezetnek tévutra. Kohut, Aruch compl. III., 217: pincetté-nek, G. Schlessinger, Die altfranzösischen Wörter im Machs. Vitry p. 60, 108 sz. p. intur? - nek magyarázza.

Világos, hogy szövegromlás történt és philológiai éles látás nem tudja az eredeti olvasatot helyreállítani. Pedig épen a kiadásunkban levő Rasi-textus áll legközelebb az igazsághoz. מוציא מן הכבש helyett מוציא מן הכבש forchefiere-nek, a vasvillának. Godefroy, Lexique de l'ancien français, Paris-Leipzig 1901. 237 old. így írja körül a fogalmat: „bâton armé d'un fer élané à une extrémité et d'une fourche à l'autre”. Botocska, melynek egyik végén vékony vas, másik végén villa van. Ez a meghatározás teljesen illik Rasi szavaira.

A Leazim-nak megvan a maguk története. Másolók tudatlansága nem törődött a reáliákra oly fontos idegen szavakkal, azért torzultak el az átírásban. Példa erre a jelen esetben Mordechaj ed. Riva, Gittin I, 326. (432): בדעפיין פירא וקלפיים שלנו היינו כמו עפיין הואיל ואנו מתקנין אותן בפנינו. ובפרנה פירא בלעין. Löw L., Graphische Requisiten u. Erzeugnisse bei den Juden I, 230 not. 596. ezeket írja: „Die Fremdwörter blieben bisher unerklärt, Ponce ist vielleicht ponceur, der Glätter פירא vielleicht purge, Reinigung der Felle vor dem Färben. Unter פירא ist entweder Franche comté oder Ile de France zu verstehen“.

A pergament tisztítására nagyon érdekes ez a hely, természetesen, ha az idegen szavakat ismerjük. ponce, a tajtkő és פירא (כ) forchefiere. Nem helységnév.

3. יקנופו ?

A wormsí Eleázár נפש חכמה cz. munkája (Lemberg 1876) 17a oldalán a következő rejtélyes kitétel olvasható: גם מויקן וישטרייש וחולפו שאוכלים בנו אדם בורוקולי יקנופו מיכאר

Güdemann, Erziehungswesen I. 217. e szavakat nem tudja megmagyarázni, ami nem is csoda. Ófrancia kifejezések német másolásban és lengyel kiadásban természetesen eltorzulnak és az identifikáció annál nehezebb, mivelhogy a betűk csak megközelítőleg adják a szavak vázát. Az átírásban nincs a következetességnek nyoma sem úgy, hogy az összefüggést csak sejteni lehet. Güdemann szerint בורוקולי — borcolacos, יקנופי — conoppi. Nem létezik egyik sem. Megkísérlem a magyarázatot azzal a kijelentéssel, hogy az én szófejtésem is csak találgatás.

וורולפי — חולפי estrie, וורולפי — חולפי Werwolf, szakállas farkas, amint Gúd. is megjegyzi. o. c. 203, 7. jegyz.

A másik három idegen szó בורוקולי יקנופו מיכארו egy teljes mondatot képez. בורוקולי vorer (= dévorer felfalni) — קולי = qui les, az előbbi szóba olvadt. יקנופו, corruptela, melyet semmiesetre sem szabad hybrid módon magyarázni. Hogy mi legyen, azt csak hozzávetőleg sejttem. Tény azonban, hogy a mellékmondat alanya. Chincheface — egy mesebeli szörnyeteg, mely asszonyokat falt fel. L. Godefroy, Lexique 84 o. : animal fantastique, qu'on prétendait toujours prêt à dévorer les femmes lorsqu'elles avaient le tort de ne pas contredire leurs maris. מיכארו moucher, ölni. A mondat így hangzik: voraient, qu'iles chincheface mouche-raít.

4. כוק ייצא ?

A Széfer Chaszidim 205 sz. előfordul a következő kifejezés: ולא כבוק ייצא שקורין בלשון אשכנז בינורייך. Güdemann, Erziehungswesen I. 208. 1 jegyz. a francia szót „caucus”-ból származtatja, Becher, serleg, de hasonhangzásu és végzésű francia szót nem tud találni. A idegen szó co-quasse, kis fazék. A helyes szófejtés annál fontosabb, mert a reáliák ismerete e nélkül lehetetlen.

5. שפא שפין ?

Sz. Chaszidim 463 sz. שפא שפין בלשון שקורין. Pármai

kézirat שפין Güdemann O. c. I, 205. épi (spina) ? Wünschel-Ruthe oder Gerte. Helyesen sape, sapin fenyő.

6. BABONA A VÉRBOSSZÚ ELLEN.

A Széf. Chaszidim 1149 számához közlöm a המלוש o. c. kabbalistikus munkából (Kaufmann-kézirat 245 sz.) 70 a a következőt: מעשה פליאה. אם הרג אדם את הנפש ילך על קברו של אותו הרג ויאכל וישתה בתוך ע' ימים שקברו אותו ומאותו שעה שאכל עליו לא יורא ולא יפחד מכל משפחתו כי לא יוכלו להזיקו וזהו מה שאמר משה ע"ה בתורה לא תאכלו על הדם שלוק. דבר אחר יותר שקרא יעבור עליו נ' ימים שבכל שעה שיעבור עליו יצא ממנו דם מן החבורה שעשה בו ובתוך אלף בני אדם יכירו את הרוצח באות זה שלוק.

V. ö Chizkuní, Móz. III. 19, 26. Güdemann, o. c. I. 200, 3 jegyz.

7. FÉRGEK MINT GYÓGYSZER.

Pótlás a M. Zs. Sz. XXVII 228 o.

Mordechai b. Dávid hakohén ס' סגולות ורפואות (Kaufmann kézirat 526 sz.) 247a וקה עפרם וקה עפרם אדמה וקה עפרם וקה עפרם. ובשול בדבש וחבוש ושברי עצמות קטנים יצאו לחוץ וידבוק העצם וירפא.

Irodalom: Méir b. Baruch resp. Prágá 160; Orchoth Chájim II. 307 old; Mordechai ed. Riva, Peszáchim II. 771.

Budapest.

Wellesz Gyula.

A losonczy áll. főgimn. (ezelőtt ref. lyceum) könyvtárában egy Sárospatakon 1799- ben írt latin nyelvű kéziratot találtam, amely Európa népeinek történetét, vallását és nyelvét tárgyalja.

A zsidó vallásról szóló fejezet egyes érdekes helyeinél fogva, mint pl. a vérvád, megérdemli, hogy e folyóirat hasábjain napvilágot lásson.

Szerzője ismeretlen, csupán nevének kezdőbetűi (J. Sz.) vannak feltüntetve. A munka megírásának helyéből és a kéziratot őrző intézetből következtetve, szerző alkalmasint ref. pap volt. A szöveget latin eredetijében és magyar fordításomban adom.

De Religione Judaica.

Judaicam Religionem profitentur Judaei inter Christianos et Mahumedanos dispersi, atque pro Libertate religionis suae tributum Tolerantiale dictum solvunt. In Hispania autem et Portugallia non tolerant. — Polonia Paradisus Judaeorum dicitur, insignibusque ibi privilegiis gaudent a temporibus Regis Casimiri Magni. Multi sunt etiam in Imperio Turcico, sed Turcae eos parvi faciunt, dicereque proverbio solent de pavore attonito: Quem Deus terrore complet, vel Judaeum metuit. Dantur et in Italia, nam Pontifex eos Hispania pulsos, in Italiam recepit, sed sub illa conditi-

A zsidó vallás

A zsidó hitet a keresztények és mohammedánok között szétszórtan élő zsidók vallják és vallásuk szabadságáért úgynevezett türelmi adót fizetnek. Spanyolországban és Portugáliában azonban nem tűrik őket meg. — Lengyelországot tartják a zsidók paradicsomának és a nagy Kázmér király ideje óta ott páratlan kiváltságokban részesülnek. Sokan vannak a török birodalomban is, a törökök azonban kevesre becsülik őket és közmondásképen azt szokták a megrémült emberről mondani: „A kibe az Isten félelmet öntött, az még a zsidótól is fél”. Akadnak Itáliában

one ut quotannis in Templum quoddam Christianorum confluentes Monachum concionatorem audiant. At Judaei licet in templum conflant, audienda tamen concione sacra fraudem adhibent gossypio aures suas obturantes ne verba concionatoris audiant.

In Hungaria olim officiales Camerarii monetarum fuerant saepe Judaei: quod tandem sub Andrea 2.-o Rege Anno 1222 Lege data prohibitum est. — Ludovicus Magnus Rex, conversione eorum sollicitus intentus, promisit eis, si modo Religionem amplecterent Christianam, Jus Civitatis Hungariae et Libertatem perpetuam. At cum proficeret nil, eosdem Hungaria expulit. — Sed neque hodie permittitur iis habitatio in Comitatu Gómóriensi, in Civitatibus montanis, Tirnaviae etc. Dalmatia autem Croatia et Slavonia tota penitus exclusi sunt.

Caeterum dicuntur Judaei Christianos clam surreptos occidere solere, ut eorum sanguine in suis utantur ritibus sacris, simulque morbum certum sibi familiarem sanent. Ipsimet Turcae tradunt eos quolibet festo parascaeves captivum aliquem Christi-

is (t. i. zsidók), mert a pápa a Spanyolországból kiűzötteket Itáliába fogadta be azzal a feltétellel, hogy évenként egyszer valamely keresztény templomban egybegyűlve barátai szónoklatot hallgassanak. A zsidók azonban, noha a templomba elmennek, a szent beszéd meghallgatását csellel kerülik ki, amennyiben fülüket vattával bedugják, hogy a szónok szavait ne hallják.

Magyarországon régente zsidók voltak gyakran hivatalos pénzverő- só- és adótisztviselők, ami végre II. Endre király alatt 1222-ben törv. megtiltott. — Nagy Lajos király térítési buzgalmában magyar polgárjogot és örökös szabadságot ígért nekik, ha keresztényekké lesznek. De midőn terve dugába dőlt, kiűzte őket Magyarországból. — Még ma sem szabad nekik Gómör megyében és a felvidéki városokban Nagyszombaton stb. letelepedni. Dalmátországból és egész Horvát- Szlavonországból teljesen ki vannak zárva

Egyébiránt azt mondják, hogy a zsidók a titkon elragadott keresztényeket meg szokták ölni, hogy a vért szertartásaikon felhasználják és egyszersmind bizo-

anum occidere, in signum detestationis Religionis Christianorum. Singularis est casus, quem de adolescente Christiano Tyrnaviae Anno 1494. a Judaeis occiso Bonfinius refert p. 718, conf. Eisenmengers entdektes Judenthum P. 2. C. 3.

Quidam tamen ut Ever. Otto aliique id per calumniam tantum Judaeis appingi dicunt: neque vero certo constat. Et quamvis facinus memoratum aliquando forse perpetraverint: quotannis tamen id fieri credibile non est.

Duo vero hodie sunt secta Judaeorum, scilicet...

1) Rabbistarum seu Thalmudistarum qui traditiones in Thalmude contentas recipiunt, tales sunt Judaei Europae fere omnes;

2) Karraeorum seu Karaitarum, qui Thalmudem repudiunt, quales in Oriente non pauci inveniuntur.

Quod ad rationem victus: ab agricultura abhorrent contra praescriptum Mosis. Sunt vero Negotiatores, Factores, Apothecarii, Medici, Opifices, Brachatores etc. saepe et pandochaei non sine magno itinerantium incommodo. Totidem de fraudulentia ubique male audiunt.

Losoncz.

nyos titkos betegségüket vele gyógyítsák. Maguk a törökök is állítják, hogy ők (t. i. a zsidók) a keresztény vallás iránti megvetésük jeléül valamely elfogott keresztényt egyik ünnepüket megelőző napon megölnék. Páratlan a maga nemében az az eset amelyet Bonfinius művének 718. lapján említ, amely a zsidóktól Nagyszombatban 1494.-ben megölt keresztény ifjúról szól, v. ö. Eisenmenger „Entdektes Judentum” 2. rész 3. feje.

Némelyek azonban, mint Ever. Otto és mások, ezt pusztán ráfogásnak minősítik, mely minden alapot nélkülöz.

És ha ezen említett gazságot netalán el is követték, mégis hihetetlen, hogy az évről évre ismétlődjék.

A zsidóknál jelenleg két felekezet van, m. p.

1.) a rabbinusok v. talmudtudósok, akik a talmudba foglalt száj hagyományt ismerik el, ilyenek majdnem az összes európai zsidók;

2.) a karraeusok v. karaiták, akik a talmudot nem ismerik el, amelynek elég nagy számban a keleten akadnak.

Foglalkozásukat tekintve irtóznak a szentírás szavai ellenére a földmiveléstől. Vannak közöttük kereskedők, sajtolók, raktáriszolgák, orvosok, mesteremberek, szabók stb. és az utazók meglehetősen kényelmére gyakran vendégfogadók is. Valamennyien csalárdtságuk miatt mindennütt rossz hírben állanak.

Dr. Barta Mór.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZÓLAMOK ÉS SZOKÁSOK.

Der Mejüchösz — Der Palák. Ezt a nevet adták a jesiba humoristái Szivan hó második napjának, mely az idén, hétfőre, 1911. május 29.-ére, esett és mindig a hétnek azon napjára esik, a melyekre a következő zsidó évnek az idén az 5672-iknek a Jomkipurja esik majd, október 2-án, szintén hétfőre. Valamint a Jom Kipur nem, épügy Szivan 2-ika sem eshetik vasárnapra, keddre és péntekre és mert a jomkipuri muszáf egyik püjutjában a mi engesztelő nagy böjtnapunk a יום מימים היום יום נפיר המוות — ként említettik, azért Sziván másodikára is alkalmazták a מייחוס — mejüchösz elnevezést.

De hát honnan ered a másik elnevezés, a Palák? A polyák zsidók bemutatkozási modorukból: Ha lengyel zsidó mutatkozik be valamelyik hitrokonának, szintúgy ha egy másik palák mutatja be őt, soha sem kezdí azon, hogy kicsoda micsoda ő maga, hanem rendszerint valamelyik öreg apjával a nagy gáonnal kezdí; megtoldja egyik másik nagybátyjával, ezen vagy azon széfer szerzőjével, folytatja valamelyik bálsémmel való sógorságával és csak ezeknek valamint hallgatója türelmének kifogytával nevezi meg — Heine Azraja jut eszembe — seinen Namen, seine Heimat csak — nach seiner Sippschaft. — Így vagyunk Szivan másodikával is mint jájme de-pagrével, amelyiken elmarad a תהנון. De hát miért e kiténtetés? Hát ő kicsoda? Valljuk be őszintén; ő is mint a fennjellemzett lengyel zsidó, csak nexusával dicsekedhetik. — Előtte való napon חדיש הדיש-kor; a határvonásnak — utána következő — három napján (2. Mózes XIX. 12.) יעוועה két napján és az ezekre következő הן napon elmarad a תהנון; hát hogy Szivan első nyolcz napját épen csak ő el ne éktelenítse, nexusára való tekintettel a תהנון Szivan másodikán elmaradt, reá magára azonban maga a Palák név ráragadt.

Sedani Minján. Csonka parlamentje volt Nagybrittánia-nak és pedig az, a melyik az 1649 január 30-án lefejezett I Károlyt 25-én halálra ítélte; csonka volt Ausztriának is nem csak egyszer a reichsrathja; csonka minjánról azonban mindeddig nem volt tudomásom. A Sulchan Aruchban, az Orach Chaim 55—4 száma alatt szó esik arról, vajjon szabad-e kilencz, a barmiczvakort meghaladt férfiegyénnek rászorultság esetében, magukhoz cooptálni egy 6 éventúli, valami imakönyvet vagy egyéb szentírást kezében tartó fiugyermeket minjan kiegészítő tizedik gyanánt. A מן אברהם ezt az expedienst csakis a ברטו és a קדושה czéljából véli alkalmazhatónak, de az קדיש עליו utáni קדיש-éből már nem. — Sedánhoz fűződik nemcsak a hadtörténet egyik legdöntőbb csatájának (1870 szept. 1.) az emléke, hanem a hétszemélyes csonka minján intézményessége is. — A Meusenél a belga határhoz közel az Ardennes departementben fekvő ezen 20.000 lakossal bíró város csak 1642 óta tartozik Franciaországhoz. A váltakozva papi és világi fejedelmeknek uradalmához tartozott ezen városban van egy zsinagóga, mely állítólag már a keresztes háborúk alatt (melyik alatt?) létezett. — Akár a prágai zsidó temetőt és az „Altneuschült“, akár Toledóban a zsinagógákból átalakított Nuestra Senora del Transito és S. M. la Blanca templomokat, úgy látogatják ezen szűk sikátorban eldugott zsinagógát aiban Sed megforduló turisták, keresztyének és zsidók. Egy Sedanban nem rég és pedig gyakrabban megfordulni szokott atyánkfia többször végezte ezen zsinagógában ájtatosságát és feltűnt neki az, hogy bár vele együtt csak nyolczan voltak, mégis úgy imádkoztak mintha teljes azaz személyes minjánjuk volna. Mi több! A szokásos ritus szerint lájnoltak is. — A vele együtt nyolczas minján többszöri ismétlődésének egyik alkalmával a rabbítól felvilágosítást kérvén; attól azt a választ nyerte, hogy a hajdan nagyobb ezen zsidó hitközség számos okoknál fogva zsugorodott úgyszólván semmivé, kevesen vannak; őket a zsinagóga functionáriusait is csak néhány alapítvány tartja el és együtt. Most már viszont ő a rabbi azt kérdi, vajjon azért mert rendszerint nem bírnak tizes minjanná összeverődni, le kell-e mondaniok az együttes imádkozás, a tóra a haftórák és az öt

megillák olvasásának malasztjáról? Jamais! (Soha!). Már több évtized óta valamelyik elődje és a Sedani שדני fontolóra vették a minján kérdését és hitközségük alapszabályaiba foglalták azt, hogy zsinagógájukban a hetesminjánt elégségesnek és más zsinagógák decemviratusával egyformának tekintik. — Kérdésemre vajjon ezen hetes minján létesítésekor az Aboth III. sz. öt és kettőjének összeadása vagy az egynek héttel szorzása lebegett-e ezen sedani senátus szeme előtt, nem kaptam választ atyánkfiától, mert nem jutott eszébe ezt a sedani rabbítól akár komolyan akár vele évődve kérdezni.

Budapest

Vadász Ede.

IRODALOM.

A ZSIDÓ IDŐSZÁMITÁS.

(Ginzel F. K. „Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker“. 2. Band „Zeitrechnung der Juden Naturvölker sowie der Römer und Griechen“ Leipzig 1911.)

Ebben a kötetben a zsidó olvasót minden rész kiválóan érdekli, de csakis a zsidó részre szoritkozunk. Négy részben adja a szerző az egész időszámítást.

a) A régi zsidó időszámítás Ezráig (138—143 §§, 1—35. lapl, melyhez az anyagot a biblia szolgáltatja és melyben a nap, hét, szombat, évszakok, hónapnevek, ünnepek stb. kerülnek tárgyalásra. Ginzel azon a nézeten van, hogy a legrégebbi korban az év őszel (tisri és nem nisan) kezdődött. b) Ezrától R. Jehuda hanásziig (144—148 §§, 36—62 l.), melyben a hónapnevek és az évkezdet, az újhold meghatározása és az intercalatio, a szombatévek (semita) és az ünnepek és végül az órák tárgyalatnak. c) R. Jehuda hanászitól [III] Hillélig, 359-ig (149—151 §§, 63—82 l.). Ebben a korban mentek át az újhold megállapításánál a megfigyeléstől a számításra és reformálták a kalendáriumot. Az utolsó paragrafus a szamaritánusok és karaiták időszámításáról szól. Ezek a szekták a rabbik mögött állanak. d) A zsidókalendárium technikai kronológiája (152—159 §§, 83—115 l.). Ebben a szakaszban van a szorosabb értelemben vett zsidó kalendárium tárgyalva. Végül 115—119 oldalon bő bibliográfia van.

Ginzel műve kiváló alkotás és Ideler ismert művének helyettesítésére van hivatva. Szakkérdésekben nincs is megjegyzésünk, csupán mellékdolgozokban. Szerző talán nem tud eléggé héberül, mert a héber szavakban aránylag sok a sajtóhiba 83,6; 84,10; 113: מה האורני קרה de מות is (משה he-

lyett). A hét következetesen sebua (5. 85 s máshol) sabua helyett. A hónap héber neve nem יָרֵךְ (11 lent), hanem יָרֵךְ; chaq mint יָרֵךְ átírása (34 bis) helytelen. „In einem Gutachten vom Jahre 986 des R. Scherira Gaon, Vorstehers der Schule zu Phiruz-Schapur (gest. etwa 1019 n. Chr.), sind die Jahreszahlen noch nach der seleukidischen Aera angegeben. Mit dem Aufkommen der jüdischen Weltaera verfiel die seleukidische bald“ (59). A seleucidák árāja, mint G. maga más helyen mondja, a 16. századig tartotta magát, a világára pedig már legalább a 3. században ismeretes volt (80). A seleucidák árāja Európában talán nem is használtatott. Helytelenül mondja G. (80), hogy Maimonidesig a világára mellett a seleucidák áráját használták, mert a Keleten az előbbi magában járta. Seriáról a 80. lapon G. azt mondja, hogy a pumeditai iskola feje volt és hogy 969—1038 élt. Összetévesztette Haj gaonnal. Egyébiránt Serira nem 1019-ben, hanem ezer körül halt meg, — Hogy a misnát megszerkesztésekor leírták, nem helyes, még kevésbé az, hogy „gemára“ kiegészítést jelent (64). — „Nehar Pakor“ (65 és 76) régi hiba, a mely még Neubauernél (Geographie 363) is olvasható. A talmud következetesen Nehar Pekódot ad és ezt az ékiratok is megerősítik (Pu-ku-d). — Hogy Jochánan a neki Sámuel által küldött 60 évre szóló kalendáriumot elutasította volna mint pontatlant (65), a talmud nem mondja. Pontatlan az is, hogy Sámuel 250-ben halt meg (65 és 70), helyesen 254 (Serira levele ed. Neubauer 29). — „Die Sendboten verliessen wahrscheinlich sofort nach dem Synhedralbeschluss Jerusalem, um mit möglichster Schnelligkeit der Diaspora die Festtafel anzuzeigen. Vielleicht beeilte man sich, die Boten schon im Monat Elul auszusenden, damit sie die weitentlegenen Orte — und namentlich Babylon kam dabei in Betracht — zeitig genug erreichen könnten. Dies alles setzt voraus, dass man den Anfangstag der Monate schon ziemlich auf Grund der blossen Rechnung ansetzte und die Beobachtung nur als eine Kontrolle gebrauchte. Dabei beließ man der Sicherheit wegen den alten Grundsatz noch in Kraft, den weiter wohnenden Gemeinden die doppelte Feier der Hauptfeste (an je 2 aufeinander folgenden Tagen) zu gestatten“ (66).

Teljesen alaptalan feltevés. Ha a követek már Elulban hagyták volna el Jeruzsálemet, nem fordulhatott volna elő, hogy Babylóniában ez engesztelő napot más napon tartották volna, mint Palesztinában.

A szombatról G., uőylátszik, Meinhold merész felvését fogadta el, miszerint csak Ezekielnél jelenik meg, mint nyugalomnap. „Die strenge Form der Sabbathhaltung ist nur ganz allmählich, vielleicht gar in der Makkabäerzeit in Aufnahme gekommen“ (9). Mint tudjuk, a syrusok a makkabeus harcok idején egyszer a zsidókat szombaton rohanták meg és ezek inkább lemészároltatták magukat, semhogy a szombatot fegyverfogás által megszentégtelenítsék. Ha „a szombat szigorú megtartása“ nem vert volna régóta gyökeret, ez az önfeláldozás, az ellenség kezébe való önkiszolgáltatás nem volna érthető. Már Ézsaiás mondja: „ki megőrzi a szombatot, hogy meg ne szentségtelenítse“ (56, 2. 6.), még pedig párhuzamban a rossz cselekedetekkel.

A hétről (9. lap) ezt olvassuk:

„Die Hypothese, dass die im Abendlande herrschend gewordenen Namen der Wochentage auf Grund der babylonischen Reihe der 7 Planeten gebildet worden seien, ist jetzt endgiltig aufgegeben. . . Die altjüdische Woche blieb ohne jeden Zusammenhang mit den Planetennamen, ihre Tage wurden nur numeriert. . . Die historische Entwicklung unserer gegenwärtigen Woche aus den beiden Grundelementen, dem Glauben an die Planeten und der jüdischen Woche, lässt sich nur ungefähr verfolgen. . . durch den politischen Untergang des jüdischen Staates und durch die Zerstreung des Volkes nach allen Weltrichtungen wurde die Bekanntschaft des Abendlandes mit der jüdischen Woche mächtig gefördert. Josephus behauptet sogar, dass es zu seiner Zeit keine Stadt gegeben habe „weder bei den Hellenen noch bei den Barbaren, noch sonst wo“, wohin nicht die Feier des jüdischen Sabbats gedrungen wäre. Auf diese Weise wurde die jüdische Woche bald die Grundlage für die christliche Woche. Die Tage der christlichen Woche sind anfänglich ganz nach jüdischer Art bezeichnet, der „Sabbat“, der Rüsttag (der Freitag. . .) sind beibehalten, obwohl sie für die christliche Kirche ihre Be-

deutung verloren hatten. Im 1 Jahr. n. Chr. drang der astrologische Aberglaube. . . in die christliche Woche ein, und seit dieser Zeit gewinnen die Tagesbenennungen dies Martis, dies Mercurii, dies Jovis usw. bald die Alleinherrschaft“.

Nem szükséges feltenni, hogy a zsidó állam megsemmisítése folytán terjedtek el a zsidók az egész világon, mert ez már azelőtt történt, még kevésbé azt, hogy a zsidók közvetlenül a nagy háboru után tömegesen Európába vették utjukat. Ez az időpont a bevándorlásra a legkevésbé volt alkalmas. A rómaiak akkor gyűlölték őket és ők is a rómaiakat. A hét átvétele a kereszténység részéről természetes, a szombatot is átvette, mint a zsidó vallás többi intézményeit. Legalább 100 évig a keresztények egészen zsidók voltak.

B. L.

IRODALMI SZEMLE.

A régi héberek szemészetét adja elő *Kotlmann L.* szemorvos, ki egyuttal bölcsészeti doktor is volt, a következő műben: „Die Ophtalmologie bei den alten Hebräern. Aus den alt- und neutestamentlichen Schriften unter Berücksichtigung des Talmuds dargestellt“ *Hamburg-Leipzig* 1910). A mű maga — előszó és regiszterek nélkül — 426 nagyoktáv oldalra terjed és 2874 részben terjedelmes jegyzet kíséri a szöveget. A könyv terjedelemre nézve felülmulja az egész ó- vagy új-testamentumot, eléri majdnem mindkettőt együttvéve. Egyenes szemészeti adatok sem az egyik, sem a másik gyűjteményben nincsenek, a talmud pedig, melyben vannak, csupán tekintetbe jön, a nagy gazdagság tehát eleve feltűnő. Tényleg csak úgy éretett el, hogy minden jelenség, a mely a szemmel összefüggésben áll, látás, színek stb. behatóan tárgyalatik. Magának a színeknek két iv (51—83) és az asztronómiának egy féliv 41—49 van szentelve. Így áll az egyebeknél is, mihez még széles irodalmi simeretek járulnak, a melyek a jegyzeteket bővítik. Ha rö-

viden akarjuk a mű tartalmát jelezni, azt kell mondanunk, hogy részletes kommentár a biblia mindazon helyeihez, melyekben a szem és funkciói előfordulnak. K. több mint 30 esztendeig foglalkozott témájával. Ez művének részben nagy előnyére vált, részben azonban hátrányára, mert az irodalmi apparátus sok pontban elavult. Általában azonban — ezt előre kijelentjük — hatalmas és hasznos alkotás. A tulajdonképi orvostudományi rész (a III.) az egész óhéber medikát öleli fel.

Az egész mű a bevezetésen kívül (1—11) négy részre oszlik.

I. A szem anatómiája 12—27.

II. A szem physiológiája 38—123.

III. A szem pathológiája 123—314.

IV. A szem therápiája 314—426.

Mind természetesen a zsidó források szerint, melyeknek adatai a görög-római irodalom és a modern orvostudomány alapján kellően megvilágítottak. Kotelmann tudott héberül, talán theologusnak indult, és szaktudományán kívül bő történeti ismeretei voltak; kellően fel volt szerelve feladatának megoldására és kitartó szeretettel tárgya iránt végezte munkáját. Az ezerféle adatot nemcsak gyűjtötte, hanem egymással szerves összefüggésbe hozta, úgy hogy kerek egészet nyújt. Az egyes kérdések feltalálását a pontos és részletes tárgymutató 430—435 megkönnyíti. Ebből a tárgymutatóból látható már, hogy a műben a szemészet mellett a zsidó orvostudomány más ágai is tárgyalattak, hol erre illő alkalom kínálkozott. Néhány részlet. Szemoperációkat a zsidó források nem emlitenek (363—366), noha a sebészetet gyakorolták (358—363) és műszemeket behelyeztek (366—368). Az orvost becsülték és fizették (349—354); a talmud idejében már vizsgálatnak kellett magukat alávetniök (345—346). Szembetegségek ellen állati, ásvány és növényeredetű gyógyszereket ismertek (386—389). A legürübben kollyrium fordul elő. Itt helyén van a következő általános megjegyzés. K., valamint általában a medico-historikusok keresztény módra az újtestamentumot az ótestamentummal állítják össze. Ez kronológiailag helytelen. A reáliák szempontjából a hívő kereszténynek is az újtes-

tamentumot a talmuddal kell összeállítani, a melylyel egy időből és egy országból származik, a mint Ebstein (Die Medizin im neuen Testament und im Talmud) tette. A babyl. talmud pedig, noha az egykoru palesztinai viszonyok által befolyásolva van, az orvostudomány és minden egyéb a vallással szoros kapcsolatban nem levő tudáságak tekintetében mint babyloniai termék külön állást foglal el.

Végig olvasván ezt a terjedelmes művet, sokféle megjegyzést tehetnénk. Így pld. a héberék írásművészetének szentelt terjedelmes részletről és egyebekről. Általában csak azt jegyezzük meg, hogy a Jewish Encyclopedia nincs felhasználva, holott a szemről több cikk van benne. A héber idézetek korrektek, de a hangjegyek nem ritkán lepattantak, és egyéb sajtóhibák is vannak. A lapszámok felsorolása e helyen felesleges. Kifogások tehetők a következő helyeknél: 33, 41, 520 és más jegyzetknél.

Végül K. a következő összefoglaló itéletet adja: „Ausserdem wird man aber zugestehen müssen, dass die Kenntnisse der Hebräer sowohl in der Anatomie und Physiologie als auch in der Pathologie und Therapie des Auges von einer nicht gewöhnlichen Gabe zu beobachten zeugen. Sie stehen in dieser Beziehung den Griechen nicht nach“ (419). „Besonders reich aber waren die Kenntnisse der Israeliten von den Krankheiten des Sehorgans“ (420). „Inwieweit die hebräische Ophthalmologie von derjenigen anderer Völker abhängt, ist im einzelnen schwer zu entscheiden. Man kann nur sagen, dass die Babylonier und Ägypter den grössten Einfluss auf sie ausgeübt haben“ (423). „Später hat auch die griechisch-römische, freilich vielfach auf die babylonisch-assyrische und ägyptische zurückgehende Medizin der jüdischen ihren Stempel aufgedrückt“ (425). „So sehr aber immerhin die Ophthalmologie der Bibel und des Talmud von derjenigen anderer Nationen beeinflusst worden ist, so wird man bei dem vielen Trefflichen, das sie enthält, doch auch von ihr sagen dürfen: Ex oriente lux!“ (426).

Grünwald L. מאורי חכמי מדינתנו cz. irata (Máramaros-sziget 1910) a magyarországi rabbikat (és tudósokat) sorolja fel abéczé sorrendben, körülbelül ezret. Rendszerint pusz-

tán a név és a hely adatik kellő czimezéssel. A forrás a Magyar Zsidó Szemle, melynek azonban ügylátszik csupán egy közleménye (Bacher, Századunk első feléből) van fruktifikálva, és a Magyar Rabbik. A színvonal az utóbbié, de az elrendezés megfelelőbb, a mennyiben a jelen felsorolás a héber ábéczetét héberül adja, míg a Magyar Rabbik magyarul adta. Bevezetésül szerző a magyar zsidók történetének vázlatát adja, már a mennyiben e történetről tudomása van. Ez iratról is elmondható: „Rólad a hallgatás a dicséret”.

Fontos és érdekes monográfiát irt *Brandt W.* e címmel: „Die jüdischen Baptismen oder das religiöse Waschen und Baden im Judentum mit Einschluss des Judenchristentums“ (*Giessen* 1910. Beihefte zur Zeitschrift f. d. alttest. Wissenschaft XVIII). Nem a fürdésről és mosakodásról általában van szó, hanem csakis vallásos vonatkozásban. A halákha nyelvén: tebila és netilath jadajim B. tárgya. Az anyag két részre osztatik és minden rész több fejezetre. Az első két rész a bibliai törvényekről szól, a többi a talmudban és a többi ókori irodalomban foglalt anyagról. Ez utóbbi is felette gazdag. A talmud, mint ismeretes, első helyre a forrásvizet és a folyót teszi. B. szerint ez a nézet külföldi (hellenista) befolyás alatt keletkezett (44). A B. adta gazdag anyagot a talmuddal összehasonlítani — a mit B. is tesz — érdemes feladat volna egy talmudista számára.

Az amerikai reform rabbik, mint a „Year Book of the Central Conference of American Rabbis“ XX. évfolyamából (1910) látjuk, eleven tevékenységet fejtenek ki a felekezeti élet minden terén. Minden kérdéssel külön bizottság foglalkozik, de nem a bizottságok mi felénk ismert módja szerint, hanem amerikai előzettel, a mely a vállalt munkát tényleg végrehajtja. Ebben a rovatban azonban az Évkönyvnek csak az irodalmi része érdekel bennünket, a mely szintén megállja a helyét. Összesen 14 tanulmány van ebben a kötetben. Ezek közül felemlítjük a következőket. *Montefiore C. G.* az angol zsidóság reformmozgal-

mát ismerteti. Szerző ezt „Liberal Judaism“-nek nevezi mely címmel néhány év előtt külön könyvet irt. *Raisin I. S.* tanulmánya: „A reform mozgalom Geiger előtt“ nagyon tanulságos, a mennyiben szerző összeállítja a reformokat, melyeket a legrégebb idő óta létesítettek. *Philippson D.* Geiger működését ismerteti. *Deutsch G.* a zsidó történet módszeréről értekezik beható módon, melyben az újabb történetbölcsélet eredményeit hallgatólag fruktifikálta. A többi közlemény sem jelentéktelen.

Wolf G., Einführung in das Studium der neueren Geschichte (*Berlin* 1910) 800 lapos mű a zsidók történetével nem foglalkozik ugyan — a zsidó szó talán elő se fordul benne — de azért a zsidók történetirójának is hasznos tudnivalókkal szolgál, a mint már az itt következő vázlatos tartalommutatóból kiviláglik. A mű aránylag rövid bevezetés után két könyvre oszlik, melyek közül az első „a hagyomány“, a második „a maradványok“ címet viseli. A két fogalmat szerző a 17. lapon következőkép határozza meg: „Der Unterschied beider Gruppen ist der, dass die Tradition das Bestreben hat, Ereignisse und Erzählungen in einem bestimmten Erinnerungsbilde für die Mit- und Nachwelt festzuhalten, dass Ueberreste dagegen, wie der Name sagt, übrig bleibende Bestandteile ehemaliger Begebenheiten sind“. Mesterséges és nem egészen határozott megkülönböztetés, de el van fogadva és az anyag csoportosítására alkalmas.

Az első könyv szól a 2. fejezetben a postáról, a könyvnyomásról, a könyvkereskedésről és a könyvtárakról, mint az ujkori történetírás előfeltételeiről. „Évszázadról évszázadra követhetjük a tudomány, haladás és a közlekedés, könyvnyomás, könyvkereskedés és könyvtár fejlődése között fennálló kapcsolatot“ (130). A 3. fejezet először ismerteti a történetírás történetét, vagyis a történetírásról szóló irodalmat (131-172), röviden jellemezve az egyes műveket, és ezután az ujkori történetírás fejlődését (172-242). Ebben be van mutatva, hogy a történetírás hogyan fejlődött ki a kolostorok és városok annaleseiből, a renaissance közbejöttével, majd emelkedve, majd súlyedve, a mai historiográfiáig.

Az újságoknak külön fejezetet (243-324) szentel szerző. Gyökerét a népelőadásokban (szóbeli közlések, népdalok s hasonló) és a magánlevelekben találja (254). A renaissance e téren is változást idézett elő és a XV. században „levélújság” azaz írott újságok keletkeztek, továbbá nagy számban röpiratok. Ezek a levélújságok fejedelmek és mások számára íródtak, nem voltak a nyilvánosságnak szánva (256). A XVI. században az újságok egyik nemét, a mely a nyilvánosságnak volt szánva, a postamesterek állították elő (257). Velence az újságírás terén is vezetett, a XVI. századból még megmaradtak ilyen *foglietti* vagy *fogli d'avvisi* és ott léteztek már a mondott időben másoló bureauk (264). A nevezett század végéből léteznek még hetilapok példányai (269). Valamivel később Franciaországban is keletkeztek heti lapok. Az igazi újság a XIX. század terméke.

Nagy jelentőségű a történettudományra a memoirirodalom (324—404). Különösen gazdag ebben a francia irodalom. A német olvasóközönségnél ez az irodalmifaj igen népszerű és ma a könyvpiaczon a legkapósabb, holott a czéhbeli historikus ezek iránt csekély bizalommal viseltetik (334). W. ismerteti a memoirokra alkalmazandó kritikai eszközöket és a legfontosabb memoire termékeket. Zsidó szempontból talán leginkább a következő (5.) fejezet szolgáltatja a leghasználhatóbb anyagot. Ez az encyclopediák, lexikonok, kézi könyvek, tankönyvek és gyűjteményes művek ismeretetésével foglalkozik (404—473). Az összes számottevő művek fel vannak sorolva és röviden jellemzve. A Jewish Encyclopedia hiányzik, holott a keresztény teológiai szótárak 440—445 fel vannak sorolva.

A második könyv (474 kövv.) az okmányok és aktákról szól, archivumokról stb. Wolf az összes témánál a fontosabb irodalmat nemcsak felsorolja, hanem méltatja is. A mű végén kimerítő személy- és tárgymutató van.

Szolid tudományt élvezhetünk *Nietzold J.* iratában: „Die Ehe in Ägypten zur ptolomäisch-römischen Zeit nach den griechischen Heiratskontrakten und verwandten Urkunden” (*Leipzig* 1903), a mely csak most került kezeink közé. A

zsidó házassági joggal való hasonlatosság több pontban valósággal meglepő. A házastársak együttéléséről az egyik görög papyrusban a következő áll, melyet N. szerint (2. lap) németül idézünk: „Es sollen die Heiratenden zusammenleben ohne Tadel, indem der Mann der Frau nach Kräften Unte.halt und Kleidung gibt, und was einer Frau gebührt, die Frau aber os und vorwurfsfrei sich benimmt”. Itt van a zsidó שָׂרָה כְּסוּת וְיוֹנִה. Ez a házassági szerződés egy kethuba görög nyelven. A teljes házasság (Vollehe) csakis házassági szerződés által jött létre és neve ἄγραφος γάμος volt ellentétben az ἀγραφος γάμος-szal. Az előbbiről azt mondja N. (3. lap): „die Schrift-ehe, die in solennem Heiratskontrakt, mit Zusage des ehelichen Zusammenlebens und Stipulation über die Mitgift bestätigte Verbindung”. Érthető, hogy a zsidók kizárólag írásos házasságot, „teljes házasságot” ismertek, és érthető, hogy a talmud a kethuba nélkül való együttélést megtiltja, mert a másodrendű ἀγραφος γάμος-t erkölcstelennek tartotta. Egyebekről más helyen fogunk szólni. Itt még csak azt említjük, hogy Egyiptomban még római időben is a testvérek közti házasságok többségben voltak. Wiedemann azt állítja: „Geschwisterehen habe es im alten Aegypten nur wenige gegeben, Schwester, sen-t, sei nur eine Bezeichnung für eine Frau, die in einer Ehe minderer Qualität gelebt habe. Allerdings scheint die Ehefrau im alten Aegypten manchmal den Namen Schwester geführt und Liebende sich oft mit dem Namen Bruder oder Schwester angedredet zu haben. . . . Auch Erman spricht sich dafür aus, dass es eine Art Ehe gegeben habe, wo die Frau „Schwester” genannt wurde, ohne leibliche Schwester ihres Mannes zu sein. . . Nach Diodor I 27 § 1 gehört die Geschwisterehe zur altägyptischen Landessitte” (14). Gyakran említetik a görög egyiptomi házassági szerződésekben: ὁμοπατριος vagy ὁμομητριος (egy atyától vagy egy anyától. Ugyanott). Ez utóbbihoz megjegyzendő a következő: Abimelech szerényánysz tesz Ábrahámnak, hogy Sáráról azt mondta, hogy nővére, holott felesége. Erre Ábrahám egyebek közt így felel: „És valóban nővérem ő, atyám leánya, de nem anyám leánya és feleségemmé lett” (Mózes I. 20, 12). Ábra-

hám is azt mondja tehát, hogy Sára féltestvérét vette feleségül. Midőn Fáraónak ugyancsak azt mondta: „nővérem“ (u. o. 12, 13, 19) szintén ily reservatio mentalis-sal élt. Abból pedig, hogy az egyptomiaknál férj és feleség egymást testvérnek neveztek, nézetünk szerint éppen az következik, hogy a testvérházasság napirenden volt. Hasonló ez a héber nyelvhasználathoz, melyben a „kedves“ nagybátyának nevezetik, éppen azért, mert a fivér rendszerint elvette nővére leányát, ami még a talmud idejében is járt. Az araboknál az unokatestvérek közti házasság volt szokásban és ugyanazért minden arát unokanővérek szólítottak. Ami az erkölcsösséget illeti, a zsidók magasan állottak az egyptomiak felett, kiket a talmud fajtalanoknak tart. A תורה talán a testvérházasságra is vonatkozik.

Leszinsky B.: „Die Lösung des Antoninusrätsels“ cz 64 oldalas füzetében (Berlin 1910) Krausz S. iratával foglalkozik, melyről véleményünket (XXVII. 345—354) már elmondottuk. L. a római történetből vett bizonyíték alapján állítja, hogy Avidius Cassius nem készítette elő évekig a lázadást, hanem csak akkor kiáltotta ki magát császárnak, midőn hire ment, hogy Marcus Aurelius meghalt, és felesége, Faustina, kezét ajánlotta fel neki. Mikor a császár haláláról elterjedt hir valótlannak bizonyult, nem léphetett többé vissza (11 kövv.). Az Antoninus Pius alatt való zsidó felkelést, a mely egy szón alapszik, L. emendáció útján (zsidók helyett quadokat olvas Vita Ant. Pi. 5) távolítja el. Antoninus Pius 154—156 években a Keleten volt, ekkor Rabbi L. feltevése szerint 25 éves lehetett. A kronológia nagy nehézségeket okoz ugyan — Rabbi 130-ban született volna és atyja R. S. b. G. 156-ban már nem élt volna — de más feltevéseknél szintén vannak nehézségek. Irata III. részében (28—63) L. azonban szemügyre veszi az agádákat és azt találja, hogy leginkább Ant. Pius császárra illenek. Egyik-másik agáda monda, de a legtöbb történeti értékű adat. Mi ezt nem hisszük és az orthodoxiát történelmi kutatásoknál kikapcsolandónak tartjuk.

Kleinpaul R. a német személynévekről és az orszákok

és népek neveiről egy-egy iratot bocsátott közre (Die deutschen Personennamen, Leipzig 1909; Länder und Völkernamen, ugyanott 1910. Sammlung Göschen 422 és 478). Mindkettő nagyon tanulságos és érdekes zsidó szempontból is, különösen az első (pl. 116—120. Benfey = ben Levy 11 b). Térszúke miatt megelégszünk az általános felelítésessel. Kleinpaul szellemes és ügyes író.

A zsidó házassági jogot feldolgozta *Frankel* (Grundlinien des mosaisch-talmudischen Eherechts) és *Duschak* (Das mosaisch-talmudische Eherecht), kik ezt a jogot előadják, de nem bírálják. Ez utóbbit elvégzi *Billauer A.* „Grundzüge des babylonisch-talmudischen Eherechts“ (Berlin 1910). „A zsidó házassági jog a talmud óta nem fejlődött, mert nem voltak tényezők, melyek tovább képezheték volna“ (7. lap). Szerző álláspontját mutatja azon kijelentése: „Semmiféle törvénykönyv nem állhat fenn ezer esztendőn túl“ (8), mit azzal bizonyít, hogy a modern zsidók számára sem a mózesi, sem a talmudi jog nem létezik többé. A rabbinak sincs többé semmi befolyása. A tények nem tagadhatók, de azért a mózesi és a talmudi törvény mégis ezer esztendőnél tovább élt és a modern zsidók által való elhanyagolásuk okai nem a törvények minőségében rejlenek. A bevezetés 2. fejezetében szerző polemizál *Duschak* és *Frankel* ellen és azt állítja, hogy talmudi jog szerint nem szükséges a nő beleegyezése a házasságba. Bizonyíték: az atya kis koru leányát akarata ellenére is eljegyezheti. Ez azonban azért van, mert a kiskorúnak nincs akarata. A felnőttél *Brabulistikával* tünteti el a megkövetelt consensus-t (11 kövv.). A bevezetésben még azt bizonyítja, hogy a zsidó házasság a vétel jellegével birt. Ez áll a bibliai időre, a mint hogy az őskori házasság nővételt volt. De a talmud ezt átalakította symbolummá, midőn az adandó pénzt egy fillérre szállította le, a copulációt formulához kötötte, melyben a „szentelés“ (kiddusin) a lényeg. Az őskorban nem adtak ingyen feleséget, a talmud idejében már megésett, a talmud utáni időben ráfizettek, mint ma. Ez a fejlődés az egész világon és nem érthető, hogy B. mit kritizál és miért kíván a bibliától lehetetlen törvényeket, melyek a

korviszonyokhoz nem illenek. A mózesi törvény nem követeli a vételárt, csak konstatálja.

A részletekben B. a talmudi házasságjogban több ki- vetni valót talál, a melyek nem ritkán az erőszakoltság jellegét viselik. Így pl., hogy számos esetben, mint az a talmudban általában nem ritka, a házasságkötés „kétés”. De elefelejtí B., hogy a régiek ilyen esetben tudtak a bajon segíteni: vagy kényszerrel, vagy a közvélemény nyomásával, vagy egyéb módon. Bizonyos mala fidesre vall, hogy a nő férj nélkül maradását (ענייה), a mely a talmudban oly nagy ért foglal el és oly sok intézkedésre vezetett, nem említi. Nincs az a modern házassági törvény, melyet nem lehetne hasonló módon kritizálni. De főképp megfélelkezik B. arról, hogy egy évezredig a házasság felbonthatatlanságát tartották fenn, a mi több bajra vezetett, mint a talmudi házassági jog összes fogyatkozásai. E tekintetben még ma sem érte el a modern jog a talmudét.

Erőltetett módon bizonyítja B. (44 köv.), hogy az eljegyzési fillér (מירטה) nem symbolum, hanem valóságos vétel. A nők olcsóságának több oka volt. Eszébe juthatott volna a hozomány, melyet ma adnak, tehát még ráfizetnek. Az igazság az, hogy primitív viszonyok között a nő munkaerő, melynek elvesztéséért az atyát kárpótolták. A palesztinai fellach ma is vásárolja a menyasszonyát. Fejlődő kultúra mellett már nem kérnek pénzt az „eladó leányért”, később még hozományt is adnak. A gáonok idejében a zsidók az utolsó stádiumban állottak, a talmud idejében azonban a középső fokon, a mennyiben nem adtak mindig hozományt. A bibliai törvényt vagy szokást azonban nem szüntethették meg, átalakították tehát és a vételárból symbolumot csináltak. Csak nem gondolja B., hogy a nő vagy az atya a fil- lért vagy a datolyát vételárnak tekintette, melyről nem mondott volna le?

Egyébb részletre nem terjeszkedünk ki és csupán azt jegyezzük meg meg, hogy a beosztás és a tárgyalás átlát- szóbb is lehetett volna és hogy sok a sajtóhiba, követke- zetesen Gemarha van nyomva Gemarah helyett.

Hyman Áron kiadta Serira Gaon levelét rövid kom-

mentárral, kis bevezetéssel és név indexszel שרירא דרבינו אבהו (London 1910). A Juchaszin szövegét nyomatta le, itt-ott a Neubauer és Gold- berg szövegét is használva. A magyarázat csak a legszük- ségesebbre szorítkozik, a nagy kérdésekre egyáltalában nem terjeszkedik ki. Könnyebb áttekinthetőség céljából H. a levelet részekre és fejezetekre osztotta.

Serira a templom elpusztulásától Juda patriarchájig három nemzedéket számlál (28. lap), más helyen pedig (35) csak kettőt. Ezt H. (u. o. 29. jegyzet) különös módon egyen- liti ki. A tény ez. A templom elpusztítása és Rabbi kora között csakugyan három nemzedék van, de egy nemzedékig tart a zavar, két nemzedéken át nyugalom van. Az utóbbi helyen a nyugalmas korszakról van szó: והבי אצטרך רבי לחבור ולחורו שיהא סירו משנה בתר דנה עלמא ב' דורות מן ההוא שמרה של חורבן הבית. Serira levelét aram nyelven írta és feltűnő, hogy az előbbi helyen és máshol is héber részletek vannak. — A 43. lapon olvasható nehéz helyet H. sem ér- tette. Serira azt mondja, hogy a sok tudás előbbrevaló, mint az éles ész. Azután így folytatja: ואני דמאן דתי ולא דיע לפלמלי: איה חדוש ואיה נולד דלא תני בהדיא ולא דיע דרמוי ולמפוי עיקר דילי ממתנתין אעפי' עדיף ממאן דמפלפל וסבור ולא נמר מאי דתני ולא מאי דאמור דההוא דנמר יכול לאורויי הנהו מדתי דשמעון הלכה למעשה וההוא דסבור לא יכיל מיש דמאן דלית ליה נמרה מהנפקין ליה מסכרא אבל מאן דאיה תלמיד האגומאןקות tud (תני ונמר), ámbátor nem képes valamely új esetben analogia tudján ennek az esetnek gyö- kerét (alapját) a misnában megtalálni, mégis előnyben van az éleseszü és következtető (מפלפל וסבור) fölött, ki nem ismeri a tannaiták és amorák mondásait (מאי דתני — מאי דאמור). Mert a tanult (דנמיר) abból, a mit hallott, dönthet a gyakorlatban (דיסבור) (יכיל לאורויי הלכה למעשה) nem dönthet. Mert azt, a mire nincs hagyomány (נמרה), követ- kezthetjük a deliberációból (סכרא = belátás), de a mire van hagyomány, az a szerint döntendő el, a mint mondvá van, és nem következtethetjük deliberációból. Az utolsó helyett, mint már az egész mondás külső szerkezete mutatja, Serira olvasandó. Az egésznek értelme ez: A döntő tekintély a misna. Ha tehát valaki oly éleselméjű, hogy

azt is vissza tudja vezetni a misnára, a mi expressis verbis nincs benne, nagyon becsülendő. De ha valamely hagyomány, akár tannaitikus, akár amórai következtetése ellen szól, akkor következtetése (מבריא) nem áll meg. A ki tehát nem tudja a hagyományokat (לא נזיר), nem dönthet, mert nem tudhatja, nincs-e valamely hagyomány erre a kérdésre. A ki azonban a hagyományokat ismeri, az bátran dönthet abból, a mit hallott. Ha erre az esetre nincs hagyomány, akkor is dönthet, mert abban az esetben, ha nincs hagyomány, szabad belátás (מבריא) szerint dönteni. Röviden azt lehet mondani, hogy Serira szembeállítja az éleseszü misnatudóst a nem éleseszü hagyomány tudóssal. Persze csak nagyjában, mert itt oly misnatudósról van szó, ki egyéb hagyományokat is tud, de nem mindent. A bizonytalan szövegből látszik, hogy már régi időben sem tudták, hogy Serira mit akar mondani.

A főhely arról a régi kérdésről, hogy a misna és a talmud fel lett-e írva? a 66. lapon van (a levél közepén). A különféle olvasatok miatt tudni, hogy Serira mely nézetet vallotta. Minthogy Maimonides (Misne Tóra előszava) a misna írott volta mellett foglalt állást, valószínű, hogy Sérira leveléből ezt olvasta ki. Ebből azért még nem következik, hogy ez a nézet a helyes. — 73. l. 1. sor: מדרש נזיר, nem kell kijavítani מיני בית-רא, mert sűrűn használják a „midras“ szót magában is. — מדרש נזיר helyett következetesen שני מדרש nyomatik.

Ugyancsak Hyman A. nagyszabású művet bocsátott közre a tannák és amórákról. „Széder Tannáim ve-Amoráim“ czimmel héber nyelven (סדר תנאים ואמוראים London 1910). A három kötetes szép kiállítású mű abéczé sorrendben adja a hagyomány tekintélyeinek életrajzeit; a Széder Hádóroth ismert művet pótolni hivatott lexikon. A bevezetésben szerző ismerteti a hagyomány történetének szentelt irodalmat a „Széder Tannáim ve-Amoráim“-tól (melyet Serira levelénél fiatalabbnak tart) egész a legújabb kor termékeig. H. orosz származású és orthodox lévén, a nemzetiségi és főképp az orthodox szempontot is előtérbe helyezi. Ez az *Izsák Halevy* által „Dóroth Harisónim“ cz

művében meghonosított tárgyalási mód a tudományhoz nem méltó, sőt lényegével ellenkezik és ugyanezért gyökereitől magvastól kiirtandó. Mindezek az „orthodoxok“ moczcanni sem tudnának, ha Grätz, kire nem tudnak elég sarat dobni, ki nem tanította volna őket. Szerencsére Hyman mérsékeltebb orosz, mint megbámult utmutatója és így biográfiai lexikona nem szenvedett nagyobb kárt. Az életrajzokat lehetőleg a források szavaival írja meg. Eddigelé csupán egyes cikkeket olvastunk, a részletekben tehát még nincs ítéletünk. Ábrahám ben Dávid krónikájának tulzott hitelességet tulajdonít, bizony nem nagy alaposággal használta fel a forrásokat. H. maga is kimutat néhány tévedést, úgyszintén Serira levelében is, valamint a Széder Tan. ve-Am. és a Széfer Kerithuthban, de azért megmarad a régiek csalhatatlanságában való hit mellett. Talán még vizsztatérünk erre a nagy müre.

A „Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur“ 1911 évfolyama a társulatok hivatalos közleményein kívül (60 lap) nyolcz irodalmi közleményt tartalmaz. *Philippson M.* visszatekintésében (1—20) a zsidóság jogi állását érintő eseményekről referál, *Bernfeld S.* pedig az elmúlt év irodalmáról (21—50). *Elbogen J.* Geiger Ábrahámról és *Philippson M.* (atyjáról) Phillipson Ludwigról essayt ír (71—83 és 84—108). Mindkét kiváló férfiúnak most volt, illetve lesz (1910 és 1911) 100. születésnapja. A porosz állam viszonyát a zsidó vallásfelekezethez igen világosan adja elő *Freund J.* (109—138). *Klemperer V.* Schnitzler Artur ismert bécsi drámairól tanulmányt ad (139—208). Végül következik egy novella (*Hauschner Augusztá*) és egy bibliográfiai jegyzék. Az egész német birodalomban 221 irodalmi egyesület van. A berlini egyesület tagjainak száma 1220 és az összes egyesületek talán megüti a 20,000-et.

Preuss J., berlini orvos, 20 esztendőig dolgozott a következő művön: „Biblich-talmudische Medizin. Beiträge zur Geschichte der Heilkunde und der Kultur überhaupt“ (Berlin 1911). 735 nagy nyolczdrét lapos mű szép kiállításban. A biblia és talmud medicájának nagy irodalma van,

összefoglaló mű azonban eddig csak kettő létezett: a régebbinek Wunderbar, az újabbnak Ebstein a szerzője. Helyesen hangsúlyozza Preuss, hogy az előbbi nem volt doktor, az utóbbi pedig nem volt talmudista, ő orvos és a rabbinikus források eredetiben olvasta. Előszó és bevezetés után 18 fejezetben csoportosítja az őskori zsidó irodalomban elszórt orvostudományi adatokat és ily módon rendszerbe kerülnek a disiecta membra. Végül külön fejezetben bibliográfiát és ezután tárgymutatót ad. Csodálatos, hogy az orvostudománynak majdnem minden köréhez akad adat, ncha egyetlenegy zsidó medicali irat sem maradt ránk az ókorból. A görög medicali irodalom némely iratának lehet zsidó szerzője, de ez, még ha kimutattatnék is, sem jöhetne tekintetbe a biblico-talmudi medica tárgyalásánál. Hogy a zsidó orvostudomány nem vesztetett ki végkép, arra szerző néhány érdekes példát hoz fel. Az illető részlet következőképp szól:

„Es ist gewiss kein Zufall, wenn bei den grossen arabischen Aerzten, bei Avicenna und Abulcasem, die Zahl der Glieder des menschlichen Körpers ohne galenisches Vorbild, aber in Uebereinstimmung mit der Mischna, auf 248 angegeben wird, kein Zufall, wenn ein talmudisches Rezept zur Behandlung des Gehirnwurms im gothaischen Arzneibuch wieder auftaucht, kein Zufall wenn die Erzählung von den weissen Kindern eines Mohrenkönigs, die man bis in das vorige Jahrhundert hinein bei vielen Schriftstellern findet, am frühesten im Midrasch nachzuweisen ist“ (8. lap).

A terjedelmes mű sok részletét olvasván, konstatáljuk, hogy P. forrásukat szabatosan adja vissza. — Jóchanan a 3. századnak nem az elején, hanem inkább a végén (mh. 279) szerkesztette a Jerusalmi (1. l.). Helyesen a 4. századbeli szerkesztésről kell beszélni. Ábr. ibn Ezra nem 1174 körül élt, hanem akkor halt meg. Ma'monides nem 1131, hanem 1135-ben született, és 1204 (nem 1205) halt meg (2. l.). A görög zsidók rendszeren görög nevet viseltek (Preuss 5: „da griechische Namen bei den Juden jener Zeit keine Seltenheit sind“). Idézünk kell szerző következő helyes mondását: „Für historische Untersuchungen

haben aber religiöse Empfindungen vollkommen aus dem Spiel zu bleiben“ (7. lap ritkítva). A misna nézeteinek régi voltára érdekes fényt vet, hogy az orvosokról vallott nézetét, miszerint a gehennába kerülnek [Kidd. IV 14], már a LXX. is vallotta, midőn Ezs. 26, 14, (nem 24, 14) רָפְאִים יִקְרְבוּ בַּיּוֹמֵי אֲנָשְׁתֵּי שֹׁשׁוֹן „szavakban רָפְאִים-et olvas és így fordít: ιατροί οι μη αναστήσουσιν „az orvosok nem fognak feltámadni“ (épigy Vulgata és hasonlóan Zs. 88, 11, cf. még Ezs. 26, 19 רָפְאִים = ἀσθεταί). Erről és egyebekről l. a 25. lapot. — 27. l. Nachmanides 1200 körül hely. olv. 1260. — 27, 2. jegyz. Jerusalmi Sirachból idéz: „Nem szabad Isten mindenhatósága helyébe az orvos mindenhatóságát helyezni“ mondja P. 29 fent. — 50, 17. sor: „R. Jochanan“ egészszts ki: ben Nuri (j. Taan. 68 d 51).

Josephus (bellum II, 8. 3) az esszeusokról azt mondja, hogy a terhes feleséggel nem közösödtek, ezzel is mutatván, hogy nem a gyönyör, hanem a gyerekek miatt nősülnek (idézve 527). A megokolás görögös, a tény marad: a terhes asszony érintetlen maradt. Ez volt bizonyára az ősi állapot, mint az állatvilág analogiája mutatja. A talmud (Szanh. 70b és máshol) azt mondja, hogy a coitus a születendő gyermeket erőssé és széppé teszi; kétségtelenül igazolni akarja a rabbik antiesszeus álláspontját. E körbe tartozó megfigyelést a szoptató nőről közöltünk folyóiratunkban X (1893) 460. — 550 מִדְּרַעַת nem „mit Vernunft“, hanem „akarattal“. — 572 „Raba 250“ h. olv. 350. — Végül megjegyezzük, hogy P. az orvostudomány fogalmát legáltalább értelmében vette és így sok mindenfelé vett fel (pl. étkezési törvények, ételek, italok stb.), a mit az ember nem várna. Nagy tudományu mű.

*

A „Mekize Nirdamim“ az idén is négy szép kiadványul szolgál tagjainak. Az első még a boldogult Buber Salamon műve: מְדוּרָה רִשׁוֹן, melynek tartalma a ritusra vonatkozó szabályok. Bevezetés még nincs, de már a czimlapon jelezve van: Rasinak tulajdonítva. A mű a ritus szabályait összefoglaló kompendium a „Halákhóth“ nevet viselő munkák (pl. Hal. Ged. vagy Alfasi) mintájára. A talmudban és a gáoni irodalomban szétszórt anyag összeállítása, kibő-

vitve más rabbinikus tenkintélyek döntéseivel. A rendszer olyan, mint a Halákhóth Gedólóthnál, amely velejében a talmudi is: a tárgy szerint való csoportosítás. De a szerző nem saját szavaival adja a szabályokat, mint pl. Maimuni és az ő példája után a Sulchan Aruch, hanem a forrásokat szóról szóra való idézetekben. Kivonat a talmudból és a rabbinikus irodalomból, de csak annyiban, hogy nem közül mindent, hanem csak azt, ami a szabályt adja vagy megokolja, de a forma a régi, vagyis a forrás saját szavaival idéztetik. Ezen egyszerű tény felismerése alapján állíthatjuk, hogy az aram nyelvű részletek közül egy sem származik az epitomatortól. Ezek zömét tényleg ki lehet még mutatni a talmudból vagy a gáoni irodalomból, némelyik azonban a rendelkezésünkre álló forrásokban már nem található. A szerző maga mindig héberül beszél.

Az európai szerző mutatkozik a palesztinai talmud sűrű idézésében (וינומרא דאין ישראל) és talán abban is, hogy a napot reggellel kezdi. Még a misna (Ber. 1, 1) az esteli sema tárgyalásával kezdődik. Ettől eltekintve a rendszer időrendbeli, melyet a misna is követ, pl. Sabbat tulajdonképpen a péntek délutáni szabályokkal, Peszáchim a tizenegyedik naphoz átvezető estével. Ezt a módszert követi a mi művünk is. A 100 benedikció mintegy kerete a reggeli imának. Sorban halad: benedikciók, zsoltárok, kad-dis, borchu, sema, tefilla, általános szabályok. Ezután következik a reggeli ima és az ezzel összefüggő szabályok (kézmosás, berákha, mely ételekre mily berákha — 60. lapon: אוכלים קישטילש — stb.). Ezután következnek a mincha és maarib ima szabályai. A 64—65 lapokon levő részlet, amely a talmudról és egyéb ünnepi dolgokról szól, talán betoldott részlet. E mellett szól a ליקושין c. felirat és a 66. lapon következő: vége a mindennapi rendnek (סדר). Az évét Ros Hasánával kezdi, nem Pészachchal, mint a misna. Sorban következnek: R. H., Jom Kíppur, Szukkóth. (Itt végződik az 1. füzet). A 25. lapon ez áll: ברכת המעין ביבנה — תקנה בתי ישר בן פניויה. — A Sziddur a benne idézett francziánémet rabbik által az irodalomtörténethez is szolgál adatkotat. A kiadás Buber gyakorlott kezére vall.

A második kiadvány *Eliezer Beaugency* kommentárjának folytatása. Ebben a második füzetben *Poznanski S.* az Ezekiel és a XII kis prófétára vonatkozó részt adja. Erre a műre talán visszatérünk, ha be lesz fejezve és a kiadó által jelzett értekezés az északfrancia bibliamagyarázokról is közre fog bocsáttatni.

A harmadik kiadvány *Jehuda Halévi* Divánja, melynek kiadását *Brody H.* folytatja. Ez az 1. füzet a liturgiai versek közrebocsátását kezdi meg. A kiállítás fényes. A költemények vokalizva vannak. Erről a füzetéről is majd a kiadás előrehaladása után szólnak majd. — A negyedik füzet József ben Jehuda kommentárja Áboth traktátusához, címe: Széfer Muszar és kiadója: *Bacher V.*, ki bevezetéssel is ellátta. A kiadás Kaufmann Dávid kéziratából, az egyetlenből, amely ismeretes, eszközöltetett. Erről a műről külön ismertetést fogunk közölni. — דרכי החסידים והישרים ודרכי הגדולים והגדולים (Előszó) a tefilla berakhájára emlékeztet és ugyanazért a הגדולים helyes olvasat lesz. — 5, 29 sor ובספרי ובספרי mindenestre hiba, javítandó valószínűleg ובקערינו-re (nem ובתלמוד-ra), a szerző ugyanis a traktátusokat szokta megjelölni. — A mű végén több hasznos lista van. A tartalomnak csupán a 117—121 lapjait emeljük ki, melyben az exilarchák és a főiskolák tagjai számára való adózásról van szó. Maimuni rosszalta, József igazolta.

E helyről alkalmilag a szomszédba is vetünk egy pillantást, a mennyiben ez saját ügyeink szempontjából bizonyos tanulsággal jár. Tesszük ezt *Sell K.* iratánál is, melynek címe: „Christentum und Weltgeschichte seit der Reformation. Das Christentum in seiner Entwicklung über die Kirche hinaus“ (*Leipzig* 1910. Aus Natur und Geisteswelt 298). A szellemi áramlatok ismertetése több irányban tanulságos, de e helyen csak azt a nézetet idézzük, mely szerint a 18. századig theológia nem létezett, hanem „nur dogmatisch gebundene kirchliche Gelehrsamkeit zum Zwecke des kirchlichen Unterrichtes und Dienstes“ (94). Ugyanott van szó a „transparent“ dogmáról, a mi közérthető nyelven a dogmák tekintélyének elvesztését jelenti. *Sell* kon-

statálja továbbá, hogy nemcsak Franciaországban, hanem egész Európában a „keresztény állameszme” megdőlt. A kereszténység alapítójáról sokféle képet alkottak maguknak a népek (121 köv.). Erről szólni nem tartozik feladatunk körébe, de azt nem hallgathatjuk el, hogy ezrivel dobtak zsidókat máglyára, mert nem akarták azt vallani, a mit századok multán a kereszténység vezértheológusai sem hisznek.

Az orosz pogromok hiteles leírását adja a londoni zionista segélyalap által létesített két kötetes mű, melynek címe: „Die Judenpogrome in Russland“ (Köln-Leipzig 1910). Az I. kötet, az általános rész (404 lap), kiterjeszkedik a mult század nyolczvanas éveinek pogromjaira is és felmutatja kronológiai sorrendben az orosz rendeleteket és törvényeket, melyek azt mutatják, hogy az orosz zsidók állandó pogrom alatt élnek. Orosz-Lengyelországban a helyzet kedvezőbb, mert a lengyel nép a zsidó lakosságban szövetségest lát. Itt is előfordultak ugyan támadások, de a lengyel társadalom erélyesen elutasította magától a söpredék kísérletét, még az antisemiták is elítélték és a keresztény társadalom maga sietett a zsidóknak okozott, különben nem nagy kárt megfériteni. Csak a zionista tendenciából érthető a nagy terjedelem, mely leírásának jut. A pogromok tárgyilagos felvétele azt mutatja, hogy emberéletben nem esett annyi kár, mint a tüzvész idején általában hitték. A meggyilkoltak száma körülbelül ezerre rug, mihez még más esetek és a nagyszámu sebesülések által meghaltak járulnak (I, 213—217). A közvetlen anyagi kár több mint 60 millió rubel. 1905-ben közel 300,000 zsidó menekült külföldre (221), úgy hogy Odessa lakossága maga 507,000-ról egyszerre 440,000 esett le és egész városrészek elnéptelenedtek. A II. kötet, 536 sűrűn nyomott nagyoktáv oldal, a részletes leírást adja. A pogromokat, ezt a mű az adatok halmazával minden kétségen felül álló módon állapítja meg, a hivatalos Oroszország, elsősorban a rendőrség rendezte. A nép csak eszköz volt; rabolt, de nem a zsidók különleges gyűlöletéből. A csár kedvéért bárkit kirabol, a mint később a balti tartományokban tényleg a német nemességet rohanta

meg. Erre nem is kellett biztatni. A jelen mű nemcsak a zsidó, hanem a kereszténység történetének is örök dokumentuma. A műben foglalt tényekről vegyenek tudomást a theológusok, bölcészek, szociológusok, midőn a zsidókat tanítják szép tanaikra.

Dieterich A., kiváló klasszikus filológus és vallástörténeti buvár, ki sajnos élte delén meghalt, érdekes tanulmányban (Mutter Erde. Ein Versuch über Volksreligion, Leipzig-Berlin 1905) bizonyította, hogy a görög és római nép gondolkozása szerint az ember a föld szüli. A folklore tanúsága szerint a legkülönbözőbb régi és új népek hasonlóan gondolkodtak. Zsidó szempontból sem érdektelen irat. Az a szokás, hogy a gyermeket az elhunyt nagyatyáról nevezték el, azon néphiten alapult, hogy a lélek visszatér az unokába. A haldoklót a földre tették, hogy érintkezésbe jöven a földdel, lelkét a földnek visszaadja. A név a régiek felfogása szerint lényeg volt. Ez utóbbi a biblia és a talmud egyaránt vallja. A talmudban מֵי שֵׁם לֵוִי (R. Méir) ezzel összefügg. Még érdekesebb a vita, hogy tiltott és nem tiltott dolgok keveredésénél a név vagy az íz szerint kell-e igazodni (בְּתַר טַעַם כֹּתֵר). A mai chemiai gondolkozás persze az utóbbi nézethez csatlakoznék, de a régi felfogás mellett az előbbi nézet is érthető. Egyébb analógiák is vannak (pl. 78. lap). Miután D. felmutatta, hogy a klasszikus népeknél az „anya föld” hit mily erősen gyökerezett, kiemeli, hogy a mithrakultusz és a kereszténység, a két vallás, a mely az ókorban a világuralomért versenyzett, asszonyistent nem tűrt. „Hinter dem Christentum stand das Judentum mit seinem starren, männlichen Monotheismus, vor ihm her ging die griechische Bibel (alten Testaments), die ungeheure Wirkung tat. . . Der Geist des alten Christentums regiert in seinem innersten und konsequenten Wesen Ehe und Mütterlichkeit“ (90. lap). Miután a keresztény Ritualében fennmaradt vizszentelés liturgiájának egyes részleteit idézte, D. így folytatja: „Das Phallussakrament der antiken Mysterien war von unaustilgbarer Lebenskraft; in unverkennbarem Abbild weiss es in christliche Liturgie sich einzuschmuggeln“ (115). A feltámadás tana és az anyaföld

által új életre kelő antik hit közötti összefüggésről szólván, D. idézi Pál idevonatkozó szavait: „De modhatná valaki, mi módon támadnak fel a halottak? és ninémű testteljönnek ki? Balga! a mit te vetsz, nem elevenedik meg, hanem ha megrothatánd és abban, a mit elvetsz, nem azt a testet veted el, a mely majd kikel, hanem pusztá magot, talán buzáét, vagy más egyébét. Az Isten pedig testet ad annak, a mint akarta, és pedig mindenféle magnak az ő saját testét. . . . Épenigy a halottak feltámadása is. Elvettetik mulandóságban, feltámasztatik el nem mulhatóságban“ (I. Korinth. 15, 35—42). Érdekes, hogy a talmud a feltámadást hasonló módon teszi érthetővé. Szanhedrin 90b lent: „Kleo-patra királyné kérdezte R. Méirt, mondván: tudom, hogy a halottak feltámadnak, mert irva van (Zsoltár 72, 16): „Kivirágoznak a városból, mint a föld füve“, de ha feltámadnak, meztelenül támadnak-e fel, vagy ruháikkal támadnak fel? Felelt neki: Következtetés a buzaszemből. Ha a buzaszem, a mely meztelenül vettetett el, több ruhával jön ki, a jámborok, kik ruháikkal temetettek el, mennyivel inkább“. (A lényeg még Kethub. 111b). A magkelésből vett hasonlat a zsidóknál közkeletű volt, R. Méir csak más-kép alkalmazta. Nem áll tehát az, a mit Dieterich kifejti, hogy Pál azért említette ezt a korinthusbeliek előtt, mert ezeknél ez az „anyaföld“ hite folytán megértésre számított.

Az újabb sikeres palesztinai ásatások és részben az Amarralevelek alapján rekonstruálja St. A. Cook Palesztina vallását az izraeliták bevándorlása előtti félezerredben (2000—1500 időszámításunk előtt) a következő iratban: Religion of Ancient Palestine (London 1908). Tisztán az Archeológia és az inscriptiók adják az anyagot, de egyuttal a jelen állapotok is, mert C. azon mások által és máshol is megfigyelt igazságból indul ki, hogy a szent helyek és bizonyos hit-beli nézetek nép- és vallásváltozás esetén is megmaradnak, habár a formát némileg változtatják. A régi palesztinai zsidó néphitről és népéletéről sajnos nincs semmi maradvány, mert a talmud az írástudók szellemi és lelki világát tükrözteti. Cook iratát nyolcz fejezetre osztja, melyekben a bevezetés után szóba kerülnek: a szent helyek, a szent tárgyak, a

szent ritusok, a szellemvilág, az istenek, a pantheon (19 isten) és végül a jelen gondolatvilága. Mitanni király böjtölt azon a napon, melyen hallotta, hogy Amenhotep III. meghalt (56. lap). Látjuk, milyen régi ez a talmud által említett szokás (Sebuóth 20a és b; Tósz. Ned. 1, 4; 276, 19; j. Ned. 36c.)

A könyvnyomás „német művészet“, de Olaszország volt az igazi hazája. Az első tipográfusok csakhamar olasz földre vándoroltak és innen terjesztették a világot átalakító termékeiket. Áll ez a héber könyvnyomásról is, melynek nagy képviselői sokáig német zsidók voltak. Az első héber könyvnyomdászok nem voltak németek, de az igazi nagy héber nyomdát német család alapította Soncino olasz városkában, melytől családi nevük származik. Az első héber könyv (Rasi tórákmentárja) Reggio di Calabriában nyomtatott 1475-ben és a második (Jakob ben Áser Arba Turim) még ugyanabban az évben Pieve di Sacco-ban, mely helységek után Mantua, Ferrara, Bologna és Róma következnek, de a legkiválóbb és legeredményesebb héber nyomda az ósnyomtatványok szempontjából Soncino volt. Gerson Soncino a XVI. század első évtizedeiben is kiváló képviselője a héber könyvnyomásnak, de 1515 körül Bomberg Dániel Antwerpenből Velenczébe vándorolt keresztény nemes emberben győzedelmes versenytársa akadt. Bomberg a héber könyv Aldusa, a mint röviden és szerencsésen jellemezték. 1500-ig 11 olasz helyen működött héber sajtó, Spanyolországban és Portugáliában három-három helyen, egyébkép sehol máshol. Kereken 150 esztendeig Olaszország, első sorban Velence, a héber könyvnyomás hazája, míg a XVII. sz. közepén Amsterdam veszi át a vezérszerepet. Nyomtak Krakó, Lublin és Prága városokban is, de az olasz városok mellett tekintetbe sem jöhetnek. A héber topográfia tulajdonképi hazája Itália, érdemes és érdekes feladatot végzett tehát Amram D. W. midőn az olasz könyvnyomók történetét megírta a következő műben: „The Makers of Hebrew Books in Italy“ (Philadelphia 1909). A 417 lapos gyönyörűen kiállított könyv népszerűen adja elő a héber könyvnyomás e fontos fejezetét és igen érdekes olvasmány. A bevezetés (1 fej.) után következnek: 2. A kez-

deményezők (1475—1482). 3. Soncino fiai. 4—6 Soncino Ger-
son 1488—1497; 1501—1512; 1513—1534. 7—9 Bomberg
Dániel 1515—1522; 1523—1536; 1537—1549. 10. kisebb
nyomdák. 11. Giustiniani és Bragadini pöre és a talmud elé-
getése. 12. Ferrara, Sabbioneta és Riva di Trento. 13. Cre-
mona és Mantua. 14. A nyomás újból való felvétele Velen-
czében. 15. A XVII. század és azutána következő korok.

Már a fejezetek czimeiből látjuk, hogy Velenceze a
nyomatott héber könyv főhelye és hogy Olaszország tulaj-
donképi hazája. A velencei nyomtatványok szépség és
tartósság tekintetében mai napig első helyen állanak, épúgy
gondosság tekintetében. A jól konzervált példányok 400
év után úgy néznek ki, mintha ma kerültek volna ki a sajtó
alól. A betüvágók (keresztények) igazi művészek és a kor-
rektorok lelkiismeretes tudósok voltak. Valamint az olasz
zsinagógák a keresztény templomépítés befolyását mutat-
ják, úgy a héber könyvek is az olasz művészeti légkör
jellegét viselik magukon (76). A zsidók nagy lelkesedéssel
fogadták a könyvnyomás művészetét és azt „szent mun-
kának” nevezték. Nem érdektelen, hogy Guttenberg zsidók-
tól kölcsönzött pénzzel állította fel nyomdáját (13). Az első
könyv, a mely rabbinikus approbációval (haszkáma) jelent
meg Jákob Báruch Landau „Agur”-ja, melyet szerző 1487-ben
Nápolyban nyomott ki (66). Ehhez szerző, különösen a 68. l.
1. jegyzetében tett észrevételéhez idézhette volna cikkün-
ket (Jewish Quarterly Review). Érdekes, hogy Aldus, a
latin és görög klasszikusok híres nyomója, tíz évi védelmet
kért utánnomások ellen (100), mint a rabb. approbációk
is szokták excommunicatio terhe alatt követelni. Az első
nyomatott illusztrált héber könyv — a 79. lap szerint — a
„Mesal Hakadmóni” volt, melynek szerzője Izsák Ibn Sza-
hula. Luther az 1494-ben nyomott, a berlini kir. könyv-
tárban mai napig őrzött Brescia biblia példányból készítette
fordítását (81). Konstantinápolyban 1503-ban, Prágában
1513-ban kezdtek héber könyveket nyomni (85).

A zsidók elnyomása a könyvnyomásra közvetlen ha-
tással volt, a mennyiben zsidó nyomda felállítására rende-
sen nem kapott engedélyt. A velencei nyomdatulajdono-
sok kivétel nélkül keresztények. Előfordult az is, hogy

keresztény és zsidó összeállott. Kardinális is odaadta a ne-
vét, a mi a nyomdára 1553 óta nagy előnnyel járt, mert
az inquisitio ily esetben némileg türtöztette magát, egészen
persze nem. A Zóhart szerzetes adta ki, ki Elia Levita
unokája és egyttal héber censor volt. A „non olet” való-
ságos szerencse volt, héber könyvek nyomására a fent ne-
vezett időponttól kezdve különben alig került volna sor.
A velencei nemesek részvétele egyébiránt a héber könyv
külső kiállítására igen előnyös volt, művészi és szép alakot
kapott.

Könyvünkben itt-ott elemi tévedések is vannak, pl.
219 lent „Sefer Hanokh” Hinnuk helyett s több hasonló.

Streitberg W. és *Wünsch R.* „Religionswissenschaft-
liche Bibliothek” című gyűjteményüket *Goldziher J.* nép-
szerű művével indították meg, melynek czime: „Vorlesungen
über den Islam” (*Heidelberg 1910*). A következő hat sza-
kaszból áll: I. Mohamed és az iszlám. II. A törvény fej-
lődése. III. A dogma fejlődése. IV. Aszketizmus és szu-
fizmus. V. A szekták. VI. Későbbi alakulások. Nem va-
gyunk illetékesek a tárgyalt kérdésekre nézve, de a jelen
esetben ez nem is szükséges — általánosan elismert első
szakember művéről lévén szó, ki tárgyát fejedelmileg uralja
és a problémákat magas nézőpontból tárja fel és oldja meg.
A beható kutatások eredményei megbízhatóságuknál fogva
a zsidó vallás történetével való összehasonlításra általában
nagybecsű anyagot szolgáltatnak. Számos pontnál szerző
is figyelmeztetett a zsidó vonatkozásokra. Néhány apróbb
észrevétel.

A Hadithban, a mohamedán tradícióban (talmudban),
a következő kijelentés található: „Az Isten 100 rész könyv-
rületességet teremtett; ebből 99 részt magának tartott és
egyét a világnak engedett át” (Buchari, Kitab' ul-adab, 18.
szám; idézve 44. l. és 74. l., 4. j.). A mondás formája em-
lékeztet a népeket jellemző barajthára Kiddusin 49 b, mely
pl. a rómaiakról azt mondja: 10 mérő gazdagság szállt le
a földre, 9-et vett belőle Róma és 1-et az egész világ, 12
ily alaku tétel következik egymásután. — A 17. lapon ki
van emelve, hogy a vallásos cselekedet értékét a tiszta

gondolat (Gesinnung) adja meg. A kairói al-Azhar mecset kapuján a következő felirat olvasható: „A cselekedetek az intencziók szerint ítéltetnek meg, és mindenkinek intencziója szerint tudják be“. Az egyik hagyomány így hangzik: „Isten szól: jertek elém szándékaitokkal, nem cselekedeteitekkel“ (45 és 74, 7. j.). Hasonló, még velősebb tétel a következő: Az adomány csakis a benne rejlő szeretet szerint becsültetik *אין נדקה משתלמת אלא לפי חסד שמה* (Szukka 49 b). Hogy cheszed ezen a helyen azonos a szándékkal (Gesinnung), kitűnik a talmud ugyanazon oldaláról, hol azt olvassuk *חורה לשמה זו היא תורה של חסד תורה שאינה של חסד* (Rasi más magyarázatot ad: cheszed az a fáradozás). A hadith tendenciája a könnyítés (60 és 77, a . j. olv. Kócha de- hettéra). Mint ismeretes, a hillelita iskola ezt az irányt követte a gyakorlatban meggyökerezedett a sammiták által képviselt nehezítésekkel szemben és végül győzedelmeskedett. Hogy azoknak a teológusoknak volt igazuk, kik a Korán 4, 3. verséből a megházasodás kötelező voltát következtették (63. l.), egészen bizonyos. Ez a közfelfogás a régi zsidóknál is. Pál persze azt mondta: Házasodni jó, nem házasodni még jobb. Az arabok ismerték az időleges házasságot (238 kövv.). Ennek a kérdésnek nyomai vannak a talmudban is, mit azonban e megjegyzések keretén belül nem tárgyalhatunk. — A mutaziliták voltak az iszlám racionalistái, de nagyon türelmetlenek voltak. „Dem Dogmatismus wohnt vermöge seines Begriffes die Tendenz zur Intoleranz inne. Als es den Mutaziliten glückte, durch die Regierungszeit dreier abbasidischer Chalifen ihre Lehre sogar als Staatsdogma anerkannt zu sehen, wurde dieselbe mit den Mitteln der Inquisition, der Einkerkung und des Terrorismus verfochten“ (117). Ne sirjunk tehát, ha nincs Dogmatikánk. — A n'ü Goldzieher Viln os orvos-professzornak van ajánlva, ki nemcsak nagy ophtalmológus, hanem az emberi szellem minden nyilvánulása iránt érdeklődő, kiváló gondolkodó is.

A felekezeti sajtó igen kedvezően fogadta (más nyilatkozatokat nem olvastunk) *Zollschan J.* művét: „Das Rassenproblem unter besonderer Berücksichtigung der the-

oretischen Grundlagen der jüdischen Rassenfrage“ (*Wien-Leipzig 1910*). A terjedelmes mű (kerekén 500 lap) megdönhetetlenül bizonyítja, hogy a zsidó faj mivoltából forgalomba hozott állítások hamisak és következésképp az ezekből vont következtetések is. Az egész fajelmélet képzeléseit mi sem demonstrálja jobban, mint az a legujabb elmélet, hogy minden kultúra (tudomány, művészet, irodalom stb.) a germán vérhez van kötve. Olasz, francia, spanyol csak annyiban teremtett nagyot és szépet, amennyiben ereiben német vér, bármily csekély mértékben folyt. Nem tréfálunk, vastag könyvek quintessenciáját reprodukáljuk. Ha semmi egyébb, ez a végkövetkeztetés örökre diskreditálja a gyűlöletszülte fajelméletet. Ezen az alapon a kannibalizmust is igazolni lehet, a fajteoretikusok legalább ne beszéljenek kulturáról. Zollschan végig megy a fajprobléma minden megoldási kísérletén és halomra dönti. Eny nyiben ígaza van. De tovább megy és bécsi módra az egész zsidó kérdést taglalja, mert a bécsi ember, ha zsidó is, mindenütt csak zsidót lát. Az egész világ a zsidókérdés körül forog. Az antisemita nem képes más kérdéstről gondolkodni, a zsidógyűlölet rögeszméje. Z., bár zsidó és a zsidóüldözők lába alól kihuzta a talajt, végeredményben mégis halálos ítéletet mond a zsidóságról. És miért? Mert a zsidóság, nézete szerint, a kulturállamokban bomlólébel van. Közömbösség, malthusianizmus, vegyes házasság, kitérés, még ha mindez igaz volna, akkor sem szűnne meg a zsidóság, hisz maga Z. konstatálja, hogy a művelt zsidók a zsidó nép hetedét sem teszik. De különben is, ki nem hitte a makkabeusok felkelése előtt, hogy ütött a zsidók utolsó órája? és mégis alig 200 év mulva szellemileg regeneráltak a pogány világot. Nem járt ugyan köszönet érte — ma már Jezust is a germán fajnak reklamálják — de a tény azért megmarad. A mint akkor a pogány hellenizmus számításába hiba csuszott be, úgy az évszázadok folyamán ki fog tűnni, hogy a modern szociológusok és fajteoretikusok is elszámították magukat. A zsidóság a középkor átélése után a jelen korról bátran mondhatja: iam alios ego vidi ventos.

Loeschke G. az újabb kutatásokat összefoglaló felhasználásában: „Jüdisches und Heidnisches im christlichen Kult“ (*Bonn 1910*) rámutat arra, hogy a zsidóktól ered a hét (a görögök tiznapokra osztották a hónapot, a rómaiknál a 8. napon vásár volt), a szombat (a vasárnap későbbi eredetű), a böjtnapok, az urvacsoira (?), az imák, a husvét, a liturgia (századokig csak az ótestamentumból olvastak fel) s egyéb. A pogány kultusból vették át a karácsonyt, a szentelt vizet, a szentek kultuszát, képkultuszt stb. „Die Sitte Amulette zu tragen, war so verbreitet (Prot. R. E. 3 I 467. ff.), dass man froh sein musste, wenn christliche Amulette wie kleine Evangelien . . . gebraucht wurden. . . besonders hochgeschätzt sind aber palästinensische Reliquien: Erde von Palästina wird bis ins Abendland gebracht (Augustin ep. 52,2; de civ. dei XXII 8, 7). . . Zur Zeit des Hieronymus strömen nach Palästina Pilger aus Gallien, Britannien, Armenien, Persien, Indien, Aethiopien, Aegypten, Pontus, Kappadokien, Kölesyrien, Mesopotamien“ (29). Világos ebből, hogy mindezen országokban akkor, vagy valamivel előbb, zsidók is laktak, mert a régi kereszténység zsidóklakta országokban keletkezett.

A múlt nyáron a napisajtót is bejárta a hír, hogy Nippurban ékiratos táblatöredéket találtak, a mely az özönvíz történetét tartalmazza és a mely a bibliai elbeszéléshez közelebb áll, mint az eddigi ismert két ninivei verzió. *Hilprecht H. V.* amerikai assyriológus irata most németül is megjelent: „Der neue Fund zur Sintflutgeschichte aus der Tempelbibliothek von Nippur. Mit 6 Abbildungen“ (*Leipzig 1910*). A mindössze pár sorból álló töredékben előfordulnak a következő mondatok: El akarom pusztítani mind az embereket . . . építs nagy hajót. . . vigye azt, a mi megmentetik az életből. H. arra az eredményre jut, hogy az új lelet tartalomra és nyelvre a pentateuchusnak éppen azzal a verziójával egyezik, melyet a kritika P (Priesterkodex) névvel jelöl és 500-ból ante származtat, holott a Nippurszöveg biztosan 2000 évvel ante iratott (56. lap). H. a néhány sor 62 lapon tárgyalja, a theologiai vonatkozásokat az illető szakköröknek engedve át. Szép kilátás a jövőre.

A „Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres“ gyűjtemény XXXVIII. kötet, 2. részében *Naville Éd.* akadémikus azt iparkodik bizonyítani, hogy a II. Királyok 22, 3—10 elbeszélte esemény egy könyv feltalálásáról úgy értendő, hogy az alapkőből a templom restaurálásánál került elő a könyv. Erre van egyiptomi analógia. Az alapköbe elhelyezett könyv egyenesen e célra készült Salamon idejében és azt nem látta soha senki és azért nem tudott róla senki. Chilkija főpap nem tudta a könyvet olvasni, mert ékiratokban volt írva, Sáfán notárius azonban, ki Assyriával a levelezést folytatta, természetesen ismerte az ékirást. Ebből következik, hogy Mózes V. könyve eredetileg assyriul volt írva, vagyis fordítás (150. l., külön lenyomat 14). Még egyéb „felvilágítások“ is vannak ebben a „La découverte de la Loi sous le roi Josias, une interprétation Égyptienne d'un texte biblique“ (*Paris 1910*) cz. aránylag terjedelmes értekezésben, de ez a lényeg. Hogy minek irnak egy könyvet, melyet senki sem lát és ki írja az ilyesmit? ezeket e kérdéseket Naville nem is érinti. Egy merész feltevessel több a Deuteronomiumról.

Nöldeke Th.: „Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft“ c. műve (*Strassburg 1910*) első helyen a Korán nyelvvel foglalkozik, me y ellen több kifogást emel. Bennünket ebből a III. fejezet érdekel, a mely a Korán kölcsönszavait tárgyalja (willkürlich und missverständlich gebrauchte Fremdwörter im Koran 23—30), azaz pótlásokat ad Geiger és Fraenkel (De vocabulis in Antiquis Arabum carminibus et in Corano peregrinis, Leiden 1880) műveihez. שכנה מירקא, שניה מירקא (= szura), מירקא, מירקא (= szura), מירקא, מירקא kölcsönszókhoz adatnak tanulságos észrevételek. — Nöldeke hangsúlyozza, hogy szura 15, 87 és 39, 24 a מירקא arabs aequivalense nem jelentheti „a cselekvés szabályát, kánont“, mert ez nem ad a versben értelmet. Hozzá kell tenni, hogy a talmudban sincs ilyen értelme. Nöldeke szerint Mohamed „mondások vagy egyenesen a kinyilatkoztatás apró részletei értelmében használja“ (26). Tényleg מירקא, mint הלכה, rendszeren nem egész gyűjtemény, hanem egyes részleteket jelent. Mutatis mutandis Mohamed jól használta

és nem értette félre a szót. — Allahról azt mondja Mohamed 59, 23, hogy szent . . . és מדין *kiály*. Ehhez N. megjegyzi: „Allerdings sprechen einige an beiden Koranstellen [id. vers és 5, 52] muhajman, daskönnte einer sein, dem man traut, den man für zuverlässig hält, ebr מדינת *[syr]*, euphemistische Bezeichnung des Kastraten. Ob das aber nach des Propheten Sinn für Allah passt, ist mir sehr zweifelhaft“ (27). מדין (part. pass. haphel) számtalanszor fordul elő a talmudban és azonos a héber נאמן szóval, pl. Jebámóth 89a a két szó az aram és héber részletekben egymással váltakozik. Minthogy az Istenről האל הנאמן a liturgiában is használatos (a maftir benedikciójában), semmikép sem valószínűtlen, hogy Mohamed zsidó informátoraitól ezt az isteni attributumot aramul hallotta. — אלהאעין (107, 7). A magyarázatok közül a legvalószínűbb az, a mely „jó-tett, alamizna“ értelmet tulajdonít neki. Geiger 58 a héber מעון szóval azonosítja, mit N. helyesel, de „menedékhely, lakóhely“ nem illik a koránvers contextusába. „Ich würde annehmen, das Mohamed das Wort von einem Juden gehört und missverstanden habe, venn nicht wahrscheinlich schon der Dichter A'sha אלהאעין ebenso gebraucht hätte. Denn bei ihm heisst es . . . „freigebiger als er mit seinem maûn, was da notwendig „Wohlthat“ oder „Spende“ bezeichnet . . . Da A'scha selbst in Jerusalem gewesen ist . . . so kann gerade er . . . das Wort da von einem Juden vernommen und verkehrt aufgefasst haben . . . Eigentlich hätte ich also מעון hier gar nicht mit behandeln sollen, da es ja höchst wahrscheinlich nicht Mohamed, sondern schon ein anderer in die arabische Literatur eingeführt hat“ (28—29). מענה (syr מענה) egy pénznem az aramban és az ujhéberben. Többesszáma מענין, a mely, mint az ujhéberben מעות (is) általában „pénz“ értelmet kapott (Levy, Chald. W b II 55 idéz az Észer 9, 22 targumából מעתה דעקתה = czedákapénz). Közönséges szó a zsidó aramban. Az arab költő ajeruzsálemi zsidóktól sűrűn hallhatta a máin szót, akár ma a máóth (móesz) szót. Ez jól illik az összefüggésbe és csak azt kell feltenni, hogy a maint-máun-ra arabosította.

Zsidó szempontból igen tanulságos 32—46: Hebräi-

sche und aramäische Wörter im Äthiopischen. Tekintélyes számu szót vettek át, a legtöbbet bizonyára zsidóktól. Dáges hiányzik 37, 9; 45, 1; 64, 9 alulról. — „Wörter mit Gegensinn“ (67-101) szintén szolgáltat néhány adatot a héber és aramhoz: (69, 72, 76, 77, 83, 84, 85, 86, 88 k., 91, 93—97, 99, 101—103). — „Kétbetűs főnevek“ (109—178) igen számos héber és aram szót tárgyal. A mű többi részében szintén van szó héber és aramról.

Karge P. a Níkel-Rohr szerkesztésében megjelenő „Biblische Zeitfragen“ broszura gyűjteményben (Dritte Folge ^{2/9}) „Die Resultate der neueren Ausgrabungen und Forschungen in Palästina“ cím alatt (*Münster i. W* 1910) tanulságos és örvendetes képet fest az 1890 óta folytatott paleszt. ásátásokról és eredményeiről (Mezopotámiában már 1843 óta, Egytomban plane 1798 óta ásnak). Ástak az angolok Tell el-hesi valószínűleg a régi Lákhis, Tell zakarja, Tell es-sáfi Tell ed-dsudeide és Tell sandahanna (= Szent Anna, kolostor) helyeken. A németek ásnak Ta'anak-ban és a Tell el-mutesellim-en (Megiddo), továbbá Tell es-sultan azaz Jerichóban, és legújabban az amerikaiak a régi Szamáriában (Sebastije). A régi Gezerben Macalister felfedezett egy kannaita magaslat-szentélyt, az első embeben (= המטה, melyekről a biblia oly sokszor beszél, Karge 11 k.). A legérdekesebb egy óhéber kalendárium inscriptió az évszakokról a 8. századból ante (sokat irtak már róla. Fordítását közli K. 52. lap). Ta'anakban 12 ékiratos táblát találtak (13). Csak a napokban (1911 márcz.) járta be a lapokat a hír, hogy Izrael régi fővárosában, Sómrón-ban óhéber írásu cserepeket és más feliratokat találtak Omri és Achab korából. Reisner amerikai tudós ezekről külön publikációt készít elő. Palesztina romjaiban négy réteget különböztetnek meg: 1. a 16. századig (ante). 2. 16—12 század kanáani korszak. 3. 12—9 század *izraelita* korszak. 4. 9. századtól *zsidó-hellenista* korszak (21. lap). A helységeket rendszeren dombra (hegyre) építették (héber תל = Tell). Sabb. és Erubin traktátust Karge nem tanulmányozta, de következő nyilatkozata ebből a szempontból nagyon jelentős: „Die orientalischen Städte des Altertums sind niemals das gewesen, was ein Europäer unter einer Stadt versteht.

Ordnung und Symmetrie fehlen ganz. Jeder baut sein Haus, wo er ein Plätzchen findet, und richtet es ein wie die Sitte es vorschreibt. *Die notwendigen Verkehrswege sind wahre Maulwurfsgänge, den Launen der Hausbesitzer angepasst, und scheinen sich in ein unentwirrbares Durcheinander von primitiven Mauern, Höfen und Backöfen zu verlieren.* Der Raum war kostbar, denn die alte Stadt war nur eine befestigte Akropolis" (29). Nem csoda, hogy a francia toszafistáknak annyi súlyos kérdésük van. A városok csekély térfogatáról 30. lap kis statisztika. „Was das Befestigungswesen und das Aussehen der kanaanitischen Städte betrifft, so stimmt demnach der Befund der Ausgrabungen mit den Angaben des alten Testaments vorzüglich überein" (33). Az izraelitáknak kemény munkába került ezt a jól megerősített kultúrországot meghódítani, a mi nagy erőre és bizonyos kulturára vall (35). Megiddoban művésziesen metszett orozlánpecsétet találtak jaszpiszból (3.7 cm. hosszú, 2.7 cm. széles). Óhéber (föníciai) betűkkel külön külön sorban: *לשבע ענב ירבעם* van rávésvé. II. Jeróbeam 783—743 ante uralkodott. Egy másik művészi pecséten *למך* áll (47). Cserépedényeken a יה ויה istennév találatott (51). Érdekes, hogy az assuani papyrusokban az istennév mindig יה, nem kell tehát ebben rövidítést látni, mint általában teszük. Gezerben két ujbabyloniai ékiratos szerződést találtak (53). A harmadik fej. 59—93 az ásatások vallástörténeti eredményeit adja elő.

Löhr M., ki két ízben 7-7 hónapig dolgozott a jeruzsálemi „német régészeti intézetben“, e munkája értékesítésével népszerű művet irt „Izraél kulturális fejlődése“ címmel (Israels Kulturentwicklung, Strassburg 1911). Azt az anyagot adja elő, a mit a „Régiségek“ szoktak feldolgozni. 8 fejezetben szó: Izr. országról, politikai fejlődéséről, a családról, a gazdasági fejlődésről, a szociális reformokról, a kultusz fejlődéséről, a szellemi kultúra fejlődéséről és végül a zsidó községről. Az iratot 31 kép díszíti. Az anyagot majdnem kizárólag a biblia szolgáltatja. A visszatérő exulánsokról (538-ban) azt mondja, hogy a

messiási eszme készítette őket a visszatérésre. A messiási eszme szerint a világ minden gazdagsága Jeruzsálemben fog összegyűlni és minden egyes megkapja a nyereségét (139). Másképp Löhr ezt nem képzelheti. „Ezra fundamentuma (a tóra) oly szilárd, mondja L. irata végén, hogy a rajta nyugvó épület ma is megtörhetetlen ellenálló erővel bír“. Parasztosan: a zsidók még mindig élnek.

Régebbi irat: *היי היהודים בומן התלמוד ספר נהרדעא* szerzője Judlovitz Dob (Wilna 1905). Nahardea ősrégi város volt, hol a zsidók már a babyloniai fogság idején telepedtek le és a mely 850 évvel később, a 3. század első felében Sámuel iskolafőnöksége idején, a bab. zsidóság vezéréksége volt. A zsidók már ősidőben, nem kapván elég földet, város lakók voltak: kézművesek és kereskedők. Az ókor minden nagy városa: Babylónia, Nahardea, Alexandria, Antiochia, Ephesus, Róma (valószínűleg arányban Athén is) nagy zsidó lakossággal birt. 12 fejezetbe csoportosítja J. mindazt, a mit a talmud Nahardeáról referál, közben más városokra, sőt az egész bab. zsidóságra is esik egy-egy fénysugár. Kis kulturtörténet. Nagyon tanulságos az utolsó fejezet, melyben sz. azt bizonyítja, hogy Nahardea volt a tannaita hagyomány (barajthák) székhelye. Végül felsorolja az összes biztos és kétes nahardeabeli tudósok neveit. Épily érdekes a 9. fej., melyben a Nahardeában székelő exilarchák életmódja van leírva. A nahard. erkölcsi nem voltak mintaszerűek (10. fej.). Kár, hogy J. krudelis héberséggel ír.

Brody H., kitünő munkatársunk, az igazgatása alatt álló prágai „Talmud-Thora“ 2. (1910-11 évre szóló) Értesítőjének mellékletében megkezdí a prágai zsidó község könyvtárában levő kéziratok leírását (Die Handschriften der Prager jüd. Gemeindebibliothek. 1. Lief., Prag 1911). A 22 oldalra terjedő füzet egy *סליחה* gyűjteményt ismertet a szerzők nevei sorrendjében. A 234. számú 44 soros engesztelőnapra szolgáló vers Ábrahám ibn Ezrától való és eddig teljesen ismeretlen (4. lap). A Rabbénu Gersontól 7 darab van a kéziratban (10). A függelékekben le van nyom-

va egy szelicha a laudai martyrokról és egy a m. frankfurti 1241. évi zsidó üldözésekről. Igen alapos dolgozat.

Rosenzweig A. fent 227. l., 29. szám alatt említett dolgozata (283 helyett olvasandó 253) bővített külön lenyomatban is megjelent (Irodalmi Hírek). Szerző az „Al-tikri“ formulával bevezetett érdekes magyarázatokat állítja össze, de bevezetőleg (2-16) szól általánosságban a régi írásmagyarázó és maszoretikus tevékenységről. Ugy látjuk, hogy az irodalmi apparátus némileg hézagos. Számos ponthoz használható lett volna: Masor. Untersuchungen; Zur Einleitung in d. H. Schr.; Studien zum althebr. Buchwesen; Masorah Magna-ról (6, 3) Perles dolgozata (R E J); a LXX variánsairól (6, 2) Aptovitzer (Hakedem) stb. — A tulajdonképeni értekezést R. azzal vezeti be, hogy a „Ne olvass így, hanem úgy“ nem szövegkritikát gyakorol, miben teljesen igaza van. Maga a formula megerősíti a recipiált olvasatot. Konstatálja továbbá R., hogy ez a magyarázó módszer a halákhánál alig fordul elő (16—17). Összesen 172 al-tikri magyarázat van összeállítva. Ezek az alkalmazott elvek szerint 11 csoportba sorolhatók, melyek között első helyen (A-c) azok a magyarázatok állnak, melyeknél a konsonansokban semmiféle változás nem eszközöltetik. Helyesen hangsulyozza R., hogy számos al-tikri a nyugvó betűk (quiescentes) kihagyásán vagy beszúrásán alapszik. Végül megjegyezzük, hogy Waldberg דרכי השניים c. iratában már közrebocsátott egy teljes monográfiát a szóban forgó formuláról. — מְמִיתִים (25, utolsó sor) helyes alak és helytelenül javítottak (53. l.) מְמִיתִים-re. Általában érdekes téma és nagyon szorgalmas dolgozat, melyért a szerzőnek hálával tartozunk.

Wünsche Aug.: „Der Kuss in Bibel, Talmud und Midrasch“ (Breslau 1911. M. et H. Marcus. 2 márka) második fele először szintén a Lewy ünnepi iratban látott napvilágot. Új az első fejezet (1-26), melyben a biblián kívül az apokrifák és az újtestamentom idevágó helyei is fel vannak dolgozva. A következő sorrendben vannak az adatok csoportosítva: 1. A család tagjai, 2. a rokonok,

3. a barátok, 4. távolállók. Ezután a bálványcsók (3. oldal). W. konstatálja, hogy a házastársak közti csók a bibliában nem fordul elő (8). W. a bibliánál a midrast is felhasználja és némely helyt az exegézist javítja. Az apokrifákban a csók csak háromszor van említve: Tobit 7, 6; 10, 12; 3. Makabb. 5, 49; Szirach 29, 5. Az újtestamentumban is kevésszer van a csókról szó, de a leghíresebb itt van: a Judáscsók (25). A talmud és midras még sürűbben említi a csókot, mint a biblia (27-59). Itt a kézcsók is előfordul (Ber. 8 b; Wünsche 29), melyhez W. kis excurzust fűz az ékiratokból. — 35 Leazar ben Arach (kétszer) tulajdonságos ragaszkodás a Jerusalmi לעזר-jához. — Tiszteletből tétet és lábat csókoltak (39). Az egész érdekes dolgozat.

Aptovitzer V., kitünő munkatársunk, a bécsi rabbi-seminárium 1910/11. évi Értesítőjének mellékletében a következő munkát adta ki: „Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur“ (Wien 1911). Ez a III. és IV. füzet, melyek II. Sámuel és Józsuá könyveire vonatkoznak. Az első két füzet, a Prolegomena és I. Sámuel, a bécsi császári tudományos Akadémia kiadványai közt jelentek meg (Sitzungsber. phil. hist. Klasse 153. és 160. kötet, 1906. és 1908). Aptovitzer az egész zsidó irodalomból (nemcsak a talmudból és midrasból) gyűjti a variánsokat a szent szöveghez. Az eltérő olvasatokat, mint maga hangsúlyozza, nem mérlegeli, hanem csak összeállítja. Sorba megy és minden szónál feljegyzí, a mit talál és ez meglepően sok, csupán a szóban forgó két könyvrenem kevesebb, mint 173 nagyoktáv oldalt tölt meg. Még ezsem az egész, mint A. kijelenti, némely művekhez nem is fért, némely más műből gyűjtött olvasatokat pedig, ezen műveknek a kidolgozásnál kéznél nem léte miatt, kihagyott. A nagy tömeg maga mutatja, hogy a zöme írás-, másoló és emlékezetbeli hibából eredhet. Az anyaggyűjtés után kell a tulajdonképi munkának, az igazi variánsok megállapításának következni. Ezt a munkát A. annyiban megkezdte, hogy a LXX. olvasatait összevetette és egyéb idevágó megjegyzést is tett. Az egyik előmunkálat nézetünk szerint az eltérő olvasatokat szolgáltató munkáknak e czélbólvaló külön vizsgálása. Ily módon meg

volna állapítható, hogy melyik forrás érdemel figyelmet. Fontos a forrás eredete is, keleti vagy nyugati stb. Az egyes olvasat mérlegelését az összes olvasatok mérlegelésének kell megelőznie. A részletekre nincs megjegyzésünk, nem is vizsgáltuk a jelen gyűjteményt, de tudjuk, hogy szerző alaposan dolgozik. Kívánatos, hogy munkáját folytassa és szerencsésen befejezze. Méltóan sorakozik azokhoz a jeles munkálatokhoz, melyek ugyanazon a helyen az évek folyamán napvilágot láttak.

A „Religionsgeschichtliche Volksbücher“ cz. e helyen már említett gyűjtemény II. sorozat 1. és 6. kettős füzet tartalma: „Die Geschichte Judas und Israels im Rahmen der Weltgeschichte“ melynek szerzője Lehman-Haupt C. F. (Tübingen 1911). Részben azonos ugyanazon szerző nagyobb művének (Israel Seine Entwicklung im Rahmen der Weltgeschichte) egyes fejezeteivel. Sz. a történetet a bevándorlás előtt kezdi és művének első harmada után sincs még Judában. IV. Amenophis uralkodása idején röviden 1400 után vándorolnak be az izraeliták Gósenbe (32 l.). Mózes történeti személy és Bileám azonos a bölcs Loqmánnal (39). L. kutatásainak eredményét röviden a következő mondat foglalja magában. „Dass Stämme des späteren Israel unter Amenophis IV. um 1400 in Gosen Aufnahme fanden, unter Merneptah gegen Ende des 13. Jahrhunderts geführt von Mose das Land verliessen, und um die Mitte des 12. Jahrhunderts... ins Westjordanland einwanderten, steht für uns in allem wesentlichen fest“ (40). Rövidebbre fogja L. a tulajdonképi történetet. Salamon apósa Siamon, a 21. dynastia utolsó előtti királya lehetett. Az a tény, hogy Salamon egyiptomi királyleányt feleségül kapott, Izrael nagyhatalomnak való elismerése (45). A héber (föníciai) betűírás felfedezése 1000-nél későbbi időre nem eshetik (51). Ezután következnek a két palesztinai királyság története világtörténeti keretben.

DAL AZ EGYETLENRŐL.

שיר היחוד.

IV.

(ארוםם אלהי אבי)

Osök Urát zengi dalom, Meváltómat magasztalom, Világszerző egy Istenem: Minden nap kétszer hirdetem.	A bírószéken bölcs öreg, Jobbján, balján szeráfsereg, Sok szolgálóra fényt terit, Es jámborokat megsegít.
Életbe hívott szent szava, Jákob Ura, hatalmasa, Nagy Úr a földön — s sziveken, Neved fensége éneken.	Minden test és szellem Ura Ő, Minden fohász elébe jő, Ő él, marad, örök való, Kormányja sohsem lankadó.
Emésztő tűz, buzgalmatos, Hozzája nincs hasonlatos, Údvöm és éltem szirtfoka, Nem csalódom Benne soha.	Bajvivónk, értünk harcoló, Ellent minékünk sarcoló, Régi frigyét nem feledi, Es ezer év egy nap neki.
Én Alkotóm, én Birlalom, Dédelgetöm, Oltalmazóm, Ki megváltod a népedet, Halálíg áldom szent neved.	Kit így reméllünk: Istenünk, Háránk dala, mindig velünk, Világot alkot, ha csak int, Skegyes szemével ránk tekint.
Ki szelet s bécet alkotol, Nincsen lépted, mely megbotol, Megtörlod azok bűneit, Kik gögben hordják fejeik.	Titkot meglát az én Uram, Es megvigyázza jól utam, Ki csupa jóság, tisztaság: Nem tűrheti a bün daczát.
Ha gerjelenben közeleg: Haragjától ki nem remeg? Világot hordoz szent ölen, Csudákat végez könnyedén.	Szavát nem másítja soha, Oly meghitt, édes: otthona, Ki dönthetné meg terveit? Ki cáfolhatná elveit?
Nagysága oly félelmetes, Oroszlán bög — ki nem remeg? Es miriád angyalsereg Szent táborában Ő vezet.	Dicsőnek látják ezeren: Ha Cionba jő Istenem, Mint hős csatázott harc terén, A küzdelemnek mezején.

Mint sasmadár a szárnyain : Fölöttünk szárnya : oltalom,
 Ugy visz az örvény árnyain, Zenegien hárfá, cimbalom,
 Mint tigris száguld, tőr s rohan, Mert Ő az, ki hatalmas,
 Mint zuhatagos, vad folyam. S mit Ő végez : csodálatos.

Mint üzött párdúc menekül, Mint öz, rohan a kedvesem,
 Szava oly gyorsan teljesül, És üdvöt, segílyt hoz nekem,
 Mint mandula virágba hajt : Elsöpör gátat, akadályt,
 Elvégez, amit sejt, alajt. Mert népe im kegyet talált.

Magasba tör, mint cédruság, Isten a szívem vigasza,
 Szerény, mikép cyprusvirág, Megszűnik lelkem panasza,
 Mint citrom édes illata : Csodatevésben párja nincs,
 Olyan szerelmes balzsama. Övé a földi s égi kincs.

Erdőkben szagos almafa, A világ hordja lelkedet,
 Biráskodó, döntő szava, S ki ismeri a helyedet ?
 A gonoszokhoz zord, dacos, U szirtfokom, hol vágatám,
 De népéhez lágy, harmatos. Az én szülöm, én szent Atyám.

Osztályom ! teli szerlegem ! Mint vártorony : olyan nekem,
 Vele tartok, és Ő velem, Hol bánatom eltemetem,
 A hitem én el nem adom, Jákob királya : menedék,
 Esküöm meg sosem tagadom. Törvénynyel védi seregét.

Mint vadoroszlán : hadd legyen, Neve : bizalmam és erőm,
 Mint hős a csatateréken, Reá tekintek epedőn,
 S nepásztor, aki reszketőn, Világkormányzó én Uram,
 Nem menti nyáját a mezőn. Örökké őrzöd én utam.

Mint gyáva vándor, aki fut, Fivérem lennél bár nekem,
 Ha ellenség elébe jut, — Szorongásomban éneke,
 Mint moly legyen, mely fúr- Eltem vizét el nem ha-
 [farag,] [gyoml]
 Ellenséginkre szent harag. Csatán fegyver, békén dalom.

Mint olajbogyó prés falán, Kardoméspajzsom, vértem Ő
 Ugy törjön össze sok kaján. Csatákban harcol értem Ő,
 Mint tövist, zúzza szét sorát, Üdv annak, aki Benne él,
 És védelmezze városát. Nem csalódik, mindig remél.

De harmat legyen Ő nekünk, Szelid és békés, nyugtató,
 Oltalmazza meg seregünk, És mégis harcra biztató,
 Mint sas lebeg félszke körött : Nem vezet félre, megsegít,
 Ugy örködjék hivek fölött. Megváltja majdan hiveit.

Jesurun hite, pásztora, Három fényes angyal csoport,
 Lángtala és mámore, „Háromszorszent”-etharsogott,
 Akinek tette oly csodás, S örökkön él, sosem halott,
 Nem éri el más alkotás. Ki eget s földet alkotott.

Szent és magasztos mód felett, Ki megalkotta én valóm,
 Oly törpe minden képzelet : Ha keresik : közel vagyom,
 Hogy töprengőn elérjük Őt, Mindentől távol, mindent lát,
 Hogy haragjában mérjük Őt. Az élők lenn nyüzsgő hadát.

Fejem fölött szövétnekem, Ő pásztorom, hiányom nincs,
 Átsugarazza életem, Mert szeme fénye rám tekint,
 Ő sziklafok, hol üdv lebeg, Törött sziveket megsegít,
 Megbocsát bünt és vétkeket. És bűnöket megsemmisít.

Szükségben biztos oltalom, Mily édes, bájos kedvesem,
 Halál völgyében szent dalom, A szava balzsam éneke,
 A váram Ő, ha éjszakán Első és végső : lényeged,
 Sötétség szakad én reám. És öröklétü életed.

Légy óh velem, el ne taszíts. Örök király az égbe fenn,
 Óh sirni engem ne taníts, Tiéd én hárfám, éneke,
 Hadd lengessék angyalaid, Igaz bíró, a szava gyujt,
 Lágyan fölöttem szárnyaik, És büszke főt a porba sujt.

Az ellenségem bosszut áll, Törpék vagyunk, fáradt a-
 De ránk irgalma árnya száll, [gyunk]
 Mint őseinket kedvelé : Utól nem ér téged szavunk,
 Ugy leng kegye Jákob fe- A béke Ura : békesség,
 [lé.] És jámborinak : ékesség.

Kik Jákob sarját gyüölölik : „Aki vagyok, én az vagyok”,
 Dacuk védelmén megtörik, A neve ekképen ragyog,
 Szeme a bensők rejtekén, Erős mint Rém s mint párdúcok.
 És áltáljár szíven, vesén. Uram ! Eléd leborulok.

Mirhacsokor, levendula : Három pásztorok őrizék
 Oly illatos az ég Ura, Bárányaidnak seregét,
 Fényét csodálják angyalok, S a pásztorsarját kedveled,
 Mint „seregek Ura” ragyog. Ellenségtől védelmezed.

Igaz és szent, tökéletes És útjaid nem változók,
 Szívem feléje úgy repes, Nem fedi őket gaz, bozót,
 Imádják az ég seregi, Reményem vagy, és vágyaim,
 Szeráfok hódolnak Neki. Beteljesited álmaim.

Én szirtem és oltalmazóm,
 Mióta vagyok : hordozóm.
 Akitől minden fény ered,
 Egyetlen ! áldom Nevedet.

VEGYÉS.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Neumark D.*, *Materie und Form bei Aristoteles* (K. I. „Archiv für Gesch. d. Philosophie“ XXIV. köt., 1911, 3. füzet). — *Friedmann J.*, A magyar zsidóság egységes szervezete, *Váguj-hely* 1911. — *Neumann E.*, *A nagykanizsai izr. hitközség hitoktatási intézményei az 1910–1911. tanévben*, *Nagykanizsa* 1911. — *Wünsche Aug.*, *Der Kuss in Bibel, Talmud und Midrasch*, *Breslau* 1911 (K. I. Lewy-Festschrift-ből). *M. et H. Marcus*, 2 márka. — *Rosenzweig A.*, *Die Al-tikri-Deutungen. Ein Beitrag zur talmudischen Schriftdeutung. Erweiterter Sonderabdruck aus „Festschrift zu Israel Lewy's 70. Geburtstag“*, *Breslau* 1911. *M. et H. Marcus*, 2,50 márka. — *Brody H.*, *Die Handschriften der Prager jüd. Gemeindebibliothek* (Erste Lieferung), *Prag* 1911 (a „Talmud-Thora“ 2. Értésítőjében 1910-11). — *Hirschfeld H.*, *Jefeth ben Alis Arabic Commentary on Nahum with Introduction, abridged Translation and Notes edited*, *London* 1911 (Jews' College London, Publication No. 3). — *Hirsch S.R.*, A zsidó Sábosz etikai, bölcsészeti, szociális és pedagógiai jelentősége. Németből fordította *Feldmann S.*, *Vác* [1911]. Ára 80 fillér, rabbiknak és tanítóknak árkedvezmény. — *Ziegler J.*, *Der Kapitalismus der Juden und die jüdische Religion*, *Berlin* 1911. (K.I. az „Allgemeine Zeit. d. Judentums“-ból). — *Blumberger J.*, *Natonek József rabbi a szentföldi gyarmatosítás első magyar propagálója életrajza*, *Budapest* 1911. (Szerző tulajdona. VII, Peterdy-u. 38). — *Aptovitzer V.*, *Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur*, III. und IV. Heft, *Wien* 1911 (a bécsi rabbiszeminárium Értésítőjében).

Dr. Adler Hermann chiefrabbi, az angol birodalom főabbija, 72 éves korában hosszas betegség után jul. hó 18-án Londonban meghalt. 20 esztendőig volt az angol zsidóság feje és finom tapintattal simitotta el a korviszonyok szülte egyenetlenségeket; bizonyára megszüntette volna az utolsót is, a mely élte végén elemi erővel tört ki és az angol zsidóság egységét fenyegeti. Széles műveltséggel birt

és kiváló szónok volt. Nagy tekintélynek örvendett és az angol udvarnak is kedvelt embere volt. Temetésén a király külön képviseltette magát és a családhoz meglehetősen részvétartó intézett. A konzervatívizmus családi hagyománya volt és ezt nehéz viszonyok közt is sikeresen tudta érvényesíteni. Életrajzi adatai röviden a következők. 1839 május 30. született Hannoverában, hol atyja, Adler Nátán országos főrabbi volt. Midőn atyja angol főrabbiá meghívott, ő is Londonba került, de tanulmányait a lipcsei egyetemen és Prágában végezte. Atyján kívül Rappoport volt a rabbinikus tudományokban a mestere, kitől rabbi diplomáját is nyerte. Működését mint a Jews' College vezetője kezdte meg, később atyja titkára lett és ennek halála után 1891-ben főrabbi. Áldás a jámbor férfiú emlékére.

Dr. Baron Jónás, egyetemi magántanár, augusztus 15-én hirtelen meghalt. A kiváló sebész, Kovács tanár legkedveltebb tanítványa, 37 éven át volt a zsidó kórház főorvosa. Nagy műveltségű szellemes ember volt és felekezettünknek lelkes fia. 1845 november havában született Gyöngyösön, hol atyja hitközségi jegyző volt. A népszerű férfiú emléket széles körök kegyelettel őrzik.

Schwab Károly főrendiházi tag aug. hóban 84 éves korában meghalt. Hosszabb ideig országgyűlési képviselő volt és felekezeti életünkben is részt vett.

A bécsi szemináriumnak az 1910/11. tanévben 22 hallgatója volt, közöttük 4 magyar. A hallgatók fele (10) gallicziai. *Taussig T.* lovagaz intézetszámára emelendő külön épület alapja javára 20,000 koronát hagyományozott.

Rabbiválasztások. Dr. Horovitz József (Karansebes) Szombathelyen, Spiegel Armin (Szarvas) Esztergomban, dr. Steiner Vilmos Hátszegen, dr. Kálmán Ödön Jászberényben, dr. Feldmann Aron Pancsován és Pfeiffer Armin Sümegen rabbivá választottak.

Kitüntetés. Dr. Kunos Ignác, a keleti kereskedelmi akadémia igazgatója a III. oszt. vaskorona rendet, és *Strausz Adolf* ugyanazon intézet tanára a Ferencz József rend lovagkeresztjével lett kitüntetve.

Leopold Sándor községkerületi elnök Szekszárdon arany lakodalma alkalmával 10,000 koronás alapítványt tett.

Israels József világhírű holland festő (szül. Groningen 1824, jan. 27) aug. 18-án Scheveningenben meghalt.

Czimváltozás. Folyóiratunk czime f. év október 20-tól VII, Stefánia-ut 16. II.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
Statiztika és autonómia	1
Társadalmi Szemle	5
A községkerületi elnökök a vallás és közoktatásügyi miniszternél	6
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat	9
Magyar Zsidó Múzeum	13
Klein Miksa : Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület	15
Jámbor Legendák	81
Társadalmi Szemle	88
Dr. Guttman Mihály : Orthodox-Neológ	90
Dr. Eisler Mátyás : Löw Lipót	161
A szegedi emlékünnepe	177
Társadalmi Szemle	179
Gróf Zichy János vallás és közoktatásügyi miniszter beszédéből	185
Dr. Bakonyi Samu orsz. képviselő beszédéből	187
Fajkongresszus	241
Társadalmi Szemle	245

TUDOMÁNY.

Dr. Blau Lajos :	} Néhány észrevétel a középkori zsidó és keresztény irodalom párhuzamosságáról	17	
		A kazárok és a zsidók	22
			26
Dr. Osziern Salamon :	Mohamed és a medinai zsidók	34	
Dr. Bacher Vilmos :	Egy homályos Pesziktahelyről	36	
Dr. Weisz Miksa :	Ujabb sirkölelet	97	
Dr. Goldberger Izidor :	Loresz Pinkász	121	
Dr. Blau Lajos :	A házasság felbontása az újtestamentomban	135	
Dr. Wellesz Gyula :	Lapszéljegyzetek	138	
Dr. Perisz Ármin :	Egy homályos Pesziktahelyről	193	
Dr. Blau Lajos :	} A zsidó uzsora	200	
		Észrevételek Krausz S. talmudi Archeológiájához	207
Dr. Wellesz Gyula :	} Bibliái apróság.	208	
		Egy lakodalmas szokás	209
		Az óbudai zsidók 1849-ben	209

Tartalom

319

	Lap
Dr. Schwarz Gábor : A zsinagóga és az egyház	249
Dr. Krausz Sámuel : A talmudi Archäológia védelmében	261
Dr. Wellesz Gyula : Lapszéljegyzetek	265
Dr. Barla Mór : Protestáns vélemény a magyar zsidókról a XVIII. század végén	270

FOLKLORE.

Vadász Ede : Zsidó szokások és szólalomok	38
Dr. Rosenberg Ede : Fiu gyermekek kedvelése. Emlékek ápolása	47
Vadász Ede : Zsidó szólalomok és szokások	273

IRODALOM.

Irodalmi Szemle	53
Kiss Arnold : Versek	63
Héber Encyclopedia	145
Irodalmi Szemle	148
Patai József : Levél a száműzetésből	151
Kiss Arnold : Versek	154
Irodalmi Szemle	211
Kiss Arnold : Dal az egyetlenről	234
B. L. A zsidó időszámítás.	276
Irodalmi Szemle	279
Kiss Arnold : Dal az egyetlenről	313

Tanügy.

Az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló törvény	68
Miniszteri rendelet az előző törvény végrehajtása tárgyában	71
Utasítás ugyanezen törvény tárgyában	74

Vegyes.

Irodalmi hírek. — Kohn Eliezer Hirs. — Dr. Coldziher Ignác. — Az Orsz. Izr. Ösztöndíj-Egylet. — Dr. Venetianer Lajos. — Bruck Lajos. — Décey Zsigmond. — Löw Tivadar. — Dr. Hildesheimer Hirs. — Grünberger Lipót. — Jubileum. — Nagy alapítvány. — Jánosi-i Engel Adolf. — Bariék kalandjai. — A „Szombat”. — Zunz-Stiftung. 79
Irodalmi hírek. — Handler Márk. — Bacher Simonné. — Dr. Fáy Elek. — Dr. Goldzieher Vilmos. Zsidó Népkönyvtár. — Alexander V. — Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums. A losonczi izr. hitközség. A pécsi izr. hitközség. Weisz J. Manó. Dr. Blücher Efrajimmé. Vadász Ede. — Az OMIKE. 1

Lap

Irodalmi hírek. Magyar Zsidó Almanach. Izr. szünidei gyermektelep.	
Ginsburg Dávid báró. Rabbiválasztások. Dr. Chorin Ferencz. Dr.	
Lőw Immanuel. Bécsi kereszténységmozgalmak. Meghíusult mozgalom. Pályakérdés.	239
Irodalmi hírek. Dr. Adler Hermann chiefrabbi. Dr. Baron Jónás.	
Schwab Károly. Bécsi szeminárium. Rabbiválasztások. Kitüntetés.	
.... Leopold Sándor. Israels József. Czimváltozás.	

A MEGEBSZÉLT MUNKÁK LAJSTROMA.

Eisenstein J. D.: אוצר ישראל IV.-V. Newyork 1910-1911 (Héber Encyclopedia)	145
Ginzel F. K.: Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Das Zeitrechnungswesen der Völker. 2. Band. Zeitrechnung der Juden Naturvölker sowie der Römer und Griechen, Leipzig 1911	276
Számos mű rövidebb-hosszabb ismertetése az Irodalmi Szemlében	53, 148, 211, 279.
Tartalom	318

A HÉBER MELLÉKLET TARTALMA.

Ir. Guttman Mihály: Ábrahám bar Chijja filozófiája, matematikája és kiadatlan munkájának egyik részlete	1
Dr. Grünhut Lázár: Pinchász Ben Jair és Rabbi	31
Dr. Weisz Miksa: Magyar rabbik levelei	33
Dr. Bacher Vilmos: Észrevételek Eliezer Ben Jehuda új nagy szótárához	46
Mandl Bernát: Rabbiniikus ítélet a szeniczi község vizsálva ügyében	57
Dr. Wellesz Gyula: Czikijáhu ben Ábrahám kiadatlan döntvénye	61
Dr. Rosenzweig Adolf (Berlin): Megjegyzések a maszórához	65
Dr. Ungár Simon [Eszék]: Néhány apróság	66; 118
Dr. Grünhut Lázár [Jeruzsálem]: ÁbrahámHalévi és Chizkija de Silva	67
Dr. Klein Sámuel: A gallilei Róma	69
Dr. Guttman Mihály: Jair Chajim Bacharach kiadatlan észrevételei a mőzesi szinai-halákháról	70; 104
Dr. Braun Mózes: Petőfi „Szeptember végén” héberül	72
Dr. Schwarz Adolf [Bécs]: A talmud egyik ethikai nyilatkozatáról	73
Dr. Aplovitzter Viktor [Bécs]: Kalászkok	81
Dr. Schnitzler Ármin: A kecsége körüli harcshoz	98
Dr. Goldberger Izidor: Ima Teitelbaum Mózes sirján	102
Dr. Ghajesz P. H. [Firenze]: Salamon ódái	113
Dr. Goldberger Izidor: A sátorajajhelyi Chevra Kadisa alapítása	121
Dr. Schwarz Z. A. [Bécs]: Nachmani újévi prédikációja először kiadva	136

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY